

คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด
และ
พระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

หอสมุดแห่งชาติ
๑๐ ก.ค. ๒๕๔
สำนักหอสมุดแห่งชาติ

อภินันทนาการ
จาก
เอนก ศิริสันทัดชัย
ส.ว. ๑๓๓
๒๕๔๓

ช.ส.ก. ๑๓๖๒

คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด
และ
พระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

สำนักพิมพ์ คลังวิทยา
เลขที่ ๗๒๔ วัดบูรพา พระนคร โทร. ๒๔๕๕

จัดพิมพ์จำหน่าย

ราคา ๔๐ บาท

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๖๓ อุรุพงศ์ พระราม ๖
ซอยมันตัน ๒ พระนคร โทร. ๘๑๗๖๖
นายรวด รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐

คำนำ

สำนักพิมพ์คลังวิทยา ได้แจ้งแก่กรมศิลปากร ว่ามีความประสงค์ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ รวมเป็นเล่มออกจำหน่ายเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป กรมศิลปากรพิจารณาแล้วเห็นว่า หนังสือเหล่านี้มีประโยชน์ในด้านการศึกษาค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ และไม่มีจำหน่ายแพร่หลาย จึงยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์จำหน่ายเผยแพร่ได้

กรมศิลปากร

๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

หอสมุดแห่งชาติ
ห้องหนังสือกรมศิลปากร
ศก
959 33
ก219
2510
ทะเบียน น.56 010656 ชม.

อภินันทนาการจาก
คุณชัยสิทธิ์ กรศรี

คำให้การชาวกรุงเก่า

อธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หนังสือเรื่องนี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับมาจากเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เหตุที่จะได้หนังสือเรื่องนี้นั้น เดิมได้ทราบความว่ามีหนังสือพงศาวดารสยามเป็นภาษาพม่าอยู่ในหอสมุดเมืองร่างกุ้งเรื่องหนึ่ง เป็นหนังสือเก่ายังไม่เคยพิมพ์ กรรมการจึงขอคัดสำเนาหนังสือพงศาวดารฉบับนั้นมาให้มองค์แปลออกเป็นภาษาไทย สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านคำแปลก็มีความประหลาดใจแต่แรก ด้วยสังเกตเห็นพงศาวดารที่ได้มาจากเมืองพม่าฉบับนี้ รูปเรื่องละม้ายคล้ายคลึงกับหนังสือที่เราเรียกว่า "*คำให้การขุนหลวงหาวัด*" มากทีเดียว จึงได้ให้ถามไปยังหอสมุดที่เมืองร่างกุ้งว่า พงศาวดารสยามฉบับนี้รัฐบาลอังกฤษได้มาจากไหน ได้รับตอบมาว่า หนังสือเรื่องนี้รัฐบาลอังกฤษพบในหอหลวง ในพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เมืองมันดะเล ครั้งตีเมืองพม่าได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ และอธิบายต่อมาว่า หนังสือเรื่องนี้พวกขุนนางพม่าชี้แจงว่า พระเจ้าอังวะให้เรียบเรียงจากคำให้การของพวกไทยที่ได้ไปเมื่อครั้งตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ความดังนี้ก็ไม่มีที่สงสัยต่อไป เชื่อได้เป็นแน่ว่า หนังสือเรื่องนี้เองเป็นต้นเดิมของหนังสือซึ่ง

เรียกกันว่า "*คำให้การขุนหลวงหาวัด*" ฉบับที่ได้มาใหม่นี้ คือคัดจากฉบับหลวงของหม่า เสียดายจริง ๆ ที่ไม่ได้หนังสือฉบับนี้มาทันทูลเกล้า ฯ ถวายในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งมีปัญหามากในโบราณคดีสโมสรแต่รัชกาลที่ ๕ อันควรจะเล่าเรื่องราวให้ปรากฏในที่นี้

เดิมมีหนังสือเรื่องหนึ่งเรียกว่า "*คำให้การขุนหลวงหาวัด*" พิมพ์ที่โรงพิมพ์หมอสมิธเป็นครั้งแรก เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ ระเบียบเรื่องเรียงเป็น ๒ ตอน ตอนต้นเล่าเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่พระเจ้าหงสาวดี (*บุเรงนอง*) ตีได้เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราช (สังเกตความที่กล่าวขึ้นต้นเรื่องเช่น ๆ เห็นได้ว่าเรื่องข้างต้นนั้นยังมีอยู่อีก แต่ขาดฉบับไปเสีย ต่อมาตอนกลางเรื่องพงศาวดารยังขาดเล่ม ๖ สมุดไทยไปอีกเล่ม ๑ มาจับเอาเล่ม ๗) จบเพียงก่อนพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่เสียกรุง ต่อนั้นขึ้นเล่ม ๘ ว่าด้วยตำเนียบต่าง ๆ ตั้งต้นด้วยพรรณนาภูมิลำเนากรุงศรีอยุธยา เป็นต้นว่าตลาดอิฐ สานและอะไรต่าง ๆ ตลอดจนราชประเพณีอีก ๔ เล่มสมุดไทย รวมทั้ง ๒ ตอนเป็นหนังสือ ๑๐ เล่มสมุดไทย (ด้วยขาดฉบับเล่ม ๖ เสียเล่ม ๑) พิมพ์สมุดเล่มเดียวจบ หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ เมื่ออ่านดูด้วยความพิจารณา เห็นทั้งเนื้อเรื่องและถ้อยคำวิปลาสคลาดเคลื่อนมากนัก จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นในโบราณคดีสโมสร ข้าพเจ้าเองเป็นผู้นำปัญหาขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จ ฯ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า สงสัยว่าหนังสือเรื่องนี้จะเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในเมืองไทย มิใช่คำของขุนหลวงหาวัด (*คือพระเจ้าอุทุมพรที่ได้รับราชาภิเษกครองกรุงศรีอยุธยาต่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ*) ไปให้การแก่พม่า เหตุที่ทำให้สงสัยนั้น

ข้อ ๑ คือ เรื่องราวทั้งพงศาวดารและทำเนียบต่างๆ ที่เล่าในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับที่หมอบรัดเลพิมพ์ เมื่อมาสอบสวนดูในชั้นนี้รู้ได้เป็นแน่ว่า ผิดความจริงในที่สำคัญหลายแห่งมาก ถ้าเป็นคำให้การขุนหลวงหาวัด พระองค์ย่อมทรงทราบราชการบ้านเมืองจะเล่าผิดอย่างนั้นไม่ได้

ข้อ ๒ ลักษณะถามคำให้การชาวต่างประเทศถึงการบ้านเมืองนั้นๆ เป็นประเพณีที่มีมาแต่ก่อนเหมือนกันทุกประเทศ คือถ้าได้ชันต่างชาติมาไว้ในอำนาจก็ดี หรือแม้ชันชาติเดียวกันเองได้ไปเมืองต่างประเทศใดมาก็ดี ถ้าเห็นว่าได้รู้เห็นการงานบ้านเมืองนั้น ก็เรียกตัวมาให้ข้าราชการซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่หลายๆ คน พร้อมกันเป็นทำนองกรรมการซักไซ้ไต่ถาม และจดคำให้การไว้เป็นความรู้ในราชการ ในเมืองไทยเราก็เคยถามคำให้การอย่างนี้ เช่นถามแม่ทัพนายกองพม่าที่เราจับตัวมาได้เป็นต้น เรื่องพงศาวดารพม่าที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร โดยมากเรารู้ได้ด้วยกระบวนถามคำให้การอย่างว่านี้ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ากรุงธนบุรีตลอดมา จนกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพม่าได้ไทยไป พระเจ้าอังวะก็คงจะตั้งข้าราชการพม่า ซึ่งรู้แบบแผนขนบธรรมเนียม

เป็นกรรมการถามคำให้การทำนองเดียวกัน แต่การถามคำให้การนั้น ผู้ถามกับผู้ตอบพูดไม่เข้าใจภาษากัน ต้องใช้ล่ามแปลทั้งคำถามและคำตอบ แล้วแต่ล่ามจะแปลว่ากระไร เมื่อล่ามแปลได้ความอย่างไร ก็จดลงเป็นภาษาพม่าอย่างเราจดคำให้การพม่าลงเป็นภาษาไทย เพราะฉะนั้น หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดถ้ามีจริง ต้นฉบับเดิมคงเป็นภาษาพม่า มิใช่ภาษาไทยที่หมอสมิธเอามาพิมพ์

ข้อ ๓ ต้นฉบับคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นถ้ามีคงจะมีอยู่ในหอหลวงเมืองพม่า ถ้าจะมีนอกจากฉบับหอหลวง ก็คงจะมีสำเนาอยู่ในกระทรวงเสนาบดีที่ได้มีหน้าที่ถามคำให้การ เช่นกระทรวงมหาดไทยหรือกระทรวงกลาโหมของพม่า ว่าอย่างมากจะมีไม่เกิน ๔-๕ ฉบับ เหตุใดจึงจะเข้ามาได้ถึงเมืองไทย และมากลายเป็นภาษาไทยอย่างวิปลาสเลอะเทอะเช่นหมอสมิธพิมพ์ ด้วยเหตุเหล่านี้ จึงสงสัยว่าหนังสือที่เรียกว่า *"คำให้การขุนหลวงหาวัด"* นี้ น่าจะเป็นเรื่องราวที่ชาวกรุงเก่าผู้มีอายุอยู่มาจนในกรุงรัตนโกสินทร์ เรียบเรียงขึ้นไว้ตามรู้ตามเห็นต่อมาเมื่อไม่รู้ว่าใครแต่ง จึงไปเหมาให้เป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดออกกระมัง

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายในเรื่องนี้ว่า หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้น ฉบับเดิมได้มาอย่างไรและเมื่อไรไม่ทรงทราบ แต่ฉบับหอหลวงมีจริง ได้เคยทอดพระเนตรเห็นมาแต่ก่อน แต่ไม่เหมือนกับฉบับที่

หมอสมิธพิมพ์ และทรงทราบว่า พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่าเป็นหนังสือมีหลักฐาน ในพระราชนิพนธ์หลายแห่งคือในจารึกฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่าเป็นต้น พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่เรียกในหนังสือคำให้การของขุนหลวงหาวัดหลายพระองค์ หนังสือเรื่องนี้ทรงพระราชดำริว่า ฉบับเดิมคงมีหลักฐานอย่างไรเป็นแน่ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเชื่อถือ แต่ฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ มีผู้ใดได้แทรกแซงเพิ่มเติมจนเลอะเทอะเต็มที่เสียแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายเรื่องหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดไว้ดังนี้

ครั้นต่อมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดที่เป็นตัวฉบับหลวงมาเล่มสมุดไทย ๑ ลายมือเขียนด้วรง รู้ได้เป็นแน่ว่าเขียนในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเรื่องก็ไม่ได้เรียกว่า "*คำให้การขุนหลวงหาวัด*" เรียกว่า "*พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ*" แล้วได้หนังสือเรื่องเดียวกันนี้มาอีก ๔ เล่ม เป็นฉบับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งตกอยู่กับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ มีลายพระหัตถ์กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงแก้ไขสำนวนอยู่ในนั้น จึงเป็นหลักฐานทราบความได้แน่ชัดว่า มีฉบับหลวงดังเช่นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ และรู้ความต่อออกไปได้อีกข้อหนึ่งว่า พระบาท

สมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งมีพระเกียรติยศปรากฏว่าเป็นหลักอยู่ในผู้รู้โบราณคดีพระองค์หนึ่ง เมื่อในรัชการที่ ๔ ทรงอำนวยการแปลหนังสือเรื่องนี้ออกจากภาษารามัญ เป็นภาษาไทยเป็นปฐม ผู้อื่นได้ฉบับหลวงซึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงเรียบเรียงนั้นไปแก้ไขตามอำเภอใจ แล้วไปให้หมอสมิธพิมพ์ ผู้อื่นเช่นตัวข้าพเจ้าได้เห็นแต่ฉบับที่หมอสมิทพิมพ์ จึงเกิดสงสัยสนเท่ห์ดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อได้ความรู้เบื้นหลักฐานดังแสดงมา จึงเห็นว่าพอจะสันนิษฐานคำนานของหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่านี้ได้ตลอดเรื่อง คือเมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ได้ไทยที่มีบรรดาศักดิ์นับแต่พระเจ้าอุทุมพรเบื้นต้น ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปด้วยเบื้นอันมาก พระเจ้าอังวะมังละจึงมีรับสั่งให้ถามคำให้การของไทยที่ได้ไปในคราวนั้น บางทีจะเกิดลำบากด้วยเรื่องล่าม หาพม่าที่รู้ชำนาญภาษาไทยไม่ได้ มีแต่มอญที่มาเกิดในเมืองไทยที่รู้ภาษาไทยชำนาญ จึงให้ถามคำให้การพวกไทย จดลงเบื้นภาษามอญเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเบื้นภาษาพม่ารักษาไว้ในหอหลวง เห็นจะเบื้นเพราะเหตุเช่นกล่าวมาหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า จึงมีทั้งในภาษามอญและภาษาพม่า เห็นจะเบื้นพวกพระมอญที่ออกไปธุดงค์ถึงเมืองมอญเมืองพม่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ไปได้ฉบับภาษามอญเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรด ฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงอำนวยการ

แปลออกเป็นภาษาไทย ส่วนฉบับภาษาพม่าคงอยู่ในหอหลวงเมืองพม่า จนอังกฤษไปได้มา และหอพระสมุด ฯ ได้มาอีกชั้นหนึ่งในบัดนี้ เมื่อเอาเทียบกันดู เห็นฉบับภาษามอญบกพร่อง ความไม่บริบูรณ์เหมือนฉบับภาษาพม่า ข้อนี้ดูก็ไม่อัศจรรย์อันใด ด้วยฉบับภาษามอญเห็นจะตกอยู่ตามหัวเมือง คัดลอกกันมาหลายต่อ จึงไม่บริบูรณ์เหมือนฉบับพม่า ซึ่งเป็นฉบับหลวง

หนังสือเรื่องนี้เป็นคำให้การไทยหลายคน ไม่ใช่แต่พระเจ้าอุทุมพรซึ่งเรียกกันว่าขุนหลวงหาวัดพระองค์เดียว ที่รู้ความข้อนี้ได้ด้วยสังเกตเรื่องราวที่เล่า บางแห่งเล่าละเอียดถ้วนถี่ บางแห่งก็เล่าแต่ย่อ ๆ และที่สุดบางเรื่องเล่าซ้ำกันเป็น ๒ สำนวนก็มี จึงเห็นได้ว่าเป็นคำให้การหลายคนด้วยกัน เมื่อจดคำให้การไปแล้ว พม่าเอาไปเรียบเรียงเข้าเรื่อง ข้างต้นว่าด้วยพงศาวดารไทย เริ่มตั้งแต่พระพุทธองค์เสด็จมาประดิษฐานพระพุทธฉายไว้ที่เขาบ่อวี ลำดับเรื่องมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ต่อพงศาวดารมาว่าด้วยทำเนียบและประเพณีต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา ตอนนี้ดูพม่าจะถนัดละเอียดลออมาก เห็นจะตั้งใจเอาความรู้ภูมิประเทศและขนบธรรมเนียมของไทยให้ได้ให้หมด แต่ฉบับพม่าที่ได้มา วิธีเรียบเรียบเรื่องตอนทำเนียบดูไขว้เขวสลับสับสนอยู่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า หนังสือเรื่องนี้ต้นฉบับเดิมในหอหลวงเมืองอังวะเห็นจะจารหรือเขียนลงใบลานเรียงลำดับไว้ ตอนทำเนียบนี้ใบลานจะเกิดพลัดลำดับกันในคราวใดคราวหนึ่ง ผู้ที่เอาเรียบเรียงกลับเข้าลำดับใหม่

ไม่ได้เอาใจใส่สอบสวนเรื่องตามสมควร หรือเป็นผู้หย่อนความรู้อยู่อย่างไร เรียงเอาเข้าลำดับคลาดเคลื่อนของเดิมไปหลายแห่ง แต่เมื่อมาแปลออกเป็นภาษาไทยพอจับเค้าได้ว่า ต้นเดิมเขาจะเรียงอย่างไร ข้าพเจ้าจึงให้เรียงลำดับในตอนทำเนียบเสียใหม่ให้เรียบร้อย

วิเคราะห์ดูเนื้อเรื่องตอนพงศาวดาร เข้าใจว่าคงจะเป็นคำให้การตามที่พวกไทยจำได้ตันละเล็กละน้อย ช่วยกันปะติดปะต่อ ไม่ได้มีหนังสือพงศาวดารไทยติดไปด้วย อีกประการหนึ่ง จะเป็นด้วยพวกไทยที่ถูกพม่าถาม ประสงค์จะรักษาเกียรติยศมิให้พม่าข้าศึกรู้เรื่องอันใด จึงจะเป็นเหตุให้หมิ่นประมาทชาติไทย ไม่ได้ตั้งใจจะแสดงเรื่องราวในพระราชพงศาวดาร แม้ที่จำได้ให้แก่พม่าทุกอย่างไป เรื่องพงศาวดารตามคำให้การนี้จึงเคลื่อนคลาดนัก ส่วนทำเนียบต่าง ๆ นั้น พม่าเห็นจะถามรายตัวไทยตามแต่ใครจะรู้การอย่างไรมาก เช่นพระนามและจำนวนราชสกุลก็ถามเจ้านาย แบบแผนราชการในแผนกใดก็ถามข้าราชการในกรมนั้น ๆ ซึ่งได้ตัวไป มีชั้นผู้ที่รอบรู้บอกได้มากบ้างที่เป็นแต่ผู้น้อยบอกได้แต่ย่อ ๆ ผิด ๆ ถูก ๆ ตามรู้ตามเห็นบ้าง ทำเนียบต่าง ๆ จึงไม่ถ้วนถี่เสมอกันทุกอย่าง ถึงกระนั้นตอนทำเนียบนี้มีข้อความต่าง ๆ ซึ่งยังมิได้ปรากฏแก่ชาวเราชั้นหลังหลายอย่าง จะเป็นเครื่องประกอบการศึกษาโบราณคดีสมัยกรุงเก่าตอนปลายได้ดีมาก น่าเสียดายแต่ที่หนังสือเรื่องนี้เป็นภาษาพม่า เมื่อเอามาแปลเป็นภาษาไทย กระบวนเนื้อเรื่องหอสอบสวนสังเกตเอาความได้ มาลำบากอยู่ด้วยเรื่องเรียกชื่อ

เพราะพม่าเอาชื่อไทยไปเรียนตามเสียงพม่า จะแปลกลับออกเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องยากไม่น้อยทีเดียว ฉบับที่มองต่อแปลมา ตอนพงสาวดารโวหารไทยยังไม่สนิทดี ข้าพเจ้าจึงให้นายพันตรี หลวงโยธาธรรมนิเทศ (แจ่ม) คนหนึ่ง นายแสง (เปรียญ) คนหนึ่ง ช่วยกันตรวจแก้ถ้อยคำให้ดีขึ้น แต่ในตอนทำเนียบอันล้วนแล้วแต่ด้วยเรื่องชื่อเสียง ผู้แปลจำต้องเป็นผู้รู้ดีทั้งภาษาพม่าและภาษาไทย ข้าพเจ้าเที่ยวสืบหาผู้แปลได้หลวงประพันธ์พัฒนาการ (ศร) เห็นพอจะทำได้ จึงให้หลวงประพันธ์พัฒนาการแปลตอนทำเนียบนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง สอบกับฉบับที่มองต่อแปล พระยาโบราณราชธานินทร์กับข้าพเจ้าช่วยกันตรวจด้วยอีกชั้นหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ชื่อต่าง ๆ ตามที่พม่าจดไว้ ยังรู้ไม่ได้ว่าที่จริงจะเป็นอย่างไรในภาษาไทยก็ยังมีอยู่มาก บรรดาชื่อที่พิมพ์ในเล่มนี้ ข้าพเจ้าให้คงไว้ตามอย่างพม่าจด ชื่อใดที่แปลกออกหรือที่คาดว่าในภาษาไทยเป็นอย่างไรก็เป็นแต่ให้จดกำกับลงไว้ไม่แก้ของเดิม ไว้ให้ผู้ศึกษาโบราณคดีมีโอกาสสอบสวนด้วยกันทั่วไป

แต่พระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ตามที่ปรากฏในหนังสือพงสาวดารฉบับที่ได้มาแต่เมืองพม่านั้น น่าจะเป็นพระนามที่สมมติเรียกในราชการเมื่อล่วงรัชกาลแล้ว ดังข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำอธิบายพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นั้นมีอยู่บ้าง พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงอนุมัติตามได้ทรงแก้พระนามพระเจ้าแผ่นดินในชั้นหลัง ซึ่งหนังสือพระราช-

พงศาวดารยังเรียกพระนามอยู่ตามปากตลาด ไปตามหลักฐานที่ได้ในหนังสือเรื่องนี้หลายพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แก้เป็นสมเด็จพระรามาธิเบศร์ สมเด็จพระเพทราชา แก้เป็นสมเด็จพระธาดาธิเบศร์ สมเด็จพระเจ้าเสือ แก้เป็นสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แก้เป็นสมเด็จพระภูมินทราธิบดี สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แก้เป็นสมเด็จพระมหาบรมราชา แต่เมื่อได้ฉบับพม่ามาแปลใหม่ครั้งนี้ ปรากฏพระนามคลาดกับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแก้ไว้ ๒ แห่ง คือ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ตามฉบับพม่าเรียกพระมหาธรรมราชา ส่วนสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่เป็นพระชนกาธิราชของสมเด็จพระนเรศวร ตามฉบับพม่าเรียก พระสุธรรมราชา ผิดกันอยู่ดังนี้

หนังสือเรื่องนี้ เมื่อได้ฉบับเดิมมาสอบสวนถึงที่สุดแล้ว ได้ความแน่แน่ว่า เป็นพงศาวดารตอนหนึ่ง เป็นตำนานตอนหนึ่ง มิใช่มีแต่พงศาวดารอย่างเดียว จะเรียกว่าหนังสือพงศาวดารอย่างฉบับหลวงในรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ตรง ครั้นจะเรียกว่าตำให้การขุนหลวงหาวัดอย่างที่เข้าใจกันมาแต่ก่อน ก็ไม่ตรงอีก ด้วยรู้แน่ว่าเป็นตำให้การของคนหลายคน มิใช่แต่ขุนหลวงหาวัดพระองค์เดียว กรรมการหอพระสมุดฯ จึงได้ตกลงให้เรียกชื่อหนังสือเรื่องนี้ว่า "คำให้การชาวกรุงเก่า"

ค.ร.

สารบาญ

คำให้การชาวกรุงเก่า

	หน้า
ว่าด้วยเรื่องราชพงศาวดาร	๑
เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ (พงศาวดารเขมร)	๙
เรื่องพระร่วงสุโขทัย	๑๑
เรื่องพระยาโคตรตะบอง	๒๙
เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง	๓๕
เรื่องพระสุธรรมราชาเมืองพิษณุโลก	๓๖
เรื่องพระเจ้าอนุราชเมืองชัยนาท	๔๐
เรื่องพระเจ้าอู่ทอง	๔๖
เรื่องสมเด็จพระพันวรรษา	๖๑
เรื่องสมเด็จพระปรเมศวร	๗๐
เรื่องขุนชินราช	๗๑
เรื่องสมเด็จพระมหาจักรวรรดิ	๗๕
เรื่องสมเด็จพระมหินทราธิราช	๘๖
เรื่องสมเด็จพระสุธรรมราชา	๘๘
เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๘๙

	หน้า
เรื่องสมเด็จพระเอกาทศรถ	๙๘
เรื่องพระเจ้าทรงธรรม	๙๙
เรื่องพระเจ้าประสาททอง	๑๐๒
เรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๐๔
เรื่องพระราเมศวร	๑๒๗
เรื่องพระสุริเยนทราธิบดี	๑๒๙
เรื่องพระเจ้าภูมินทราชา	๑๓๖
เรื่องพระมหาธรรมราชา	๑๓๙
เรื่องพระเจ้าเอกทัศ	๑๔๗
คำนานและธรรมเนียบต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา	๑๗๖
ลำดับกษัตริย์	๑๗๗
คำนานของพระมหากษัตริย์แต่โบราณ	๑๘๐
จดหมายเหตุรบพม่า	๑๘๒
ชื่อเมือง	๑๙๕
หัวเมืองฝ่ายตะวันออก	๑๙๕
หัวเมืองปักษ์ใต้	๑๙๖
หัวเมืองฝ่ายตะวันตก	๒๐๐
หัวเมืองฝ่ายเหนือ	๒๐๐
มหาเจดีย์สถาน	๒๐๑

หน้า

เรื่องพระพุทธบาทและพระฉาย ๒๐๔
พระฉาย ๒๐๗
แผนที่กรุงศรีอยุธยา ๒๐๙
ชื่อวัด (พระอารามหลวง) ในกรุงศรีอยุธยา ๒๑๔
พระราชวังหลัง ๒๑๖
ปราสาทราชมนเทียร ๒๑๘
พระราชวังบวร ๒๒๐
บัญชีพระนามเจ้านาย ๒๒๒
ชื่อขุนนางวังหลวง ๒๓๙
เครื่องยศขุนนาง ๒๔๒
ระวางช้างต้น ๒๔๓
ชื่อช้างพระที่นั่งที่ทรงเป็นคชาธาร ๒๔๓
ชื่อระวางม้าต้น ๒๔๒
ม้าพระที่นั่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาสำหรับทรง
ตามนามวัน ๗ วัน ๒๔๒
รถพระที่นั่ง ๒๕๖
ชื่อเรือพระที่นั่ง ๒๕๗
ชื่อเรือขบวน ๒๕๗
สมณะศักดิ์ ๒๕๙

หน้า

ชื่อปีนใหญ่สำหรับกรุงศรีอยุธยา ๒๖๐

ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา

พระราชพิธีราชาภิเษก ๒๖๑

พระราชพิธี ๑๒ ราศี ตามพระตำรา

ประเพณี เสด็จออกแรกเมือง ๒๗๐

ประเพณี กระบวนแห่เสด็จประพาส ๒๗๒

ประเพณี สงสกรพระบรมศพ ๒๗๓

ประเพณี สมโภชพระราชกุมาร ๒๗๔

ว่าด้วยเกียรติยศกรมพระราชวังบวร ๒๗๕

ส่วยและอากร ๒๗๖

ภาษีอากร ๒๗๙

รายจ่ายพระราชทรัพย์ ๒๘๑

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ๒๙๙

สารบาญ

คำให้การขุนหลวงหาวัด

	หน้า
คำอธิบาย	๒๙๙
สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเลี้ยงพระยาจักรีไว้ ๙ วันแล้วฆ่าเสีย	๒๙๙
มอญพาพระมหินทร์ สมเด็จพระนเรศวร์ กับพระพี่นาง ไปเมืองหงสาวดี	๒๙๙
มอญพาช้างเผือกกับช่าง และสิ่งของต่าง ๆ ไปเมืองหงสาวดี	๒๙๙
มอญสร้างพระเจดีย์ไว้ที่ทุ่งภูเขาทอง	๓๐๐
มอญสำเร็จโทษพระมหินทราธิราช	๓๐๐
สมเด็จพระสุธรรมราชา (มหาธรรมราชา) สวรรคต	๓๐๑
สมเด็จพระเอกาทศรถว่าราชการแผ่นดิน	๓๐๒
สมเด็จพระนเรศวรขึ้นเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี ปราสาทไหว	๓๐๒
สมเด็จพระนเรศวร์ทรงสร้างพระพุทธรูป	๓๐๓
สมเด็จพระนเรศวร์บาดหมางกับอุปราชา	๓๐๓
สมเด็จพระนเรศวร์ช่องสุมพลหนีจากเมืองหงสาวดี	๓๐๓
อุปราชายกทัพตามสมเด็จพระนเรศวร์	๓๐๔
สมเด็จพระนเรศวร์ตีทัพมอญ	๓๐๕

หน้า

สมเด็จพระเอกาทศรถยกไปสมทบกับสมเด็จพระนเรศวร์ ๓๐๖
สมเด็จพระนเรศวร์ทำยุทธหัตถีกับอุปราชา ๓๐๘
อุปราชาขาดคอช้าง ๓๐๙
พระเจ้าหงสาวดีลงโทษนายทัพนายกอง ๓๑๐
พระเจ้าหงสาวดีปลงพระชนม์พระพี่น้องพระนเรศวร์พร้อมกับโอรส ๓๑๐
ปราบดาภิเษกสมเด็จพระนเรศวร์ ๓๑๐
ก่อกำแพงเมืองถึงริมน้ำ ๓๑๑
สร้างพระพุทธรูปพระบรมไตรโลกนาถ ๓๑๑
ปูนบำเหน็จแม่ทัพนายกองและไพร่พล ๓๑๑
สมเด็จพระนเรศวร์ตีเมืองใหญ่น้อยต่าง ๆ ตลอดจนเมืองห่าง ๓๑๒
สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จเป็นทัพหน้าไปตีเมืองหงสาวดี ๓๑๓
ทำพิธีเหยียบเมืองห่าง ๓๑๔
เสด็จนมัสการพระพุทธบาทที่เขารังรุ้ง ๔๑๔
สมเด็จพระนเรศวร์ยาตราทัพหลวงจากเมืองห่างไปถึงหน้าเขาเขียว ๓๑๔
สมเด็จพระนเรศวร์สวรรคตที่หน้าเขาเขียว ๓๑๕
สมเด็จพระเอกาทศรถกลับทัพ ๓๑๕
เชิญพระศพมากรุงศรีอยุธยา ๓๑๕
งานพระเมรุสมเด็จพระนเรศวร์ ๓๑๕
ราชาภิเษกสมเด็จพระเอกาทศรถ ๓๑๖

หน้า

ทรงสร้างวัดสบสวรรค์ วัดวรเชษฐาราม ๓๑๖
ปูนบำเหน็จข้าราชการ ๓๑๖
ทรงสร้างพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ พระเจดีย์ ๓๑๗
สร้างพระพุทธรูปสมเด็จพระนเรศวร์ ๓๑๗
สร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ ๓๑๗
ว่าด้วยพระมาลาเบี่ยง และพระแสงของสมเด็จพระนเรศวร์ ๓๑๘
สมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคต ๓๑๘
สมเด็จพระไตรโลกนาถ (พระเจ้าทรงธรรม) เสวยราชย์ ๓๑๘
ว่าด้วยพระสุริยวงศ์กุมาร ๓๑๙
ทรงตั้งพระสุริยวงศ์กุมารเป็นเจ้าพระยาสุริยวงศ์ ๓๑๙
ญี่ปุ่นคิดร้ายต่อสมเด็จพระไตรโลกนาถ ๓๑๙
สมเด็จพระไตรโลกนาถสวรรคต ๓๒๒
สมเด็จพระรามาธิเบศร์ (พระเจ้าปราสาททอง) เสวยราชย์ ๓๒๒
ชุดจอมปลวกได้ปราสาททอง ๓๒๒
ทรงเสี่ยงทายพระราชบุตรที่จะสืบสันตติวงศ์ ๓๒๔
สร้างปราสาท ราชรถ และเรือพระที่นั่ง ๓๒๔
สร้างวัด ๓๒๖
แรกมีพหุหยาตราพระกฐินอย่างใหญ่ ๓๒๖
อสนีบาตลงพระที่นั่งมังคลาภิเษก ๓๒๖

	หน้า
พระโอรสาธิราชเสด็จดับเพลิง คนเห็นเป็นสีกร	๓๒๖
สมเด็จพระไตรโลกนาถสวรรคต	๓๒๗
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสวยราชย์	๓๒๗
สร้างอ่างแก้วน้ำพุทั้งวังหลวงวังหน้า	๓๒๗
สร้างเมืองลพบุรี สร้างปราสาท และวัด	๓๒๗
สร้างเครื่องต้น	๓๒๘
ได้ช้างเผือกพระบรมรัตนากาศ	๓๒๘
ว่าด้วยทรงชำนาญในวิชาคชกรรม	๓๒๘
พระศรีศิลป์คิดประทุษร้าย	๓๒๙
ประหารชีวิตพระศรีศิลป์	๓๓๑
ประทานเจ้าจอมสมบุญให้เจ้าพระยาสุรสีห์ไปรักษาไว้	๓๓๔
เจ้าจอมสมบุญประสูติกุมาร	๓๓๔
ทรงตั้งกุมารนั้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์	๓๓๕
เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ลองดีกับเจ้าพระยาราชวังสรรค์	๓๓๕
เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ขี่ช้างร้าย ม้าร้ายได้	๓๓๘
ว่าด้วยเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ชำนาญในคชกรรมและอัศวกรรม	๓๓๘
พระยาวิชเยนทร์เป็นขบถ	๓๔๐
พระยาเสียนขันฆ่าพระยาวิชเยนทร์	๓๔๐
เสด็จยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่	๓๔๑

หน้า

ได้เมืองเชียงใหม่ และพระพุทธสิหิงค์ พระแก่นจันทน์ ๓๕๖
ตั้งเจ้าวงเบ็นพระเจ้าเชียงใหม่ ๓๕๖
ยกทัพกลับ ๓๕๖
สมโภชพระพุทธสิหิงค์ พระแก่นจันทน์ ๓๕๗
ว่าด้วยพระเดชานุภาพสมเด็จพระนารายณ์ ๓๕๗
สมเด็จพระนารายณ์สวรรคต ๓๕๘
พระราเมศวร (พระเพทราชา) เสวยราชย์ ๓๕๘
ประดิษฐานเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ในที่พระมหาอุปราช ๓๕๙
สร้างวัด ๓๕๙
สมเด็จพระราเมศวรสวรรคต ๓๕๙
สมเด็จพระสุริยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) เสวยราชย์ ๓๖๐
สำเร็จโทษเจ้าพระขวัญ ๓๖๐
สำเร็จโทษอนุชากุมาร ๓๖๐
สร้างมณฑปพระพุทธบาท ๓๖๑
สร้างวัด ๓๖๑
ได้ช้างเผือกพลายพัง ๓๖๑
ว่าด้วยวิทยาคุณของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี ๓๖๑
คำทำนายของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี ๓๖๒
ว่าด้วยทหารร่วมพระทัย ๓๖๒

หน้า

เรื่องขบถธรรมเถียร ๓๖๓

พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตถวายราชธิดา ๓๖๕

เรื่องศรีปราชญ์ ๓๖๕

สมเด็จพระสุริเยนทราธิบดีสวรรคต ๓๖๗

สมเด็จพระภูมินทราชา (พระเจ้าท้ายสระ) เสวยราชย์ ๓๖๗

สร้างวัดมเหยงคณ์ และพระพุทธไสยาสน์วัดบ่ำโมก ๓๖๘

นักเสด็จเชมรมาพึ่งโพธิสมภาร ๓๖๙

สมเด็จพระภูมินทราชาทรงพระประชวร ๓๖๙

เจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศร์ คิดกันจะเอาราชสมบัติ ๓๖๙

สมเด็จพระภูมินทรราชาสวรรคต ๓๗๐

พระมหาอุปราชเกลี้ยกล่อมคน ๓๗๐

เจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศร์ ให้ระดมยิงพระมหาอุปราช ๓๗๐

พระมหาอุปราชยกเข้ามายังพระราชวัง ๓๗๐

สมเด็จพระมหาธรรมราชา (พระเจ้าบรมโกศ) เสวยราชย์ ๓๗๒

สำเร็จโทษเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศร์ ๓๗๓

ทรงตั้งเจ้าฟ้านราธิเบศร์เป็นพระมหาอุปราช ๓๗๓

ได้ช้างเผือก ๓๗๔

พระมหาอุปราชาทิวงคต ๓๗๔

ทรงตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นพระมหาอุปราช ๓๗๕

หน้า

ราชทูตลังกาเข้าเฝ้า	๓๗๕
พระอุบาลี พระอริยมุนี ไปบำรุงพระศาสนาในลังกาทวีป	๓๘๑
สร้างวัด และสร้างพระนอนจักรศรี	๓๘๓
พระราชทานอภัยแก่สัตว์	๓๘๔
ทรงบำเพ็ญทานอย่างสัตตสตกมหาทาน	๓๘๔
การพระราชกุศลต่าง ๆ	๓๘๕
ทรงปฏิสังขรณ์พระพุทธบาท	๓๘๕
ว่าด้วยพระพุทธฉาย	๓๘๗
ฝนแล้ง ทำพิธีให้ฝนตก	๓๘๗
แต่งทูตานุทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับเมืองพม่า	๓๘๙
มอญเมืองมัตมะมาสู่โพธิสมภาร	๓๙๓
เรื่องสมิงธอ	๓๙๓
เกิดนิมิตต่าง ๆ	๓๙๘
สมเด็จพระบรมราชาสวรรคต	๓๙๙
พระเจ้าอุทุมพรราชาเสวยราชย์	๓๙๙
เจ้าสามกรมช่องสุมผู้คน	๓๙๙
สำเร็จโทษเจ้าสามกรม	๔๐๑
สมเด็จพระพันวรรษาสวรรคาลัย	๔๐๕
งานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และสมเด็จพระพันวรรษา	๔๐๕

	หน้า
ซ่อมมณฑปพระพุทธบาท	๔๑๒
พระเจ้าอุทุมพรราชาทรงผนวช	๔๑๒
สมเด็จพระเจ้าเอกทัศเสวยราชย์	๔๑๓
ตั้งพระราชบัญญัติเครื่องวัด, ชั่ง, ตวง และพิกัดเงินบาท เงินสลึง, เงินเฟื้อง	๔๑๔
ยกเลิกภาษีอากร ๓ ปี	๔๑๔
ปล่อยนักโทษ	๔๑๔
สร้างพระพุทธรูป	๔๑๔
สร้างวัด	๔๑๔
การพระราชกุศลต่าง ๆ	๔๑๕
เสด็จพระพุทธบาท	๔๑๕
พระราชานุกิจ	๔๑๘
ช้างเมืองไทร และช้างที่เพนียด	๔๑๙
ลังกาปุนีถวายสิงโตกับนกกระจอกเทศ	๔๑๙
มอญใหม่ปล้นบ้านแขวงเมืองนครนายก	๔๒๐
เสด็จบ่อถ้วและเขาพนมโยง	๔๒๐
ลอยพระประทีป	๔๒๔
ทำพิธีอาสุชมาส	๔๒๔
เสด็จประพาสเมืองลพบุรี	๔๒๖

	หน้า
เจ้าเมืองทวายมาสู่โพธิสมภาร	๔๒๔
พม่ายกพลมารบ	๔๒๔
ทัพไทยออกรบพม่า	๔๓๐
พม่ายกเข้าล้อมกรุง	๔๓๔
พระยาเพ็ชรบุรี พระยาตากสิน ออกรบพม่า	๔๓๗
พระยาพลเทพเบื่นใจด้วยพม่า	๔๓๗
เสียกรุงแก่พม่า	๔๓๗
ว่าด้วยเกิดทุนิมิตเมื่อจะเสียกรุง	๔๓๔

สารบาญ

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า

ฉบับพลวงประเสริฐ ฯ

	หน้า
คำอธิบาย	๔๔๑
พระราชพงศาวดารกรุงเก่า	๔๔๓
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑	๔๔๓
แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร (ครั้งที่ ๑)	๔๔๔
แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑	๔๔๔
แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร ครั้งที่ ๒	๔๔๔
แผ่นดินพระรามราชาธิราช	๔๔๕
แผ่นดินสมเด็จพระอินทรราชา	๔๔๖
แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒	๔๔๖
แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๔๔๘
แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พระอินทรราชาที่ ๒)	๔๕๒
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	๔๕๒
แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร	๔๕๔
แผ่นดินสมเด็จพระรัฏฐาธิราช	๔๕๔

หน้า

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช ๔๔๖

แผ่นดินรุนชินราช สมเด็จพระยอดฟ้า ๔๔๖

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๔๔๖

เสียกรุงศรีอยุธยาแก่หม่า ๔๖๑

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา ๔๖๑

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๖๗

หมายเหตุ ๔๖๘

คำให้การชาวกรุงเก่า

ว่าด้วยเรื่องราชพงศาวดาร

ปางเมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ เป็นองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ให้บรรลุมรรคผลโดยลำดับ จนถึงได้เสด็จมาทรงรับพระเชตวันมหาวิหาร ซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายใกล้กรุงสาวัตถีมหานคร ขณะเมื่อทรงจำพรรษาอยู่ในมหาวิหารนั้น วันหนึ่งพระองค์เสด็จเข้าสู่มหากรุณาสมาบัติ ทรงเลือกเล็งแลดูเวไนยเผ่าพันธุ์อันควรจะได้มรรคผลธรรมวิเศษมีสรณะและศีลเป็นต้น ทรงเห็นบรรพตน้อยแห่งหนึ่งเรียกว่า เขาปถวี อยู่ในแว่นแคว้นแดนโยนกประเทศปรากฏในชั่วคือพระญาณ ทรงทราบว่าภูมิลำเนาแห่งเขาน้อยนั้นในอนาคตกาลเบื้องหน้าต่อไป จะเป็นที่ก่อสร้างบุญกุศลของหมู่มหาชนอันมาแต่ทิศานุทิศ หาที่สิ้นสุดมิได้ จะเป็นประโยชน์แก่เทพยดามนุษย์ทั่วไป พระองค์ทรงพิจารณาเห็นเหตุดังนี้แล้ว จึงเสด็จด้วยพุทธปาฏิหาริย์ทางนภากาศ พอจวนจะถึงเขาปถวี มหาเมฆก็บันดาลให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมา พระองค์จึงเสด็จประทับยืนพักพระอิริยาบถอยู่ที่เงื้อมผาเชิงเขานั้น ด้วยเดชพระพุทธานุภาพ เม็ดฝนสักหยาดหนึ่งจะตกต้องพระบวรกายของพระองค์หามิได้ ห่อธารน้ำฝนนั้นไหลลันไปยังเชิงเขาข้างหนึ่งทั้งสิ้น

เป็นมหัศจรรย์ ในขณะนั้นพระองค์จึงทรงเปล่งรัศมีหกประการ ทรงอธิษฐานให้ฉายาพระพุทธรูปของพระองค์ไปประดิษฐานติดอยู่กับเพิงผานั้น เพื่อให้เทพยดามนุษย์ทั้งปวงมาพบเห็นเป็นที่บังเกิดศรัทธาเลื่อมใส ได้นมัสการทำสักการบูชา อย่าให้รู้ลบเลือนทำลายหายสูญจงดำรงอยู่โดยจิรฐิติกาล ให้ผู้มานมัสการได้เห็นพระฉายของพระองค์เสมอไป ครั้นภายหลังต่อมา คำบลนั้นจึงได้เรียกกันว่า พระพุทธฉาย และพระฉายสืบ ๆ มาจนถึงในบัดจุบันทุกวันนี้

ในลำดับนั้น พระองค์จึงเสด็จไปยังเขาสุวรรณบรรพต ทรงประทับยืนอยู่ณแผ่นศิลาบนยอดเขานั้น มีนายเนสาทพรานเนื้อคนหนึ่งชื่อว่า สัจจพันธ์ เที่ยวเนจรล่าเนื้อในป่าเป็นอาหาร มาได้เห็นสมเด็จพระพุทธองค์ ผู้เปล่งพระฉัพพรรณรังสีงามโอภาสประกอบด้วยพระทวัตติงสมหาบุรุษลักษณะใหญ่ ๓๒ ประการ และพระอสีตยานุพยัญชนะพระลักษณะน้อย ๆ มี ๘๐ ประการ งามพิจิตรน่าพิศวงหาที่จะอุปมามิได้ นายพรานก็บังเกิดความศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงน้อมกายลงถวายอภิวาท และกระทำการสักการบูชาด้วยดอกบุปผชาติในป่า แล้วกราบทูลอาราธนา ขอให้พระพุทธองค์ทรงพระกรุณา เหยียบรอยพระพุทธบาทไว้ณแผ่นศิลา เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้น เพื่อเป็นที่ให้ที่สักการบูชาของเทพยดามนุษย์สืบไปในภายหน้าสิ้นกาลช้านาน สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดประทานเทศนาพระไตรสรณคมและศีลห้า ทรงทรมานนายพรานให้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมและ

ศีลห้าได้แล้ว จึงทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ให้ประดิษฐานอยู่เหนือแผ่นศิลานั้น สันพระบาทนั้นอยู่ทางทิศตะวันออก ปลายพระบาทนั้นอยู่ทางทิศตะวันตก ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ ศอกกับ ๔ นิ้ว ลึก ๔ นิ้ว ในรอยพระพุทธบาทนั้นมีรอยลักษณะ ๑๐๔ ประการ ครบบริบูรณ์

ครั้นแล้วพระองค์เสด็จจากเขาสุวรรณบรรพต ไปยังตำบลบ้านพ่อแง่งในข้างทิศตะวันตก ตำบลนั้นมีบึงใหญ่แห่งหนึ่ง ใกล้บึงนั้นมีพฤกษชาติใหญ่ต้นหนึ่ง มีกิ่งก้านใบอันสมบูรณ์ สมเด็จพระพุทธองค์ก็ทรงกระทำปาฏิหาริย์อยู่เหนือยอดพฤกษชาตินั้น คือทรงนั่ง ทรงไสยาสน์ ทรงพระดำเนินจงกรมและทรงยืน บนยอดกิ่งไม้ใหญ่ มีพระอิริยาบถทั้งสี่เป็นปรกติมิได้หวั่นไหว ในขณะนั้น ฝ่ายพฤกษเทพยดาทั้งหลายได้เห็นพระปาฏิหาริย์ของพระองค์เป็นมหัศจรรย์ดังนั้น ก็บังเกิดปีติโสมนัสเลื่อมใสในพระคุณของพระองค์ จึงนำผลสมอดีและผลสมอไทยอันเป็นของเทพโอสถ มากระทำอภิวาท น้อมเข้าไปถวายแด่พระพุทธองค์ ในขณะนั้นพระองค์ทอดพระเนตรเห็นแพะเล็กตัวหนึ่งอยู่ในที่ใกล้ ก็ทรงแย้มพระโอษฐ์ ฝ่ายพระอานนทเถรพุทธอนุชาเห็นพระองค์ทรงแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏดังนั้น จึงกราบทูลถามถึงเหตุแห่งการแย้มพระโอษฐ์ว่าจะมีเป็นประการใด สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าจึงตรัสพยากรณ์ว่าไปในอนาคตกาลเบื้องหน้า แพะตัวเล็กนี้จะได้บังเกิดเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในประเทศนี้ จะมีเดชานุภาพมาก และจะได้ทำนุบำรุงบวรพุทธศาสนาอันเป็นของพระบาท กับรูปฉายปฏิมากรของเราตถาคตสืบไป

ครั้นล่วงกาลนานมา สมเด็จพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพ-พานแล้ว พระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๑๘ ปี จึงบังเกิดพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ครองสมบัติในกรุงปาตลีบุตรมหานคร พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีการสร้างพระอาราม พระสถูปเจดีย์ และขุดบ่อสระเป็นต้นเป็นอันมาก พระองค์ได้เสด็จประพาสทั่วไปในสกลชมพูทวีปตราบเท่าถึงเมืองสังขบุรี เสด็จขึ้นครองราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้นต่อไป พระองค์มีมหิทธิฤทธิเดชานุภาพมากล้นเหลือกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองไปทั่วสกลชมพูทวีป ในคราวหนึ่งพระองค์ได้ตรัสแก่เสนาอำมาตย์ราชมนตรีทั้งปวงของพระองค์ว่า พระองค์ได้มาบังเกิดเป็นกษัตริย์ทั้งนี้ ด้วยบุญญาบารมีกุศลฐานิการของพระองค์ตามพระพุทธทำนายซึ่งได้ตรัสพยากรณ์นั้นทุกประการ

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๔๓ ปี พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชก็เสด็จสวรรคต

เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ (พงศาวดารเขมร)

ในกาลนั้น มีฤาษีตนหนึ่งชื่อว่าสุภัคดา สร้างบรรณศาลาเป็นที่อาศัย เจริญฌานสมบัติอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ข้างทิศตะวันออกแห่งเมืองสังขบุรี ข้างทิศเหนือแห่งบรรณศาลาฤาษีนั้นออกไป มีสระใหญ่แห่งหนึ่งประกอบด้วยเบญจปทุมชาติ ๕ ประการ น้ำในสระนั้นมีสีเขียวใสสะอาด อยู่มาวันหนึ่งสุภัคดาดาบสเที่ยวเดินไปตามขอบสระ แลเห็น

ดอกปทุมใหญ่ดอกหนึ่งประมาณเท่าบาตร พิศดูแปลกประหลาดกว่าดอกบัวธรรมดา พระสุภัททาฤาษีจึงลงไปในสระเพื่อจะเด็ดดอกปทุมนั้น ครั้นเข้าไปใกล้ ก็แลเห็นกุมารผู้หนึ่งมีรูปโฉมงาม กับเครื่องทิพยอาภรณ์มีอยู่ในดอกปทุมอันกำลังแย้มบานอยู่นั้น พระฤาษีมีความยินดี จึงนำกุมารกับเครื่องทิพยอาภรณ์มายังบรรณศาลาที่อาศัย กระทำพิธีบวงสรวงเทพยดาตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจะเลี้ยงกุมารนี้ได้ ขอให้น้ำนมไหลออกมาจากองคุลีแห่งข้าพเจ้าเทอญ ในทันใดนั้นธารราก็ไหลออกจากนิ้วมือแห่งพระฤาษี ด้วยอานุภาพแห่งสัตยาธิษฐานนั้น พระฤาษีก็อภิบาลบำรุงเลี้ยงกุมารนั้นมาจนเจริญวัยใหญ่ขึ้น ครั้นอยู่มา พระสุภัททาดาบสจึงปรารภว่า กุมารนี้ต่อไปในภายหน้าจะเป็นผู้มีบุญญาธิการ หรือหาบุญวาสนามิได้ประการใด ผู้เป็นเจ้าจึงตั้งสัตย์อธิษฐานขอนิมิตผันต่อเทพยดาให้เป็นเทวโตปสังหรณ์ ซึ่งเรียกกันว่าเทวดามาบอกเหตุให้ ครั้นพระผู้เป็นเจ้าจำวัดหลับไป ก็นิมิตผันว่าสมเด็จอมรินทราธิราชเสด็จลงมาจากดาวดึงสเทวโลก ตรัสบอกเหตุว่ากุมารที่ท่านได้ในดอกปทุมนั้น เป็นผู้มีบุญญาธิการอันยิ่งใหญ่ จะได้เป็นบรมกษัตริย์ครองราชสมบัติในเมืองอินทปรัฐ เมืองนั้นอยู่ข้างทิศตะวันออกของเมืองสังขบุรีนี้ ท่านจงไปลีบเสาะหาดูเทอญ จะได้พบสมปรารถนา ครั้นรุ่งเช้าพระฤาษีตื่นขึ้นก็จำนิมิตนั้นไว้ มีใจยินดีนัก จึงพากุมารนั้นไปทางทิศตะวันออก เที่ยวค้นหาเมืองตามสุบิน ก็ได้

พบเมืองอินทปรัษฐ์สมดังในนิมิตฝัน เมืองนั้นมีปราสาทราชวัง พร้อมทั้งเครื่องราชูปโภค บริโภคสำหรับกษัตริย์ครบบริบูรณ์ทุกประการ พระสุภัคดาดาบสก็มีจิตเกษมสานต์โสมนัสยิ่งนัก จึงจัดการราชาภิเษกกุมารผู้มีบุญญาธิการมากนั้นเป็นบรมกษัตริย์ ครองราชสมบัติในกรุงอินทปรัษฐ์ ถวายพระนามว่า พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ครั้นแล้วพระฤาษีจึงเที่ยวบอกกล่าวบ่าวร้องชาวชนบทั้งปวง อันอยู่รอบขอบเขตแคว้นนครอินทปรัษฐ์นั้น ให้ชักชวนกันรวมไพร่พลทั้งม้ารถคชยานพาหนะทางบก และนาวาพาหนะทางน้ำ เข้ามาถวายเพิ่มพูนพระบารมีพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ขอเป็นข้าแผ่นดินอยู่ในพระนครของพระองค์ พระนครอินทปรัษฐ์ก็เต็มไปด้วยหมู่อำมาตย์ราษฎร และเศรษฐีคหบดีมีทรัพย์มั่งคั่ง อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกันทั้งนั้นแล

ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงจีนผู้ทรงพระนามว่า อุดิมาง ได้ครอบครองกรุงคันธาเรศร์ อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์เสด็จออกไปประพาสสวนราชอุทยานพร้อมด้วยหมู่เสวกามาตย์ราชบริพาร ทอดพระเนตรพรรณดอกไม้และผลไม้อันมีต่าง ๆ ในขณะนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นจันหมากต้นหนึ่งมีดอกใหญ่เกินประมาณ จึงเสด็จเข้าไปใกล้ต้นหมากนั้น ก็ทอดพระเนตรเห็นนางกุมารีผู้หนึ่งมีรูปโฉมงาม บังเกิดอยู่ในดอกหมากนั้น ดูเป็นมหัศจรรย์ พระองค์มีพระทัยชื่นชมยินดี จึงตรัสให้นำนางกุมารีนั้นไปยังพระราชวัง โปรดให้พระอัครมเหสีเลี้ยงเป็นพระราชธิดา

บุญธรรม ทรงตั้งพระนามราชกุมารีนั้นว่า นางสร้อยดอกหมาก พระองค์กับพระอัครมเหสี ทรงพระสิเนหาในพระราชธิดาบุญธรรมนั้น เสมอด้วยพระราชธิดาอันสมภพแต่พระองค์ ครั้นพระราชธิดานั้นเจริญวัยวัฒนาการ มีพระชนมพรรษาได้ ๑๔ ปี มีพระรูปลักษณะงามเจริญยิ่งขึ้น มีกิตติศัพท์เลื่องลือไปในประเทศธานีใหญ่น้อย ว่าพระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนนั้น มีพระรูปสิริวิลาสงดงามหาหานางอื่นจะเปรียบเสมอมิได้ เสียงเล่าลือสรรเสริญนี้หราบไปถึงพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ผู้ผ่านพิภพกรุงอินทปรัษฐ์ พระองค์มีพระหฤทัยยินดี ด้วยพระองค์ได้ราชาภิเษกเบื้นเอกองค์บรมกษัตริย์แล้ว ยังมิได้มีพระอัครมเหสี จึงตรัสสั่งให้ตกแต่งพระราชสาสน์ลงในแผ่นสุพรรณบัฏ ขอพระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนมาอภิเษกเบื้นเอกอัครมเหสี และให้จัดราชทูต อุปทูต ตรีทูต เชิญพระราชสาสน์กับเครื่องมงคลราชบรรณาการ ไปถวายพระเจ้ากรุงคันธาเรศร์ พอราชทูตไปถึง พระเจ้ากรุงจีนก็ให้จัดการรับราชสาสน์และราชทูตกรุงอินทปรัษฐ์ โดยสมควรแก่ราชประเพณี ราชทูตได้เข้าผ่านอ่านพระราชสาสน์ถวาย ทรงเจ้าอู่ตีมางกรุงจีนได้ทราบในพระราชสาสน์นั้น ดังนั้น ก็มีพระทัยเปรมปรีดิ์ปราโมทย์ จึงมีพระราชดำรัสแก่ราชทูตว่า พระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์นี้เบื้นเอกราชของไทย เพราะฉะนั้นถ้าจะประสงค์จะเบื้นสัมพันธมิตรร่วมเชื้อวงศ์กับเราแล้ว ให้พระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ยกพหยุหโยธาทัพโดยสมควรแก่เกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินเอกราช มา

กระทำการอภิเษกที่กรุงของเรานั้น เราจึงจะยกราชธิดาเราให้ตามสมควรแก่ราชประเพณี ราชทูตจึงถวายบังคมลากลับมากราบทูลพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ ตามพระราชดำรัสสั่งพระเจ้ากรุงคันธาเรศร์ทุกประการ

ครั้นพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ได้ทรงทราบดังนั้น ก็ทรงพระโสมนัสยินดี จึงตรัสสั่งให้จัดกระบวนทัพเรือสำเภาใหญ่น้อย พร้อมด้วยพวกพหลพลโยธาเป็นอันมาก ตั้งเป็นกระบวนพยุหโยธาทัพเรือพร้อมสรรพทุกประการ จัดให้มหาอำมาตย์หลายหมู่อยู่เฝ้ารักษาพระนคร ครั้นถึงศุภวารมหุติฤกษ์ พระองค์ก็เสด็จเคลื่อนนาวาพยุหโยธาทัพออกจากท่ากรุงอินทปรัษฐ์ แล่นออกสู่พระมหาสมุทร ครั้นกองทัพเรือเดินทางไปในมหาสมุทรสาครได้หลายวัน พวกพลทั้งปวงอดอยากน้ำหามีน้ำจืดจะบริโภคไม่ น้ำจืดที่จัดมาในกองทัพจากกรุงอินทปรัษฐ์นั้นสิ้นไป มีแต่น้ำเค็มทั้งสิ้น พวกพลดื่มกินหาได้ไม่ ครั้นพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ได้ทราบดังนั้น ก็ทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ยกพระบาทเบื้องขวาของพระองค์จุ่มลงในน้ำเค็มมหาสมุทร ด้วยเดชะพระบารมีบุญญาธิการของพระองค์เป็นมหัศจรรย์ น้ำเค็มนั้นก็กลายเป็นน้ำจืดสนิทดี พวกพลทั้งกองทัพได้รับพระราชทานอิ่มหนำหายอยาก และตักตวงขึ้นไว้ใช้กินต่อไปให้พอแก่ต้องการทั่วทั้งกองทัพ

ครั้นถึงกรุงคันธาเรศร์แล้ว พระองค์จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงคันธาเรศร์ ถวายเครื่องราชบรรณาการตามขัตติยประเพณี ทูลขอพระราชธิดา พระเจ้ากรุงคันธาเรศร์ทรงเห็นว่า พระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์

เป็นผู้มีบุญญาธิการมาก ก็มีพระทัยโสมนัสอินดี จึงตรัสว่าเราจะอภิเษกราชธิดาเราให้เป็นคู่บุญบารมีของพระองค์ในมงคลสถาน และจัดการพิธีตามสมควร จึงตรัสสั่งวัตถุวิชาจารย์ผู้รู้ดูภูมิที่อันเป็นมงคล เลือกหาภูมิประเทศอันเป็นสิริชัยภูมิได้แล้ว ให้ปลูกโรงราชพิธีเตรียมการชัดดียมงคลทั้งปวงพร้อม จึงให้พระอัครมเหสีแต่งองค์พระราชธิดาด้วยเครื่องอลังการสรรพาภรณ์เสร็จแล้ว ให้ขึ้นทรงสีวิกากาญจน์ มีนางสนมนาฏกำนัลนิกรนารีแห่ห้อมแวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จไปสู่โรงราชพิธีมงคลสถาน ฝ่ายนางพนักงานดนตรีก็บรรเลงเครื่องดีดสีตีเป่า ประโคมเสียงประดังขึ้นกึกก้อง พระเจ้าคันธาเรศร์ก็อภิเษกพระราชธิดากับพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ในโรงราชพิธีตามพระราชประเพณี ครั้นเสร็จการอภิเษกแล้ว พระเจ้าอูคิมางกรุงจีน ก็ทรงชักชวนให้พระเจ้าอินทปรัชฐ์ประทับอยู่ ณ วังที่อภิเษกนั้นถึง ๗ เดือน

ครั้นอยู่มาเวลาวันหนึ่งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ทรงพระดำริว่า เรามาอยู่ในกรุงคันธาเรศร์นี้หลายเดือนแล้ว ควรจะคิดกลับไปครอบครองพระนครของเราดังแต่ก่อน พระองค์จึงเข้าไปทูลลาพระเจ้าคันธาเรศร์ ๆ ก็ทรงอนุญาต พระองค์จึงพานางสร้อยดอกหมากลงสู่สำเภาพระที่นั่งพร้อมด้วยนางสนมนารีราชบริพารแวดล้อม เสด็จยกพยุหโยธาทัพเรือกลับไปโดยทางมหาสมุทร ครั้นถึงพระนครแล้ว จึงตรัสสั่งให้ตั้งโรงราชพิธีทำการอภิเษกสมโภชพระมเหสีสร้อยดอกหมากอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่นั้น

มา พระเจ้ากรุงจีนกับพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ จึงได้เป็นสัมพันธมิตร มีทางพระราชไมตรีต่อกันสืบมาสิ้นกาลช้านาน

อยู่มาพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ผู้ผ่านพิภพกรุงอินทปรัษฐ์นั้น มีพระราชโอรสและพระราชธิดา กับพระนางสร้อยดอกหมากพระอัครมเหสี คือพระราชโอรส ๔ พระราชธิดา ๓ รวมเป็น ๗ พระองค์ด้วยกัน

พระเชษฐาราโชรสพระองค์ใหญ่ ทรงพระนามว่า พระปทุมกุมาร พระราชโอรสองค์ที่ ๒ ทรงพระนามว่า ติโลกกุมาร พระราชโอรสองค์ที่ ๓ ทรงพระนามว่า สุรินทกุมาร พระราชโอรสองค์ที่ ๔ ทรงพระนามว่า อนุชากุมาร พระราชธิดา ๓ พระองค์นั้น พระองค์ใหญ่ที่ ๑ ทรงพระนามว่า พระปทุมเทวี องค์ที่ ๒ ทรงพระนามว่า สิริมาลา องค์ที่ ๓ ทรงพระนามว่า สุวรรณมณี ครั้นถึงเวลาสมควร พระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ จึงทรงสถาปนาพระราชโอรสองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระมหาอุปราช พระราชทานเครื่องทิพยอาภรณ์ ที่เทพเจ้าประสิทธิ์ไว้แก่พระองค์มาในดอกปทุมแต่แรกนั้น ให้ทรงเป็นเครื่องราชาภรณ์ เครื่องทิพยอลงการอันบังเกิดสำหรับบุญญาธิการของพระองค์นั้น พระราชโอรสและพระราชธิดาได้ประดับเป็นพระเกียรติยศสืบต่อ ๆ กันไปในภายหน้าทั้ง ๗ พระองค์ พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์โปรดเสวยพระสุธารสด้วยน้ำอันมาแต่สระเมืองลพบุรี สระใหญ่นั้นมีน้ำเขียวใสสะอาด มีส่วยน้ำดักถวายเป็นเวรกันตามฤดูเดือนปีที่กำหนดส่งมิได้ขาด

พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ครองราชสมบัติมาในกรุงอินทปรัษฐ์โดย

สุขสถาพร จนเสด็จสู่สวรรคต พระชนม์ได้ ๕๔ พรรษา แรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติได้ ๔๓ พรรษา พระองค์ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี

เชื้อวงศ์ของพระองค์ได้ครองราชสมบัติสืบต่อมารวม ๑๕ พระองค์

อนึ่งโอฆบุรี เมืองพิไชย เมืองพิจิตรปราการ (วิเชียรปราการ คือ กำแพงเพชร) เมืองหนันโบ เมืองทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เป็นผู้สร้างขึ้นไว้

เรื่องพระร่วงสุโขทัย

จุลศักราช ๔๑๖ พระเจ้าสุริยราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ทรงดบแต่งซ่อมแปลงเมืองพิจิตรปราการขึ้นใหม่ ครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า สิริสุธาราชเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งด้วยพระอัครมเหสี ทรงพระนามว่า จันทกุมาร พระเจ้าสุริยราชาเมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๔ พรรษา เสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๔๗ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

จุลศักราช ๔๗๐ พระจันทกุมารราชโอรส ได้ขึ้นครองราชสมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าจันทราชา พระองค์ทรงสร้างเมืองสุโขทัย ขึ้นครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า สุริยาเทวี พระองค์เสวยน้ำสระเมืองลพบุรี พลเมืองชาวเมืองลพบุรีเป็นส่วย

น้ำเสวย อยู่มาวันหนึ่งพระองค์เสด็จไปประพาสบำ พร้อมด้วยพลโยธาทวยหาญเบื้องอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นนางกุมารีคนหนึ่งมีรูปโฉมลักษณะงดงามยิ่งกว่านางมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์มีความเสน่หา เสาโลมและได้ร่วมอภิรมย์ด้วยนางนั้น ครั้นแล้วพระองค์ก็มีพระทัยปฏิพัทธ์ผูกพันตรัสชวนนางจะพานางไปสู่พระราชวัง จะตั้งเป็นเอกอัครมเหสี นางจึงทูลว่า ข้าพระองค์มิใช่เป็นหญิงมนุษย์ เป็นเชื้อชาตินางนาคกุมารี แปลงกายขึ้นมาเที่ยวในเมืองมนุษย์ จะตามเสด็จพระองค์ไปมิได้ ถ้าข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมนางสนมนาฏราชบริจาริกาของพระองค์ ในพระราชวัง ข้าพระองค์โกรธเคืองผู้ใดขึ้นมาแล้ว ก็จะพ่นพิษตามวิสัยนาคมนุษย์เหล่านั้นจะทนพิษของข้าพระบาทมิได้ จะพากันตายเสียสิ้น เพราะฉะนั้น ข้าพระบาทจะขอบังคมลาพระองค์กลับไปยังเมืองนาค ทูลดังนั้นแล้วนางนาคกุมารีนั้นก็หายไปจากสถานที่นั้น กลับไปสู่นาคพิภพ พระเจ้าจันทราชาทรงเสียดายนางนาคกุมารียิ่งนัก ก็เสด็จกลับคืนเข้าสู่พระราชวัง ครั้นอยู่มานางนาคกุมารีนั้นมีครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาส แล้วจึงขึ้นมายังเมืองมนุษย์ ตกฟองไว้ในที่ไร่อ้อยแห่งหนึ่ง ฟองนั้นโตประมาณเท่าผลมะพร้าวห้าว ครั้นแล้วนางนาคกุมารีก็กลับคืนไปสู่นาคพิภพดังเก่า

ในขณะนั้น ยายกับตาสองสามีภรรยาผู้เป็นเจ้าของไร่อ้อยพากันออกไปดูและรักษาไร่ เห็นฟองนาคโตแปลกประหลาดดังนั้น ก็ยังไม่

แจ้งว่าเบื่นฟองสิ่งไร จึงนำฟองนั้นไปเก็บรักษาไว้ที่บ้าน ครั้นอยู่ไม่นานฟองนั้นครบกำหนดก็แตกออกเบื่นกุมาร มีรูปโฉมลักษณะงามหาผู้เสมอมิได้ ยายตาได้เห็นดังนั้นก็มีความดีใจว่าได้บุตรบุญธรรม รักใคร่กุมารนั้นเบื่นอันมาก จึงหานุ่นมาเย็บเบื่นเบาะเมาะให้กุมารนั้นนอน แต่กุมารนั้นหาชอบนอนบนเบาะเมาะโดยปรกติไม่ มักร้องให้เสือกกายขึ้นไปเสียเบื้องบนแห่งที่นอน ยายตาเห็นประหลาดดังนั้นจึงไปไต่ถามโหราจารย์ว่า อาการของกุมารเบื่นดังนี้จะดีร้ายประการใด โหราจารย์จึงทำนายว่า กุมารนี้เบื่นผู้มีบุญ จะเบื่นเชื้อชาติเทพยดาหรือพระยานาคเบื่นแน่ ถ้าท่านปรารถนาจะให้กุมารนี้หลับนอนเบื่นปรกติ จงตัดลำไม้ไผ่ที่ขึ้นอยู่บนตอไม้มาสานเบื่นเสื่ออ่อนปูให้นอน แต่ผ้าห่มนอนนั้นให้ลงเลขยันต์อาคมเสียก่อน แล้วจึงให้ห่ม ยายตาก็กระทำตามคำแนะนำของโหราจารย์นั้นทุกประการ ตั้งแต่นั้นมากุมารก็รู้นอนโดยปรกติ มิได้รบกวนดังแต่ก่อน ครั้นอยู่มา กุมารนั้นเจริญวัยวัฒนาการขึ้นมีอายุได้ ๑๕ ปี มีรูปกายผ่องใสโสภา และมีอานุภาพมาก จะออกปากกล่าวสั่งสิ่งใดให้เบื่นอย่างไร ก็มักให้เบื่นไปตามคำกล่าวดังนั้น ยายตามีความเสนหาต่อบุตรบุญธรรมยิ่งนัก จึงให้นามว่า พระร่วง

ครั้นอยู่มา กิตติศัพท์อันนี้ทราบเข้าไปถึงพระเจ้าจันทราชาผู้ครองกรุงสุโขทัย ก็มีพระทัยพิศวง จึงทรงพระดำริว่า กุมารผู้นี้เห็นจะเบื่นบุตรนางนาคกุมารีมาตกฟองไว้ให้เบื่นแน่ ถ้าเบื่นเช่นนั้นแล้ว

กุมารนี้ก็คือเป็นโอรสของเราเองโดยแท้ เมื่อพระองค์ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปหายายตาเจ้าของไร่อ้อย ให้พากุมารนั้นเข้ามาเฝ้าพระองค์

แต่เรื่องนี้จดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่งกล่าวว่า อยู่มาคราวหนึ่งพระองค์ตั้งการราชพิธีสร้างปราสาทราชมนเทียร ในขณะนั้นพวกราษฎรชาวบ้านในเมืองนอกเมือง พากันแตกตื่นเข้ามาดูงานพระราชพิธี ฝ่ายตายายก็พาพระร่วงบุตรบุญธรรมนั้นเข้ามาดูงานพระราชพิธีในเวลานั้นด้วย พระร่วงได้ออกปากพูดในท่ามกลางฝูงชนว่า เราเป็นผู้รักษาที่นี้ พอพูดขาดคำลง เสาปราสาทนั้นก็โอนเอนหวั่นไหวสะเทือนสะท้านทั่วไป ฝ่ายเสนาอำมาตย์ได้เห็นเหตุมหัศจรรย์ดังนั้น จึงนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าสุโขทัย พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็มีความพิศวง จึงตรัสสั่งให้หาตายายให้พากุมารนั้นเข้ามาเฝ้า จึงมีพระราชโองการตรัสถามยายตาทั้งสองว่า กุมารนี้ได้มาแต่ไหน ยายตาทั้งสองจึงกราบบังคมทูลให้ทรงทราบตามเหตุที่ได้กุมารนั้นมา ตั้งแต่ต้นจนปลาย พระเจ้าสุโขทัยได้ทรงฟังดังนั้นก็เข้าพระทัย ทรงเชื่อแน่ว่า กุมารนี้เป็นบุตรนางนาคกุมารีนั้น คือเป็นพระโอรสของพระองค์โดยแท้ ด้วยอำนาจความเมตตากรุณาของบิดาอันเคยมีแก่บุตรสืบชันธสันดานมาแต่บุรพชาติปางก่อนนั้น บันดาลให้พระองค์ทรงพระสิเนหาแด่พระโอรสนี้ในบัดจุบันชาตินี้ จึงให้รับพระร่วงนั้นเลี้ยงไว้เป็นราชโอรสของพระองค์ในพระราชวัง และพระราชทานทรัพย์สิ่งของเป็นรางวัลแก่ตายายทั้งสองเป็นอันมาก

ครั้นอยู่ต่อมา พระอัครมเหสีใหญ่ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่ง สมเด็จพระราชบิดาพระราชทานพระนามว่าพระร่วงเหมือนกัน แต่พระราชโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งประสูติจากนางนาคนั้นมีบุญฌาธิการศักดานุภาพเป็นอันมาก ถ้าพระองค์ชี้พระหัตถ์ตรัสสาปมนุษย์และสัตว์ใด ๆ เช่นผู้คนช้างม้าโคกระบือ ว่าให้กลายเป็นหิน หรือเป็นสิ่งอันใด ก็กลับกลายและเป็นไปตามรับสั่งทั้งสิ้น วันหนึ่งพระองค์ตรัสสั่งว่า ให้ต้นไม้ทั้งปวงเป็นผล ต้นไม้นั้นก็เป็นผลตามรับสั่ง และตรัสสั่งว่า ให้ก้างปลาเป็นปลามีชีวิตไปตามเดิม ก็เป็นไปได้ตามรับสั่งของพระองค์ ด้วยอำนาจสัจจาบารมีอันแก่กล้าที่พระองค์ได้สร้างอบรมมาแต่หนหลัง จึงบันดาลให้เป็นไปได้ดังนั้นเป็นมหัศจรรย์นัก

ครั้นอยู่มา พระร่วงราชโอรสพระองค์ใหญ่จึงกราบทูลถามสมเด็จพระราชบิดาว่า ทุกวันนี้พระองค์ยังต้องส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัษฐ์อยู่หรือ พระราชบิดาจึงตรัสบอกว่า เรายังต้องส่งส่วยน้ำแก่เขาอยู่เสมอ พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่จึงกราบทูลห้ามว่า ตั้งแต่วันนี้ไปขอพระองค์อย่าได้ส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัษฐ์ต่อไปอีกเลย ถ้าพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ให้ยกกองทัพมาย่ำยีแก่บ้านเมืองของพระองค์เป็นประการใด ข้าพระองค์จะอาสาสู้รบเอาชัยชนะให้จงได้ มิต้องให้พระองค์และไพร่พลได้ความเดือดร้อน พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงเชื่อตามคำทูลของพระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ด้วยทรงเห็นอภินิหารอันเป็นมหัศจรรย์ต่าง ๆ มาแต่หลังแล้ว

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ครั้นได้ทราบว่า พระเจ้ากรุงสุโขทัย ตั้งแข็งเมืองไม่ส่งส่วยน้ำดังแต่ก่อน จึงตรัสสั่งพระราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราชว่า พระเจ้าจันทราชาเมืองสุโขทัยเคยส่งส่วยน้ำให้แก่เมืองเรา สืบต่อกันมาหลายชั่วผู้ครองเมืองแล้ว บัดนี้มาแปรพักตร์ไม่ยอมส่งส่วยน้ำให้แก่เรา เห็นจะคิดต่อสู้กับเรา เจ้าจงยกพยุหโยธาทัพไปตีเมืองสุโขทัย ให้มีชัยชนะแก่พระเจ้าจันทราชาจงได้ พระมหาอุปราชถือรับสั่งพระราชบิดาแล้ว ก็กรีธาพยุหโยธาทัพออกจากกรุงอินทปรัษฐ์ไปถึงเมืองสุโขทัย ก็ยกพลเข้าประชิดล้อมเมืองไว้

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชาก็แต่งให้พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ยกพลนิกายกองทัพ ออกมากระทำยุทธสงครามกับกองทัพกรุงอินทปรัษฐ์ ทั้งสองฝ่ายได้กระทำยุทธนาการต่อกันโดยสามารถ ฝ่ายมหาอุปราชพระราชโอรสพระเจ้าอินทปรัษฐ์ ทานกำลังพระร่วงราชโอรสพระเจ้ากรุงสุโขทัยมิได้ ก็แตกหนีกลับไปยังพระนคร กราบทูลสมเด็จพระราชบิดาว่า ข้าศึกมีกำลังเข้มแข็งนัก จึงต้องแตกพ่ายถอยมา จะขอพระราชอาญาแล้วแต่จะโปรด

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัษฐ์ ได้ทรงเห็นพระมหาอุปราชราชโอรสแตกพ่ายทัพหนีกลับมา ทูลขอจะรับพระราชอาญาดังนั้น พระองค์ทรงเห็นว่า พระราชบุตรของพระองค์ยังอ่อนแก่การทัพศึกอยู่ ก็ทรงพระเมตตาพระราชทานโทษให้ จึงตรัสว่า พระเจ้าจันทราชาผู้ครองเมือง

สุโขทัยนั้นก็เป็นพระญาติพระวงศ์ของเราเองมิใช่ผู้อื่น ถ้าเขาไม่สมัครจะส่งส่วยน้ำให้แก่เราก็ตามเถิด ตั้งแต่วันนี้ไป เราอย่าไปรบกวนย่ำยีทำสงครามกับเขาอีกเลย พระองค์จึงตรัสสั่งให้เลือกเมืองอื่นเป็นเมืองส่วยน้ำแก่พระองค์ต่อไป

พระเจ้าอินทปรัษฐ์ผู้สืบพระวงศ์พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์นั้น ได้ครองราชสมบัติในกรุงอินทปรัษฐ์ต่อมา ครั้นพระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๓๐ พรรษา เมื่อแรกได้ครองราชสมบัตินั้นพระชนม์ ๒๕ พรรษา ศุศักราช ๕๖๖

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชาผู้ครองกรุงสุโขทัย เมื่อได้ราชสมบัติมีพระชนมายุ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๓๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๖๐ พรรษาถ้วน ก็เสด็จสวรรคต ในศักราช ๕๗๖

ในปีนั้น พระร่วงพระราชโอรสองค์ใหญ่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระราชบิดาต่อไป พระองค์ได้เสด็จไปสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นใหม่ และครองราชสมบัติในเมืองนั้น ในขณะนั้นพระอัครมเหสีใหญ่ของพระองค์ผู้ทรงพระนามว่า ศรีจันทราเทวีประสูติพระราชธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า สุวรรณเทวี

ครั้นอยู่มาสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ภูมิลำเนาข้างทิศใต้เมืองสุโขทัยนั้นพื้นภูมิภาคเรียบราบเป็นชัยภูมิดีแห่งหนึ่ง สมควร

จะสร้างสระใหญ่ลงไว้ให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่โดยรอบจัตุรัสมีกำหนด ๑๔ วา ให้ช่างก่ออิฐเป็นชุมคร่อมหลังสระ และบนหลังชุมนั้น ก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งเรียกว่า พระมหาธาตุ ในสระใหญ่นั้นให้ปลูกบัวเบญจพรรณ ครั้นแล้วพระองค์ทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ขออย่าให้น้ำในสระนั้นแห้ง และอย่าให้ต้นบัวเบญจพรรณนั้นตาย ให้มีอยู่เสมอเป็นนิจนิรันดรไป และพระองค์ได้ทรงนำเมล็ดมะขามมาโปรยรอบตามขอบเขตสระ ทรงพระสัตยาธิษฐานว่า ให้มะขามนั้นขึ้นมาเป็นต้นมีผลเมล็ดพร้อมบริบูรณ์ บางต้นเมื่อมีผลเป็นฝักให้มีแต่เนื้อ เมล็ดมะขามที่หล่นตกลงไปในสระนั้น ให้กลายเป็นเต่าปลามัจฉาชาติและให้บินไปได้ ทรงพระอธิษฐานแล้ว ก็ทรงปลูกไว้รอบสระน้ำนั้น ปลาและเต่าก็เป็นไปตามพระสัตยาธิษฐานนั้นทุกประการ แล้วพระองค์ให้สร้างเฉลียงรอบสระนั้น มีทั้งศาลาและซุ้มครบครัน ครั้นขุดสระสำเร็จแล้ว ก็ให้ทำมหกรรมฉลองสระ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นอันมาก

ในครั้งนั้นมีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อมะกะโท้เป็นเชื้อชาติมอญ เป็นบุตรชาวบ้านซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลตะเกาะวุน แขวงเมืองมุตะมะในรามัญประเทศ ได้เข้ามาเป็นข้าสวามิภักดิ์ในสมเด็จพระว่องเจ้า พระองค์ทรงโปรดปรานชุบเลี้ยง มะกะโท้ผู้นี้เป็นคนมีวาสนา ประกอบด้วยคุณสมบัติ๓ประการ คือมีรูปโฉมลักษณะดีเป็นที่ชอบรักแก่ชนทั่วไปหนึ่ง

มีสติปัญญาดีหนึ่ง มีความกตัญญูกตเวทีรู้คุณท่านผู้มีคุณหนึ่ง

อยู่มาวันหนึ่ง มะกะโท้กับพรรคพวก และข้าทาสใช้สอยรวมประมาณ ๓๐ คนให้หาบสิ่งของสินค้ามาเที่ยวค้าขาย มะกะโท้เป็นนายคุมลูกหาบ ครั้นมาถึงเชิงเขานวรัตนคีรี เด็กคนใช้คนหนึ่งของมะกะโท้บ่วยลง มะกะโท้จึงให้คนเหล่านั้นช่วยกันหามเด็กที่บ่วยนั้นขึ้นไปพักรักษาตัวอยู่บนยอดเขา ในเวลานั้นไม่ใช่เทศกาลฤดูฝน บันดาลฝนตกพำร้องเป็นอันมาก ในทันใดนั้น อสนีบาตผ่าถูกปลายไม้ค้านของมะกะโท้แตกแล่งออกไป แต่หาถูกผู้คนเป็นอันตรายไม่ เมื่อมะกะโท้ได้ยินพำผ่าลงมาดังนั้น จึงแลไปในอากาศ เห็นแสงพำเป็นปราสาทราช-มนเทียร ประดับด้วยราชวัติฉัตรธง มะกะโท้คิดเห็นประหลาดในใจ แต่ยังหารู้ว่าร้ายและดีเป็นประการใดไม่ จึงคุมลูกหาบกับพรรคพวกออกจากตำบลนั้น มาถึงบ้านแห่งหนึ่ง มะกะโท้จึงเข้าพักอาศัยในบ้านนั้น พร้อมด้วยพรรคพวกของตน ถามพวกชาวบ้านว่า ในตำบลบ้านนี้มีโหราจารย์ผู้ทายนิมิตร้ายดีบ้างหรือไม่ พวกชาวบ้านบอกว่า โหราจารย์ผู้เฒ่ารู้ทายนิมิตร้ายดีมีอยู่ จึงช่วยพามะกะโท้ไปให้ถึงเรือนโหราจารย์ มะกะโท้ก็ไหว้นบเคารพท่านโหราจารย์ผู้เฒ่านั้นแล้ว จึงเล่านิมิตให้ฟังตั้งแต่ต้น และถามเหตุผลร้ายดีว่าจะมีเป็นประการใด ฝ่ายโหราจารย์ผู้เฒ่าได้ฟังเล่านิมิตดังนั้นก็รู้เหตุทั้งปวง และรู้ว่าชายหนุ่มผู้นี้เป็นคนมีวาสนาจะได้เป็นใหญ่ในภายหน้า จึงบอกว่า นิมิตที่ได้เห็นนั้นเป็นสิริ

สวัสดิมงคลใหญ่หลวงยิ่งนัก ท่านจงนำเงินทองมากองลงให้สูงเสมอเท่าจอมปลวก เบื้นการคำนับบูชาครูเราก่อน เราจึงจะทำนายให้แก่ท่านได้ ถ้าท่านทำสักการบูชาคำนับครูเราก่อนดังนั้นแล้ว เราก็จะพยากรณ์ทักทายนิมิตของท่าน ให้ท่านได้ดีเบื้นใหญ่ให้เห็นคุณได้โดยเร็ว ถ้าท่านไม่นำเงินทองมาบูชาครูเราดังว่านั้นแล้ว เราก็ไม่อาจทำนายให้แก่ท่านได้ มะกะโท้ได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า สิ่งของสินค้าที่เรานำมาขายครั้งนี้ ถึงจะขายสิ้นแล้ว จะรวมเงินทั้งทุนและกำไรให้ได้เงินกองสูงเสมอเท่าจอมปลวกนั้นก็หามิได้ ทำฉันใดดี เราจึงจะได้เงินทองมากองให้สูงเสมอเท่าจอมปลวกเล่า มะกะโท้คิดไปก็เห็นช่อง จึงถอดแหวนในนิ้วมือของตนไปตั้งลงเหนือยอดจอมปลวกแห่งหนึ่ง แล้วจึงบอกแก่โหราจารย์ว่า ข้าพเจ้าได้บูชาคำนับครูท่านด้วยทองเสมอเท่าจอมปลวกแล้ว ขอท่านได้เมตตาช่วยทายนิมิตให้ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายโหราจารย์ได้เห็นดังนั้นก็คิดว่า บุรุษหนุ่มผู้นี้เบื้นคนมีบุญญาเฉียบแหลม สืบไปเบื้องหน้า คงจะได้เบื้นใหญ่เบื้นแน่ จึงทำนายตามนิมิตนั้นให้มะกะโท้ว่า ในเวลาไม่ช้านาน ท่านจะได้เบื้นเจ้าบ้านผ่านเมืองใหญ่โต มีอานุภาพมาก เพราะฉะนั้น ท่านอย่าทำการค้าขายเลย จงอุดส่าห์ทำราชการเถิดจะได้เบื้นใหญ่มียศศักดิ์รุ่งเรือง เมื่อท่านได้เบื้นใหญ่แล้วอย่าลืมเรา มะกะโท้กับทั้งพรรคพวกได้ฟังคำทำนายดังนั้นก็ดีใจ ลงกราบไหว้ขอบคุณโหราจารย์เบื้นอันมาก จึงกล่าวว่า ถ้าข้าพเจ้าได้ดีเบื้นใหญ่เหมือนคำทำนายของท่านแล้ว ข้าพเจ้า

จะตอบแทนคุณท่านให้จงนัก หาลืมคุณของท่านไม่ ว่าแล้วก็คำนับลาโหราจารย์คุมลูกหาบไปขายสินค้าในเมืองสุโขทัย ครั้นขายของสิ้นแล้วจึงพาพรรคพวกบ่าวไพร่ไปฝากไว้กับชาวบ้านที่รู้จักชอบกัน ครั้นแล้วมะกะโท้จึงหาช่องเข้าไปพึ่งพักฝากตัวอยู่กับนายช้างพระที่นั่งโรงใน ซึ่งเป็นมงคลคเชนทร์ตัวโปรดของสมเด็จพระร่วงเจ้า ช่วยดูแลรักษาเก็บกวาดมูลช้างล้างโรงให้สะอาดอยู่เสมอ นายช้างก็มีความเมตตารักใคร่ใช้สอยมะกะโท้สนิทอยู่ทุกวัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่งของพระองค์อยู่เนือง ๆ ไม่ใคร่ขาด วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่ง ทรงเห็นโรงช้างบิดกวาดสะอาดเรียบร้อยดี จึงตรัสถามนายช้างว่า ใครมาช่วยท่านแผ้วกวาดโรงช้างให้สะอาดเรียบร้อยดังนี้ นายช้างจึงกราบทูลว่า มีมอญน้อยคนหนึ่งมาพึ่งพักอยู่กับข้าพระบาท ช่วยบิดกวาดล้างชำระโรงให้สะอาดอยู่เสมอ พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็ชอบพระทัย จึงตรัสสั่งว่า ท่านจงเลี้ยงมอญน้อยนั้นไว้ให้ดีเถิด

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่ง ณ โรงในตามเคย ทรงประทับบนพระที่นั่งใกล้ช่องพระแกลบ้วนพระโอษฐ์ลงไปที่แผ่นดิน ทอดพระเนตรเห็นเบี้ยตัวหนึ่งตกอยู่ จึงตรัสเรียกมะกะโท้ว่า มอญน้อยเจ้าจงมาดูเบี้ยนั้น มะกะโท้จึงคลานเข้าไป

กราบถวายบังคม แล้วก็เก็บเบี้ยนั้นไว้ มีความดีใจว่าได้พระราชทานเบี้ยตัวหนึ่ง แล้วก็หมอบเฝ้าอยู่กับหน้าพระที่นั่ง จนสมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จกลับ

ฝ่ายมะกะโท้มีความยินดีที่ได้รับพระราชทานเบี้ย ๆ หนึ่ง จึงคิดว่าตั้งแต่นี้ไป เราจะตั้งใจคิดทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ เพื่อให้ได้ความชอบยิ่งขึ้น และเบี้ยที่เราได้รับพระราชทานนี้ จะทำเป็นประการใดดี จึงตรึกตรองเห็นช่องว่าจะซื้อเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาปลูกไว้จึงจะควร มะกะโท้จึงนำเบี้ยนั้นไปซื้อเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่ตลาด หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพันธุ์ผักกาดจึงบอกว่า เบี้ย ๆ เดียวนั้นเราไม่รู้จะขายให้อย่างไรได้ มะกะโท้จึงว่า ขอจิ้มนิ้วมือลงแต่นิ้วเดียวพอติดเมล็ดได้เล็กน้อยเท่านั้น หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพันธุ์ผักกาดก็ยอมให้ มะกะโท้จึงชุบนิ้วมือให้ชุ่มด้วยเขฬะในปากเสียก่อน แล้วจึงจุ้มนิ้วลงในกระบุงเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๆ ก็ติดนิ้วมือขึ้นมาเป็นอันมาก หญิงแม่ค้าเห็นดังนั้นก็ชมว่า มอญน้อยนี้ฉลาดมีความคิดเฉียบแหลมดี มะกะโท้จึงส่งเบี้ย ๆ เดียวนั้นให้แก่หญิงแม่ค้า แล้วก็นำเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้นมา จึงขุดพื้นดินข้างโรงช้างอันเป็นที่ว่างเปล่า ประสมมูลช้างให้เป็นเชื้อบริหารปลูกเพาะเมล็ดพันธุ์ผักกาดลงในที่พื้นใหม่นั้น ไม่ช้านานผักกาดนั้นก็ขึ้นงอกออกกอกาบงดงามตามกัน

ครั้นอยู่มาวันหนึ่งถึงกำหนดสมเด็จพระร่วงเจ้า จะเสด็จมาทอด

พระเนตรช้างที่โรง มะกะโท้จึงถอนต้นผักกาดที่ปลูกไว้ ล้างน้ำชำระให้สะอาดแล้ว หาภาชนะมารองเตรียมไว้เป็นของถวาย พอสมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จมาประทับบนพระที่นั่งในโรงช้างแล้ว มะกะโท้ก็นำถาดผักกาดเข้าไปตั้งถวายต่อหน้าพระที่นั่ง จึงมีรับสั่งถามว่า มอญน้อยได้ผักกาดที่ไหนมาให้เรา มะกะโท้จึงกราบทูลว่า เบี้ย ๆ หนึ่งที่โปรดพระราชทานข้าพระพุทธเจ้า ๆ ไปซื้อเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาปลูกไว้ จึงได้นำมาถวายในครั้งนี้ พระองค์มีรับสั่งถามว่า เบี้ย ๆ เดียวเท่านั้นซื้อกันได้เมล็ดพันธุ์ผักกาดเท่าไร มะกะโท้ก็กราบทูลให้ทรงทราบความตั้งแต่ต้นจนที่สุด สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นก็ตรัสสรรเสริญว่า มอญน้อยนี้มีปัญญาฉลาดเฉียบแหลมดี ควรจะชุบเลี้ยงไว้ จึงตรัสแก่นายช้างว่าเราจะขอมอญน้อยนี้เข้าไปใช้ราชการข้างใน จึงโปรดให้มะกะโท้เข้าไปรับราชการเป็นพวกวิเสษเครื่องต้นอยู่ในพระราชวัง ครั้นอยู่มามะกะโท้ทำราชการดีมีความชอบ จึงโปรดเลื่อนขึ้นให้เป็นกรมวัง

แต่ในพงศาวดารฝ่ายรามัญนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าโปรดเลื่อนมะกะโท้เป็นขุนวัง มีตำแหน่งในกรมวังนั่นเอง

ครั้นอยู่มาเกิดขบถกำเริบขึ้นในหัวเมืองชอบขัณฑเสมา สมเด็จพระร่วงเจ้าจะเสด็จกรีธาทัพไปปราบปรามพวกขบถด้วยพระองค์เอง จึงตรัสสั่งให้มะกะโท้เป็นกรมวังอยู่เฝ้ารักษาพระนคร แล้วพระองค์ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพไปยังเมืองนอกแดน อยู่ภายหลัง นางสุวรรณเทวี

พระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้า กับมะกะโท้นั้น ซึ่งเคยเป็นคู่บุพเพสันนิวาสกันมาแต่บุรพชาติปางก่อน เผอิญให้เห็นกันแล้ว ก็มีความปฏิพัทธ์ผูกพันบังเกิดความเสน่หารักใคร่กัน มะกะโท้ก็ลอบรักใคร่กับพระราชธิดานั้น ฝ่ายข้าราชการทั้งปวงในกรมวังได้รู้เหตุ ก็มีความกลัวเกรงต่อมะกะโท้ผู้เป็นกรมวัง ด้วยเห็นสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงโปรดปรานมะกะโท้อยู่เป็นอันมาก จึงหามีผู้ใดจะว่ากล่าวขึ้นได้ไม่ ฝ่ายมะกะโท้จึงคิดปรึกษากับนางสุวรรณเทวีพระราชธิดาว่า จะอยู่ช้าฉะนี้มิได้ ด้วยกลัวพระราชอาญาสมเด็จพระร่วงเจ้า จำเราจะพากันหนีไปเสียก่อน อย่าให้ทันพระองค์เสด็จกลับมา พระราชธิดาก็เห็นด้วย จึงรวบรวมทรัพย์สิ่งของ แก้วแหวนเงินทองได้เป็นอันมาก มะกะโท้ก็เกลี้ยกล่อมผู้คนข้าทาสได้ ๓๐๐ คนเศษ จึงพาพระราชธิดาขึ้นช้างพังตัวหนึ่งหนีออกจากเมืองสุโขทัย ไปโดยทางด้านกะมอกะลก รีบไปทั้งกลางวันและกลางคืน ฝ่ายเสนาอำมาตย์รู้ว่ามะกะโท้พาพระราชธิดาหนีไปดังนั้น ก็พากันติดตามจะจับตัวมะกะโท้ แต่ติดตามไปหาทันไม่ ด้วยมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คนหนีข้ามด่านล่วงพ้นแดนไปเสียได้แล้ว เสนาอำมาตย์เหล่านั้นก็พากันกลับมา คอยท่าจะฟังพระราชโองการตรัสสั่งของสมเด็จพระร่วงเจ้าต่อไป

ฝ่ายมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คนไปถึงบ้านตะเกาะวุน ซึ่งเป็นบ้านเดิมของตนแล้ว ก็จัดให้พระราชธิดานั้นอยู่เป็นสุข และผู้คนที่

ไปทั้ง ๓๐๐ คนเศษ ก็จัดให้มีที่อยู่อาศัยทำกินเป็นสุขพร้อมเพรียงกัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ทรงปราบปรามพวกขบถอันกำเริบให้สงบราบคาบ ทรงจัดบ้านเมืองปลายแดนให้เป็นปรกติเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพกลับยังพระนคร เสนาอำมาตย์ทั้งปวงจึงนำความเรื่องมะกะโท้ลักพาพระราชธิดาหนีไป และได้ไปติดตามจับจนสุดแดนหาทันไม่ ขึ้นกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็หาได้ทรงพระพิโรธแก่มะกะโท้ไม่ จึงตรัสว่า เรารู้มาแต่เดิมแล้วว่ามอญน้อยคนนี้มีลักษณะดี นานไปภายหน้าจะมีบุญได้เป็นใหญ่ เราจึงมีใจรักใคร่เหมือนบุตร ถ้าเราจะสาปแช่งให้เป็นอันตราย หรือจะให้ยกกองทัพไปติดตามจับมาลงราชทัณฑ์อย่างไร ก็จะทำได้ทุกประการ แต่จะเป็นเวรกรรมแก่เรา และเสียเกียรติยศแก่บ้านเมือง เป็นที่อัปยศแก่นานาประเทศ ซึ่งมอญน้อยพาธิดาเราไป ถ้าตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ได้เมื่อใดแล้ว ก็คงจะตั้งแต่งให้ธิดาเราเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น จะเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองทั้งสองฝ่าย อนึ่งบุพเพสันนิวาสแห่งธิดาเรากับมอญน้อยนั้นก็ได้อบรมมาด้วยกันแต่ปางก่อนแล้ว จึงผูกให้มามีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน ดังนี้ เพราะเหตุนั้น เราจำเป็นจะอวยพรแก่มอญน้อยและธิดาเรา อย่าให้มีภัยอันตรายสิ่งใด ให้เกิดความสิริสุขสวัสดีด้วยกันเถิด

ซึ่งพระองค์มิได้ทรงพระโกรธแก่มะกะโท้ และกลับทรงอำนวยพระพรให้ไปทั้งนี้ ด้วยอำนาจบุญบารมีของมะกะโท้จะได้เป็นกษัตริย์ใหญ่ในรามัญประเทศต่อไป

ตั้งแต่มะกะโท้พาพระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ไปอยู่บ้านตะเกาะวุน อันเป็นบ้านเดิมของตนดังนั้นแล้ว มะกะโท้ก็มีสง่าราศีเกิดสิริมงคลยิ่งขึ้น ด้วยนางนั้นเป็นราชธิดาของกษัตริย์ผู้มีราช-อิสริยยศใหญ่ยิ่ง พวกชาวบ้านชาวเมืองก็กลัวเกรงนับถือรักใคร่มะกะโท้และพระราชธิดานั้นเสมอกัน ต่างคนหากันเข้ามาสวามิภักดิ์ฝากตัว เป็นพรรคพวกข้าไทใช้สอยมากขึ้นทุกที จนนับได้เป็นหลายพันหลายหมื่น ฝ่ายมะกะโท้เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด ทั้งองอาจกล้าหาญ รู้เจรจาหว่านล้อมผูกไมตรีและช่วยปลดเปลื้องทุกข์ร้อนของชน ทั้งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ จึงเป็นที่นับถือแก่ชนทั่วไป ครั้นมะกะโท้เห็นผู้คนนับถือรักใคร่ตนมากขึ้นแล้ว จึงประกาศเกลี้ยกล่อมคนทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ในรามัญประเทศ ให้ร่วมสามัคคีพร้อมเพรียงน้ำใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เข้ามาอยู่ใต้อำนาจตนทั้งสิ้นแล้ว ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ ชนทั้งปวงก็ยินดีถวายพรชัยมงคลแก่กษัตริย์ใหม่ทั้งสิ้น แต่พระเจ้ามะกะโท้ยังหาได้ราชาภิเษกเฉลิมพระนามไม่

ครั้นอยู่มา พระเจ้ามะกะโท้ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย จึงให้แต่งพระราชสาส์นลงในสุพรรณบัฏ และจัดเครื่องมงคลราชบรรณาการเป็นอันมาก แต่งให้อำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อว่า โลกี เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาส์น คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการ พร้อมด้วยพวกพลพาหนะเข้าไปถวายสมเด็จพระร่วงเจ้า ณ

กรุงสุโขทัย ครั้นราชทูตไปถึงแล้ว เสนาอำมาตย์ฝ่ายกรุงสุโขทัยจึงนำความขึ้นกราบทูล สมเด็จพระร่วงเจ้าก็โปรดให้อำมาตย์นำราชทูตเมืองมุตะมะเข้าเฝ้า ราชทูตก็เชิญพระราชสาสน์กับเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้าไปถวายหน้าพระที่นั่ง จึงรับสั่งให้อ่านในลักษณะพระราชสาสน์นั้นว่า "ข้าพระบาทผู้ชื่อว่า มะกะโท้ เป็นข้าสวามิภักดิ์ใต้พระบาทมุลิกากรของพระองค์ ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย พร้อมด้วยพระราชธิดาของพระองค์ ขอโอนอุดมงคลเกศเกล้า กราบถวายบังคมมาแทบพระยุคลบาทบงกชมาศของพระองค์ ซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงข้าพระบาททั้งสองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข หระเดชพระคุณปกป้องอยู่เหนือเกล้าข้าพระองค์ทั้งสอง หาที่จะเปรียบให้สิ้นสุดมิได้ ด้วยเผอิญบุพเพสันนิวาสแห่งข้าพระบาททั้งสองมาดลบันดาลให้มีปฏิพัทธจิตต่อกัน ข้าพระองค์ได้ละเมิดล่วงพระราชอาญา หาพระราชธิดาของพระองค์มา โทษานุโทษมีแก่ข้าพระองค์เป็นล้นเกล้า ฯ แต่บัดนี้ด้วยเดชะพระบารมีบรมเดชานุภาพของพระองค์ปกแผ่อยู่เหนือเกล้า ฯ ข้าพระองค์ทั้งสอง ชนทั้งปวงจึงยินดีพร้อมกันอัญเชิญข้าพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั่วไป เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอพระราชทานโทษานุโทษ ซึ่งมีผิดมาแต่หลัง ขอพระบารมีของพระองค์เป็นที่พึ่งสืบไป ขอให้ทรงประสาทพระราชทานามกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ แก่ข้าพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์

ครองราชสมบัติใหม่ เพื่อเป็นสวัสดิชัยมงคลแก่ข้าพระองค์ทั้งสองสืบไป เมืองมุตะมะนี้จะได้เป็นสุพรรณปฐพีแผ่นเดียวกันกับกรุงสุโขทัย อยู่ได้พระเดชานุภาพของพระองค์สืบต่อไป จนตลอดกัลปาวสาน"

ครั้นสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้ทรงทราบความในพระราชสาสน์ดังนั้นแล้วก็มีพระทัยยินดี จึงตรัสสรรเสริญว่า มะกะโท้มอญน้อยนั้น เราได้ทำนายไว้แล้วว่า สืบไปจะมีบุญญาธิการ บัดนี้ได้เป็นกษัตริย์ครองรามัญประเทศแล้ว ต่อไปภายหน้านอกจากเราผู้เดียวแล้ว จะหากษัตริย์อื่นมีบุญยิ่งกว่ามะกะโท้นี้มิได้ พระองค์จึงทรงตั้งพระนามให้แก่มะกะโท้ว่าพระเจ้าวาริหู (พ่ำรัว) กับพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการสำหรับกษัตริย์ คือ พระขรรค์ ๑ ฉัตร ๑ พระมหามงกุฎ ๑ ฉลองพระบาททอง ๑ พัดวาลวิชนี ๑ รวมเป็น ๕ ประการ จึงโปรดพระราชทานพระราโชวาทไปแก่ราชทูตว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะอยู่ในทศพิธราชธรรม บำรุงปกครองแผ่นดินโดยยุติธรรม ให้ตั้งใจรักใคร่ราษฎรพลเมืองดุจดังบุตรในอุทร และทรงประสาทพระพรว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะปราศจากภัยอันตรายทั้งภายนอกภายใน ให้ครองราชสมบัติเป็นสุขเจริญสืบไปสิ้นกาลนานเทอญ

ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระร่วงเจ้า กลับไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินมุตะมะให้ทราบทุกประการ และถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ ประการ พระเจ้ามะกะโท้ก็ทรงพระโสมนัสยินดี ชอบ

หอสมุดแห่งชาติชลบุรี

พระเดชพระคุณสมเด็จพระร่วงเจ้าหาที่สุดมิได้ จึงผินพระพักตร์เฉพาะมาตรงทิศกรุงสุโขทัย กราบถวายบังคมสมเด็จพระร่วงเจ้า โดยความระลึกรู้พระคุณของพระองค์ อันยิ่งเหลือล้นไม่มีที่สิ้นสุดฉะนั้น

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย ได้ครองราชสมบัติเป็นสุขมาช้านาน เมื่อแรกได้ราชสมบัตินั้นมีพระชนม์ได้ ๓๔ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๔๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๗๔ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต

ในปีนั้น พระลือชึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระเชษฐาธิราชต่อไป พระองค์เสด็จไปครองเมืองนครสวรรค์บุรี มีพระมเหสีทรงพระนามว่า สุธาเทวี พระลือองค์นี้เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๔๔ พรรษา เสด็จสวรรคต รวมพระชนมายุ ๗๔ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

เรื่องพระยาโคตรตะบอง

ในครั้งนั้น พระนครสวรรค์บุรีว่างกษัตริย์ครอบครองอยู่ถึง ๔๐ ปี ลุศักราช ๖๖๐ ปี จึงมีรัตติยวงศ์องค์หนึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระลือขึ้นครองราชสมบัติในเมืองนครสวรรค์บุรี มีพระมเหสีทรงพระนามว่า สุมณฑาเทวี ครองราชสมบัติได้ ๔๐ พรรษา เมื่อแรกได้ราช-

สมบัติมีพระชนมพรรษาได้ ๑๕ พรรษา รวมพระชนมายุ ๖๕ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันเสาร์

ขณะเมื่อพระองค์ยังไม่ได้เสด็จสวรรคตนั้น มีพวกทำไม้พวกหนึ่ง คุมกันไปตัดพื้นไม้อยู่ในป่าแขวงเมืองนครสวรรค์ นายกองตัดไม้จัดให้คนผู้หนึ่งอยู่เฝ้ารักษาที่ชุมรุม สำหรับหุงข้าวต้มแกงไว้ท่าพวกกันที่ไปตัดไม้นั้น จำเพาะจัดเลือกได้คนผู้มีบุญผู้หนึ่ง ซึ่งจะได้เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติต่อไป ให้อยู่รักษาในที่พักในเวลานั้น พวกตัดไม้ทั้งปวงก็ไปตัดพื้นไม้ชุงเสาใหญ่น้อยอยู่ในป่า ครั้นถึงเวลาผู้รักษาชุมรุมที่พักกับคนใช้ช่วยการด้วย จึงหุงข้าวไว้ท่าพวกตัดไม้ รายหม้อเข้าไปหลายเตาไฟ ครั้นหม้อข้าวเหล่านั้นเดือดพล่านขึ้นพร้อมกัน ในขณะนั้นจะหาไม้จ่าคนหม้อข้าวที่ไหนไม่ทัน จึงฉวยได้ไม้งัวดำท่อนหนึ่ง อยู่ในที่ใกล้ ๆ มาคนข้าวหม้อหนึ่ง ข้าวก็ดำไปสิ้นทั้งหม้อ ผู้รักษาที่พักสำคัญว่าไม้คนข้าวเป็นไม้รัก ครั้นเห็นข้าวดำไปทั้งหม้อดังนั้นแล้ว ก็เกรงพวกตัดไม้จะกล่าวติเตียนได้ จึงคดข้าวดำในหม้อนั้นมากินเสียเองหมดทั้งหม้อ ครั้นกินแล้วก็รู้สึกตนว่า มีกำลังกายเป็นหนักหนา ดุจดังมีกำลังได้หลายช้างสาร จึงลองหักถอนต้นยางใหญ่ ๆ ต้นยางเหล่านั้นหนทานกำลังไม่ได้ก็โค่นหักลงมาสิ้น แล้วเหนี่ยวต้นยางใหญ่ ๆ ลงมาแขวนหม้อข้าวหม้อแกงไว้กับกิ่งยอดเป็นหลั่น ๆ ลำดับกัน จึงปล่อยยอดไม้ยางนั้นให้กลับตั้งขึ้นอยู่ตามเดิม พอถึงเวลากินอาหาร พวกตัดพื้นไม้เหล่านั้นพากันกลับ

มาจะกินข้าว หาเห็นหม้อข้าวหม้อแกงไม่ จึงแลดูขึ้นไปบนยอดยาง เห็นหม้อข้าวหม้อแกงแขวนอยู่สลับสลอนกัน เป็นการแปลกประหลาดดังนั้น ต่างสำคัญว่าโจมคบ่าหรือรุกขเทวดาแกลงนำขึ้นไปซ่อนไว้ จึงถามผู้เฒ่าที่ชุมรุมว่า เหตุผลอย่างไรจึงเป็นดังนั้น คนผู้เฒ่าที่อยู่จึงบอกว่า ถ้าท่านทั้งปวงหิวข้าวแล้ว เราจะหยิบหม้อข้าวหม้อแกงลงมาให้ ว่าแล้วจึงโน้มน้อมต้นยางให้ยอดอ่อนลงมาถึงมือ หยิบหม้อข้าวหม้อแกงส่งให้แก่พวกตัดไม้เหล่านั้น ต่างคนต่างเห็นผู้นั้นมีกำลังมาก ก็มีความอัศจรรย์ใจ ยังไม่รู้ว่ากำลังของผู้นั้นเกิดขึ้นด้วยอย่างไร บ้างว่าผู้นั้นจะเป็นบุญตัวพบลายแทงปริศนา ได้กินว่านยามหากำลังของพระฤาษีที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือได้กินน้ำสุรามฤตของพระอินทร์สิ้นโรค จึงเกิดเรี่ยวแรงยิ่งกว่าแรงช้าง ดังที่พวกชาวบ้านนอกเล่าหลอกลวงกันมาแต่ก่อน ๆ นั้นก็ไม่แจ้ง แต่เห็นคนผู้นั้นมีแรงมาก เกินกว่าแรงมนุษย์ทั้งปวง เป็นอัศจรรย์ดังนั้นแล้วก็ยำเยงเกรงกลัวกันไปสิ้น และไม้สักชุงไม้เสาต้นยาว ๆ ใหญ่ ๆ ที่พวกตัดไม้ตัดฟั่นลงไว้เท่าใด ผู้ที่ได้กินข้าวด้วยยางไม้งิ้วดำนั้นก็สำแดงกำลังช่วยจับโยนขว้างทิ้งลงไปให้ถึงท่าน้ำทั้งสิ้น หาต้องใช้ฉุดลากด้วยแรงช้างและแรงคนแรงกระบือไม่เลย ระยะทางที่ขว้างทิ้งไม้ในบ่าสูงไปถึงท่าน้ำนั้นประมาณหมื่นเส้น ครั้นไม้ตกถึงท่าหมดแล้ว พวกตัดไม้ก็ช่วยกันผูกเป็นแพต่าง ๆ คนทั้งปวงจึงยกให้คนผู้ได้กินยาไม้งิ้วดำนั้นเป็นหัวหน้า คุมแพไม้ล่องลงมายังเมืองนครสวรรค์บุรี

ในขณะนั้น กษัตริย์ผู้ครองเมืองนครสวรรค์บุรีเสด็จสวรรคตแล้ว ยังหามีเชื้อพระวงศ์องค์อื่นได้ครองราชสมบัติแทนไม่ พอบุญญาธิการของบุรุษผู้ได้กินไม้งิ้วดำอันเป็นยานั้นมาถึง คนทั้งปวงกลัวเกรงกำลังวังชาไปสิ้น เสนาอำมาตย์จึงเชิญบุรุษผู้นั้นขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในพระนครสวรรค์สืบไป ทรงพระนามว่า พระยาโคตรตะบอง พระยาโคตรตะบององค์นี้ มีบุญญาธิการทรงอานุภาพมาก และมีพระกำลังมากกว่าคนทั้งปวง คทาธรที่พระองค์ทรงถือนั้นเป็นเหล็กโตเท่าลำตาล พระองค์ตรัสแก่เสนาอำมาตย์อยู่เสมอว่า "มนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ไม่มีใครจะต่อกรกับเราได้ เรามิได้กลัวผู้ใด เว้นไว้แต่มนุษย์ซึ่งเหาะมาได้ทางอากาศเท่านั้น เราจึงจะกลัว"

ในขณะนั้นเกิดแผ่นดินไหวอยู่เสมอ พระองค์จึงมีรับสั่งให้หาโหราจารย์เข้ามาทำนายว่าแผ่นดินไหวทั้งนี้ จะเป็นเหตุร้ายดีประการใด โหราจารย์จึงพยากรณ์ถวายว่า บัดนี้ผู้มีบุญมาบังเกิดอยู่ในครรภ์มารดา จึงบันดาลให้แผ่นดินไหวทั้งนี้ พระยาโคตรตะบองได้ทรงฟังดังนั้นก็เกรงว่าผู้มีบุญบังเกิดขึ้นแล้ว จะชิงราชสมบัติของพระองค์ จึงตรัสสั่งให้จับสตรีที่มีครรภ์มาประหารชีวิตเสียสิ้น แต่หญิงที่ผู้มีบุญมาบังเกิดอยู่ในครรภ์นั้น ด้วยเดชะบุญบารมีของบุตรให้มารดานี้รอดไปได้

ครั้นอยู่มาหญิงนั้นมีครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาสแล้ว ก็ประสูติบุตรผู้มีบุญ ในขณะนั้นก็บังเกิดแผ่นดินไหวเป็นมหัศจรรย์อีก พระยาโคตรตะบองจึงตรัสถามโหราจารย์อีกเล่าว่า แผ่นดินไหวอีกทั้งนี้จะมีเหตุ

ร้ายดีเป็นประการใด โหราจารย์จึงพยากรณ์ถวายว่า บัดนี้กุมารที่มีบุญนั้นประสูติจากครรภ์มารดาแล้ว แผ่นดินจึงไหวเป็นมหัศจรรย์ดังนี้ ครั้นพระองค์ได้ทราบดังนั้น จึงตรัสสั่งให้จับเด็กทารกซึ่งนอนอยู่ในเบาะในเปลนั้นมาคลอกเพลิงเสียสิ้น ในเวลานั้นกุมารที่มีบุญนั้นก็ถูกจับไปด้วย พวกเผาเด็กจึงนำไปคลอกเพลิงที่ป่าช้านอกเมือง พร้อมด้วยเด็กลูกทารกชาวบ้านทั้งปวง แต่กุมารผู้มีบุญนั้นเพลิงหาได้ไหม้ทั้งตัวไม่ เป็นแต่ถูกเปลวเพลิงลวกเอาตามมือและเท้าเท่านั้น ต้นรนกลิ้งเกลือกออกไปพ้นเพลิงได้ พวกคนเผาหาได้สังเกตเห็นไม่ จึงนายผู้รักษาป่าช้าไปพบ ก็นำกุมารนั้นมาซ่อนเลี้ยงรักษาไว้ไม่ให้คนภายนอกรู้ แต่กุมารนั้นเป็นคนพิการ ครั้นเติบใหญ่ขึ้นมา จะทำมาหากินสิ่งใดก็ไม่ถนัด จนเจริญวัยมีอายุได้ ๑๕ ปี เมื่อกุมารนั้นจะถึงที่มีบุญญาธิการได้เป็นกษัตริย์มีศักดานุภาพมาก จึงร้อนถึงสมเด็จอมรินทราธิราช จงมาดลใจให้พวกชายหญิงชาวบ้านเมืองนครสวรรค์บุรี ทั้งในเมืองนอกเมืองให้รู้ทั่วกัน ต่างพูดโจษกันเสียงอื้ออึงเซ็งแซ่ไปว่า จะมีผู้มีบุญใหม่ขี่ม้าเหาะมาทางอากาศ ขึ้นผ่านพิภพเมืองเรา พวกราษฎรพลเมืองบางเหล่าพูดโจษกันว่า ผู้มีบุญจะมาทางทิศละวันออกโดยทางอากาศในวันนี้เป็นแน่ เพราะฉะนั้น พวกพลเมืองทั้งในเมืองนอกเมือง จึงพากันแตกลื่นอุ้มลูกจูงหลานไปคอยดูผู้มีบุญอยู่ในที่กว้างกลางพระนคร ฝ่ายกุมารผู้พิการด้วยไฟลวกนั้นก็อุตส่าห์ไปดูผู้มีบุญกับคนทั้งปวงด้วย ครั้น

กุมารนั้นเดินไปถึงดันโพธิ์ใหญ่จวนจะถึงเมือง ในขณะนั้น สมเด็จอมรินทราธิราชจึงนฤมิตเพศเป็น มนุษย์ผู้เฒ่า จูงม้ามีเครื่องอานผูกครบตัว ๑ กับห่อข้าวทิพย์ ๑ ห่อ ขวดน้ำมัน ๑ ขวด เครื่องอาภรณ์สำหรับกษัตริย์ ๑ ห่อ อันมีพร้อมกับทั้งพระขรรค์วุธด้วย มามอบให้แก่กุมารพิการนั้นรักษาไว้ จึงสั่งว่า ถ้าหิวข้าวเมื่อใด จงแก้ห่อข้าวนั้นออกกินเถิด ครั้นแล้ว สมเด็จท้าวสหัสนัยน์เทวราชก็อันตรธานหายไปจาก สถานที่นั้น ฝ่ายกุมารพิการนั้นนั่งคอยท่าอยู่ช้านาน ไม่เห็นผู้เฒ่าที่ฝากของนั้นกลับมา พอถึงเวลาหิวข้าวก็แก้ห่อข้าวนั้นออกกินตามคำผู้เฒ่าเจ้าของสั่งไว้ ครั้นได้กินอาหารทิพย์อันมีรสโอชาดังนั้นแล้ว ก็รู้สึกมีกำลังเป็นสุขกายสุขจิต เกิดกำลังสติปัญญาความคิดแปลกขึ้นกว่าเก่า จึงหยิบขวดน้ำมันมารินออกทาทั่วร่างกาย รอยบาดแผลที่ไฟไหม้ลวกตามมือและเท้าให้ขัดข้อลำและโรคภัยในกายก็หายไปสิ้นในทันที กลับมีสีสันพรรณผ่องใสงดงามแปลกตาของคนขึ้น เมื่อเห็นปรากฏดังนั้น กุมารนั้นก็นึกในใจว่า ผู้มีบุญที่จะมานั้น เห็นจะเป็นตัวเราเองกระมัง จึงแก้ห่ออาภรณ์นั้นออก เห็นผ้านุ่งและเครื่องประดับต่างๆ อันงดงาม จึงแต่งตัวนุ่งห่มและประดับเครื่องอาภรณ์ของกษัตริย์ เหน็บพระขรรค์วุธเสร็จแล้วก็ขึ้นขี่ม้า แท้จริงม้านั้นหาใช่ม้าธรรมดาของมนุษย์ไม่ เป็นม้าเทวดา ก็พาเหาะขึ้นไปในอากาศเหนือพระนครสวรรค์บุรี

ในขณะนั้น พระยาโคตรตะบองทอดพระเนตรเห็นผู้มีบุญขี่ม้าเหาะมาทางนภากาศดังนั้น ก็สะดุ้งตกพระทัยกลัว จึงตรัสว่า ถ้าเราขว้าง

ตะบองเหล็กไปตกลงในที่ตำบลใด เราก็จะตามตะบองไปสร้างเมืองลงในที่ตำบลนั้น จึงขว้างตะบองเหล็กไปโดยเต็มกำลังในทางทิศตะวันออก ตะบองเหล็กนั้นไปตกลงถูกช้างตายถึงล้านตัว เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกที่ตำบลนั้นว่า ล้านช้าง พระยาโคตรตะบองจึงทิ้งพระนครสวรรค์บุรีหนีไปสร้างนครลงที่ตำบลล้านช้าง เรียกว่า เมืองล้านช้าง ภายหลังจึงขนานนามว่า นครศรีสัตนาคนหุต

ครั้นอยู่มา มีอำมาตย์สยามผู้หนึ่งชื่อว่าแสงหงัง เข้าแย่งชิงราชสมบัติได้ พระยาโคตรตะบองนี้เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๖๑ พรรษา รวมพระชนม์ ๘๑ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันเสาร์

ส่วนมงกุฎและพระขรรค์นั้น ได้หล่อประดับกับพระรูปหล่อของพระองค์ไว้ พระรูปหล่อนี้มีปรากฏอยู่มาจนถึงกรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยาเสียแก่พม่า

เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง

ฝ่ายพระนครสวรรค์บุรีนั้น พระเจ้าภะรัตกับผู้ผ่านพิภพเสด็จสวรรคตแล้ว (พระเจ้าภะรัตกับนั้น เห็นจะเป็นพระยาแกรก คือที่เรียกพระนามในภายหลังตามฉบับพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าสินธพอมรินทร์นั้น) จึงพระยาสายน้ำผึ้งซึ่งเป็นมหาเสนาบดีได้ขึ้นครองราช-

สมบัติ ในพระนครสวรรค์บุรีต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า ดาราราชเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งด้วยพระอัครมเหสี มีพระนามว่า สุธรรมราชกุมาร พระเจ้าสายน้ำผึ้งพระองค์นี้ มีพระบุญญาภินิหารเป็นอันมาก ถ้าพระองค์จะเสด็จประพาสไปในที่ตำบลใดอันเป็นโขดเขินเนินหาดดินดอนก็ดี จะเสด็จโดยทางชลมารคไม่ได้ พระองค์ทรงชี้พระหัตถ์ไปในที่ตำบลใด ตำบลนั้นก็กลับกลายเป็นน้ำไหลไปทั้งสิ้น ดุจดังสายน้ำผึ้งไหลเป็นมหัศจรรย์ พระองค์เสด็จไปประพาสตำบลใด ก็โปรดทรงแพยนต์ไปทุกครั้งทุกคราว แพยนต์รองพระองค์ก็ล่องลอยไปตามน้ำไหลได้โดยสะดวก จะได้ติดขัดน้ำ ณ แห่งหนึ่งแห่งใดหามิได้ ครั้นพระราชโอรสสุธรรมราชกุมารของพระองค์ ทรงเจริญวัยวัฒนาการขึ้นแล้ว พระองค์จึงทรงโปรดให้เป็นมหาอุปราช ทรงพระนามว่า พระสุธรรมราชา

พระเจ้าสายน้ำผึ้งเมื่อแรกได้ราชสมบัติ มีพระชนม์ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติได้ ๓๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๔๕ พรรษา เสด็จสวรรคต

เรื่องพระสุธรรมราชาเมืองพิษณุโลก

ในขณะนั้น พระสุธรรมราชามหาอุปราชผู้เป็นพระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติในพระนครสวรรค์บุรีต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้า

สุธรรมราชา มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า ศิริปชาราชเทวี พระราชวงศ์และพระญาติของพระองค์สืบเชื้อสายมาแต่ฝ่ายอำมาตย์โดยมาก

ครั้นอยู่มา พระองค์เสด็จไปสร้างพระนครอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก เมืองนี้มีแม่น้ำผ่านกลางพระนคร ประกอบด้วยพรรณมัจฉาชาติและธัญญาหารบริบูรณ์ และมีบ่อสระน่าสนานน่าเล่นเป็นที่สนุกเบิกบานอันมาก พระเจ้าสุธรรมราชาทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ ให้ช่างหล่อพระพุทธรูปปฏิมากร ๒ องค์ องค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระพุทธชินราช องค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระพุทธชินสีห์ และทรงสร้างพระอารามขึ้นสองอาราม โปรดให้อาราธนาพระสงฆ์ผู้เป็นพระเถระรู้พระปริยัติธรรมไตรปิฎกมาเป็นเจ้าอาวาส ให้บอกกล่าวพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร เล่าเรียนเป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไป

พระองค์ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา มีการปฏิสังขรณ์พระอาราม พระสถูปเจดีย์วิหารเป็นต้น บำเพ็ญพระราชกุศลสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก

พระเจ้าสุธรรมราชาเมื่อแรกได้ราชสมบัติ มีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๓๕ พรรษา รวมพระชนมายุ ๕๐ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันเสาร์

ในลำดับนั้น เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองพระพิษณุโลกต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้าพิษณุ

ราชา มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า อินทวดีเทวี มีพระอนุชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พิชยราชา คือ พิไชยราชา พระเจ้าพิษณุราชาเสด็จไปสร้างพระนครพิจิตรบุรี มีรับสั่งให้นายจิตรกรรมช่างวาดเขียนรูปภาพและลวดลายต่าง ๆ ที่ฝาผนังกำแพงพระราชวังชั้นในและชั้นนอกเป็นที่งามประณีตงามอย่างยิ่ง จึงสมมติเรียกนามเมืองนั้นว่า พระนครพิจิตรบุรี คือหมายเหตุว่า เป็นเมืองงามด้วยลายรูปภาพเขียนต่าง ๆ

พระเจ้าพิษณุราชาครองราชสมบัติได้ ๓๐ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนมายุ ๒๐ พรรษา รวมพระชนม์ ๕๐ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันเสาร์

ในลำดับนั้น พระพิไชยราชาผู้เป็นพระอนุชาธิราชได้ครองราชสมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าพิไชยราชา มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า ศิริกัญญาราชเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระศรีสิงห์ ครั้นต่อมาพระเจ้าพิไชยราชาเสด็จประพาสไปพร้อมด้วยหมู่ราชบริพารโยธาทวยหาญทั้งปวง ทรงเลือกหาที่ชัยภูมิจะสร้างพระนครใหม่ให้สมควรกับพระนามของพระองค์ ครั้นได้ที่ชัยภูมิดีแล้ว ก็ทรงสร้างพระนครขึ้นใหม่ให้ชื่อว่า พระนครพิไชยบุรี (เข้าใจกันว่าจะเป็นเพชรบุรี) พระองค์เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระนครนั้น

พระเจ้าพิไชยราชาเมื่อแรกได้ราชสมบัติ มีพระชนม์๒๔ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๔๐ พรรษา รวมพระชนม์ ๖๔ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันเสาร์

จึงเสนาอำมาตย์ทั้งปวง เชิญพระศรีสิงห์พระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีสิงห์ มีพระมเหสี ๒ พระองค์ พระมเหสีใหญ่ทรงพระนามว่า สุชาวดีเทวี พระมเหสีน้อยทรงพระนามว่า สุวรรณบัพพดา

พระมเหสีใหญ่มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า พระเชษฐกุมาร พระราชโอรสองค์น้อยทรงพระนามว่า พระสุรินทราชา พระราชโอรสสองพระองค์นี้มีลักษณะพระรูปโฉมงามละม้ายคล้ายกัน ภายหลังพระเชษฐกุมารพระราชโอรสองค์ใหญ่สิ้นพระชนม์ล่วงไป

ฝ่ายพระมเหสีน้อยก็มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ องค์หนึ่งทรงพระนามว่า สุริยวงศา องค์หนึ่งทรงพระนามว่า อนุราช อยู่มาวันหนึ่ง สุรินทราชาพระราชโอรส กราบถวายบังคมลาพระราชบิดา พาพลโยธาทวยหาญเป็นอันมาก เสด็จไปประพาสป่าตามลำราญพระทัย เสด็จล่วงแดนไปจนถึงป่าแห่งหนึ่ง ใกล้เขตแดนเมืองกัมพูชา ป่านั้นมีดินไม้ขึ้นเบ็นพุ่มพง มีกิ่งก้านใบเขียวเหลืองหม่น แลแต่ไกลดูรุงรัง สร้อยคอขนนกยูง มีช้างสีน้ำเงินประหลาดตัวหนึ่งอยู่ในป่านั้น พระราชโอรสสุรินทราชาให้คล้องจับช้างสีประหลาดนั้นได้ พาพวกพลเสด็จกลับมา ขึ้นเฝ้ากราบทูลพระราชบิดาถวายช้างสีประหลาดนั้น

ครั้นอยู่มา พระเจ้าศรีสิงห์ตรัสถามพระครูโหราจารย์ว่า สืบไป

เบื้องหน้าบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข หรือจะเกิดทุกข์ภัยเข็ญเป็นประการใด พระครูโหราจารย์จึงกราบทูลว่า ชะตาเมืองจะต้องย้ายพระนครไป ๓ แห่งบ้านเมืองจึงจะยั่งยืนถาวรมั่นคงเป็นปรกติดี พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้น จึงเสด็จไปสร้างซ่อมแปลงพระนครสวรรค์บุรี แล้วเสด็จประทับอยู่ในพระนครนั้น โดยสุขสำราญพระทัย

พระเจ้าศรีสิงห์เมื่อแรกครองราชสมบัติ พระชนม์ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๓๕ พรรษา รวมพระชนมายุ ๕๐ พรรษา เสด็จสวรรคต

เรื่องพระเจ้าอนุราชเมืองชัยนาท

ในลำดับนั้น พระสุรินทราชาราชโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติในพระนครสวรรค์บุรีต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุรินทราชา มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า จันทาเทวี

อยู่มาพระองค์ดรัสสั่งให้พระครูโหราจารย์ คำนวณดวงพระชะตาของพระองค์ และให้ทำนายพระเคราะห์ดีร้ายด้วย พระโหราจารย์จึงคำนวณพระชะตาถวายพยากรณ์ว่า เกณฑ์พระชะตาของพระองค์มีพระเคราะห์ จะต้องเสด็จสวรรคตด้วยยาพิษ ถ้าพระองค์จะสะเดาะพระเคราะห์ให้มีพระชนม์ยืดยืนนาน และให้มีพระเดชานุภาพแผ่ไพศาลไปแล้ว ขอให้พระองค์ทำพระราชพิธีสะเดาะพระเคราะห์ร้ายรับพระเคราะห์

ดี แล้วยกพยุหโยธาทัพเสด็จประพาสไปเลือกหาภูมิลำเนาอันเป็นชัยมงคล สร้างพระนครใหม่ลงในที่นั้น เสด็จประทับอยู่ก็จะเคลื่อนคลายพระเดชาเท่ พระองค์จึงตรัสสั่งให้ตั้งพระราชพิธีกระทำตามพระโหรทูลเสร็จแล้ว ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพออกจากพระนคร เที่ยวประพาสเลือกหาที่ชัยภูมิจะสร้างเมือง ถึงบ้านพวกพรานเนื้อแห่งหนึ่ง ทอดพระเนตรเห็นตำบลนั้นเป็นที่ชัยภูมิดี จึงตรัสสั่งให้กองทัพคุมโยธาหวยหาญเข้าตีบ้านนั้นให้แตกเป็นฤกษ์ชัยมงคล แต่อย่าให้ราษฎรชาวบ้านบ่วยเจ็บล้มตายได้เป็นอันขาด พวกกองทัพของพระองค์ก็ขับทหารโห่ร้องเข้าตีบ้านพราน พวกพรานในบ้านนั้นต่างแตกหนีไปสิ้น ครั้นพระองค์ได้ชัยชำนะเป็นราชาฤกษ์แล้ว ก็ให้สร้างพระนครลงในตำบลบ้านนั้น จึงตรัสสั่งไปเที่ยวบ่าวร้องติดตามพวกพรานเนื้อทั้งปวงนั้นกลับมา พระราชทานเงินทองเสื้อผ้าเป็นอันมากทั่วกันทุกคน และโปรดให้เลือกตำบลยกพระราชทานที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์แก่พวกพรานบ้านหนึ่ง บ้านนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า บ้านพรานเนื้อ สืบมา ยังมีปรากฏอยู่จนเท่าทุกวันนี้

ครั้นพระองค์สร้างพระนครเสร็จแล้ว จึงทรงตั้งนามเมืองนั้นว่า พระนครชัยนาทบุรี ภายหลังต่อมา ชนทั้งปวงเรียกพระนามของพระองค์เป็นสองพระนาม บางทีเรียกพระนามว่า พระเจ้าสุรินทราชา บางคราวเรียกพระนามของพระองค์ว่า พระเจ้าชัยนาท ตามนามพระนครนั้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์ตรัสถามพระครูโหราจารย์อีกครั้งหนึ่ง ว่าพระชะตาของพระองค์ต่อไปจะเป็นประการใดบ้าง ให้ทำนายตามตำรา โดยจริง พระครูโหราจารย์ก็ถวายคำพยากรณ์ยืนยันอยู่ตามที่ทำนาย ถวายมาแต่ก่อนว่า พระองค์จะเสด็จสวรรคตด้วยเสวยยาพิษ พระองค์ทรงพระดำริว่า พระโหรได้ทำนายเราถึง ๒ ครั้งแล้ว จึงมีรับสั่งให้พระวิเศษชาวเครื่องต้น เจือยาพิษให้พระองค์เสวยทีละเล็กละน้อย เพื่อจะให้พระเดชาะห์ของพระองค์บรรเทาลง เพราะเหตุพระองค์เสวยยาพิษเสมอดังนี้ จึงไม่มีพระราชโอรส

พระเจ้าสุรินทราชาพระองค์นี้ ทรงราชสมบัติได้ ๓๔ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๑๕ พรรษา รวมพระชนม์ ๕๓ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันพฤหัสบดี

ในลำดับนั้น พระสุริยวงศาซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดา ได้ครองราชสมบัติในพระนครชัยนาทต่อไป พระองค์มีพระมเหสีทรงพระนามว่า ปทุมวดี

ในขณะนั้น อนุราชกุมารซึ่งเป็นพระอนุชาเสด็จเข้าเฝ้าพระเชษฐาธิราชมิได้ขาด อยู่มาอนุราชกุมารพระอนุชาลอบรักสมัครสังวาสกับนางปทุมวดีมเหสีของพระเชษฐาธิราช ภายหลังจึงพาพระมเหสีนั้นหนีไป ครั้นพระเจ้าสุริยวงศาได้ทราบก็ทรงพระพิโรธ จึงมีรับสั่งให้ข้าราชการทั้งฝ่ายตำรวจและทหาร คุมพลออกติดตามจับพระอนุชากับ

พระมเหสีให้จงได้ ข้าราชการทั้งสองกรมติดตามไปไม่ทัน ก็กลับมากราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ

ครั้นอยู่มา พระอนุราชผู้เป็นพระอนุชาพาพระมเหสีปทุมวดีหนีไปนั้น ช่องสุมพวกพลได้มากแล้ว จึงยกพลเข้ามาแย่งชิงราชสมบัติได้ จับพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษเสีย

พระเจ้าสุริยวงศาครองราชสมบัติได้ ๑๒ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๒๕ พรรษา รวมพระชนม์ ๔๗ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันจันทร์

ในลำดับนั้น พระอนุราชผู้เป็นพระอนุชาได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์เสด็จไปก่อสร้างซ่อมแปลงพระนครสิงหบุรี เสวยสวรรยาธิบัติอยู่กับพระปทุมวดีซึ่งเป็นพระพี่สะใภ้มาก่อน แต่พระองค์หาได้ตั้งแต่งขึ้นเป็นพระมเหสีใหญ่ไม่ ให้เป็นแต่พระสนมเอกอัครนารีเท่านั้น ฝ่ายขุนนางข้าราชการทั้งปวงจึงกราบทูลขอให้พระองค์ทรงตั้งพระปทุมวดีเป็นตำแหน่งพระมเหสีใหญ่อีกฝ่ายหนึ่ง แต่พระเจ้าอนุราชไม่ยอมตามคำขอขุนนางทั้งปวง ตรัสว่า เราจะยกพระปทุมวดีขึ้นเป็นมเหสีใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ เพราะเหตุว่าธรรมดาสตรีไม่ค่อยจะทิ้งนิสัยเดิมของตน ถ้าชื่นยกขึ้นให้เป็นพระมเหสีใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งดังนั้นแล้ว เกรงจะเป็นไปเหมือนอย่างครั้งพระเชษฐาธิราชของเรา แต่พระองค์ทรงระลึกถึงอุปการคุณของพระปทุมวดีว่ามีคุณอยู่กับพระองค์เป็นหลายครั้ง พระ

องค์จึงยกส่วยอากรเบี้ยอันมากจากหัวเมืองต่าง ๆ พระราชทานแก่พระปทุมวดีโดยสมควร

ครั้นอยู่มา พระอินทสุชาเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีใหญ่แต่เดิมของพระองค์ ประสูติราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า อินทราชา ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้น พระราชบิดาจึงสถาปนาขึ้นเป็นพระมหาอุปราช

พระเจ้าอนุราชพระองค์นั้น มีบุญญาธิการเป็นพระสัจบารมี ทรงอธิษฐานให้เป็นไปได้ตามพระทัยประสงค์แต่บางสิ่งบางส่วน เช่น ในบางครั้งบางคราว พระองค์ทรงห้ามฝนให้หยุดได้ และบันดาลฝนให้ตกได้ ครั้นอยู่ต่อมา พระองค์เกิดมีพระทัยโลภเจตนามากขึ้น จึงรับสั่งให้เก็บริบเงินริบทองของราษฎรเสียหมดทั้งสิ้น ห้ามมิให้ราษฎรมีเงินทองใช้สอยมากกว่าพระราชบัญญัติที่ตั้งไว้ และที่ให้เก็บเงินภาษีอากรทั้งปวงทวีมากขึ้น ผิดจากราชประเพณีแต่โบราณ พระองค์ให้สร้างคลังมหาสมบัติใหญ่โตแน่นหนา ให้นำเงินทองที่เก็บริบมาได้จากราษฎรทั้งปวงนั้น เข้าเก็บไว้ในคลังมหาสมบัติทั้งสิ้น พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรเงินทองสิ่งของที่คลังมหาสมบัตินั้นทุก ๆ วันมิได้ขาด ทรงประทับสำราญอิ่มพระทัยไปด้วยเงินทองในคลังมหาสมบัตินั้น และตรัสว่า พระองค์ทรงรักษาอุโบสถศีล ณ ที่นั้น เพราะเหตุนั้น ราษฎรพลเมืองทั้งปวงเห็นพระจริตกิริยาอาการของพระองค์ผิดแปลกไปกว่ากษัตริย์อื่น ๆ ซึ่งมีมาแต่หลัง จึงเรียกพระนามของพระองค์ว่า พระเจ้าโลภมหาสมบัติ

พระองค์ครองราชสมบัติมาได้ ๓๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต เมื่อแรกได้ราชสมบัติพระชนม์ ๒๐ พรรษา รวมพระชนม์ ๕๕ พรรษา พระองค์ประสูติวันอังคาร

ต่อนี้ไปมีกษัตริย์ ๙ พระองค์ ครองราชสมบัติโดยลำดับกัน แต่ไม่มีความพิสดาร

๑. ในลำดับนั้น พระราเมศวร ได้ขึ้นครองราชสมบัติ

๒. ครั้นพระราเมศวรสวรรคตแล้ว พระราชโอรสของพระองค์ทรงพระนามว่า บรมราชา ได้ขึ้นครองราชสมบัติ

๓. ครั้นพระบรมราชาสวรรคตแล้ว พระมหาจักรวรรดิ ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระองค์ได้ครองราชสมบัติ

๔. ครั้นเมื่อพระเจ้ามหาจักรวรรดิสวรรคตแล้ว พระโพธิสาร ผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์ ได้ครองราชสมบัติ

๕. เมื่อพระเจ้าโพธิสารสวรรคตแล้ว ในลำดับนั้นพระเจ้าเอกราชา ซึ่งเป็นพระราชวงศ์อื่น ได้ขึ้นครองราชสมบัติ

๖. เมื่อพระเจ้าเอกราชาสวรรคตแล้ว พระอนุชาของพระองค์ทรงพระนามว่า บรมดิโลก ได้ครองราชสมบัติ

๗. ครั้นพระเจ้าบรมดิโลกสวรรคตแล้ว เชื้อพระวงศ์ของพระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริภูปราชา

๘. เมื่อพระเจ้าศิริภูปราชาสวรรคตแล้ว พระราชโอรสของพระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้าชาติราชา

ตามพงศาวดารฉบับเดิม เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ได้ครองราชสมบัติโดยลำดับกัน ไม่มีจำนวนพระชนมายุ และไม่มีจำนวนพรรษาที่ได้ครองราชสมบัติ ไม่ปรากฏพระนามพระอัครมเหสี พระราชบุตร พระราชนัดดา และข้อความก็หาได้มีพิสดารอย่างไรไม่

เรื่องพระเจ้าอู่ทอง

ในลำดับนั้นต่อมา เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าชาติราชาได้ครองราชสมบัติในพระนครลิงหบุรีต่อไป ทรงพระนามว่า พระอินทราชา

อยู่มาพระองค์ทรงเห็นว่า พระมเหสีของพระองค์ไม่มีพระราชโอรส จึงสถาปนาพระอนุชาของพระองค์ผู้ทรงพระนามว่า พระอู่ทอง ขึ้นเป็นพระมหาอุปราช

ครั้นอยู่มา พระอินทราชาเสด็จไปสร้างซ่อมแปลงเมืองเพชรบุรี เป็นพระนครหลวงประทับอยู่เป็นที่สำราญพระทัยต่อไป พระมเหสีของพระองค์ผู้ทรงพระนามว่า มณีมาลา มีพระครรภ์ ประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า อู่ทอง พ้องต้องกับพระนามพระมหาอุปราชผู้เป็นพระเจ้าอา ซึ่งมีพระนามดังนี้ เพราะว่าเมื่อเวลาประสูตินั้น พระราชวงศานุวงศ์และพระญาติทั้งปวง มีความชื่นชมยินดีที่พระองค์ได้พระราชโอรส ด้วยแต่ก่อนหมายว่าพระองค์จะไม่มีพระราชบุตรแล้ว จึงนำอู่ทอง ขันทอง อ่างทอง แต่มีอู่ทองโดยมาก มาถวายเป็นของทำขวัญพระราชกุมาร ด้วยความชื่นชมทั่วกัน

ครั้นอยู่ต่อมา เบื้นวันปวารณาออกพรรษาในเดือน ๑๑ พระอินทราชาเสด็จไปพระราชทานพระกฐินแก่พระสงฆ์ในอารามต่าง ๆ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีบริจาคทานเบื้นต้นเบื้นอันมาก

พอถึงฤดูแล้งมรรคาเดินสะดวกสบายแก่ชนทั้งปวงแล้ว พระองค์จึงยกโยธาพลากร พร้อมด้วยนิกรฝ่ายในทั้งพระมเหสีและหมู่สนมนาฏราชนารีบริพาร เสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท ณ ยอดเขาสุวรรณบรรพตในแดนเมืองสระบุรี เบื้นการสุขสำราญพระราชหฤทัย และสนุกใจเบิกบานแก่พลโยธาทวยหาญ ในการชมนกชมไม้ในไพรวันทั่วกัน พระองค์เสด็จประทับแรมอยู่ที่พลับพลาค่ายหลวงใกล้บริเวณพระพุทธบาทนั้นถึงเจ็ดวันเจ็ดคืน ในครั้งนั้นพระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์พระราชทานแก่ราษฎรทั่วปวง เบื้นเงินเพื้อง เงินสลึง เงินบาทและข้าวปลาอาหารเบื้นอันมาก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเบื้นอดิเรกทานแล้วเสด็จกลับคืนพระนคร

พระองค์ครองราชสมบัติมาได้ ๑๕ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ ๒๐ พรรษา รวมพระชนม์ ๕๕ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันจันทร์

ในขณะนั้น พระอู่ทองราชโอรสมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ได้ขึ้นครองราชสมบัติในพระนครเพชรบุรีต่อไป ทรงพระนามว่า พระเจ้าอู่ทอง ตามพระนามเดิม พระองค์มีพระมเหสีทรงพระนามว่า ภุมมาวดีเทวี

อยู่มาในราตรีหนึ่ง พระเจ้าอู่ทองทรงพระสุบินนิมิตว่า มีเทพยดาองค์หนึ่งมาแจ้งเหตุต่อพระองค์ว่า ในทางทิศอุดรแต่พระราชวังนี้ไป เป็นระยะทางประมาณ ๕๐๐ เส้น คือโยชน์หนึ่งกับ ๑๐๐ เส้น ในตำบลนั้นมีทรัพย์แผ่นดินทั้งแก้วแหวนเงินทองมูลมองเป็นอันมาก หามีเจ้าของไม่ เป็นทรัพย์มีอยู่ในแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ ก็เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น ขอเชิญพระองค์เสด็จไปขอดพระเนตร ให้คนขุดและขนเอามาไว้ในพระคลังหลวง พระองค์จะได้ใช้ในราชการ และทรงบำเพ็ญทานเป็นการพระราชกุศลสืบไป ครั้นพระองค์ตื่นบรรหมื่นี้น ก็ทรงระลึกตามพระสุบินว่า เป็นเทวโดปสังหรณ์ เทพยดามาบอกทรัพย์ให้ทั้งนี้เป็นพระราชลาภของพระองค์ ซึ่งได้ทรงสร้างบุญนิธีไว้แต่ปางอนมาอำนวยผล พระองค์จึงเสด็จไปในที่ตำบลนั้น พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ราชบริพาร มีรับสั่งให้คนขุดได้ทรัพย์แผ่นดินทั้งแก้วแหวนเงินทองเป็นอันมาก สมดามเทพยดาบอกเล่าในพระสุบินนั้นทุกประการ ทรัพย์แผ่นดินที่ขุดได้ในเวลานั้น ต้องบรรทุกเกวียนถึง ๑๐๐ เล่มขนเข้ามาไว้ในพระคลังมหาสมบัติ แล้วพระองค์ทรงบริจาคบำเพ็ญทานการพระราชกุศลเป็นอันมาก ทรงอุทิศผลพระราชกุศลไปยังเทพยดาผู้มาบอกเล่าและเหล่าเทพยนิกรทั่วทิศานุทิศ และทรงกระทำบุ่ดิทานแผ่ผลพระราชกุศลแก่สรรพสัตว์ทั่วไปในสากลจักรวาล

ครั้นอยู่มา ในพระนครเพชรบุรีมีอุบัทวภัยบังเกิดขึ้น ๓ ประการ คือข้าวปลาอาหารแพง พวกประชาราษฎรอดอยากขัดสน ๐ ผู้คน

4136010656

และช้างม้าโคกระบือเป็นโรคบ่วยไข้ ๑ ทั้งมนุษย์และสัตว์พินาศล้มตายลงโดยมาก ๑ เมื่อเกิดภัยพิบัติขึ้นดังนี้ ราษฎรชาวพระนครเพชรบุรีก็เป็นทุกข์เดือดร้อนไม่เป็นอันจะทำมาหากิน บ้างอพยพหนีภัยไปจากภูมิลำเนาของตนมีอยู่เนือง ๆ พระเจ้าอู่ทองทรงเห็นภัยอันบังเกิดขึ้นดังนั้น ก็ทรงพระดำริว่า เมืองเพชรบุรีนี้จะไม่เป็นที่สุขสบายเสียแล้ว จำจะไปเที่ยวหาที่ชัยภูมิดีสร้างพระนครอยู่ใหม่จึงจะสมควร จึงมีพระราชโองการดรัสสั่งเสนาอำมาตย์ผู้มีสติปัญญา ให้คุมคนเที่ยวเสาะแสวงเลือกหาที่จะสร้างพระนครใหม่ และให้ค้นตำรับตำราของโบราณแต่เก่าก่อนมาตรวจดู พวกเสนาพฤฒามาตย์จึงกราบทูลว่า มีตำราเก่าเป็นพระพุทธทำนายฉบับหนึ่ง มีใจความว่า ในสมัยพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์อยู่ครั้งหนึ่ง พระองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์เสด็จจากพระเชตวันมหาวิหารมาโดยทางนภากาศ ถึงเขาบ่อวีอันเป็นภูเขาน้อยแห่งหนึ่งอยู่ในแดนดินโยนกประเทศ พอเป็นเวลาฝนตกห่าใหญ่ พระองค์เสด็จเข้าประทับที่เพิงผาชิงเขาบ่อวีนั้น เม็ดฝนมิได้ตกต้องพระวรกายของพระองค์สักหยาดหนึ่ง ครั้นฝนเหือดหายแล้ว พระองค์ทรงเปล่งพระรัศมี ๖ ประการงามโชติช่วงรุ่งเรือง ทรงอธิษฐานพระฉายแห่งพระบวรรูปกายอันบังเกิดแต่พระธรรมกายของพระองค์ ไปประดิษฐานติดอยู่ที่แผ่นเพิงผาแห่งเขาบ่อวีนั้น มิให้ลบละลายหายสูญด้วยเหลิงและน้ำอย่างหนึ่งอย่าง

ใด ให้สถิตอำรงอยู่สิ้นกาลนาน ด้วยอำนาจพระพุทธาธิษฐานเพื่อเทพยดามนุษย์ซึ่งเป็นเวไนยเผ่าพันธุ์ และเป็นพุทธบริษัทอันจะบังเกิดมา ณ ภายหน้า ได้พบเห็นเป็นที่บังเกิดโสมนัสศรัทธาเลื่อมใส จะได้เป็นที่ชักชวนกันมานมัสการกระทำสักการบูชา เป็นบุญกิริยาผลานิสงส์ให้บังเกิดในสุคติทั่วกัน ชนทั้งหลายจึงได้เรียกเขาบิฐวีนั้นว่า พระพุทธฉาย ยังมีปรากฏสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ข้างทิศเหนือแห่งเขาบิฐวีนั้นไปมีแม่น้ำแห่งหนึ่ง ทางทิศเหนือแม่น้ำนั้นมีภูเขาหนึ่งเรียกว่า เขาสุวรรณบรรพต มีพรานเนื้อคนหนึ่งชื่อว่า สัจพันธ์ อาศัยอยู่ที่ภูเขานั้นเป็นนิจ ครั้นสมเด็จพระพุทธองค์เสด็จมาถึงเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรงเปล่งพระรัศมีอันเป็นฉัพพรรณรังสีรุ่งเรืองงามยิ่งนัก สัจพันธ์พรานเนื้อได้เห็นดังนั้นก็เลื่อมใส บังเกิดปีติโสมนัสหาที่สุดมิได้ จึงปูผ้าลงกราบถวายนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ และเก็บดอกไม้ป่ามากระทำสักการบูชา แล้วกราบทูลอาราธนาขอให้พระพุทธองค์ทรงพระกรุณาเหยียบรอยพระพุทธบาทไว้เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้น เพื่อเป็นที่นมัสการกระทำสักการบูชาของเทพยดามนุษย์สืบไปในภายหน้าสิ้นกาลช้านาน สมเด็จพระพุทธองค์ก็ทรงพระกรุณาแก่นายพรานเนื้อผู้นั้น จึงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ให้เป็นพระบทวลัญช์ปรากฏอยู่ในแผ่นศิลาเหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้น ภายหลังมาจึงเรียกภูเขานั้นว่า

เราพระพุทธบาท และเรียกพระบทวลัญช์นั้นว่า รอยพระพุทธบาท สืบๆ มาจนถึงในทุกวันนี้

ครั้นแล้วพระพุทธองค์เสด็จจากเขาสุวรรณบรรพต ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ถึงบ้านแห่งหนึ่ง ในที่ใกล้บ้านนั้นมีหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง เรียกว่าหนองโสน ในที่ใกล้หนองน้ำมีต้อไม้ใหญ่ต้อหนึ่ง พระพุทธองค์ก็ทรงเสด็จประทับอยู่บนต้อไม้นั้น (หนองโสนนั้นในภาษาพม่าเรียกว่า ห่อโอ) ในขณะนั้น เทพยดาและพรหมได้นำผลสมอทิพย์มาถวายพระพุทธองค์เป็นทิพยโอสถ พระพุทธองค์ก็ทรงรับมาเสวย ให้เกิดบุญญกิริยานิสงส์ผลแก่เทพยดาและพรหมผู้เลื่อมใสในพระคุณ ในขณะนั้นพระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นมดเล็กตัวหนึ่ง ได้อยู่ในที่ใกล้ต้อไม้นั้น จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏ ฝ่ายพระอานนท์เถระผู้เป็นพุทธอนุชาจึงทูลถามถึงเหตุแห่งการแย้มพระโอษฐ์นั้น สมเด็จพระพุทธองค์จึงตรัสพยากรณ์ว่า มดเล็กตัวนี้ไปในอนาคตกาลเบื้องหน้า จะได้บังเกิดเป็นกษัตริย์มีศักดานุภาพมาก จะสร้างราชธานีอยู่ ณ ตำบลหนองโสนนี้ ให้เป็นบ้านเมืองสุขสมบูรณ์ จะบำรุงรอยบทวลัญช์แห่งเราตถาคต ซึ่งได้เหยียบไว้บนยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้นให้รุ่งเรืองเจริญ เป็นที่ไหว้ที่บูชาของเทพยดามนุษย์สืบไปในภายหน้าสิ้นกาลนาน

พระเจ้าอู่ทองได้ทรงฟังเสนาพฤฒามาตย์ ทูลถวายตามเรื่องราวพระพุทธทำนายดังนั้น ก็ทรงพระโสมนัสยินดียิ่งนัก จึงตรัสว่า ตัวเราเอง

เห็นจะต้องด้วยพระพุทธพยากรณ์แล้ว จึงตรัสสั่งให้เตรียมพหลโยธาเสนามาตย์ กวาดต้อนราษฎรชายหญิงอพยพออกจากพระนครเชษฐบุรี เสด็จไปหาที่ชัยภูมิสร้างพระนครอยู่ใหม่ ครั้นเสด็จถึงเขาพระพุทธบาท พระองค์ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใส เสด็จขึ้นทรงกระทำอภิวาทถวายเครื่องสักการบูชาพระบาทวลัญช์ ของสมเด็จพระพุทธองค์บนยอดเขาสุวรรณบรรพต พร้อมด้วยพลนิกายทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ล้วนมีจิตเลื่อมใสชื่นชมโสมนัส ได้นมัสการทำสักการบูชาพระพุทธบาททั่วกันทั้งสิ้น ครั้นแล้วพระเจ้าอู่ทองเสด็จประทับแรม ณ พลับพลาค่ายหลวงใกล้บริเวณพระพุทธบาทนั้น จึงตรัสสั่งเสนาอำมาตย์ให้แยกย้ายกันไปเที่ยวค้นหาหนองโสนให้พบจงได้ พวกเสนาอำมาตย์ถวายบังคมลาพากันแยกย้ายเที่ยวค้นตรวจหาไป ก็ได้มาบรรจบพบหนองโสนพร้อมกันในที่ไม่ไกลหนองนั้น มีแม่น้ำสายหนึ่ง ประกอบด้วยพรรณมัจฉาชาติบริบูรณ์ พวกเสนาอำมาตย์เหล่านั้นก็รีบกลับไปกราบทูล ตามซึ่งได้พบหนองโสนให้พระองค์ทรงทราบทุกประการ พระเจ้าอู่ทองได้ทรงฟังดังนั้นก็ดีพระทัยยิ่งนัก จึงยกพลนิกายรีบเสด็จมาถึงตำบลหนองโสนประทับพักพลอยู่ในที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น ในขณะนั้น ณ ที่เทพยดาซึ่งพิทักษ์รักษาอยู่ในลำแม่น้ำที่กล่าวนี้ จึงบันดาลดลใจปลากดตัวใหญ่ตัวหนึ่งในแม่น้ำนั้น ให้กระโดดขึ้นมาบนฝั่ง ร้องด้วยเสียงอันดังตามเพศของปลา และในทันใดนั้น ม้องชัยใบหนึ่งซึ่งมีมาในกองทัพหลวง ไม่มีผู้ใด

เคาะดีเลย เผอิญฆ้องนั้นบันดาลให้มีเสียงลั่นดังขึ้นเอง เสียงฆ้องกับเสียงปลานั้นดังประสานขึ้นเป็นเสียงเดียวกัน ดุจสำเนียงคนผู้ใดบอกว่าตำบลนี้เป็นที่สมควรสร้างพระนคร ลำเนียงนี้ให้ได้ยินทราบถนัดในพระโสตพระเจ้าอู่ทอง หมู่เสนาอำมาตย์ข้าราชการและไพร่พลทั้งปวงก็ได้ยินประจักษ์ทั่วไป พระเจ้าอู่ทองได้ทรงสดับลัพทนิมิตอันเป็นอัศจรรย์ดังนั้นก็ดีพระทัยนัก จึงทรงพระราชดำริว่า เทพยดาจะให้เราสร้างพระนครลงในที่นี้ จึงแสร้งบันดาลให้ปลาผุดขึ้นมาร้อง และบันดาลฆ้องชัยให้ลั่นดังขึ้นเองเป็นเสียงประสานกัน เหมือนเทพยดาจะบอกให้รู้แก่โสตเรา และให้ไพร่พลทั้งปวงได้ยินทั่วกันดังนี้ เป็นโชคชัยนิมิตมงคลอันประเสริฐ เราจะสร้างพระนครลงในตำบลจังหวัดนี้ ตามเทพยดาบอกเหตุจึงจะสมควร พระเจ้าอู่ทองได้เสด็จประทับอยู่ในที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ที่ปลากระโดดขึ้นมาร้องประสานกับเสียงฆ้อง ในภายหลังตำบลนั้นจึงได้เรียกว่า บ้านฆ้อง ปรากฏสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ในขณะนั้น พระเจ้าอู่ทองจึงทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า พระองค์จะเสวยพระบารมี รวังพระแสงขรรค์รองพระองค์ไป ถ้าพระแสงขรรค์นั้นตกลงบั๋กอยู่ในที่ใด พระองค์จะสร้างพระนคร จะตั้งปรางค์ปราสาทราชวังลงในที่พระแสงขรรค์ตกลงบั๋กอยู่นั้น ครั้นพระองค์เสวยพระบารมีแล้ว จึงทรงรวังพระแสงขรรค์ไป พระแสงขรรค์ก็ไปตกลงบั๋กอยู่ที่ตำบลหนองโสน พระองค์จึงเสด็จตามพระแสงขรรค์ของ

พระองค์ไป พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์พลนิกร ครั้นทรงเห็นพระแสงขรรค์ของพระองค์แล้ว ก็เสด็จทอดพระเนตรที่ชัยภูมิอันจะสร้างพระราชวัง

ในขณะนั้น เทพยดาอารักษ์ซึ่งสิงสถิตรักษาอยู่ในตำบลจังหวัดหนองโสนนั้น มีจิตคิดจะช่วยเชิดชูพระบุญญาบารมีและพระวิริยบารมีของพระเจ้าอู่ทอง ให้เป็นพระเดชานุภาพปรากฏแก่คนทั้งปวง จึงสังหรณ์บันดาลพวกพลในกองทัพทั้งสิ้น ให้ร้องบอกเหตุปรากฏขึ้นว่า ถ้าผู้ใดจะสร้างพระนครลงในตำบลหนองโสนนี้แล้ว ผู้นั้นต้องมีฤทธิ์เดชกินเหล็กได้ และยิงลูกศรไป ลูกศรกลับมาหาเอง ไม่ต้องใช้คนไปเก็บ เสียงร้องสังหรณ์เกิดขึ้นในหมู่พวกพลทั้งปวงดังนั้น พระเจ้าอู่ทองได้ทราบเสียงสังหรณ์แต่คนทั้งหลายดังนั้น ก็ทรงเข้าพระทัยว่าสำเนียงพวกพลร้องขึ้นดังนี้ ก็เป็นเหตุด้วยเทพยดาบันดาลจะให้คนทั้งหลายเห็นอานุภาพแห่งเรา พระองค์จึงทรงประกาศว่า เรานี้คือเป็นมดเล็ก ที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้ เราได้มาเป็นพระเจ้าแผ่นดินมีอานุภาพมาก เหล็กเราก็กินได้ ลูกศรเรายิงไป ให้กลับมาหาเราเองได้ ไม่ต้องให้ใครไปเก็บ พระองค์ทรงประกาศแล้ว จึงตรัสสั่งพวกวิเสทชาวพระเครื่องต้น ให้ถ่วงเหล็กแท่งหนึ่งออกตำให้แหลกเป็นผงกรองโดยละเอียด แล้วใส่คลุกลงในเครื่องพระกระยาหาร พระองค์เสวยพระสุธาโภชน์เป็นผงเหล็กนั้นให้ปรากฏแก่คนทั้งปวง ว่าพระองค์เสวยเหล็กได้ทุก ๆ เวลา ผงเหล็กนั้นกลับมีโอชารสอร่อย ให้พระองค์เสวย

พระกระยาหารได้มาก ดุจดังพระองค์ได้เสวยทิพยสุราโภชน์ของเทพยดา และผงเหล็กที่พระองค์เสวยนั้น กลับเป็นพระโอสถวิเศษให้พระองค์มีพระฉวีวรรณงามผ่องใสขึ้นกว่าเก่า หามีพระโรคในพระกายเบียดเบียนไม่ และพระองค์เสด็จลงประทับ ณ พระตำหนักน้ำ ทรงแผลงศรยิงไปในทางเหนือน้ำ ลูกศรตกลงในแม่น้ำ แล้วลอยลงมา พระองค์ทรงกั้นไว้ด้วยตันศร ลูกศรก็เลื่อนลอยเข้ามาหาสู่แล่งศรที่พระองค์ทรงถืออยู่ในพระหัตถ์ ไม่ต้องตรัสใช้ราชบุรุษคนใดให้ไปเก็บลูกศรนั้นเลย คนทั้งปวงได้เห็นพระปรีชาฉลาดของพระองค์ ที่ทรงกระทำให้ต้องกับเสียงร้องของพวกพล อันเป็นเทพยสังหรณ์บันดาลให้ร้องขึ้นดังนั้น ต่างคนต่างสรรเสริญพระบุญญาบารมี และพระวิริยบารมีของพระองค์ เสียงแซ่ซ้องก็กึกก้องหัวไปในหมู่กองหลนิกายว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรามีพระบุญญาภินิหารเป็นอันมาก ทรงพระปรีชาเฉลียวแหลมสมควรจะสร้างกรุงลงในที่นี้ อันเป็นที่ต้องด้วยพระพุทธทำนาย จะได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองสืบไป บ้านเมืองจะได้เป็นสุขเกษมศานต์ไปสิ้นกาลช้านาน จนตลอดกัลปาวสาน ไพร่ฟ้าประชากรจะได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร อยู่เย็นเป็นสุขจนตลอดตราบเท่าบุตรหลานเหลน ไม่มีภัยพาลมาย่ำยีเบียดเบียนได้ เมื่อพระเจ้าอู่ทองได้ที่ชัยภูมิดี และได้โชคชัยมงคลนิมิต และศัพทเทพยสังหรณ์ อันเป็นสิริสวัสดีต่าง ๆ ดังกล่าวมาในข้างต้นนั้นแล้ว พระองค์ก็สร้างพระนครลงในที่ตำบลหนองโสนนั้น

ขณะเมื่อสร้างพระนคร พระองค์ให้ช่างลงมือจับการสร้างพระราชวังเบื้นที่เสด็จประทับก่อน ให้โหรพราหมณ์ตั้งการพระราชพิธีบูชาเทพยดาตามตำรา ให้สร้างพระมหาปราสาท ๓ องค์ เสาปราสาททุก ๆ ต้นนั้น ให้ตั้งวงเวียนกันเช่นรูปสังข์ทักษิณาวัฏ อันเวียนแต่ซ้ายไปขวา ให้วางอิฐ ๘ แผ่นเรียงกันไปตามเสาปราสาททุก ๆ ต้น บนอิฐทั้ง ๘ แผ่นนั้นตั้งพานทอง มีหญ้าแพรกทั้ง ๘ พาน เบื้นการเสี่ยงทายตามแบบพิธีพราหมณ์ เมื่อยกเสาพระมหาปราสาท ๓ องค์ลงหลุม และยกเครื่องบนพระมหาปราสาทขึ้นได้เบื้นหลายวันแล้ว หญ้าแพรกเสี่ยงทายในพานทองทั้ง ๘ พานนั้น คนมิได้ประพรมน้ำบำรุง ก็ยังสดชื่นเบื้นปรกติตามเดิม เบื้นที่มุ่งหมายเสี่ยงทายกันว่า พระนครที่สร้างใหม่นี้จะรุ่งเรืองสุกใสเบื้นสุขสืบไปในภายหน้าสิ้นกาลช้านาน การก่อสร้างพระราชวังชั้นใน มีตำหนักใหญ่น้อยทั้งคลังเงินคลังทอง คลังสรรพสิ่งของสิบสองพระคลัง ด้านนอกมีทั้งโรงช้างโรงม้า และก่อกำแพงรอบพระนคร มีบื้อมค่ายคูประตูหอรบครบการบ้องกันไพรี และสร้างสวนราชอุทยานอันดระการด้วยผลไม้ สวนขวัญมีพรรณดอกไม้ต่าง ๆ ขุดสระขุดบ่อให้มีน้ำใสไหลอยู่ไม่ขาดสาย ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกแห่งพระนคร ให้ปราบภูมิภาคเรียบราบเสมอเบื้นอันดี และให้สร้างถนนหนทางหลายสาย คนเดินไปมาบรรจบถึงกันได้ และให้สร้างศาล

เทพารักษ์เป็นศาลใหญ่แห่งหนึ่ง ในท่ามกลางพระนคร ครั้นการสร้างพระนครเป็นการฝ่ายราชอาณาจักรได้ตั้งลงเป็นหลักฐานแล้ว พระองค์จึงได้สร้างพระอารามต่าง ๆ เป็นการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาฝ่ายพุทธจักร ให้อาราธนาพระสังฆราชผู้รู้พระปริยัติธรรมแตกฉาน มาอยู่ในพระอารามหลวงตำบลวัดท่าทรายแห่งหนึ่ง ให้เป็นประธานสงฆ์และบอกกล่าวสั่งสอนพระปริยัติธรรมไตรปิฎกแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง เพื่อให้เป็นอายุพระพุทธศาสนาถาวรสืบไป ตำบลวัดท่าทรายนั้น อยู่ข้างทิศตะวันออกแห่งพระนคร และให้สร้างอารามหลวงอีกแห่งหนึ่ง ณ ตำบลจระเข้ในข้างทิศตะวันตกแห่งพระนคร พระองค์ทรงสร้างพระพุทธปรางค์พระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูปปฏิมากรประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถและวิหารในอารามต่าง ๆ เป็นอันมาก

ครั้นการสร้างพระนครฝ่ายราชอาณาจักร และการสร้างอารามต่าง ๆ ฝ่ายพุทธจักรสำเร็จลงพร้อมกันแล้ว พระองค์จึงทรงตั้งนามพระนคร ให้เรียกว่า กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกบวรรัตนราชธานีบุรีรมย์ ตั้งแต่นั้นเสนาอำมาตย์ประชาราษฎรและสมณชีพราหมณ์ก็ได้อยู่เย็นเป็นสุขถ้วนทั่วกัน ในกรุงที่สร้างใหม่ในตำบลหนองโสนนั้น ปราศจากภัยพิบัติคือข้าวแพง และอหิวาตกโรคเป็นต้น ฝูงชนพลเมืองรู้ทำมาหากิน มีการกสิกรรมทำไร่นา ทำพาณิชยกรรมแลกเปลี่ยนค้าขาย ทำการช่างหัตถกรรม เป็นต้นว่าจักสาน

ทำหม้อ ไห ตุ่ม โอ่ง ใช้ใส่ข้าว ใส่น้ำมากมูล ซื้อขายแก่กัน พวกราษฎรก็มีทรัพย์สินมั่งคั่งเจริญสุขสมบูรณ์ขึ้นทุกที

พระเจ้าอู่ทองได้ครองราชสมบัติเป็น พระเจ้าแผ่นดิน ใหญ่ในสยามประเทศแล้ว แต่ยังหาได้ทรงรับบรมราชาภิเษกจากพราหมณ์พิธีแท้ไม่ พระองค์ทรงพระราชดำริจะทรงรับบรมราชาภิเษกจากพวกเผ่าพันธุ์ พราหมณ์เดิม ในแผ่นดินมัชฌิมประเทศ จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาส์นลงในแผ่นสุบรรณปัฏ แต่งราชทูตให้คุมเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี ขอพราหมณ์ราชพิธีที่เป็นเผ่าพงศ์พราหมณ์แท้ มาทำการราชาภิเษกของพระองค์

ครั้นอำมาตย์ราชทูต เชิญพระราชสาสน์ลงเรือสำเภาไปถึงกรุงพาราณสีในแผ่นดินมัชฌิมประเทศนั้นแล้ว พระเจ้ากรุงพาราณสีก็โปรดสั่งให้จัดการรับรองราชทูตกรุงศรีอยุธยา โดยสมควรแก่พระเกียรติยศทั้งสองพระนคร ราชทูตได้เข้าเฝ้าพระเจ้าพาราณสีถวายพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ จึงมีรับสั่งให้อ่าน ในพระราชสาสน์นั้นว่า สมเด็จพระเจ้าอู่ทองผู้ครองกรุงศรีอยุธยา เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในสยามประเทศ มีกมลเจตจำนงผูกพันในสันถวมิตรภาพ ต่อกรุงพาราณสีราชธานี ขอเจริญทางพระราชไมตรีมายังพระเจ้ากรุงพาราณสีผู้ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐ ด้วยบัดนี้กรุงศรีอยุธยา

ผู้เป็นมิตรของพระองค์ ประสงค์จะใคร่ได้พราหมณ์ผู้รู้ราชพิธี ๔ คน อันเป็นเผ่าพงศ์พราหมณ์แห่งต่อบุคโดสุชาติ มากระทำการราชพิธีราชาภิเษกให้เป็นสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล และเป็นแบบอย่างราชประเพณีไว้ในประเทศสยาม สืบไปภายหน้าสิ้นกาลช้านาน กรุงพาราณสีกับกรุงศรีอยุธยาทั้งสองราชธานี จะได้เป็นไมตรีต่อกันสืบไปในอนาคตกาลจนตลอดกัลปาวสาน

ครั้นพระเจ้ากรุงพาราณสีได้ทราบในราชสาส์นดังนั้นแล้ว ก็มีพระทัยยินดีที่จะเป็นไมตรีกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จึงตรัสสั่งให้จัดเครื่องราชบรรณาการตอบแทน และจัดพวกพราหมณ์ราชพิธี ๔คน มอบให้ราชทูตนำเข้ามาถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาพระเจ้าพาราณสี พาพราหมณ์ลงสู่สำเภากลับเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา จึงนำพราหมณ์ราชพิธีทั้ง ๔ คนเข้าเฝ้าพระเจ้าอู่ทองกราบถวายบังคมถวายเครื่องราชบรรณาการตอบแทน พิศดุลข้อราชการให้ทรงทราบทุกประการ พระเจ้าอู่ทองก็มีพระทัยยินดี จึงโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค และบ้านเรือนที่อยู่แก่พราหมณ์ทั้ง ๔ คน ครั้นถึงกำหนดการราชาภิเษก จึงโปรดให้พราหมณ์แท้ทั้ง ๔ คน ซึ่งมาแต่กรุงพาราณสีนั้น จัดการราชพิธีราชาภิเษกถวายพระองค์ให้ถูกต้องตามราชประเพณีในมัชฌิมประเทศนั้นทุกประการ

ครั้นพระองค์ได้ทรงรับราชาภิเษกจากพราหมณ์ โดยพระราช

สวัสดิมงคลแล้ว ก็มีพระหฤทัยยินดี ทรงบำรุงปกครองพระราชอาณาจักรและบำรุงฝ่ายพุทธจักรให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร และสมณชีพราหมณ์มีความอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน

ในลำดับนั้น พระองค์ทรงระลึกถึงพระพุทธบาทของสมเด็จพระบรมโลกนาถ ณ ยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้น ว่าเป็นพระมหาเจดีย์เป็นที่ปูชนียสถานอันสำคัญแห่งหนึ่งในประเทศสยาม ซึ่งจะเป็นที่กระทำสักการบูชาของเทพยดามนุษย์ จะให้เกิดบุญญานิสงส์หาที่สิ้นสุดมิได้ จึงทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลงมณฑปพระพุทธบาท ให้ลงรักปิดทองงามเรืองรองอร่าม และสร้างศาลาโรงธรรมและศาลารายรอบบริเวณ ให้เป็นที่พักอาศัยแห่งคนไปมานมัสการ ครั้นการสร้างซ่อมแปลงเสร็จแล้ว พระองค์จึงเสด็จพร้อมด้วยโยธาทวยหาญ ทั้งพระสนมนาฏราชบริพารขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทแล้ว เสด็จประทับแรม ณ พลับพลาค่ายหลวงใกล้บริเวณพระพุทธบาท ให้มีมหกรรมฉลองการปฏิสังขรณ์ต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงให้ซ่อมแปลงพระพุทธบาทในครั้งนี้ ทรงบริจาคบำเพ็ญทานการพระราชกุศลสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วเสด็จกลับยังพระนคร

อยู่มา สมณพราหมณาจารย์และเสนาพฤฒามาตย์ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน พร้อมประชาราษฎร เห็นว่าพระเจ้าอู่ทองได้ครอบครองราชสมบัติ ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมเป็นอันดี ทรงทะนุบำรุง

พระราชวงศานุวงศ์เสนาอำมาตย์ข้าราชการ และสมณชีพราหมณ์ราษฎร ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน มีพระเดชพระคุณแก่บ้านเมืองหาที่สุดมิได้ จึงพร้อมใจกันถวายพระนามใหม่ว่า พระเจ้ารามาธิบดีศรีสุริยปทุมสุริยวงศ์ พระเจ้ากรุงเทพมหานครบวรทวาราวดี พระองค์มีพระเกียรติยศเลื่องลือชาจรแผ่ไปในทิศานุทิศ บัจจามิตรดรันครัมเกรงกลัวพระเดชานุภาพ ไม่สามารถจะมาย่ำยีขอบขัณฑสีมาของพระองค์ได้

เรื่องสมเด็จพระพันวษา

พระองค์ดำรงราชสมบัติมาได้ ๔๔ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ ๑๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๖๐ พรรษา เสด็จสวรรคต

ในลำดับนั้นต่อไป พระราชบุตร พระราชนัดดา เชื้อพระราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดี ได้ครองราชสมบัติในกรุงเทพทวาราวดีเป็นลำดับไปหลายพระองค์ จนถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระพันวษา ภาษาพม่าเรียกว่า พระเจ้าวาดก่อง แปลว่า สำลีพันหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้มีพระราชประวัติพิสดาร แต่กล่าวได้โดยเอกเทศ พระองค์มีพระมเหสีทรงพระนามว่า สุริยวงศาเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งด้วยพระมเหสี มีพระนามว่า พระบรมกุมาร

ครั้นอยู่มา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตลานช้าง มุ่งหมาย

จะเป็นสัมพันธมิตรสนิทสนมกับกรุงเทพทวารดี จึงส่งพระราชธิดาองค์หนึ่งซึ่งมีพระรูปลักษณะงามเลิศ พึงเจริญพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา พร้อมด้วยข้าหลวงสาวใช้ข้าทาสบริวาร กับเครื่องราชบรรณาการเป็นอันมาก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์น พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์คุมโยธาทวยหาญ เชิญพระราชธิดามาถวายพระพันวษาณ กรุงเทพทวารวดี ครั้นมาถึงในกลางทาง ข่าวนี้รู้ขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่ พระเจ้าโพธิสารราชกุมารผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนครเชียงใหม่ในเวลานั้น ไม่ชอบให้กรุงศรีสัตนาคนหุตลานช้าง ไปเป็นสัมพันธมิตรสนิทกับนครศรีอยุธยา จึงคุมกองทัพลงมาซุ่มอยู่ ยกเข้าแย่งชิงพระราชธิดานั้นไปได้ ฝ่ายพวกพลกรุงศรีสัตนาคนหุตที่พ่ายแพ้แตกหนี ก็รีบกลับไปทูลแจ้งเหตุแก่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตลานช้างให้ทรงทราบทุกประการ

ครั้นประพฤติเหตุนั้นทราบเข้ามาถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษาก็ทรงพิโรธยิ่งนัก จึงตรัสแก่เสนาอำมาตย์ทั้งปวงว่า เจ้านครเชียงใหม่ดูหมิ่นเดชานุภาพของเรา เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในยุติธรรม มาแย่งชิงนางผู้ที่เขาจำนงใจจะมาให้แก่เราดังนี้ ก็ผิดต่อกรรมบถมนุษย์วินัย จำจะยกขึ้นไปปราบปรามเจ้านครเชียงใหม่ให้ย่ำเกรงฝีมือทหารไทย ไม่ให้ประพฤติพาลทุจริตดูหมิ่นต่อเราสืบไป จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้เตรียมทัพ และตรัสสั่งพระหมื่นศรีมหาดเล็กผู้เป็นขุนนางข้าหลวงเดิมสนิทไว้พระทัย ให้เลือกจัดหาทหารที่มีฝีมือกล้าศึกสงครามเข้ามาถวาย

พระหมื่นศรีจึงกราบทูลว่า ในทหารไทยในเวลานี้ผู้ใดจะเป็นทหารเอกยอดดีไปกว่าขุนแผนนั้นไม่มี ด้วยขุนแผนเป็นผู้รู้เวทมนตร์เชี่ยวชาญใจกล้าหาญเป็นยอดเสนา และมีใจกตัญญูกตเวทีรู้พระเดชพระคุณเจ้าหาตัวเปรียบได้ยาก บัดนี้ขุนแผนเป็นโทษต้องรับพระราชอาญาจำอยู่ ณ คุก ถ้าโปรดให้ขุนแผนเป็นทัพหน้ายกขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้คงจะมีชัยชำนะโดยง่าย ไม่ต้องให้ร้อนถึงทัพหลวงและทัพหลังเพียงปานใด สมเด็จพระพันวษาก็ทรงระลึกได้ถึงขุนแผน ด้วยทรงทราบว่าเป็นทหารมีฝีมือมาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ขุนแผนพ้นโทษมีรับสั่งให้พระหมื่นศรีนำขุนแผนเข้ามาเฝ้าโดยเร็ว พระหมื่นศรีได้รับสั่งแล้ว ก็ไปบอกนครบาลให้ถอดขุนแผนจากเรือนจำ นำตัวเข้ามามอบเฝ้าถวายบังคมต่อหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรง ในขณะนั้น สมเด็จพระพันวษาจึงมีพระราชโองการตรัสถามขุนแผนว่า เฮ้ยไอ้ขุนแผน เอ็งจะอาสากูยกขึ้นไปตีนครเชียงใหม่ ปราบปรามเจ้าโยนกอันธพาลให้เห็นฝีมือทหารไทย รับนางคืนมาให้กูจะได้หรือมิได้ประการใด ขุนแผนจึงกราบบังคมทูลว่า ข้าพระบาทผู้เป็นข้าทหาร ชีวิตอยู่ในใต้ฝ่าพระบาทของพระองค์ผู้ทรงพระเดชพระคุณปกเกล้า ฯ มาแต่ปู่และบิดา ข้าพระองค์ขอรับอาสาขึ้นไปตีนครเชียงใหม่ ปราบเจ้าโยนกให้กลัวเกรงพระเดชานุภาพของพระองค์ รับราชธิดาพระเจ้าลานช้างคืนมาถวายจงได้ ถ้าตีนครเชียงใหม่มิได้แล้ว ขอถวายชีวิต สมเด็จพระพันวษา ได้ทรงฟัง

ขุนแผนกราบทูลรับอาสาแข็งแรงดังนั้นก็ดีพระทัยนัก จึงโปรดตั้งให้ขุนแผนเป็นแม่ทัพ ถืออาชญาสิทธิ์คุมกองทัพทหารไทยยกขึ้นไปตีนครเชียงใหม่ ขุนแผนจึงกราบถวายบังคมลายกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองพิจิตร จึงแวะเข้าหาพระพิจิตรเจ้าเมือง ขอให้สังดาบวิเศษกับม้าวิเศษที่ฝากไว้แต่ก่อนคืนมาให้ จะไปใช้ในการรบศึก ดาบวิเศษของขุนแผนนั้น ในภายหลังต่อ ๆ มามีผู้เรียกว่า ดาบฟ้าฟื้น มีฤทธิ์เดชนัก ม้าวิเศษนั้นเรียกว่า ม้าสีหมอก ขับขี่เข้าสู้สงครามหลบหลีกข้าศึกได้แคล่วคล่องว่องไวนัก ขุนแผนได้ดาบเวทวิเศษและม้าวิเศษแล้ว ก็ลาเจ้าเมืองพิจิตร รีบยกขึ้นไปถึงแดนนครเชียงใหม่ ฝ่ายเจ้านครเชียงใหม่รู้ว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นมา จึงแต่งกองทัพให้ยกออกมาสู้รบต้านทาน ขุนแผนแม่ทัพก็รับพลทหารไทยเข้าต่อตีพลลาวยวนเชียงใหม่โดยสามารถ กองทัพเชียงใหม่ก็แตกพ่ายแพ้หนีกลับเข้าเมือง จะปิดประตูลงเชือนก็ไม่ทัน ขุนแผนก็ยกติดตามรบรุกบุกบันเข้าเมืองได้ ไล่ฆ่าฟันพลลาวล้มตายลงเป็นอันมาก ฝ่ายเจ้านครเชียงใหม่เห็นข้าศึกเข้าเมืองได้ ก็ตกใจไม่มีขวัญ จึงขึ้นม้าหนีออกนอกเมืองไป ขุนแผนจึงคุมทหารเข้าล้อมวัง ให้จับอัครสาธุเหวีมเหสีพระเจ้าเชียงใหม่ กับราชธิดาอันมีนามว่าเจ้าแว่นฟ้าทอง กับนางสนมนับน้อยใหญ่ของพระเจ้านครเชียงใหม่ให้รวบรวมไว้พร้อมด้วยกัน และให้เชิญนางสร้อยทองราชธิดาพระเจ้านครลานช้าง ที่เจ้านครเชียงใหม่ไปแย่งชิงมาไว้ ให้ออกมาจากหอคำ จึงเชิญนาง

สร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้าลานช้าง กับมเหสีราชธิดาพระเจ้านครเชียงใหม่ที่จับไว้ได้ เลิกกองทัพกลับลงมาถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา และกราบทูลข้อราชการทัพที่มีชัยชนะนั้นให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระพันวษาก็มีพระทัยยินดีนัก จึงทรงพระดำริถึงทศพิธราชธรรมตรัสว่าซึ่งเจ้านครเชียงใหม่สู้ผีมือกองทัพไทยมิได้ หนีออกจากเมืองไป ทั้งเมืองให้ว่างเปล่าไว้ไม่มีเจ้าปกครองดังนั้นไม่ควร สมณชีพราหมณ์ราษฎรจะได้ความเดือดร้อน จึงทรงตั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่ ให้เป็นข้าหลวงขึ้นไปเกลี้ยกล่อมราษฎรพลเมืองเชียงใหม่ไม่ให้แตกตื่นวุ่นวาย ให้เสนาข้าราชการชาวเชียงใหม่นั้นไปติดตามเชิญพระเจ้านครเชียงใหม่ กลับเข้ามาครอบครองบ้านเมืองอยู่เป็นปรกติดังเดิมดังเก่า

ในขณะนั้น พระองค์จึงโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นต้นว่าเงินทอง สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค แก่ขุนแผนผู้เป็นแม่ทัพและนายทัพนายกองตลอดจนพลโยธาทวยหาญ ผู้ไปรบศึกมีชัยชนะมาในครั้งนั้นเป็นอันมาก ครั้นแล้วพระองค์จึงทรงตั้งนางสร้อยทองราชธิดาพระเจ้าศรีสัตนาคนหุตลานช้าง เป็นพระมเหสีซ้าย และตั้งนางแว่นฟ้าทอง ราชธิดาเจ้านครเชียงใหม่เป็นพระสนมเอก แต่มเหสีเจ้านครเชียงใหม่ผู้เป็นมารดานางแว่นฟ้าทองพระสนมเอกนั้น โปรดแต่งข้าหลวงพร้อมด้วยพวกพลพาขึ้นไปส่งต่อพระเจ้านครเชียงใหม่ โดยพระทัยทรง

พระกรุณา ฝ่ายข้าคนชายหญิงชาวนครลานช้างและชาวนครเชียงใหม่นั้น ก็ทรงโปรดให้ตั้งทำมาหากินอยู่ตามภูมิลำนาในกรุงศรีอยุธยา

ครั้นอยู่มา สมเด็จพระพันวษาทรงพระดำริตามตำราราชนิติศาสตร์ซึ่งมีความว่า ราชประเพณีของพระมหากษัตริย์มี ๗ ประการ ซึ่งกษัตริย์ในพระนครใดผูกสัมพันธมิตรทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินในประเทศหนึ่งประเทศใด ก็ย่อมให้บ้านเมืองเกิดความสุขความเจริญ นับเป็นข้อหนึ่งในราชประเพณี ๗ ประการนั้น บัดนี้สมควรกรุงศรีอยุธยา จะกระทำสัมพันธมิตรผูกทางพระราชไมตรีกับประเทศพม่า ด้วยเป็นแผ่นดินใหญ่หวยราษฎรไปมาค้าขายถึงกัน เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ทรงพระราชดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสสั่งให้อาลักษณ์แต่งพระราชสาสน์ จัดเครื่องราชบรรณาการและแต่งราชทูตอุปทูต มีพลทหาร ๔๐๐ คน คุมกำกับราชทูตกับเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงรัตนปุระอังวะประเทศพม่า ในจุลศักราช ๙๔๒ ปี

ครั้นราชทูตไปถึงกรุงอังวะแล้ว พระเจ้าแผ่นดินพม่าก็มีรับสั่งให้จัดการรับรองราชสาสน์ และราชทูตโดยสมควรแก่เกียรติยศทั้งสองประเทศ ราชทูตกรุงศรีอยุธยาได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการแด่พระเจ้ากรุงพม่า จึงมีรับสั่งให้อ่าน ในพระราชสาสน์นั้นว่า "สมเด็จพระพันวษาพระเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้ครองกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา มีกมลจิตอินดีต่อกรุงรัตนปุระอังวะ จึงแต่งราชทูตคุมเครื่องราช

บรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรี ต่อพระเจ้ากรุงรัตนปุระอังวะ ประเทศพม่า เพื่อมุ่งหมายให้กรุงศรีอยุธยา กับกรุงรัตนปุระอังวะ ตั้งอยู่ในสัมพันธมิตรสนิทเสนหภาพต่อกันโดยฉันท์มหามิตร ราษฎรพาณิชทั้งสองพระนครจะได้ไปมาค้าขายถึงกัน ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้งสองฝ่าย สองพระนครจะได้มีกำลังบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถาวรสืบไปจนตลอดกัลปาวสาน" พระเจ้ากรุงรัตนปุระอังวะผู้ครองประเทศพม่า ได้ทราบในพระราชสาสน์ดังนั้น ก็มีพระทัยยินดีนัก จึงครัสปราศรัยถามถึงข่าวทุกข์สุขแห่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระอัครมเหสี พระราชบุตรพระราชธิดา เสนาบดีมุขมนตรีตลอดลงไปถึงราษฎรพลเมืองทั่วกัน ราชทูตก็กราบทูลว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทั้งพระอัครมเหสี พระราชบุตรพระราชธิดาทรงพระเจริญสุขอยู่สิ้น และเสนาอำมาตย์กับทั้งราษฎรทั่วขอบขัณฑสีมาก็เป็นสุขอยู่ทั่วกัน ด้วยพระเดชานุภาพของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ทรงธรรมปกแผ่ให้ชนทั้งปวงเป็นสุขพร้อมเพรียงกัน

พระเจ้ากรุงพม่าได้ทรงฟังราชทูตกราบทูลดังนั้น ก็มีพระทัยชื่นชมยินดี จึงโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ราชทูตเป็นอันมาก และให้เลี้ยงดูราชทูตโดยสมควร ราชทูตก็กราบทูลลาออกจากที่เฝ้ามาพักอยู่ยังที่สำนัก

เครื่องราชบรรณาการพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ถวายพระเจ้าอังวะในครั้งนั้น มีจำนวนดังนี้ พานทอง พานเงิน ๔ สำรับ พานเท้าเป็นรูป

ครุฑประดับพลอยสองแถว พระสุวรรณภิงคารคือพระเต้าน้ำทองฝา ประดับพลอย ขันทองคำประดับพลอย แพรม่วน ก้ามะหลิด พระภูษาทรงต่าง ๆ

ในเวลาวันหนึ่ง เจ้าพนักงานนำราชทูตไทยเข้าเฝ้าพระเจ้าอังวะอีก จึงมีรับสั่งถามราชทูตว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาตรัสสั่งมาด้วยกิจสิ่งใดอีกบ้างหรือไม่ ให้ราชทูตทูลไปเถิด ราชทูตได้พระโอกาสดังนั้นแล้วจึงกราบทูลพระเจ้าอังวะว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีรับสั่งมาให้กราบทูลว่า พระองค์มีพระราชประสงค์เครื่องดนตรีพม่า และเครื่องละครต่าง ๆ กับครูดนตรีและครูละคร พระเจ้าอังวะก็โปรดให้ช่างจัดทำเครื่องละคร เครื่องดนตรี และให้เลือกครูละคร ครูเครื่องดนตรี มอบให้ราชทูต และให้แต่งพระราชสาส์นตอบมีใจความว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนปุระอังวะ ผู้ครองประเทศพม่ามีพระหฤทัยยินดีต่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาอย่างนัก ซึ่งมุ่งหมายสัมพันธมิตรทางพระราชไมตรีทั้งสองพระนคร ให้มีต่อกันมั่นคงถาวรจนตลอดกัลปาวสานนั้น กรุงรัตนปุระอังวะได้รับโดยความโสมนัสยิ่งนัก ตั้งแต่บัดนี้ไปขอให้กรุงศรีอยุธยา กับกรุงรัตนปุระอังวะ เป็นสุวรรณบัลพีแผ่นเดียวกัน โดยฉันมหามิตรสนิทสันถวะต่อกันสืบไป จิรฐิติกาลนานชั่วฟ้าดินเทอญ

แล้วโปรดสั่งให้จัดเครื่องราชบรรณาการตอบแทน คือ พระภูษาทรงลายทองต่าง ๆ อย่างดีที่สุดในประเทศพม่า กับเครื่องราชูปโภค

หลายอย่าง ล้วนประดับด้วย ทอง เงิน เพชร ทับทิม และเม็ดเพชรทับทิม อย่างดีอีกเป็นอันมาก แต่งให้ราชทูตพม่าเชิญพระราชสาส์นคุมเครื่องราชบรรณาการตอบแทนมาพร้อมกับราชทูตไทย ราชทูตกรุงศรีอยุธยากับราชทูตพม่า กราบถวายบังคมลาพระเจ้าอังวะพร้อมกัน ราชทูตไทยพาราชทูตพม่ามาถึงกรุงศรีอยุธยา นำราชทูตพม่าเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวพระพันวษา กราบถวายบังคมถวายพระราชสาส์นและเครื่องราช-บรรณาการ เครื่องดนตรี เครื่องละครทั้ง ครูดนตรีและครูละครพร้อมกัน และกราบทูลข้อราชการทั้งปวงให้ทรงทราบทุกประการ

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ได้ทรงทราบความตามพระราชสาส์นตอบของพระเจ้ากรุงพม่าดังนั้นแล้ว ก็มีพระราชหฤทัยยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้เลี้ยงดูราชทูตพม่าโดยสมควรแก่เกียรติยศทั้งสองฝ่าย และโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ราชทูตพม่าเป็นอันมาก และให้ส่งราชทูตพม่ากลับคืนไปยังประเทศของตนโดยสุขสวัสดี

ตั้งแต่นั้น ประเทศพม่ากับประเทศสยามมีทางพระราชไมตรีเป็นสัมพันธมหามิตรต่อกัน พ่อค้าพาณิชไปมาค้าขายถึงกัน มีความนับถือรักใคร่กับคนไทย ไม่ทะเลาะวิวาทต่อกัน บ้านเมืองทั้งสองฝ่ายก็เป็นสุขสืบมา

ฝ่ายขุนแผน ซึ่งเป็นทหารเอกยอดีมีชื่อเสียงปรากฏในกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้น เมื่อคิดเห็นว่าตนแก่ชราแล้ว จึงนำตาบเวทวิเศษ

ของคนเข้าถวายสมเด็จพระพันวษา เพื่อเป็นพระแสงทรงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินต่อไป พระองค์ทรงรับไว้เป็นพระแสงทรงสำหรับพระองค์ แล้วจึงทรงประสิทธิ์ประสาทนามว่า พระแสงปราบศัตรู และทรงตั้งนามพระแสงขรรค์แต่ครั้งพระยาแกรกนั้นว่า พระขรรค์ไชยศรี โปรดให้มหาดเล็กเชิญตามเสด็จซ้ายขวา และมีรับสั่งให้เชิญพระรูปพระยาแกรกกับมงกุฎของพระยาแกรกเข้าไว้ในหอพระที่นมัสการในพระราชวัง พระรูปพระยาแกรกกับมงกุฎทรงยังมีปรากฏอยู่ จนตราบเท่าทุกวันนี้

พระเจ้าพันวษา ครองราชสมบัติมาได้ ๒๔ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ ๑๔ พรรษา รวมพระชนมายุ ๔๐ พรรษา เสด็จสวรรคต

เรื่องสมเด็จปรเมศวร

ในลำดับนั้น พระบรมกุมารซึ่งเป็นพระราชโอรส ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อไป ทรงพระนามว่า พระปรเมศวร พระองค์มีพระมเหสีสององค์ พระมเหสีขวามีพระนามว่า จิตรวดี พระมเหสีซ้ายมีพระนามว่า ศรีสุดาจันทร์

พระมเหสีขวา มีพระราชโอรสสองพระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า พระเทียร พระราชโอรสองค์น้อยทรงพระนามว่า พระไชย พระองค์ทรงพระกรุณาแก่พระมเหสีสองพระองค์นี้ยิ่งนัก แต่พระองค์โปรดศรีสุดาจันทร์พระมเหสีซ้ายยิ่งกว่าพระมเหสีขวา มีรับสั่ง

ให้พระมเหสีซ้ายศรีสุดาจันทร์ เฝ้าอยู่ข้างพระที่มิได้ขาด ราชการในฝ่ายหน้าฝ่ายในต่าง ๆ ถ้าศรีสุดาจันทร์มเหสีซ้ายเพ็ดทูลคัดง้างอย่างไรแล้ว ก็ทรงเชื่อฟังทั้งสิ้น

ขณะเมื่อพระองค์บรรทมนั้น ต้องมีนายมหาดเล็กคนหนึ่งชื่อนายบุญศรี มาร้องลำขับกล่อมเสมอทุก ๆ เวลา พระองค์จึงจะบรรทมหลับได้ อยู่มาวันหนึ่ง ศรีสุดาจันทร์มีจิตเสน่หาผูกพันต่อนายบุญศรี จึงลอบกระทำชู้กับนายบุญศรีผู้ขับร้องนั้น ครั้นอยู่มาศรีสุดาจันทร์ก็กราบทูลพระปรเมศวร ขอให้ตั้งนายบุญศรีเป็นเสนาบดีกรมวัง ว่าเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สวามิภักดิ์ต่อราชการ จะเป็นที่ไว้วางพระทัยในราชการได้ พระองค์ก็ทรงเชื่อศรีสุดาจันทร์ จึงโปรดตั้งนายบุญศรีเป็นขุนเชียนนเรศ (ขุนชินราช) เสนาบดีกระทรวงวัง พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นเครื่องยศสำหรับเสนาบดีพร้อมทุกประการ

ตั้งแต่นั้น ขุนชินราชได้ว่าราชการสิทธิ์ขาดในพระราชวังทั้งสิ้น มีคนยำเกรงมาก พระปรเมศวรครองราชสมบัติมาได้ ๒๑ พรรษา เมื่อแรกได้ราชสมบัติพระชนม์ ๑๔ พรรษา รวมพระชนม์ ๓๔ พรรษา เสด็จสวรรคต พระองค์ประสูติวันจันทร์

เรื่องขุนชินราช

เมื่อพระปรเมศวรสวรรคตแล้ว ท้าวศรีสุดาจันทร์กับขุนชินราช

ก็มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิ์ขาดราชการบ้านเมืองทั้งปวง ไม่มีใครคัดค้านได้

วันหนึ่งท้าวศรีสุดาจันทร์คิดกับขุนชินราช จะยกขุนชินราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงสั่งให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงเข้าไปเฝ้าในพระราชวัง แล้วปรึกษาว่า พระราชสามีของเราสวรรคตแล้ว ยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองบ้านเมือง เมื่อพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ ได้ทรงตั้งแต่งให้ขุนชินราชเป็นเสนาบดีบังคับบัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์ เราเห็นว่าขุนชินราชนี้สามารถจะปกครองบ้านเมืองได้ ท่านทั้งปวงจะเห็นประการใด บรรดาพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวงเกรงอาญาท้าวศรีสุดาจันทร์ ก็พากันนิ่งอยู่มิรู้จะคัดค้านประการใด ท้าวศรีสุดาจันทร์ก็ให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงถือน้ำกระทำสัตย์สาบานต่อขุนชินราช แล้วยกขุนชินราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนตนก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งอัครมเหสี ขุนชินราชก็ให้พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวงคงตำแหน่งเดิมเหมือนเมื่อครั้งพระปรเมศวรยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ แต่พระราชโอรสของพระปรเมศวร ๒ พระองค์ คือ พระเทียรองค์หนึ่ง พระไชยองค์หนึ่งนั้น ขุนชินราชมิได้ยกย่องประการใด แต่นั้นมาขุนชินราชก็บังคับบัญชาการสิทธิ์ขาดตามอำเภอใจ บรรดาพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวงพากันได้ความเดือดร้อนต่างๆ คิดจะใคร่กำจัดขุนชินราชอยู่เป็นนิตย์ แต่ยังไม่มีใครเป็นตันคิดที่จะกำจัดได้ ก็สงบอยู่

เมื่อขุนชินราชได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ให้เอาพงศาวดารเก่า ๆ สำหรับบ้านเมือง เผาไฟเสียบ้าง ทิ้งน้ำเสียบ้าง ด้วยเหตุนี้พงศาวดารเก่า ๆ จึงขาดเป็นตอน ๆ แต่นั้นมา

ต่อมา พระยากลาโหมพระพี่เลี้ยงพระเทียรผู้เป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ของพระปรเมศวร จึงปรึกษากับพระพิเรนทรเทพว่า บัดนี้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อนต่างๆ เพราะศรีสุดาจันทร์ไปลอบลักรักใคร่กับขุนชินราช ยกขุนชินราชซึ่งมีตระกูลต่ำขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ไม่มีความละอายเอื้อเฟื้อต่อพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตแล้ว ควรพวกเราซึ่งเป็นข้าในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะช่วยกันคิดกำจัดขุนชินราชเสีย แล้วยกพระเทียรราชโอรสเจ้านายของเราขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงจะชื่อว่ากตัญญูกตเวที เมื่อพระยากลาโหมปรึกษาฉะนี้ พระพิเรนทรเทพก็เห็นชอบด้วย

วันหนึ่ง พระยากลาโหมจึงปรึกษากับพระพิเรนทรเทพว่า เราจะพากันไปเสี่ยงเทียนดู ว่าใครจะมีบุญควรครองบ้านเมืองได้ พระพิเรนทรเทพก็เห็นชอบด้วย จึงพากันลอบเข้าไปในวิหารพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวัง จุดเทียนเสี่ยงทายแทนพระเทียรเล่มหนึ่ง แทนขุนชินราชเล่มหนึ่ง แล้วอธิษฐานว่า ถ้าพระเทียรซึ่งเป็นพระราชโอรสเจ้านายของข้าพเจ้าจะมีบุญญาธิการสมควรครองบ้านครองเมือง และจะมีชัยชนะแก่ขุนชินราชไซร้ ขอให้เพลิงเทียนเสี่ยงทายของพระเทียรรุ่งเรืองงามดี ถ้าพระองค์ท่านหาบุญมิได้ จะพ่ายแพ้แก่ขุนชินราชแล้ว

ขอให้เทียนเสี่ยงทายนั้นดับก่อนเทียนขุนชินราช ดังนี้ ครั้นอธิษฐานแล้ว ก็จุดเทียนทั้ง ๒ เล่มพร้อมกัน สักครู่หนึ่งก็เกิดอัศจรรย์ สำแดงเหตุที่พระเทียรจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เทียนของขุนชินราชก็ดับเอง เหมือนคนดับ ส่วนเทียนของพระเทียรนั้นรุ่งเรืองเป็นปรกติอยู่ พระยากลาโหมกับพระพิเรนทรเทพเห็นดังนั้นก็มีความยินดี จึงพูดกันว่า การที่เราคิดกันนี้จะสำเร็จเป็นแน่ แต่นั้นมา พระยากลาโหมกับพระพิเรนทรเทพ ก็เกลี้ยกล่อมข้าราชการให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้เป็นอันมาก คอยหาโอกาสที่จะกำจัดขุนชินราชอยู่

มาวันหนึ่ง พระยากลาโหมจึงเข้าไปเฝ้าขุนชินราช แล้วทูลว่า บัดนี้ได้ทราบว่ามีช้างเผือกตัวหนึ่งงดงาม สมควรเป็นราชพาหนะ เที่ยวอยู่ในป่าแขวงเมืองสวรรค์บุรีข้างทิศเหนือ ขอเชิญพระองค์เสด็จโดยทางชลมารคไปจับช้างเผือกนั้นเถิด ขุนชินราชไม่รู้กลอุบายก็รับคำพระยากลาโหม ๆ เห็นได้ช่องก็ตระเตรียมชบวนเรือ จัดให้มหาดเล็กและตำรวจที่เป็นคนสนิทของตนตามเสด็จ สั่งให้ตามไปห่าง ๆ แล้วจัดให้คนสนิทของตน เตรียมเครื่องศัสตราวุธลงเรือไปซุ่มคอยอยู่ที่ทางขุนชินราชจะไป สั่งว่า ถ้าเรือขุนชินราชไปถึงที่ซุ่มแล้ว ท่านทั้งหลายจงจับฆ่าเสียให้ได้ ครั้นเตรียมเสร็จแล้ว ก็เชิญเสด็จขุนชินราชลงสู่เรือพระที่นั่ง ส่วนพระยากลาโหมกับพระพิเรนทรเทพก็ลงเรือตามไปข้างหลัง ครั้นเรือขุนชินราชไปถึงเรือที่พระยากลาโหมให้ซุ่มอยู่ พวกเรือที่ซุ่มอยู่เห็นได้ที ก็พาย

เรือตรงเข้าไปที่เรือขุนชินราช ๆ เห็นดังนั้นก็ตกใจ จึงถามว่า เหตุใดพวกเหล่านี้จึงบังอาจถือศัสตราวุธเข้ามาใกล้เรือเราดังนี้ พวกที่ชุมก็ตอบว่า ท่านไม่รู้หรือ ซึ่งพวกเรามาคอยอยู่ดังนี้ประสงค์จะจับตัวท่านฆ่าเสียให้สิ้นชีวิต ว่าแล้วก็กรูกันขึ้นบนเรือขุนชินราช เอาดาบฟันขุนชินราชตายอยู่ในเรือนั้น ขุนชินราชได้ราชสมบัติเมื่ออายุ ๒๐ ปี อยู่ในราชสมบัติ ๒ ปี เมื่อตายอายุได้ ๒๒ ปี ขุนชินราชเกิดวันจันทร์ ตระกูลอำมาตย์

เรื่องสมเด็จพระมหาจักรวรรดิ์

เมื่อพระยากลาโหมเบื่อต้นคิดกำจัดขุนชินราชแล้ว จึงพร้อมกันยกพระเทียรชันเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เวลานั้นพระเทียรพระชนมพรรษาได้ ๑๐ ปี พระยากลาโหมเห็นว่ายังทรงพระเยาว์นัก จะบังคับบัญชาการแผ่นดินไม่ได้ เวลาออกขุนนาง พระยากลาโหมจึงให้พระเทียรนั่งบนตัก แล้วบังคับบัญชาราชการแทน ต่อเมื่อพระเทียรมีพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี จึงทำการราชาภิเษกถวายพระนามว่า พระมหาจักรวรรดิ์ ๆ มีพระมเหสีทรงพระนามว่า พระมหาเทวี ๆ มีราชธิดาพระองค์ ๑ ทรงพระนามว่า พระบรมดิลก มีพระราชโอรสองค์ ๑ ทรงพระนามว่า พระมหินทร์ และพระไชยผู้เป็นพระอนุชาธิราชนั้น พระมหาจักรวรรดิ์ทรงพระกรุณาไว้วางพระทัยในกิจการบ้านเมืองทั้งปวง จึงโปรด

ให้พระโอรสไปครองเมืองพิษณุโลก ขนานพระนามใหม่ว่า พระสุธรรมราชา เวลานั้นมีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ คือพระมหาจักรวรรดิ์ พระองค์ ๑ พระสุธรรมราชาพระองค์ ๑ ดังนี้ พระสุธรรมราชานั้นมีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า พระบรมเทวี ๆ มีพระราชธิดาองค์ ๑ มีพระนามว่า สุวรรณกัลยา มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ มีพระนามว่า พระนเรศวรองค์ ๑ พระเอกาทศรถองค์ ๑

ฝ่ายพระมหาจักรวรรดิ์ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยานั้น เมื่อพระมหินทร์ราชโอรสทรงพระเจริญขึ้น มีพระราชประสงค์จะให้พระมหินทร์ครองราชสมบัติ จึงทรงตั้งพระมหินทร์ไว้ในตำแหน่งรัชทายาท ข้อความอันนี้ทราบไปถึงพระสุธรรมราชา ๆ ก็น้อยพระทัย ว่าพระเชษฐาไม่ยกย่องพระองค์ จึงตั้งแข็งเมืองเอาพระมหาจักรวรรดิ์ มิได้เสด็จลงมาเฝ้าเลย

พระมหาจักรวรรดินี้มีบุญญาธิการมาก ได้ช้างเผือกถึง ๗ ช้าง คือ ช้างเผือกพลาย ๔ ช้าง ชื่อบรมฉัททันต์หนึ่ง อนันตจักรพาฬหนึ่ง อัฐชนคชาหนึ่ง มหาคชสารหนึ่ง ช้างเผือกพัง ๓ ช้าง ชื่อทิพกริณีหนึ่ง สิริไอยราหนึ่ง รัตนคชินทราหนึ่ง

กิตติศัพท์ที่พระมหาจักรวรรดิ์ได้ช้างเผือกถึง ๗ ช้างนั้น ปรากฏไปในนานาประเทศ พระเจ้าช้างเผือกหงสาวดีมีพระราชประสงค์จะใคร่ได้ช้างเผือกบ้าง จึงรับสั่งให้พวกอาลักษณ์จารึกพระราชสาส์นใน

พระสุพรรณบัฏเป็นอักษร ๓ ตัว ตัว ๑ ความว่า ต้องการช้างเผือกตัว ๑ ความว่า เชือก ตัว ๑ ความว่า ถ้าไม่ให้ จะเอาเชือกผูกจับเอา ๑ ครั้นจารึกแล้ว จึงให้ราชทูตเชิญพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระมหาจักรวรรดิ์ทรงทราบพระราชสาสน์ของพระเจ้าหงสาวดีดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธ จึงรับสั่งให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาสน์ตอบเป็นอักษร ๓ ตัวบ้าง ตัว ๑ ความว่า ถ้าขอทานแล้วจะให้ ตัว ๑ ความว่า ไม่กลัว ตัว ๑ ความว่า เราผูกจับก็เป็น ครั้นเสร็จแล้ว จึงให้ราชทูตหงสาวดีนำไปถวายพระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ทรงพระพิโรธ จึงให้จัดทัพบกมีจำนวนพล ๕๐๐,๐๐๐ เสด็จยกกองทัพมาทางเมืองระแหงถึงตำบลหนองพะนี พวกกองด่านลาดตระเวนสืบได้ความว่า พระเจ้าหงสาวดีเสด็จยกกองทัพใหญ่มาดังนั้น จึงบอกเข้ามากราบทูลพระมหาจักรวรรดิ์ ๆ ก็ตระเตรียมพยุหโยธาเป็นอันมาก แล้วเสด็จขึ้นสู่ช้างมหาพิชัยนาค ตำรงที่จอมพล เสด็จยกออกไปตั้งรับทัพพระเจ้าหงสาวดีที่ทุ่งมโนรมย์ เมื่อ ๒ ทัพปะทะกันแล้ว ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พลทั้ง ๒ ฝ่ายล้มตายในที่รบเป็นอันมาก ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน

พระเจ้าหงสาวดีจึงทรงพระดำริว่า ซึ่งเรายกทัพมารบครานี้ พลทหารทั้ง ๒ ฝ่ายก็ล้มตายเป็นอันมาก ถ้าเราจะรบพุ่งเคี่ยวขับกันไปอย่างนี้อีก แม้ถึงจะได้ราชสมบัติ ผู้คนก็พินาศหาประโยชน์มิได้ อย่าเลยเราจะคิดอุบายรบกันแต่สองต่อสองเถิด ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว จึง

ให้อาลักษณ์จารึกเป็นพระราชสาสน์ ใจความว่า เราทั้ง ๒ เป็นกษัตริย์อันประเสริฐเหมือนกัน ซึ่งมาทำสงครามกันคราวนี้ ก็หวังจะขยายอำนาจแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวางเป็นพระเกียรติยศด้วยกัน แต่เรามาคิดสงสารไพร่พลที่มาพลอยตายเสียมากกว่ามาก บัดนี้เรามีประสงค์จะใคร่รบกันแต่ลำพัง ขอเชิญพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาออกมาชนช้างกันกับเรา จะได้เป็นเกียรติยศสืบไปในภายหน้า เมื่อจารึกเสร็จแล้ว ก็ให้หุดนำไปถวายพระมหาจักรวรรดิ์ๆ ได้ทรงหราบพระราชสาสน์ของพระเจ้าหงสาวดีดังนั้น ก็ทรงยินดี จึงรับสั่งว่า ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีทรงพระดำริเช่นนี้สมควรนัก ธรรมเนียมเป็นกษัตริย์ ย่อมได้ทรงฝึกหัดในยุทธวิธีทั้ง ๒ อย่าง คือ ชนช้างอย่างหนึ่ง ขี่ม้ารำทวนอย่างหนึ่ง เมื่อรับสั่งดังนี้แล้ว ก็ให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาสน์ มีความเช่นเดียวกันตอบไปให้พระเจ้าหงสาวดี ทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงทำสัญญาแก่กันว่า ให้ออกทำยุทธหัตถีในวันที่ ๙ ตั้งแต่วันนี้ไป ถ้าฝ่ายใดไม่ออกทำยุทธหัตถี ฝ่ายนั้นเป็นแพ้ เมื่อสัญญากันแล้ว พระมหาจักรวรรดิ์ก็ยกทัพกลับคืนเข้าพระนคร แล้วให้ปรนช้างม้าให้มีกำลัง พระเจ้าหงสาวดีก็เสด็จกลับพลับพลา ให้ปรนช้างม้าให้มีกำลังเหมือนกัน

ครั้นถึงวันที่ ๙ ครบสัญญาที่นัดกันไว้ พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงช้างพระที่นั่ง ยกพลหารเสด็จออกมารอท่าที่ทุ่งมโนรมย์ (ทุ่งมโนรมย์นี้ อักษรพม่าเขียนว่า มโนรัมมา)

ข้างฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อถึงวันที่ ๗ พระมหาจักรวรรดิทรงพระประชวรมาก เสด็จออกชนช้างไม่ได้ บรรดาชนชาวพระนครเมื่อได้ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงประชวรดังนั้น ก็พากันตกใจ กลัวบ้านเมืองจะเสียแก่ข้าศึก ฝ่ายพระมหาเทวีผู้เป็นพระอัครมเหสีพระมหาจักรวรรดิ จึงให้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวง ทรงปรึกษาว่า บัดนี้ถึงวันสัญญาที่จะทำยุทธหัตถีแล้ว พระราชสามีของเราก็ทรงพระประชวรมาก พระราชโอรสก็ยังทรงพระเยาว์นัก จะหาใครออกทำยุทธหัตถี ต่อสู้กับข้าศึกแทนพระราชสามีแห่งเราได้ ถ้าไม่ออกไปทำยุทธหัตถีตามสัญญาในวันนี้ ก็จะต้องยอมเสียราชสมบัติให้แก่ข้าศึกตามสัญญา ท่านทั้งปวงจะคิดอ่านประการใด ขณะนั้นพระบรมดิลกซึ่งเป็นพระราชธิดา พระชันษาได้ ๑๖ ปี จึงกราบทูลว่า พระราชบิดาได้ทรงทำสัญญาไว้กับพระเจ้าหงสาวดีแน่นหนามาก ถ้าไม่ออกไปทำยุทธหัตถีในวันนี้ ก็จำจะต้องยกราชสมบัติให้แก่ข้าตามสัญญา คราวนี้ไม่มีใครที่จะออกต่อสู้ด้วยข้าศึกแล้ว กระหม่อมฉันจะขอรับอาสาออกไปชนช้างกับพระเจ้าหงสาวดี ฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระราชบิดา ถึงแม้กระหม่อมฉันจะเสียชีวิตในท่ามกลางข้าศึก ก็มิได้คิดอาลัย จะไว้ชื่อให้ปรากฏในแผ่นดินชั่วกัลปาวสาน

เมื่อพระบรมดิลกกราบทูลดังนั้น พระมหาเทวีก็ทรงห้ามปรามด้วยความสิเนหาอาลัยเป็นหลายครั้ง พระบรมดิลกก็ไม่ฟัง พระมหาเทวีก็จำต้องทรงอนุญาต

พระบรมดิลก ก็ทรงเครื่องพิชัยยุทธ์อย่างพระมหาอุปราช เสร็จแล้วก็เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระราชบิดามารดา สมเด็จพระราชบิดามารดาก็รับสั่งว่าพระราชธิดาของเรานี้แลอาจจะเป็นผู้ช่วยทุกข์ของราษฎรทั้งปวงได้ แล้วจึงพระราชทานพรว่า เจ้าจะออกไปทำยุทธหัตถีกับข้าศึกในคราวนี้ จงมีชัยชนะแก่ศัตรูหมู่บ็จจามิตร ขอให้ข้าศึกพ่ายแพ้แก่บุญบารมี อย่าให้ต่อสู้กับเจ้าได้ เจ้าจงระมัดระวังตัวอย่าได้ประมาท ดังนี้

พระบรมดิลกราชธิดา รับพระพรของสมเด็จพระราชบิดามารดาแล้วก็ถวายบังคมลาออกมาทรงช้างต้นบรมฉัททันต์ เวลานั้นช้างต้นบรมฉัททันต์กำลังคลั่งมันอยู่ตัวเดียว พระบรมดิลกก็ยกพลออกไปที่ทุ่งมโนรมย์ ครั้นกองทัพมาถึงพร้อมกันทั้ง ๒ ฝ่ายแล้ว ก็ยกธงขึ้นเป็นสัญญา แล้วต่างก็เข้าทำยุทธหัตถีชนช้างกัน พระบรมดิลกเป็นสตรี ไม่ชำนาญการรับรี่พระคชาธาร ก็เสียทีแก่พระเจ้าหงสาวดี ช้างต้นบรมฉัททันต์เบนหน้าให้หนีแก่พระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงพระแสงง้าวฟันถูกพระบรมดิลกตกจากช้างทรง พระบรมดิลกร้องได้คำเดียวก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฟังเสียง จึงทราบชัดว่า เป็นสตรีปลอมออกมาทำยุทธหัตถีกับพระองค์ ก็เสียพระทัย ทั้งละอายแก่ไพร่พลทั้งปวง จึงตรัสในที่ประชุมว่า ครั้งนี้เราเสียทีแล้ว ด้วยเราไม่พิจารณาให้แน่นอน หลงทำยุทธนาการกับสตรีให้เสื่อมเสียเกียรติยศ กิตติศัพท์จะลือชาปรากฏไปชั่วกัลปาวสาน ว่าเราเป็นคนขลาด จึงมาทำยุทธนาการสู้

รบกับสตรี เมื่อพระเจ้าหงสาวดีตรัสดังนี้แล้ว ก็ให้รวบรวมผู้คนช้างม้า ยกทัพกลับคืนพระนคร

ฝ่ายนายทัพนายกองช้างกรุงศรีอยุธยา ก็เชิญพระศพพระบรมดิลกกลับเข้าพระนคร นำความที่พระบรมดิลกชนช้างเสียทีพระเจ้าหงสาวดีสิ้นพระชนม์ในที่รบ กราบทูลพระมหาจักรวรรดิและพระมหาเหวีให้ทรงทราบ พระมหาจักรวรรดิและพระมหาเหวีก็ทรงพระกันแสงโศกเศร้าเสียพระทัยเป็นอันมาก ครั้นแล้วจึงรับสั่งให้ทำพระเมรุพระศพพระราชธิดาและให้มีการมหรสพสมโภช แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน แก่สมณพราหมณาจารย์ยาจกวณิพกเป็นอันมาก แล้วพระราชทานเพลิงพระศพพระราชธิดา ที่พระเมรุซึ่งพระราชทานเพลิงนั้น ให้ก่อเป็นพระเจดีย์ แล้วบรรจุพระอัฐิพระราชธิดา ที่นั้นมีนามปรากฏว่า ดำบลเนินเจ้ามาจนทุกวันนี้ พระมหาจักรวรรดิ์ พระมหาเหวีทรงพระเสน่หาอาลัยในพระราชธิดาดังพระชนมชีพของพระองค์ จึงรับสั่งให้ช่างหล่อพระรูปพระบรมดิลกด้วยทองคำหนัก ๒๗๐ บาท ประดับด้วยเพชร พลอย นิล ทับทิม มรกตต่าง ๆ ควรค่าถึง ๕,๐๐๐ ครั้นเสร็จแล้ว ให้เชิญพระรูปพระบรมดิลกนั้นเข้าไปไว้ข้างที่พระบรรทม ต่อมาในรัชกาลหลัง จึงให้เชิญพระรูปพระบรมดิลกไปไว้ ณ หอพระเป็นที่สักการบูชา ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระบรมดิลกสิ้นพระชนม์เมื่อจุลศักราช ๙๒๑ ปี

ครั้นจุลศักราช ๙๓๓ ปี พระเจ้าหงสาวดียกทัพมีจำนวนพล ๙๐๐,๐๐๐ มาตีกรุงศรีอยุธยาอีก ตั้งทัพที่ทุ่งมโนรมย์

พระมหาจักรวรรดิทรงทราบว่า พระเจ้าหงสาวดียกทัพมาดังนั้น จึงรับสั่งให้คนขึ้นประจำรักษาค่ายคูประตูหอรบให้มั่นคง แล้วก็ตระเตรียมขบวนทัพ ยกออกไปตั้งรับทัพพระเจ้าหงสาวดีที่ทุ่งมโนรมย์ ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ ผู้คนทั้ง ๒ ฝ่ายล้มตายลงเป็นอันมาก ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน ต่างถอยทัพกลับเข้าค่าย

ฝ่ายพระมหาจักรวรรดิจึงทรงเลือกคัดพลทหารที่มีฝีมือเข้มแข็ง ๔๐๐ คน สำหรับจะได้ติดตามช้างพระที่นั่ง แล้วให้เอาสุรากรอกช้างพลายวิไชยซึ่งเป็นพระคชาธาร ซึ่งกำลังคลั่งมันอยู่ให้มึนเมา แล้วให้เอารองเท้าเหล็กสำหรับกันขวากหนามใส่เท้าช้างทั้ง ๔ เท้า ให้เอาปลอกเหล็กสวมงาทั้ง ๒ ข้างให้มั่นคง เวลาเมื่อเข้าสู่สงครามอาจจะแทงค่ายคูประตูหอรบให้หักทำลาย แล้วให้เอาเกราะโซ่พันงวงช้างสำหรับจะได้จับกุมย้อแย่งค่ายคูประตูหอรบมิได้เจ็บปวด ครั้นเตรียมเสร็จแล้ว เวลากลางคืน พระมหาจักรวรรดิก็เสด็จขึ้นทรงช้างพลายวิไชย ให้พวกพลที่เข้มแข็งทั้ง ๔๐๐ คนนั้นตามเสด็จ ลอบไปถึงค่ายพระเจ้าหงสาวดี เห็นผู้คนประมาทมิได้รักษาให้มั่นคง ได้ทีแล้วพระมหาจักรวรรดิกับทหาร ๔๐๐ คนก็กระดมกันเข้าปล้นค่าย พวกพลของพระเจ้าหงสาวดีไม่ทันรู้ตัวว่าข้าศึกมามากน้อยเท่าใดก็พากันตกใจ แตกกระจัดกระจาย พระเจ้า

หงสาวดีเห็นผู้คนระส่ำระสายแตกพ่ายดังนั้น ก็ขึ้นทรงช้างพระที่นั่งหนีออกจากค่าย พระบาทของพระองค์ถูกอาวุธ พระโลหิตไหลออกมาหน่อยหนึ่ง นายช้างจึงเอาผ้าขาวซับและพันให้แน่น พระเจ้าหงสาวดีก็รวบรวมพลทหารที่แตกกระจัดกระจายให้เป็นหมวดเป็นหมู่ แล้วให้ตั้งค่ายมั่นคงอีก พระมหาจักรวรรดิก็เสด็จกลับคืนเข้าพระนคร พระเจ้าหงสาวดีก็นัดให้พระมหาจักรวรรดิออกรบอีก

ฝ่ายข้าราชการที่เป็นนายทัพนายกองทั้ง ๒ ฝ่าย ที่มีสติปัญญาจึงปรึกษากันว่า บัดนี้เจ้านายแห่งเราทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ยกพยุหโยธามาทำสงครามกันหลายครั้งหลายหนก็ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน ผู้คนล้มตายลงด้วยกันมากทั้ง ๒ ฝ่าย สมณชีพราหมณ์ และอาณาประชาราษฎรทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก ควรที่พวกเราทั้ง ๒ ฝ่ายจะทูลเจ้านายของตน ให้พระองค์ทรงทำพระราชไมตรีต่อกัน จึงจะเป็นสุขด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนี้แล้ว ต่างก็เข้าไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินของตน ๆ ตามข้อความที่ได้ปรึกษาหารือตกลงกันมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย จึงรับสั่งให้ปลุกพลับพลาขึ้นที่ทุ่งมโนรมย์ ครั้นถึงเวลากำหนดนัด ทั้ง ๒ กษัตริย์ก็เสด็จมาพร้อมกันที่พลับพลา บรรดาพวกพลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นห้ามมิให้ใครถืออาวุธยุทธภัณฑ์ กษัตริย์ทั้ง ๒ นั้นก็กระทำปฏิสันถารทางพระราชไมตรี และกระทำสัตย์ต่อกัน เมื่อทำสัตย์ต่อกันแล้ว พระมหาจักรวรรดิจึงตรัส

ว่า แต่ก่อนเราทั้ง ๒ เป็นศัตรูกัน มาบัดนี้เป็นไมตรีมีพระราชอาณาจักรเป็นทองแผ่นเดียวกันแล้ว ธรรมดาช้างเผือกทั้งหลายย่อมเกิดสำหรับบุญของกษัตริย์ผู้มีบุญ เราตั้งใจว่า นอกจากพระองค์แล้วจะไม่ยอมให้ใครเลย บัดนี้จะถวายแก่พระองค์ช้างหนึ่ง ตรัสดังนี้แล้วจึงถวายช้างบรมฉัททันต์แก่พระเจ้าหงสาวดี ครั้นแล้วทั้ง ๒ กษัตริย์ก็ให้จารึกศิลาประกาศทางพระราชไมตรี มีใจความว่า พระเจ้ากรุงหงสาวดีกับพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยามีพระราชไมตรีต่อกันแล้ว ตั้งแต่นี้ไปให้อาณาประชาราษฎรทั้งปวงรักษาไมตรีต่อกันที่สุด แต่หญ้าเส้นหนึ่งก็อย่าให้ใครล่วงเกินกันเลยดังนี้ เมื่อจารึกแล้วให้ยกเสาศิลาไปปักไว้ที่แดนต่อแดน พระเจ้าหงสาวดีก็ยกกองทัพกลับพระนครหงสาวดี พระมหาจักรวรรดิก็เสด็จคืนเข้าพระนคร

ครั้นต่อมาพระเจ้าล้านช้างได้ทราบว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีช้างเผือก ๗ ช้าง เป็นผู้มีบุญญาธิการมาก ปรารถนาจะเป็นสัมพันธมิตรสนิทกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จึงแต่งราชธิดาองค์หนึ่งซึ่งมีรูปลักษณะเป็นอันงามมีนามว่า รัตนมณีเนตร กับเครื่องราชบรรณาการให้ทูตจำทูลพระราชสาส์นเจริญทางพระราช ไมตรีเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ถวายพระราชธิดา ใจความในพระราชสาส์นนั้นทูลขอช้างเผือกด้วยเชือกหนึ่ง เพื่อจะเอาไปเป็นศรีพระนคร พระมหาจักรวรรดิก็มีพระทัยยินดี รับพระราชธิดาพระเจ้านครล้านช้าง แล้วจึงพระราชทาน

ช้างเผือกพังให้ กิตติศัพท์อันนั้นทราบไปถึงพระเจ้าหงสาวดี ก็ทรงพระพิโรธ ตรัสว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไม่อยู่ในยุติธรรม ไปผูกไมตรีกับพระเจ้าล้านช้าง ให้ช้างเผือกพังไปกับพระเจ้าล้านช้าง เมื่อทำสัตย์สาบานกับเรานั้นว่า นอกจากเราแล้วจะไม่ให้แก่ใครเลย ตรัสแล้วก็ให้พวกพลหารไปคอยชุ่มสกัดทางคอยแย่งชิงช้าง ซึ่งพระมหาจักรวรรดิพระราชทานไปแก่พระเจ้าล้านช้าง เมื่อทูตเมืองล้านช้างพาช้างไปที่พวกหงสาวดีชุ่มอยู่ พวกหงสาวดีก็ออกสกัดฆ่าฟันพวกล้านช้าง แย่งชิงเอาช้างเผือกพังไปได้ นำไปถวายพระเจ้าหงสาวดี

พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสว่า บัดนี้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไม่ตั้งอยู่ในสัจธรรม เมื่อทำไมตรีกับเรานั้นได้พูดไว้ว่า นอกจากเราแล้วจะไม่ยอมให้ช้างเผือกแก่ใครเลย มาบัดนี้ไปผูกไมตรีกับพวกล้านช้าง ให้ช้างเผือกพังแก่พวกล้านช้างอีกเล่า เราเห็นว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทำการหาซื่อตรงต่อเราไม่ เหตุฉะนี้ เราจะยกพลไปตีกรุงศรีอยุธยาให้ยับเยิน ริบทรัพย์สมบัติกวาดต้อนผู้คนมาเป็นเชลยให้สิ้น

เมื่อพระเจ้าหงสาวดีรับสั่งดังนั้นแล้ว จึงให้มีท้องตราบอกไปยังเมืองอังวะ เมืองพุกาม เมืองปะเย เมืองสระคุง ให้เกณฑ์ผู้คนช้างม้ามายังเมืองหงสาวดีให้สิ้นเชิง เมื่อหัวเมืองทั้งปวงมาถึงพร้อมกันแล้ว พระเจ้าหงสาวดีก็ให้จัดกองทัพบกทัพเรือมีจำนวนพล ๙๐๐,๐๐๐ พร้อมเสร็จแล้ว พระองค์เป็นจอมพล เสด็จมาทางเมืองพิษณุโลก เมื่อ

จุลศักราช ๙๒๔ ครั้นถึงเมืองพิษณุโลกแล้ว ให้ตั้งค่ายประชิดเมืองพิษณุโลกโดยสามารถ

พระสุธรรมราชาทรงทราบว่า พระเจ้าหงสาวดียกทัพมาครั้งนี้มากมายหนักหนา เห็นว่าจะต้านทานสู้รบมิได้ ก็มิได้ออกสู้รบ จึงให้แต่งเครื่องราชบรรณาการ แล้วพาพระสุวรรณกัลยาราชธิดา กับพระนเรศวรและพระเอกาทศรถ ออกไปเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการยอมสวามิภักดิ์โดยดี พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงยินดี จึงให้ประกาศหวกพลนิกายทั้งปวงมิให้ทำร้ายอาณาประชาราษฎร ถ้าผู้ใดขัดขืนทำล่วงละเมิดจะเอาตัวเป็นโทษถึงสิ้นชีวิต เมื่อพระเจ้าหงสาวดีได้เมืองพิษณุโลกแล้ว จึงให้พระเอกาทศรถ ราชโอรสองค์น้อยของพระสุธรรมราชา อยู่รักษาเมืองพิษณุโลก พระสุวรรณกัลยา กับพระนเรศวรนั้นให้ตามเสด็จในกองทัพหลวงด้วย ให้พระสุธรรมราชาเป็นทัพหน้า ยกเข้ามากรุงศรีอยุธยา ครั้นถึงจึงล้อมพระนครศรีอยุธยาเข้าไว้ให้มั่นคงทั้ง ๔ ด้าน ส่วนข้างภายในพระนครศรีอยุธยานั้น ก็ได้จัดการ บ่องกันไว้เป็นสามารถ พระเจ้าหงสาวดีให้เข้าตีหักเป็นหลายครั้งก็ยังไม่ได้ จึงให้ตั้งล้อมพระนครอยู่

เรื่องสมเด็จพระมหินทราธิราช

ในขณะเมื่อพระเจ้าหงสาวดีเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น พระ

มหาจักรวรรดิ์ทรงพระประชวรสวรรคต ข้าราชการทั้งปวงจึงยกพระมหินทร์ราชโอรสขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ครานั้น พระยาจักรีข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา คิดคดต่อพระมหินทร์ จึงลอบออกไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดีแล้วทูลว่า บัดนี้เสบียงอาหารในพระนครจวนจะหมดสิ้น ราษฎรอดอยากระส่ำระสายเกือบสิ้นกำลังอยู่แล้ว ทั้งพระมหาจักรวรรดิ์ก็สวรรคตแล้ว พระมหินทร์ซึ่งขึ้นเสวยราชสมบัติแทนก็อ่อนแอ บังคับบัญชาการไม่สิทธิ์ขาด ถ้าพระองค์ให้ข้าระดมตีโดยสามารถ ครานี้เห็นจะได้พระนครเป็นมั่นคง ด้านนั้นเข้มแข็ง ด้านนั้นอ่อนแอ ข้าพระองค์จะคอยเปิดประตูรับ เมื่อพระยาจักรีราบทูลความลับดังนั้นแล้ว ก็ถวายบังคมลากลับเข้ามาในพระนคร

พระเจ้าหงสาวดีได้ช่องดังนั้น ก็ให้พลนิกายเข้าระดมตีเป็นสามารถ พวกพลทหารซึ่งรักษาหน้าที่เชิงเทินก็พากันระส่ำระสาย พระสุธรรมราชาจึงกราบทูลพระเจ้าหงสาวดีว่า บัดนี้ชาวพระนครระส่ำระสายดังแดบเหมือนปลาที่ติดอยู่ในลอบแล้ว พระองค์จงเร่งนายทัพนายกองให้เข้าระดมตีโดยสามารถเถิด พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงกำชับให้นายทัพนายกองเข้าระดมตีโดยสามารถ ให้ตีเอาพระนครให้จงได้ นายทัพนายกองทั้งปวงกลัวพระราชอาญา ก็เร่งกันเข้าระดมตีโดยแข็งแรงยิ่งกว่าก่า มิได้คิดแก่ชีวิต

ฝ่ายพระยาจักรีเห็นพวกหงสาวดีเข้าตีพระนครโดยสามารถ ดัง

นั้น ได้ทีก็เบิดประตูรับกองทัพหงสาวดีเข้าในพระนคร เมื่อพวกหงสาวดีเข้าในพระนครได้แล้ว ก็ไล่ฆ่าฟันผู้คนล้มตายเป็นอันมาก พระนครศรีอยุธยาก็เสียแก่หงสาวดีในครั้งนั้น

เรื่องสมเด็จพระสุธรรมราชา

พระเจ้าหงสาวดีจึงให้เก็บทรัพย์สิน เงิน ทอง บื้นใหญ่ บื้นน้อย ผู้คนช้างม้า กับช้างเผือกอีก ๔ ช้าง ทั้งรูปหล่อต่างๆ ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองที่อยู่ในหอพระ คือ รูปคน รูปพรหม รูปช้างเอราวัณ รูปม้า รูปราชสีห์ รูปคชสีห์ รูปนรสิงห์ รูปแกะ รูปวัวธนู รูปหงส์ รูปนกกระเรียน รูปนกใหญ่ รูปนกยูงตัวผู้ รูปนกยูงตัวเมียเหล่านี้ พระเจ้าหงสาวดีก็ให้เอาไปด้วย แล้วมอบราชสมบัติให้พระสุธรรมราชา จระมหินทร์กับพระสุวรรณกัลยาและพระนเรศวรนั้น พระเจ้าหงสาวดีให้เอาไปด้วย พระยาจักรีซึ่งเป็นไส้ศึกนั้น พระเจ้าหงสาวดีก็ให้ปูนบำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก อยู่ประมาณเจ็ดวัน ทรงเห็นว่า พระยาจักรีนี้ไม่ซื่อตรงต่อเจ้านายของตน เจ้านายของตนชุบเลี้ยงให้มียศบรรดาศักดิ์ถึงเพียงนั้นแล้ว ยังคิดร้ายเป็นไส้ศึก ถ้าจะเลี้ยงพระยาจักรีไว้อีกก็จะเป็นไส้ศึกต่อไป จึงรับสั่งให้เอาตัวพระยาจักรีไปประหารชีวิตเสีย แต่พระมหินทร์นั้น พระเจ้าหงสาวดีให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์เสมอ เมื่อเสด็จไปถึงเมืองสระถุง พระมหินทร์ไม่ยำเกรง หยาบช้าต่อพระเจ้าหงสาวดีๆ ทรงพระพิโรธ จึงรับสั่งให้เอาไปถ่วงน้ำเสีย

เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเสด็จไปถึงเมืองหงสาวดีแล้ว ก็ให้ปูนบำเหน็จทแกลัวทหารเป็นอันมาก นางสุวรรณกัลยาราชธิดาของพระสุธรรมราชานั้น พระเจ้าหงสาวดีทรงตั้งให้เป็นอัครมเหสี พระนเรศวรนั้นก็โปรดปรานเหมือนพระราชบุตรในพระอุทร

ในเวลาเมื่อพระเจ้าหงสาวดียังประทับอยู่ที่พระนครศรีอยุธยานั้น ได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง ที่ตำบลทุ่งเขาทอง ชนานนามพระเจดีย์นั้นว่า เจดีย์ภูเขาทอง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ฝ่ายพระสุธรรมราชาซึ่งพระเจ้าหงสาวดีให้อยู่ครองกรุงศรีอยุธยานั้น ทรงพระดำริเห็นว่า พระนเรศวรราชโอรสไปอยู่เมืองหงสาวดีแล้ว จึงโปรดตั้งให้พระเอกาทศรถเป็นมหาอุปราชแทนพระนเรศวร แต่ให้ลงมาอยู่กรุงศรีอยุธยา เมื่อพระสุธรรมราชาได้ราชสมบัตินั้น พระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๑๕ พรรษาก็เสด็จสวรรคต รวมพระชนม์ ๓๕ พรรษา พระสุธรรมราชาสมภพวันพุธ

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เมื่อพระสุธรรมราชาสวรรคตแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งปวงจะยกพระเอกาทศรถขึ้นครองราชสมบัติ พระเอกาทศรถไม่ยอม ว่าพระเชษฐาของเรายังมีอยู่ที่เมืองหงสาวดี พระเอกาทศรถก็ยังคงตำแหน่งพระมหาอุปราชอยู่อย่างเดิม แต่บังคับบัญชาสิทธิ์ขาดราชการแผ่นดินทั่วไป

ฝ่ายข้างกรุงหงสาวดี วันหนึ่งพระมหาอุปราชากับพระนเรศวรเล่นชนไก่ ไก่ของพระมหาอุปราชาแพ้ พระมหาอุปราชาก็ขัดใจ จึงแกล้งพูดเป็นทีเยาะเย้ยว่า ไก่เชลยเก่ง ชนชนะไก่เราได้ พระนเรศวรได้ฟังก็ดังนั้นก็น้อยพระทัย ผูกอาฆาตพระมหาอุปราชา แกล้งตรัสตอบไปเป็นนัยว่า ไก่ของหม่อมฉันนี้ พระองค์อย่าเข้าพระทัยว่าจะชนะแต่ไก่ของพระองค์ จะชนเอาบ้านเมืองก็จะได้ดังนั้น

พระนเรศวรทรงแค้นพระทัยพระมหาอุปราชาไม่วายเลย ครั้นต่อมาจึงทรงพระดำริว่า ซึ่งเราจะมานั่งน้อยหน้าอยู่ในบ้านเมืองเขาให้เขาดูหมิ่นอย่างนี้ไม่สมควร จำจะคิดอุบายหนีไปให้จงได้ วันหนึ่งจึงเข้าไปเฝ้าพระสุวรรณกัลยา แล้วทูลความตามที่คิดไว้นั้นทุกประการ แล้วทูลจะให้พระพี่นางเธอหนีกลับพระนครศรีอยุธยาด้วย พระสุวรรณกัลยาจึงตรัสตอบว่า บัดนี้ก็มีบุตรด้วยพระเจ้าหงสาวดีแล้ว จะหนีไปอย่างไรได้ พ่อจงกลับไปเถิด ตรัสแล้วจึงอวยชัยให้พรแก่พระนเรศวรว่า ขอให้น้องเราไปโดยสิริสวัสดิ์ อย่าให้ศัตรูหมู่บีฬจามิตรย่ำยีได้ แม้ใครจะคิดร้ายก็ขอให้พ่ายแพ้แก่เจ้า เจ้าจงมีชัยชนะแก่ข้าศึกศัตรู กู้บ้านกู้เมืองคืนได้ดังปรารถนาเทอญ ดังนี้

พระนเรศวรได้ฟังดังนั้น แกล้งตรัสตอบเป็นทีล้อพระพี่นางเธอว่า รักผัวมากกว่าญาติ แล้วก็ทูลลามาสู่ที่ตำหนัก ชักชวนมหาดเล็กที่สนิทไว้เนื้อเชื่อใจและมีฝีมือเข้มแข็งได้ ๖๐ คน แล้วก็ลอบหนีออกจากเมืองหงสาวดี

ฝ่ายพระมหาอุปราชาทราบว่า พระนเรศวรหนีไปจากกรุงหงสาวดี จึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้าหงสาวดีว่า บัดนี้พระนเรศวรหนีไปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะขออาสายกพลไปจับตัวให้จงได้ พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสห้ามว่า เจ้าอย่าไปตามเลย พระนเรศวรนั้นเป็นคนมีบุญญาธิการมาก ทั้งผีมือก็เข้มแข็ง บิดาจะเล่าให้ฟัง วันหนึ่งบิดาเรียกพระนเรศวรเข้ามาเฝ้า พอพระนเรศวรย่างเข้ามาถึงอัฒจันทร์ พระราชมนเทียรที่บิดาอยู่นั้นหวั่นไหว บิดาจึงเห็นว่าพระนเรศวรนี้มีบุญมาก เจ้าอย่าไปเลย พระมหาอุปราชาไม่ฟัง จึงให้จัดกองทัพเป็นอันมาก แล้วก็ยกไปตามพระนเรศวรทางพระเจดีย์ ๓ องค์ พระนเรศวรตั้งคอยสู้รบอยู่ที่พระเจดีย์ ๓ องค์ พระมหาอุปราชาก็ยกพลเข้าตีพระนเรศวร ๆ เห็นกำลังพระมหาอุปราชามาก ก็ถอยมาตั้งรับที่ด่านลอะสันดี พระมหาอุปราชาก็ตามตีที่ด่านลอสันดี พระนเรศวรเห็นจะสู้ไม่ได้ ก็ถอยมาตั้งที่เมืองสุพรรณ

ในขณะนั้น พระเอกาทศรถมหาอุปราชทรงทราบว่า พระนเรศวรผู้เป็นพระเชษฐาธิราชหนีมาจากหงสาวดี พระมหาอุปราชาหงสาวดีติดตามตีมาถึงเมืองสุพรรณ จึงให้จัดเสบียงอาหารให้กองลำเลียงคุมไปส่งที่เมืองสุพรรณ พวกลำเลียงยังไม่ทันไปถึง พอพระมหาอุปราชาให้กองเสือบ่ามาซุ่มสกัด ฆ่าฟันผู้คนล้มตายลงเป็นอันมาก แล้วแย่งเอาเสบียงอาหารไปได้

พระเอกาทศรถทรงทราบว่า พระมหาอุปราชายกพลมามาก จึง

ให้รีบจัดไพร่พลช้างม้าเสบียงอาหารเพิ่มเติมไปอีก พระองค์เสด็จเป็นจอมพลไปด้วย ครั้นถึงเมืองสุพรรณ จึงเข้าไปเฝ้าพระนเรศวร ๆ ก็ตรัสเล่าสาเหตุอันเกิดขึ้นที่เมืองหงสาวดี จนกระทั่งหนีมาถึงเมืองสุพรรณบุรี และพระสุวรรณกัลยามิได้เสด็จมาด้วย ให้พระเอกาทศรถพึ่งทุกประการ พระเอกาทศรถได้ทรงพึ่งดังนั้น จึงกราบทูลรับอาสาว่า ถ้ากระนั้นพระองค์จงพักผ่อนเสียให้สำราญพระทัยเถิด กระหม่อมฉันจะขอรับอาสาตีทัพพระมหาอุปราชาให้แตกพ่ายจงได้ พระนเรศวรจึงตรัสห้ามว่า อย่าเลย น้องเรายังอ่อนนัก จะสู้ฝีมือเขาไม่ได้ พระมหาอุปราชานั้นชำนาญในการสงคราม ฝีมือเข้มแข็งนัก พี่จะออกรบเอง เจ้าจงจัดผู้คนช้างม้าไว้ให้พร้อมคอยช่วยพี่เถิด พระนเรศวรสั่งดังนี้แล้ว ก็ยกทัพออกไปรบกับพระมหาอุปราชา ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน ผู้คนทั้ง ๒ ฝ่ายล้มตายลงด้วยกันเป็นอันมาก ต่างถอยทัพจากกัน พระนเรศวรจึงใสช้างออกไปหน้าทัพ แล้วท้าทายพระมหาอุปราชาว่า เราทั้ง ๒ รบกันยังไม่แพ้ไม่ชนะ ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก น่าสงสารไพร่พลซึ่งมาพลอยตายด้วยเราทั้ง ๒ ซึ่งเกิดสงครามคราวนี้มีสาเหตุก็เพราะเรานี่ ๒ คน เพราะฉะนั้น เราควรจะรบกันแต่สองต่อสอง ชนช้างกันโดยทำนองยุทธหัตถี จะได้ประกาศเกียรติยศและความกล้าหาญ ซึ่งได้เกิดมาเป็นชายชาติกษัตริย์ ใครดี ใครก็จะได้ชัยชนะ ไม่พักต้องลำบากแก่ไพร่พล เมื่อพระนเรศวรชวนเชิญเป็นทีเอาเยี่ยงนั้น พระมหาอุปราชาหงสาวดีก็

เกิดมีมานะกษัตริย์ จึงตรัสว่า ดีแล้วดังนี้ แล้วก็ให้เอาธงใหญ่มาปักลงตรงหน้าช้างทั้ง ๒ ทำสัญญาแก่กันว่า ถอนธงขึ้นเมื่อไรก็ให้เข้าทำยุทธหัตถีกันเมื่อนั้น สัญญากันแล้ว ต่างพระองค์ก็เปลี่ยนเครื่องทรงใหม่ ทรงเครื่องเกราะตามอย่างวิธีที่จะทำยุทธหัตถี เวลานั้น ช้างทรงของพระนเรศวรกำลังติดมัน เมื่อแต่งพระองค์เสร็จพร้อมทั้ง ๒ ฝ่ายแล้ว ต่างก็คอยฤกษ์อยู่ ในขณะนั้น ด้วยบุญญาภินิหารของพระนเรศวรที่จะได้ชัยชนะแก่พระมหาอุปราชา ทั้งจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ด้วย ก้อนเมฆบนอากาศบันดาลเป็นรูปเศวตฉัตรกางกั้นอยู่ตรงพระพักตร์พระนเรศวร พระบรมชาตุโตเท่าผลมะงั่วก็ทำปาฏิหาริย์ เสด็จผ่านมาทางกองทัพพระนเรศร พระองค์ก็ทรงยินดี ยกพระหัตถ์ขึ้นนมัสการ พร้อมทั้งนายทัพนายกองทั้งปวง พอได้ฤกษ์แล้ว ต่างพระองค์ก็ให้ถอนธงสัญญาที่ปักไว้ทั้ง ๒ พระองค์ก็เข้าทำยุทธหัตถีชนช้างกัน ขณะนั้น พระมหาอุปราชาจะเอาจักรขว้างพระนเรศวร ๆ เห็นดังนั้นจึงตรัสว่า พระเชษฐาทำอะไรอย่างนี้ เห็นจะเคยใช้อุบายทำร้ายเขาอย่างนี้เสมอดอกกระมัง ชื่อเราพี่น้องมาทำสงครามกันครานี้เป็นธรรมยุทธวิธี พระเชษฐาจะลอบทำร้ายอย่างนี้ไม่สมควร พระมหาอุปราชาจึงตอบว่า เราลองใจดูดอก มิได้คิดว่าจะเอาจักรขว้างพระน้องจริง ๆ ตรัสแล้วต่างพระองค์ก็เข้าทำยุทธหัตถีกันอีก ช้างพระนเรศวรกำลังน้อยเสียท่า เบนท้ายให้ช้างพระมหาอุปราชา พระมหาอุปราชาก็ทรงพระแสงง้าวฟันพระนเรศวร ๆ หลบฟัน

ถูกแต่พระมาลาขาดไปประมาณ ๒ นิ้ว ช้างพระนเรศวรถอยหลังไปถึงจอมปลวกแห่ง ๑ ในป่าพุทรา ยันได้ถนัด ก็เอาเท้าทั้ง ๒ ยันกับจอมปลวก ขยับแหงถูกโคนงาช้างพระมหาอุปราชา ช้างพระมหาอุปราชาเบนหัวจะหนี พระนเรศวรเห็นได้ที ก็เอาพระแสงง้าวฟันพระมหาอุปราชาขาดสะพายแล่ง สิ้นพระชนม์อยู่กับคอช้าง ที่อันช้างพระนเรศวรยันนั้นก็มีนามปรากฏว่า พุทราภระแทก ยังมีอยู่จนทุกวันนี้

ฝ่ายนายทัพนายกองหงสาวดีทั้งปวง ครั้นเห็นพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ก็ตกใจกลัว แตกกระจัดกระจายกันไป พระนเรศวรก็ห้ามมิให้พวกพลทำร้ายแก่พวกหงสาวดี ให้ประกาศแก่ชาวหงสาวดีว่า อย่าให้นายทัพนายกองทั้งปวงตกใจกลัวเลย ซึ่งเราทำสงครามครานี้ มิได้คิดจะให้โพ่พลทั้งปวงได้ความลำบาก คิดแต่จะแก้แค้นพระมหาอุปราชาซึ่งหมิ่นประมาทเราอย่างเดียวเท่านั้น บัดนี้เราแก้แค้นได้แล้ว ตรัสดังนี้แล้วก็โปรดให้นายทัพนายกองและพลทหารทั้งปวงกลับไปเมืองหงสาวดี พวกนายทัพนายกองและพลทหารทั้งปวง ก็กราบถวายบังคมลากลับไปยังเมืองหงสาวดี นำความที่พระมหาอุปราชาชนช้างเสียทีแก่พระนเรศวร สิ้นพระชนม์บนคอช้าง กราบทูลพระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ทรงพระโกรธ รับสั่งให้เอาตัวนายทัพนายกองที่ไปกับพระมหาอุปราชานั้น ใส่คาอ่างไฟให้ตายสิ้น แต่เท่านั้นยังไม่คลายพระโกรธ จึงเสด็จไปสู่ตำหนักพระสุวรรณกัลยา เอาพระแสงฟันพระนางสุวรรณกัลยา กับพระราชธิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์ทั้ง ๒ พระองค์

เมื่อพระนเรศวรมีชัยชนะแก่พระมหาอุปราชาแล้ว ก็เสด็จกลับยังพระนครศรีอยุธยา ให้ทำนุบำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้เรียบร้อยปรกติตามภูมิลำเนา ข้าราชการทั้งปวงจึงทำการราชาภิเษก ยกพระนเรศวรขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนเรศวรจึงทรงตั้งพระเอกาทศรถไว้ในตำแหน่งพระมหาอุปราชา ทรงตั้งมหาดเล็กซึ่งตามเสด็จมาแต่ในเมืองหงสาวดี ได้ทำการรบพุ่งร่วมชีวิตกับพระองค์มานั้น ให้มียศบรรดาศักดิ์ทุก ๆ คน แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก แล้วทรงพระกรุณาโปรดมิให้ต้องเสียสวยสาอากรทั้งปวงด้วย พระแสงที่ทรงฟันพระมหาอุปราชานั้น พระราชทานนามว่า เจ้าพระยาแสนพลพ่ายหรือเจ้าพระยาพระแสง พระแสงของ้าวของพระองค์เมื่อชนช้างกับพระมหาอุปราชานั้น ยังมีปรากฏอยู่จนเสียกรุงศรีอยุธยา ช้างทรงที่ทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชานั้น พระราชทานนามว่า เจ้าพระยาไชยานุภาพ แลวพระนเรศวรทรงพระดำริเห็นว่า ตราวนี้คงจะเกิดศึกใหญ่เป็นแน่ จึงให้ขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเดิม ให้ทำค่ายคูประตูหอรบให้แน่นหนา ผ่อนเสบียงอาหารเข้าไว้ในพระนครเป็นอันมาก ปรนปรือผู้คนช้างม้าให้บริบูรณ์แล้ว จึงให้สร้างพระพุทธปฏิมากรสูง ๒๐ ศอก พระองค์หนึ่งสำเร็จแล้ว ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระพุทธปฏิมากรนั้นเป็นอันมาก ถวายพระนามว่า ศิโลกนาถ

เมื่อพระนเรศวรทรงจัดการบ้านเมือง และบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จแล้ว จึงเสด็จยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา เมืองสงขลา เมืองตานี ครั้นตีได้เมืองเหล่านี้แล้ว ก็รวบรวมผู้คนช้างม้าได้เป็นอันมาก เสด็จยกทัพกลับพระนคร ปูนบำเหน็จรางวัลแก่นายทัพนายกองเป็นอันมาก เมื่อมีกำลังผู้คนช้างม้ามากขึ้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า จะทำศึกใหญ่ได้ จึงจัดทัพใหญ่มีจำนวนพลถึงแปดหมื่นสี่พัน เป็นขบวนช้างระวางมีชื่อ ๔๔ ช้าง ช้างที่ไม่มีชื่อระวางร้อยเศษ ขบวนม้าระวางมีชื่อ ๑๕๖ ม้า ม้าไทย ๑๐๐ ม้า ม้าฮ่อ ๑๐๐ ม้า ม้าปีกขวาชั้นใน ๑๐๐ ม้า ม้าปีกซ้ายชั้นใน ๑๐๐ ม้า ม้าทหารบืน ๑๐๐ ม้า ม้าทหารตีฆ้อง ๑๐๐ ม้า ม้าทหารบืนยา ๑๐๐ ม้า ม้าเร็ว ๑๐๐ ม้า ให้จัดช้างทรง ๔ ช้าง คือ เจ้าพระยาไชยานุภาพ ๑ เจ้าพระยาสิริไชยจักร์ (ปราบไตรจักร์) ๑ เจ้าพระยาปราบศึก (ศรีไชยศักดิ์) ๑ เจ้าพระยาจักร์มหินทร์ (จักร์มหิมา) ๑ ช้างนายทัพนายกองช้างหน้า ๔ ช้าง ช้างหลัง ๑๒ ช้าง คือ พลายมงคลจักร (พาห) ๑ พลายพิมานจักรพรรดิ์ ๑ พลายสวาสิทธิไชย ๑ พลายตรังโลกนาถ ๑ พลายแก้วจักรรัตน์ ๑ พลายมหุงเทพ (มัธยมเทพ) ๑ พลายจุนไชยราชา กุญชรราชา ๑ พระยา (มหา) คชสาร ๑ พลายสังหารคชสีห์ ๑ หัสดีวิไชย ๑ พลายหัตถไชย ๑ พลายไอราพต ๑ พลายเอราพต ๑ พลายอรุณจักรพรรดิ์ (โจม

จักรพาห) หนึ่ง พลายมารดิไชย (มารพิไชย) หนึ่ง พลายคชรัตน์หนึ่ง พลายสุวัตติกุจเฉยะ หนึ่ง พลายบรมนาเค (นทร) หนึ่ง พลายกรินทรัตน (กเรนทรรัตน) หนึ่ง ช้างหน้า ๕ ช้างนั้น ให้มีควาญหน้าหนึ่ง ควาญท้าย หนึ่ง กลาง ๓ ครั้นแล้วทรงให้จัดเป็นกองร้อย กองพัน กองหมื่น พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธใหญ่น้อยเสร็จแล้ว ให้พระเอกาทศรถเป็นแม่ทัพหน้า พระนเรศวรเป็นแม่ทัพหลวง ยกออกจากพระนครศรีอยุธยา พระเอกาทศรถยกไปตีได้เมืองแญ เมืองกรุงสิลพารา เมืองหาง เมืองโยนกสุเร และเขตแดนเมืองหาง เก็บรวบรวมผู้คนช้างม้าได้เป็นอันมาก ทรงจัดบ้านเมืองให้เรียบร้อย ให้ราษฎรลงอยู่ตามภูมิลำเนาแล้ว พระเอกาทศรถก็ยกไปตีเมืองหงสาวดี ให้เข้าล้อมเมืองหงสาวดีไว้

พระเจ้าหงสาวดีก็มิได้สู้รบ เป็นแต่ให้กวาดต้อนผู้คนช้างม้าเสด็จหนีไปอยู่เมืองตองอู พระเอกาทศรถก็ยกพลตามตีพระเจ้าหงสาวดีไปถึงเมืองตองอู ให้เข้าตีเมืองเป็นหลายครั้งก็ไม่ได้ ด้วยเมืองตองอูมีผู้คนเสบียงอาหารบริบูรณ์ และชาวเมืองสู้รบเป็นสามารถ พระเอกาทศรถจึงมีใบบอกมากราบทูลพระนเรศวร มีใจความว่า ได้ยกไปล้อมเมืองตองอู และให้ตีหักเป็นหลายครั้งก็ยังหาได้ไม่ ด้วยเมืองตองอูมีเสบียงอาหารบริบูรณ์ และผู้คนรักษาแข็งแรงดังนั้น พระนเรศวรก็ยกทัพจากเมืองหาง ไปทางตำบลเขาเขียว เทพารักษ์ซึ่งรักษาเขาเขียวนั้น บันดาล

ให้พระองค์เสด็จสวรรคตบนคอช้างพระที่นั่งพิศณุราชา ณ ตำบลเขาเขียว นั้น เมื่อพระนเรศวรเสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี เมื่อเสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา พระนเรศวรสมภพวันพฤหัสบดี เสด็จสวรรคตเมื่อ จุลศักราช ๙๖๐ ปี

เรื่องของสมเด็จพระเอกาทศรถ

ฝ่ายพระเอกาทศรถซึ่งตั้งล้อมเมืองตองอูนั้น ครั้นทรงทราบว่าพระนเรศวรสวรรคตแล้ว ก็ให้เลิกทัพกลับจากเมืองตองอู มาเชิญพระศพพระนเรศวรกลับยังพระนครศรีอยุธยา บรรดาข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญเสด็จพระเอกาทศรถขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพระเอกาทศรถได้ครองราชสมบัติแล้ว จึงให้ทำพระเมรุถวายพระเพลิงพระเชษฐาธิราช แล้วทรงสร้างวัดอุทิศพระราชกุศลถวายพระเชษฐาธิราชวัดหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดวรเชษฐ์ แล้วให้หล่อพระพุทธรูปใหญ่สูง ๑๔ ศอก พระองค์หนึ่ง หุ้มด้วยทองคำหนัก ๑๗๔ ชั่ง ถวายพระนามว่า พระศรีสรรเพชญ์ ครั้นสำเร็จแล้ว ให้สร้างวัดในเมืองอีก ๒ วัด คือ วัดราชวงศ์ วัดหนึ่ง วัดโพธารามวัดหนึ่ง

เมื่อพระเอกาทศรถเสด็จไปตีเมืองหางนั้น ได้เอาพระทนต์กับพระแสงองค์หนึ่งมีนค่าย ยังมีรอยพระทนต์ปรากฏอยู่ พระแสงองค์นั้นยังปรากฏจนทุกวันนี้

สมเด็จพระเอกาทศรถมีมเหสีถึง ๔ พระองค์ แต่มิได้มีพระราชโอรสธิดา และพระองค์ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนายิ่งนัก ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่เขารังรุ้ง อันมีอยู่ใกล้เมืองหาง เมื่อเสด็จไปในท่ามกลางทางนั้น เสด็จประทับแรมที่วัดพุทธสวรรค์อันอยู่ในเมืองนะคิกระรา ครั้นเสด็จออกจากวัดพุทธสวรรค์แล้วเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่เขารังรุ้ง ทรงพระราชศรัทธาถวายพระมหามงกุฎกับสังวาลของพระองค์เวียรวรเป็นพุทธบูชา แล้วเสด็จไปประทับที่เมืองหาง ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์และพระพุทธรูปที่เมืองหาง เสร็จแล้วก็เสด็จกลับยังกรุงศรีอยุธยา ให้ซ่อมพระที่นั่งมังคลาภิเษก ๒ องค์ ซึ่งได้สร้างไว้แต่ครั้งพระมหาจักรวรรดิขึ้นใหม่ และได้จัดให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ส่วนพระองค์ก็ได้ทรงเล่าเรียนพระกรรมฐานมิได้ขาด ครองราชสมบัติอยู่ตราบเท่าเสด็จสวรรคต พระเอกาทศรถได้เสวยราชย์ เมื่อพระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๑๙ พรรษา พระชนม์ได้ ๓๙ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต

เรื่องพระเจ้าทรงธรรม

บรรดาข้าราชการทั้งปวงจึงยกพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระสุธรรมราชาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อจุลศักราช ๙๙๙ ปี ฉวายพระนามว่า พระเจ้าติโลกนาถ ๆ มีพระมเหสี ๒ พระองค์ ทรงพระนามว่า จันทราชาพระองค์หนึ่ง ขัตติยเทวีพระองค์หนึ่ง พระ

นางจันทราชามีพระราชธิดา ๔ พระองค์ องค์ที่ ๑ มีพระนามว่าปทุมาเทวี องค์ที่ ๒ พระนามว่า สุริยา องค์ที่ ๓ พระนามว่า จันทาเทวี องค์ที่ ๔ พระนามว่า ศิริกัลยา พระนางขัตติยเทวี มีพระราชธิดา ๔ พระองค์ องค์ที่ ๑ พระนามว่า อุบลเทวี องค์ที่ ๒ พระนามว่า นภาเทวี องค์ที่ ๓ พระนามว่า อรุณวดี องค์ที่ ๔ พระนามว่า ชนินฐาเทวี

และพระเจ้าติโลกนาถนั้น มีพระราชนัดดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า สุริยกุมาร เป็นเชื้อพระวงศ์ฝ่ายพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกนาถ พระสุริยกุมารนี้ มีอัธยาศัยผิดกว่าคนธรรมดามาแต่ยังเยาว์ เวลาที่เล่นกับเพื่อนทารกด้วยกันนั้น พระสุริยกุมารให้เอาเครื่องลาด ๆ บนจอมปลวก แล้วเสด็จขึ้นนั่ง ตั้งแต่งพวกทารกให้เป็นเสนาบดีและข้าราชการ แล้วก็เล่นว่าราชการ วินิจฉัยพระราชกฤษฎีกากฎหมายอย่างทำนองกษัตริย์ ดังนี้เนือง ๆ

พระเจ้าติโลกนาถนั้น ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกมาก ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนายิ่งกว่ากษัตริย์ก่อน ๆ ทรงสมาทานศีล ๕ เป็นนิจ ทรงสมาทานอุโบสถศีลเดือนละ ๔ ครั้ง ทั้งทรงพระอุตสาหะบอกพระไตรปิฎกแก่ภิกษุและสามเณร ทรงเล่าเรียนพระกรรมฐาน ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุด ให้ปกติขึ้นเป็นอันมาก แม้กิจการบ้านเมืองทั้งปวง ก็เอาเป็นพระราชธุระวินิจฉัยโดยราชธรรมเที่ยงตรง คดีที่ถึงประหารชีวิต ทรงลดหย่อนผ่อนให้เบาลงเพียงจองจำพอสมควร คดีที่

ควรจะรับพระราชอาญาหนัก ก็ให้รับแต่อาญาเบา คดีที่เบาก็ให้ยกโทษพระราชทานเสียทีเดียว และพระเจ้าติโลกนาถนั้น ทรงพระอุตสาหะเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทไม่ใคร่ขาด ครั้นต่อมา ทรงเห็นว่าลำบากแก่ข้าราชการนัก นาน ๆ จึงเสด็จครั้งหนึ่ง

พระเจ้าติโลกนาถ ทรงตั้งพระสุริยกุมารให้เป็นพระมหาอุปราช ทรงมอบราชการบ้านเมืองทั้งสิ้นให้แก่พระสุริยกุมาร ส่วนพระองค์ทรงเป็นพระราชธุระแต่กิจทางพระพุทธศาสนา

คราวนั้น มีพวกพ่อค้าญี่ปุ่นบรรทุกสินค้าเข้ามาขายในพระนครศรีอยุธยาลำหนึ่ง อำมาตย์คนหนึ่ง เป็นคนทุจริต แอบอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินรับให้ซื้อของต่างๆ ครั้นพวกพ่อค้าญี่ปุ่นขายให้แล้ว อำมาตย์นั้นก็เอาเงินแดงให้แก่พ่อค้าญี่ปุ่น ๆ รับเงินแดงไว้โดยไม่ทันพิจารณา ครั้นอำมาตย์นั้นไปแล้ว พ่อค้าญี่ปุ่นจึงเอาเงินออกมาดู เห็นเป็นเงินแดงทั้งนั้นก็โกรธ ว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไม่ตั้งอยู่ในธรรมใช้เงินแดง จึงให้คนใช้ที่มีฝีมือ ๔ คน ซ่อนอาวุธลอบเข้าไปในพระราชวัง กำลังพระเจ้าติโลกนาถเสด็จออกบอกพระปริยัติธรรมพระสงฆ์อยู่ ญี่ปุ่นเข้าไป ครั้นถึงจึงชักอาวุธออกจะทำร้าย แต่ด้วยบุญญาภินิหารของพระเจ้าติโลกนาถบันดาลให้ญี่ปุ่นทั้ง ๔ คนนั้นชักอาวุธไม่ออก ข้าราชการซึ่งเฝ้าอยู่เห็นพิรุธก็พากันจับ คันได้อาวุธทั้ง ๔ คน พระเจ้าติโลกนาถจึงรับสั่งถามเองว่าเหตุใดพวกเจ้าเหล่านี้จึงซ่อนอาวุธมาจะทำร้ายเรา ญี่ปุ่นทั้ง ๔ จึงทูลว่า

พระองค์ใช้อำมาตย์ผู้หนึ่ง เอาเงินแดงไปซื้อสิ่งของ ๆ นายสำเภาพวกข้าพเจ้า นายสำเภาโกรธ ว่าพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในยุติธรรม ใช้เงินแดงจึงใช้ข้าพเจ้ามาทำร้ายพระองค์ พระเจ้าติโลกนาถจึงรับสั่งให้สืบสวนจับได้อำมาตย์ทุจริตนั้นมาซักถาม ได้ความเป็นสัตย์ว่า เอาเงินแดงไปซื้อสิ่งของญี่ปุ่นจริง จึงพระราชทานเงินดีให้ไปให้แก่นายสำเภา แล้วให้ปล่อยพวกญี่ปุ่นเสียมิได้เอาโทษ

ต่อมา พระเจ้าติโลกนาถทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างวัดสำหรับพระสงฆ์เล่าเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นอีก ๒ วัด คือ วัดพุทไธสวรรย์หนึ่ง วัดรัตนมหาธาตุหนึ่ง แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ซ่อมปราสาทกระจกแดง และปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอีกเป็นอันมาก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลจนตราบเท่าเสด็จสวรรคต

เรื่องพระเจ้าปราสาททอง

เมื่อพระเจ้าติโลกนาถเสด็จสวรรคตแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งปวง จึงเชิญพระสุริยกุมารขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระนามว่าพระเจ้ารามาธิเบศร ๆ ก็ยกพระราชธิดาของพระเจ้าติโลกนาถทั้ง ๔ พระองค์ขึ้นเป็นพระมเหสีซ้ายขวาฝ่ายละ ๔ องค์ ฝ่ายขวา ๔ นั้นคือ พระปทุมาเทวีหนึ่ง พระสุริยาหนึ่ง พระจันทาเทวีหนึ่ง พระศิริกัลยาหนึ่ง ฝ่ายซ้าย ๔ นั้นคือ พระยัดดิยเทวีหนึ่ง พระนภาเทวีหนึ่ง พระอรุณรีหนึ่ง พระนิษฐาเทวีหนึ่ง

พระปทุมาเทวีนั้น มีพระราชโอรส ๙ องค์ คือพระไชยองค์หนึ่ง พระติกูฐานองค์หนึ่ง พระอภัยทศองค์หนึ่ง พระไชยทิสองค์หนึ่ง

พระสุริยานั้นมีพระราชโอรส ๘ องค์ คือ พระขัตติยวงศ์องค์หนึ่ง พระติจักรองค์หนึ่ง พระสุรินทร์กุมารองค์หนึ่ง รวมพระโอรสทั้ง ๒ พระมเหสีเป็น ๙ องค์ด้วยกัน พระมเหสีอีก ๖ องค์นั้น จะได้มีโอรสธิดาหามิได้

วันหนึ่งพระเจ้าราชาธิบดีบรรทมหลับอยู่ในปราสาท ทรงพระสุบินนิมิตว่า ที่จอมปลวกซึ่งพระองค์เคยเสด็จขึ้นว่าราชการเล่นแต่เมื่อครั้งยังเป็นกุมารนั้น มีปราสาททองตั้งอยู่ พอรุ่งเช้าตื่นจากบรรทมแล้ว จึงรับสั่งให้ราชบุรุษไปขุดดูที่จอมปลวกนั้น ก็ได้ปราสาททองคำ ๙ ชั้น สูงประมาณ ๑ ศอก จึงรับสั่งให้นำมาประดิษฐานไว้ที่หอพระ เพราะที่ได้ปราสาททองนั้นเป็นเหตุ พระเจ้าราชาธิเบศรจึงมีพระนามปรากฏอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าปราสาททอง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดพระไชย ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ยิ่งกว่าพระราชโอรสทั้งปวง มีพระราชประสงค์จะใคร่มอบราชสมบัติให้แก่พระไชย แต่เกรงพระราชโอรสทั้งปวงจะเสียพระทัย อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าปราสาททองมีพระราชประสงค์จะใคร่ทดลองว่า พระราชโอรสองค์ไหนจะมีบุญ จึงให้หาพระราชโอรสทั้ง ๙ องค์เข้ามา แล้วเอาพระแสง ๙ องค์วางเรียงไว้ แล้วทรงอธิษฐานว่า ถ้าพระโอรสองค์ใดมีบุญ สมควรจะครองบ้านเมืองแล้ว ขอให้หยิบถูกพระ

แสงสำหรับบ้านเมือง ครั้นทรงอธิษฐานแล้ว จึงรับสั่งให้โอรสทั้ง ๗ องค์ หยิบพระแสงองค์ละเล่มโดยลำดับ พระแสงสำหรับบ้านเมืองนั้น ได้แก่ พระสุรินทรกุมาร ซึ่งเป็นราชโอรสองค์เล็ก ต่อมาพระเจ้าปราสาททองก็ได้ทรงทดลองด้วยช้างอีก ช้างต้นมงคลหัตถีก็ได้แก่พระสุรินทรกุมาร อีก พระเจ้าปราสาททองก็เสียพระทัย ด้วยการเสี่ยงทายไม่สมพระประสงค์ ต่อมาพระเจ้าปราสาททองก็ทดลองด้วยม้าอีก ม้าต้นชื่อสมมุติว่า เป็นมงคลนั้น ก็ได้แก่พระสุรินทรกุมารอีก เมื่อพระเจ้าปราสาททองทอดพระเนตรเห็นประจักษ์ถึง ๓ ครั้งดังนั้น ก็ยิ่งทรงพระอาลัยในพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นอันมาก ด้วยทรงเห็นว่าจะไม่ได้ครองบ้านเมืองเสียแล้ว แต่นั้นมา ก็พระราชทานโอวาทแก่พระราชกุมารทั้งหลายเนืองๆ ว่า เจ้าทั้ง ๗ พี่น้องจงรักใคร่อำเภรงต่อกัน ผู้ใหญ่จงกรุณาต่อผู้น้อย ผู้น้อยจงเคารพต่อผู้ใหญ่ แต่พระสุรินทรกุมารราชโอรสองค์เล็กนั้น พระเจ้าปราสาททองทรงสั่งสอนมากกว่าองค์อื่นๆ รับสั่งว่าเจ้าเป็นคนเล็กกว่าเขา จงเคารพต่อพี่ชายใหญ่ๆ ให้มากๆ อย่าได้คิดขัดแข็งให้ผิดใจกับผู้ใหญ่ อย่าประพฤติล่วงอคติทั้ง ๔ ประการ

ครั้นต่อมา พระเจ้าปราสาททองให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่อีก ๓ องค์ พระราชทานนามว่า สุริยาสน์อมรินทร์องค์หนึ่ง วิชัย (จักรวรรดิไพชยนต์) องค์หนึ่ง ทิพยอาสน์ไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ที่บางปะอินองค์หนึ่ง แล้วให้สร้างพระราชมนเทียรและพระคลังขึ้นอีกเป็นอันมาก ให้สร้างพระ

อารามขึ้นอีก ๒ พระอาราม พระราชทานนามว่า ทยามะ ไชยวัฒนา รามอารามหนึ่ง ราชหุลารารามอารามหนึ่ง ให้จำหน่ายเครื่องแต่งพระองค์ต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งเมื่อยังไม่ได้ราชสมบัติ เอาทรัพย์ที่ได้มานั้น สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง แผ่ทองคำหุ้มทั้งองค์ เวลาปวารณาพรรษาแล้ว เสด็จพระราชทานพระกฐินตามพระอารามทั้งปวงเป็นนิจ แล้วให้หล่อพระรูปพระเจ้าแผ่นดินเก่าๆ จารึกประวัติไว้ให้ปรากฏพระเกียรติยศทุกพระองค์

วันหนึ่ง พ้าผ่าลงที่พระที่นั่งมังคลาภิเษก เกิดเพลิงไหม้ขึ้น ข้าราชการทั้งปวงขึ้นไปช่วยกันดับ เพลิงนั้นก็หาดับไม่ พอพระสุรินทรกุมารขึ้นไปช่วยดับ เพลิงนั้นจึงดับ เวลาเมื่อพระสุรินทรกุมารเสด็จขึ้นไปนั้น ข้าราชการและประชาชนทั้งปวงเห็นเป็น ๔ กร จึงโจษกันอื้ออึงไป และพากันนิยมนับถือพระสุรินทรกุมารว่า เป็นผู้มีบุญแต่นั้นมา

พระเจ้าปราสาททองเสวยราชย์เมื่อพระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๕ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๔๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต พระเจ้าปราสาททองสมภพวันเสาร์

เรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตแล้ว ข้าราชการทั้งปวงจึงยกพระสุรินทรกุมารขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระนามว่า พระนารายณ์ เพราะที่แลเห็นเป็น ๔ กร เมื่อขึ้นไปดับเพลิงนั้นเป็นเหตุ

พระนารายณ์มีพระมเหสี ๒ องค์ พระมเหสีฝ่ายขวาพระนามว่า พระกษัตรีย์ พระมเหสีฝ่ายซ้ายพระนามว่า พระพันปี พระกษัตรีย์มีพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระสุดาเทวี พระนารายณ์ทรงพระกรุณาแก่พระราชภาคิไนยองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระศรีสิงห์ เป็นโอรสของพระไชยทิศ ซึ่งเป็นพระเชษฐา จึงตั้งไว้ในที่เป็นพระโอรสบุญธรรมของพระองค์ และพระนารายณ์ให้ซ่อมพระราชวังใหม่ ปูพื้นด้วยแผ่นศิลา ฝาผนังพระที่นั่งทั้งปวงให้ลงรักปิดทอง ประดับกระจกงดงาม ให้ขุดสระทั้งทิศเหนือทิศใต้พระราชวัง ให้ซ่อมเชื่อนคูประตูหอรบให้แน่นหนาบริบูรณ์ทุกแห่งทุกตำบล

เมื่อพระนารายณ์ครองสมบัติได้ ๑๐ พรรษา แล้วเสด็จไปสร้างเมืองเก่า คือเมืองลพบุรี สร้างพระราชวังและพระที่นั่งทั้งปวงเสร็จแล้ว พระนารายณ์ก็เสด็จไปประทับที่เมืองลพบุรี พระราชทานพระนามพระที่นั่งที่ลพบุรีนั้นว่า ดุสิดมหาปราสาท แล้วให้สร้างพระที่นั่งซ้ายขวาดุสิดมหาปราสาทอีก ๒ องค์ พระราชทานนามพระที่นั่งองค์ขวาว่า สุทธาสวรรค์ว่า องค์ซ้ายว่า จันทรพิศาล ให้ตั้งเครื่องฉัตรและเครื่องสูงไว้ครบทุกประการ แล้วให้สร้างอ่างแก้วน้ำพุไว้ในทิศเหนือและทิศใต้พระที่นั่งเหล่านั้น

เมื่อพระนารายณ์เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองลพบุรีนั้น ได้ช้างเผือกเชือกหนึ่ง พระราชทานนามว่า บรมรัตนากาศคีรี พระนารายณ์นิมิต

บุญญาธิการมาก วันหนึ่ง มีผู้จับช้างเถื่อนซึ่งยังมิได้ฝึกหัดมาถวาย พระนารายณ์จึงตรัสว่า เราจะขึ้นขี่ขับช้างเถื่อนนี้มิให้ไปพ้นที่ ๔ ศอกได้ดังนี้แล้ว เสด็จขึ้นทรงช้างเถื่อนในที่ประชุมข้าราชการทั้งปวง ช้างเถื่อนก็มิได้ทำพยศไปพ้นจากที่ตามรับสั่ง ตราวหนึ่งจึงรับสั่งให้นำช้างเถื่อนซึ่งกำลังดิดมันมาทรงอีก ช้างนั้นก็มิได้ทำพยศ อยู่ในบังคับบัญชาของพระองค์ทุกอย่าง

ต่อมา มีทูตฝรั่งเข้ามาเฝ้า พระนารายณ์จึงรับสั่งให้เอาพรมมาปูที่หน้าพระลาน แล้วเสด็จขึ้นทรงช้างเถื่อนให้ทูตฝรั่งดู ทรงไสช้างนั้นหมุนไปหมุนมา บังคับมิให้ช้างนั้นล่วงเลยไปจากพรมได้ ทูตฝรั่งเห็นดังนั้นก็มองดูหน้ากัน แล้วสันตีวาระ พากันสรรเสริญว่า สืบไปเบื้องหน้าจะไม่มีใครที่ชำนาญช้าง ชำนาญม้ายิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้อีกแล้วดังนี้

ครั้นต่อมา พระศรีสิงห์ซึ่งพระนารายณ์ทรงเลี้ยงไว้เป็นราชโอรสคิดขบถ วันหนึ่ง จึงซ่อนอาวุธเข้าไปถึงช้างที่พระบรรทม เจ้ออาวุธนั้นจะพ่น พระนารายณ์ก็จับอาวุธได้มิได้เป็นอันตราย แต่พระนารายณ์มิได้ให้ลงโทษ เพราะทรงเห็นว่า พระศรีสิงห์ยังเยาว์ มีพระชนมพรรษา ๑๔ ปี เท่านั้น ทั้งเป็นพระราชภาคิไนยอันสนิท เมื่อพระเชษฐายังมีพระชนม์อยู่นั้น ได้ทรงฝากฝั่งไว้ว่า หนักหน่อยเบาหน่อยก็ขอให้ทรงพระกรุณาตามสมควร ดังนั้น พระนารายณ์จึงให้ปล่อยตัวไป ต่อมาพระศรีสิงห์คิดขบถอีก คือวันหนึ่ง พระนารายณ์จะเสด็จออกพระที่นั่งดำหนักดิน พระศรีสิงห์จึงถือพระแสงของพระมหินทร์ไปคอยจะทำร้าย

อยู่ทางประตูวังข้างทิศใต้ เผอิญพระนารายณ์ไม่เสด็จออกทางนั้น เสด็จออกเสียทางประตูข้างทิศเหนือ ข้าราชการเห็นพระศรีสิงห์ทำกิริยาพิรุธถืออาวุธแฝงอยู่ข้างบานประตู ก็พากันจับไปถวายพระนารายณ์ๆ ก็ทรงพระพิโรธ ว่าพระศรีสิงห์คิดร้ายต่อพระองค์ ๒ ครั้งแล้ว จะเลี้ยงไว้ไม่ได้ จึงรับสั่งให้เพชฌฆาตเอาตัวพระศรีสิงห์ไปสำเร็จโทษเสียตามประเพณี ประเพณีที่จะสำเร็จโทษเจ้านายในครั้งนั้น เอาถุงแดงสวมตั้งแต่พระเศียรลงไปตลอดปลายพระบาท แล้วเอาเชือกรัดให้แน่น เอาท่อนจันทน์ทุบให้สิ้นพระชนม์ แล้วเอาใส่หลุมฝัง ให้เจ้าหน้าที่รักษาอยู่ ๗ วันดังนี้

เพชฌฆาตก็เอาตัวพระศรีสิงห์ไปสำเร็จโทษตามรับสั่ง แต่ทำโดยความเลินเล่อ พระศรีสิงห์มิได้สิ้นพระชนม์ เมื่อเจ้าหน้าที่รักษาอยู่ ๗ วัน เห็นว่าพ้นกำหนดแล้ว ก็พากันกลับ พวกมหาดเล็กของพระศรีสิงห์ไปขุดศพ เห็นยังไม่สิ้นพระชนม์ ก็นำพระศรีสิงห์ไปรักษาอยู่ที่ตำบลบ้านชาว ครั้นพระศรีสิงห์หายเป็นปรกติแล้ว ก็ตั้งเกลี้ยกล่อมผู้คนเป็นกำลังได้เป็นอันมาก เพราะคนเหล่านั้นเชื่อว่า พระศรีสิงห์เป็นผู้มีบุญแต่ถูกทุบแล้วฝังไว้ ๗ วันยังไม่สิ้นพระชนม์ ครานั้นพิพิธโยธาอำมาตย์ หลวงจ่าแสนธิบดี ราชาบาล ออกมะวันนันทะจอถิน (ออกมะวันนันทะจอถินนี้ แปลไม่ได้ความ) พากันลอบเอาช้างพิษณุหงส์ ซึ่งเป็นช้างทรงของพระนารายณ์ ไปเข้าเป็นสมัครพรรคพวกพระศรีสิงห์ พระศรีสิงห์

ก็ยกเข้ามาทางประตูพรหมจักรด้านทิศตะวันออก เข้าไปถึงพระราชวังชั้นใน พระนารายณ์ไม่ทันรู้พระองค์ก็ตกพระทัย จึงรีบเสด็จหนีออกจากพระราชวัง พระศรีสิงห์ก็ให้ทำพิธีราชาภิเษก ขึ้นครองราชสมบัติอยู่ได้วัน ๑ กับคืน ๑

เมื่อพระนารายณ์หนีออกไปได้แล้ว ก็ให้รวบรวมได้ไพร่พลเป็นอันมาก ยกเข้ามาจับพระศรีสิงห์ได้ จึงให้เอาตัวไปสำเร็จโทษเสียอย่างครั้งก่อน พวกเพชฌฆาตเอาพระศรีสิงห์ไปแล้ว เอาถุงแดงสวมผูกให้มั่นคง เอาท่อนจันทน์ทุบจนละเอียด ละเอียดแล้วจึงเอาลงหลุมฝังส่วนทิพโยธาอำมาตย์ หลวงจ่าแสนยิบดี ราชาบาล ออกมะวันนันทะจอฉิน กับพรรคพวกอีกเป็นอันมากนั้น พระนารายณ์ก็รับสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย ในขณะนั้น พระพรหมซึ่งเป็นอาจารย์ของพระนารายณ์ จึงเข้าไปถวายพระพร ขอพระราชทานโทษคนเหล่านั้น พระนารายณ์ก็พระราชทานให้ แต่ให้ส่งไปเป็นพวกเกียวหญ้าช้างหญ้าม้าที่เมืองสุพรรณบุรี เมืองสุพรรณบุรีจึงเป็นส่วยหญ้าช้างหญ้าม้ามาแต่ครานั้น

ตั้งแต่เกิดเหตุเรื่องพระศรีสิงห์ขึ้น พระนารายณ์ก็ทรงพระปริวิตกด้วยหาพระราชโอรสจะสืบพระวงศ์มิได้ จึงรับสั่งให้พระอัครมเหสีตั้งสัตยาธิษฐานขอพระโอรส แต่นางนักสนมทั้งปวงนั้น มิได้รับสั่งให้ขอด้วยไม่ไว้วางพระทัย กลัวจะเป็นขบถอย่างพระศรีสิงห์ ที่สุดนางนักสนมคนใดมีครรภ์ขึ้น ก็ให้รีดเสีย เพื่อจะมิให้เกิดโอรสธิดาได้

อยู่มาวันหนึ่ง พระนารายณ์ทรงพระสุบินนิมิตว่า เทวดามาบอกว่า นางนักสนมของพระองค์ซึ่งมีนามว่า นางกุสาวดีมีครรภ์ โอรสที่เกิดกับนางกุสาวดีนั้นมีบุญมาก ดังนี้ ครั้นเวลารุ่งเช้า พระนารายณ์ก็มิได้แพร่งพรายให้พระอัครมเหสี และข้าราชการทั้งปวงทราบพระสุบิน เป็นแต่รับสั่งให้มหาดเล็กไปนิมนต์พระอาจารย์พรหมเข้ามายังพระราชวัง แล้วทรงเล่าให้ฟังจนตลอด พระอาจารย์พรหมจึงถวายพระพรว่า นิมิตของพระองค์นี้เป็นมหามงคลวิเศษนัก พระองค์จะได้พระราชโอรสเป็นผู้มีบุญพระองค์หนึ่ง ซึ่งเกิดแต่นางกุสาวดี พระนารายณ์จึงตรัสว่า ไฉนพระผู้เป็นเจ้าจึงทำนายดังนั้น โยมได้ตั้งสัตย์ไว้แล้วว่า จะไม่เลี้ยงโอรสที่เกิดแต่นางนักสนม เพราะกลัวว่าจะเป็นขบถอย่างพระศรีสิงห์ พระอาจารย์พรหมจึงถวายพระพรว่า ซึ่งพระองค์จะทรงตั้งพระทัยอย่างนั้นไม่ควร ผู้ที่จะคิดขบถแล้ว ถึงจะเกิดแต่พระอัครมเหสีก็คิด ผู้ที่จะไม่คิดขบถแล้ว ถึงจะเกิดกับผู้ใดก็ไม่คิด เพราะฉะนั้น พระองค์อย่าทรงประพฤติเหมือนอย่างแต่ก่อนเลย จะเป็นเวรกรรมติดตามไปในภายหน้า จงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ทัดเทียม จะได้สืบราชตระกูลต่อไป ถ้าพระองค์ไม่ชุบเลี้ยงแล้ว นานไปเมืองลพบุรีก็จะเป็นของผู้อื่นเสีย เมื่อพระอาจารย์พรหมถวายพระพรดังนั้น พระนารายณ์จึงตรัสว่า ที่พระคุณว่านี้ก็ชอบแล้ว แต่โยมได้ปฏิญาณเสียแล้ว ก็จำจะต้องรักษาวาจาให้มั่นคง ได้แต่จะต้องคิดผ่อนผันด้วยอุบายอย่างอื่น พระพรหมก็ถวายพระพรลากลับไปยังพระอาราม

พระนารายณ์จึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์เข้าไปเฝ้า แล้วตรัสว่า บัดนี้นางกุสาวดีสนมของเรามีครรภ์ขึ้น เราได้ตั้งสัตย์ไว้แล้วว่า จะไม่เลี้ยงลูกสนม เจ้าจงเอานางนี้ไปเลี้ยงเป็นภรรยา ถ้าลูกในครรภ์นั้นเป็นชาย เจ้าจงว่าลูกของเจ้า ต่อเป็นหญิงจึงส่งมาให้เรา แล้วพระนารายณ์ก็ทรงมอบนางกุสาวดีให้แก่เจ้าพระยาสุรสีห์ ๆ ก็พาไปเลี้ยงไว้ ครั้นถ้วนกำหนดแล้ว นางกุสาวดีก็คลอดโอรสเป็นชาย เจ้าพระยาสุรสีห์ก็นำความกราบบังคมทูลพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่กุมารนั้นเป็นอันมาก

ครั้นกุมารนั้นอายุได้ ๗ ขวบ เจ้าพระยาสุรสีห์พาเข้าเฝ้าพระนารายณ์ ๆ ทอดพระเนตรเห็นพระโอรสมีรูปโฉมงดงาม มีลักษณะกล้าหาญก็ทรงพระเมตตาเป็นอันมาก จึงพระราชทานนามว่า เจ้าพระยาสีห์สูจักร (คือศรีสรสักดิ์) พระราชทานเครื่องยศอย่างท้าวนองเจ้า สูงกว่าข้าราชการอื่น ๆ ให้มีตำแหน่งเสด็จใกล้ชิดพระองค์ได้เป็นนิตย์

เมื่อเจ้าพระยาสีห์สูจักรมีอายุเจริญรุ่นหนุ่มแล้ว ได้รักใคร่กันกับบุตรสาวเจ้าพระยาราชวังสัน คอยหาโอกาสที่จะร่วมรักลักหาอยู่เสมอ เจ้าพระยาราชวังสันก็ทราบ ว่าเจ้าพระยาสีห์สูจักรรักใคร่บุตรสาวของตน คอยหาโอกาสที่จะร่วมรักลักหาอยู่ วันหนึ่ง เจ้าพระยาราชวังสันพบกับเจ้าพระยาสีห์สูจักรในพระราชวังจึงพูดว่า สิ่งใดที่ท่านคิดเกี่ยวข้อง

กับเรา ๆ ทราบแล้ว ถ้าท่านอาจจะคิดโดยลับ ๆ ไม่ให้เราและใคร ๆ รู้ได้ เรายอมอนุญาตให้ เจ้าพระยาสีห์สุจักรจึงตอบว่า ท่านพูดกับเราดังนี้ยังจะจริงหรือ เจ้าพระยาราชวังสันก็ตอบว่าจริง เจ้าพระยาสีห์สุจักรจึงว่า ถ้ากระนั้นเราจะพยายามให้สำเร็จความปรารถนาในคืนวันนี้ พูดกันแล้ว ต่างคนก็หลีกไป ในวันนั้น เจ้าพระยาราชวังสันจึงสั่งให้ข้าหาสของตนรักษาโดยกวดขัน และให้มีมหรสพการรื่นเริงเบิ่นเพื่อนรักษาด้วย ครั้นดึกประมาณ ๒ ยามเศษ เจ้าพระยาสีห์สุจักรจึงเอาทรายมาเสกเป่าแล้วสาดเข้าไปในพวกที่รักษา พวกที่รักษาถูกทรายสะกดของเจ้าพระยาสีห์สุจักรก็เคลิ้มหลับไปสิ้น เจ้าพระยาสีห์สุจักรจึงลอบเข้าไปหาบุตรสาวเจ้าพระยาราชวังสัน ได้ร่วมรักเบิ่นสามีภรรยากันในคืนวันนั้น แล้วจึงขอแหวนของนางนั้นสอดนิ้วมาวงหนึ่ง ครั้นถึงเวลาเช้าเผ้า จึงใส่แหวนที่นางให้มานั้นไปด้วย ครั้นพบกับเจ้าพระยาราชวังสัน จึงถอดแหวนออกอวด แล้วแกล้งพูดว่า แหวนวงนี้ราคาสักเท่าไร เจ้าพระยาราชวังสันเห็นแหวนก็จำได้ เข้าใจว่าเจ้าพระยาสีห์สุจักรได้ไปหาบุตรสาวของตนได้เสียกันแล้ว ก็มิได้ตอบประการใด เบิ่นแต่พูดว่า ท่านนี้ดีจริง ดังนี้ เจ้าพระยาสีห์สุจักรก็แจ้งความตามจริง แล้วขอโทษที่ตนล่วงเกินเพราะที่พูดท้าทายกันไว้ เจ้าพระยาราชวังสันเห็นว่า เจ้าพระยาสีห์สุจักรเบิ่นคนเชี่ยวชาญในเวทมนตร์ และมีลักษณะกล้าแข็ง เห็นว่าจะมีบุญต่อไปข้างหน้า ก็เลยยกธิดาของตนให้

วันหนึ่ง เจ้าพระยาสีห์สุจักรเข้าไปเฝ้า พบเจ้าพระยาวิชเยนทร ซึ่งเป็นคนชาติฝรั่งเศสเข้ามาสวามิภักดิ์รับราชการอยู่ และพระนารายณ์โปรดปรานมาก พอเจ้าพระยาวิชเยนทรก้มลงกราบถวายบังคม เจ้าพระยาสีห์สุจักรก็แกล้งเหยียดเท้าไปถูกศีรษะเจ้าพระยาวิชเยนทร พระนารายณ์ทอดพระเนตรเห็นจึงมีรับสั่งว่า อ้ายคนนี้มันเป็นเด็กไม่รู้เดียงสา อย่าถือโทษแก่มันเลย เจ้าพระยาวิชเยนทรก็ทูลให้อภัย มิได้กล่าวโทษประการใด

เจ้าพระยาสีห์สุจักรนั้น ชำนาญในการขี่ช้างขี่ม้ายิ่งกว่าผู้อื่น ช้างม้าที่ใคร ๆ ฝึกหัดทรมานไม่ได้ เจ้าพระยาสีห์สุจักรฝึกหัดทรมานได้ทั้งสิ้น

วันหนึ่ง พระนารายณ์เสด็จประพาสป่าด้วยข้าราชการทั้งปวง เจ้าพระยาสีห์สุจักรขี่ม้าพยศนำหน้า พอไปถึงพระปรางค์ (วัดมหาธาตุ) ก็เกิดลมพายุใหญ่ ม้าเจ้าพระยาสีห์สุจักรตกใจ กระโดดข้ามกำแพงแก้วสูงประมาณ ๖ ศอกไป พระนารายณ์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ทรงพระปริวิตกกลัวจะเป็นอันตราย จึงรับสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งไปดู อำมาตย์ผู้นั้นไปดู เห็นเจ้าพระยาสีห์สุจักรมิได้เป็นอันตราย ก็กลับมากราบทูลแก่พระนารายณ์ ๆ จึงรับสั่งให้ไปบอกให้มาขึ้นช้างกับพระองค์ เจ้าพระยาสีห์สุจักรก็ให้กราบทูลว่า จะฝึกหัดม้าตัวนี้ให้เรียบร้อย แล้วขี่ขับข้ามกำแพงกลับไปจงได้ดังนี้ แล้วเจ้าพระยาสีห์สุจักรก็ควบขับให้ม้านั้น

โดดข้ามกำแพงออกไปอย่างเดิม มิได้เป็นอันตราย ครั้นพระนารายณ์เสด็จประพาสป่าแล้ว ก็เสด็จกลับยังพระนคร

ต่อมา พระนารายณ์ทรงพระดำริว่า กุมนามัง เจ้าเมืองเชียงใหม่มีราชบุตรองค์หนึ่ง ชื่อว่าโภริสังสา ๆ เป็นคนกล้าหาญในการทำสงคราม ชำนาญในการขี่ช้างขี่ม้าเป็นต้น ประชาชนสรรเสริญว่า เป็นคนมีบุญมาก กับได้ทรงทราบว่า พระเจ้าเชียงใหม่มีพระพุทธรูปวิเศษ ๓ พระองค์ ตามตำนานพระพุทธรูป ๓ พระองค์นั้นกล่าวไว้ดังนี้คือ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปแล้ว พระมหาอุปคุตเถรเจ้าได้มาที่เมืองเชียงใหม่ ดำริจักใคร่สร้างพระพุทธรูปพระองค์หนึ่ง จึงตั้งพิธีบวงสรวงเชื้อเชิญเทวดาและพระยานาคทั้งปวงมา แล้วขอให้เทวดาและนาคที่มีอายุยืนทันพระพุทธองค์ นฤมิตพระรูปสมเด็จพระผู้มีพระภาค ครั้นเทวดาและนาคนฤมิตให้ดูแล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็เอาน้ำโลหะทั้งปวงมาหล่อเป็นพระพุทธรูป เทวดาและนาคก็ช่วยกันทำให้มีพระรูปละม้ายเหมือนพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่

อีกพระองค์หนึ่ง ตามตำนานกล่าวว่า พระเจ้าเชียงใหม่ให้หล่อขึ้น แล้วเอาแก้วมณีมีอานุภาพมากฝังเป็นพระเนตร ถวายพระนามว่า พระพุทธสิหิงค์ ด้วยอำนาจแก้วมณีวิเศษที่ฝังเป็นพระเนตรนั้น พระพุทธสิหิงค์จึงทำปาฏิหาริย์เหาะเหินเดินอากาศได้

อีกพระองค์หนึ่ง ตามตำนานกล่าวว่า พระเจ้าเชียงใหม่ให้แกะเป็นพระนาคปรกด้วยไม้จันทน์แดงทั้งแท่ง

พระนารายณ์ได้ทรงทราบเกียรติยศของโกริสังสา และพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๓ พระองค์ดังกล่าวมานี้ ก็มีพระราชประสงค์จะใคร่ทำสงคราม และจะใคร่ได้พระพุทธปฏิมากรมาไว้สักการบูชา จึงให้จัดทัพบกทัพเรือ ขบวนทัพบกนั้นดังนี้ คือ ให้ราชภัฏกับหลวงเดชคุมพลทหารเดินเท้า ๒๐,๐๐๐ ให้พระยาศรีศรพาดกับพระพิพัฒน์คุมพลทหารโล่ ๒,๐๐๐ ให้จันทราชากับหลวงสิทธิคุมพลทหารธนูหน้าไม้ ๒๐,๐๐๐ ให้หลวงจักรกับหลวงฤทธิ์คุมพลทหารราบ ๒๐,๐๐๐ รวมจำนวนพล ๘๐,๐๐๐ ให้พระยาโกษาเป็นแม่ทัพใหญ่

แล้วให้จัดกองทัพช้างมีจำนวนพล ๓,๐๐๐ ให้ขุนพิพัฒน์คุมพลกองหนึ่ง ขุนนรินทร์กองหนึ่ง พระมนตรีกองหนึ่ง ราชามาตย์กองหนึ่ง ราชาบาลกองหนึ่ง พระพิเรนทรเทพกองหนึ่ง พระอินทรเทพกองหนึ่ง ขุนสัลดีกองหนึ่ง ราชมนูกองหนึ่ง ทิพเสนากองหนึ่ง มหามนตรีกองหนึ่ง ราชวรินทร์กองหนึ่ง อินทรเดชกองหนึ่ง ขบวนช้างเหล่านี้ แบ่งเป็นช้างที่สำหรับทำยุทธหัตถี ๑๐๐ ช้าง สวมเกราะคลอดกาย ช้างตัวหนึ่งๆ มีหอกผูกผ้าแดง ๒ เล่ม มีขื่นใหญ่หันปลายออก ข้างขวา ๑ บอก ข้างซ้าย ๑ บอก มีนายทหารและพลทหารสวมเกราะ โพกผ้า ถืออาวุธประจำทั่วทุกตัวคน ขื่นขี่ทั้งคอและกลางและท้ายช้าง ให้พระยาราชภัฏเป็นแม่ทัพใหญ่ แล้วให้จัดช้างทรงมีนามว่า พระบรมรัตนากาศ มีช้างบริวาร ๑,๓๐๐ ช้าง

แล้วให้จัดพลม้ามีจำนวน ๔๐,๐๐๐ แยกเป็น ๔ กอง ให้ราช

สงกรานต์ถือพลกองหนึ่ง สุธรรมากองหนึ่ง พระยามหาเสนากองหนึ่ง พระยาหิโชยกองหนึ่ง พระพิพัฒน์กองหนึ่ง หมื่นพรหมกองหนึ่ง หมื่นวาสุเทพกองหนึ่ง ม้าตัวหนึ่ง ๆ มีพลทหารถือหวน ๒ เล่ม ง้าว ๑ เล่ม มีดคร่ำเงิน ๒ เล่ม ให้พระยาอภัยราชาเป็นแม่ทัพใหญ่

แล้วให้จัดขบวนทัพเรือดังนี้ คือ เรือพระที่นั่ง ๒ ลำ ชื่อครุฑพาหะลำหนึ่ง สุวรรณหงส์ลำหนึ่ง เรือครุฑพาหะนั้น มีรูปครุฑบั๊กเศวตฉัตร ๙ คัน มีเครื่องสูงบริบูรณ์ ให้ราชามาตย์หนึ่ง ราชาบาลหนึ่ง ทิพเสนาหนึ่ง วิสูตรโยธามาตย์หนึ่ง แต่งตัวถือพระแสงประดับพลอยเป็นองครักษ์

เรือสุวรรณหงส์นั้น เขียนลายรดน้ำเป็นรูปหงส์ บั๊กธงแดงมีรูปหนุมาน ให้วิเสฐนาวากับวิหนาบีจะเป็นนายท้ายซ้ายขวา ให้ราชเสนหากับราชาสนิทเป็นรำประจำเรือ เรือพระที่นั่งเหล่านี้ เจ้าพนักงานจัดผีพายเรียบร้อยมิได้ลักลั่น ที่จะพักจะพายก็พร้อม ๆ กัน มิได้ขัดจังหวะ พระมหาเทพตำรวจหน้า ถือพระแสงประดับพลอย คุมพวกตำรวจประจำเรือราชทิพ สำหรับนำหน้าเรือพระที่นั่ง มหามนตรีตำรวจขวาถือพระแสงประดับพลอย คุมพวกตำรวจประจำเรือ อลงกฎนาวาแซงขวาเรือพระที่นั่ง ราชสุรินทรตำรวจซ้าย ถือพระแสงประดับพลอย คุมพวกตำรวจประจำเรือไชยรัตน์แซงซ้าย เรือพระที่นั่งอภัยสุรินทร์ ตำรวจหลังถือพระแสงประดับพลอย คุมพลตำรวจประจำเรือสุกกาญจนพิมานสำหรับตามเรือพระที่นั่ง

รายชื่อเรือที่ตามเสด็จนั้นดังนี้ คือ

เรือสุรสีห์พิมานฝ่ายขวา เรือพิมานไชยราชฝ่ายซ้าย เรือบัลลังก์รัตน์ฝ่ายขวา เรือไชยสวัสดิ์ฝ่ายซ้าย เรือไชยรัตนพิมานฝ่ายขวา เรือนาคไชยฝ่ายซ้าย เรือนาควาสุกรีฝ่ายขวา เรือสีหนาทฝ่ายซ้าย เรือสีหาสน-นาวาฝ่ายขวา เรือมงคลมหรรณพฝ่ายซ้าย เรือมังกรบรรพตฝ่ายขวา เรือนรสีห์วิสุทธ์ฝ่ายซ้าย เรือเสือสินธุ์ฝ่ายขวา เรือนรสิงห์ฝ่ายซ้าย เรือโคมหรณพฝ่ายขวา เรือโคลวสินธุ์ฝ่ายซ้าย เรือสุวรรณหงส์ฝ่ายขวา เรือกาญจนวัตน์ฝ่ายซ้าย เรือนพเชตฝ่ายขวา เรือสารพิมานฝ่ายซ้าย เรือเอกไชยฝ่ายขวา เรือเหล่านี้มีตรีชะและท้ายเป็นรูปราชสีห์ รูปนรสิงห์ รูปช้าง รูปม้า รูปนาคเป็นต้น ล้วนลงรักปิดทองประดับกระจกงดงาม มีเศวตฉัตร ๙ ชั้นบ้าง ๗ ชั้นบ้าง พร้อมด้วยเครื่องสูงทั้งปวง

แล้วให้จัดเรือรบสำหรับนำทัพหลวงดังนี้

ให้โยธาสุรศาสดร์กับโยธาสุรสีห์องครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดเขียวริมทอง พร้อมด้วยศัสตราวุธ ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

ให้โยธานรยุทธ์กับโยธานรนยังค์องครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดเหลืองริมเงิน พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

ให้โยธาสังหังองครักษ์ ถือพระแสงประดับพลอย คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดสีม่วงชลิบเงิน พร้อมด้วยเครื่องอาวุธ๒,๐๐๐คน กองหนึ่ง

แล้วให้จัดเรือรบสำหรับตามทัพหลวง

ให้ศรีโยธารักษกับสิทธิโยธาหังองครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดแดงชลิบทอง พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

ให้สุรสีห์กับกรีธาธุชองครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดดำชลิบเงิน ถือธนู ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

ให้สุดเทศวิกายโยกรรมกับทหารสรดิองครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดสีน้ำเงินชลิบเงิน ถือง้าว ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

ให้สิทธิกับฤทธิองครักษ์ ถือพระแสงทอง คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดสีไข่กาชลิบเงิน ถือทวน ๒,๐๐๐ คน กองหนึ่ง

นายทัพนายกอง ซึ่งประจำเรือรบนำเสด็จและตามเสด็จเหล่านี้แต่งตัวเต็มยศทั้งสิ้น เรือรบลำหนึ่ง ๆ ปักธงสีต่าง ๆ อย่างสีเสื้อพลทหารลำละ ๓ คัน ๆ มีบันใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอกทุกลำ

ให้อรรคนิไลยแต่งตัวถือพระแสงประดับพลอย ประจำกองเรือรบล่วงหน้า คุมพลทหารสวมเสื้อสักหลาดสีจำปา ถือโล่ ๒,๐๐๐ คน ใน

เรือนั้นบั๋กธงสีจำปา ๓ คัน มีบีนใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอก

ให้สิทธิและเลขแต่งตัวเป็นแม่ทัพ คุมเรือรบบั๋กธงแพรเหลือง ลำละ ๓ คัน ๆ ๑,๐๐๐ ลำ มีบีนใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอก ทุก ๆ ลำ บรรจุทหารถือหอกใบข้าวคร่ำเงินและทอง เป็นทัพหลัง

ให้พระยาชนังถือพระแสงสัมฤทธิ์เป็นแม่ทัพหน้า คุมเรือราชสีห์บั๋กธงสีดากุ้ง ๓ คัน มีบีนใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอก บรรจุทหารถือเครื่องศัสตราวุธเป็นอันมาก

ให้พระยาอิเบศร์จักรพรรดิ แต่งตัวถือพระแสงโมราเป็นแม่ทัพใหญ่ทัพหลัง คุมเรือคชสีห์บั๋กธงสีมันกุ้ง ๓ คัน มีบีนใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอก บรรจุทหารถือเครื่องศัสตราวุธเป็นอันมาก

ให้เจ้าพระยาพระคลัง กับเจ้าพระยากลาโหมแต่งตัวถือพระแสงโมรา คุมเรือไชยเพ็ชร์กับเรือมีรูปลายรดน้ำ บั๋กธงแดงสีมันกุ้ง ๗ คัน

และบรรดาข้าราชการทุกกรมทุกกระทรวงที่ตามเสด็จนั้น ล้วนแต่งตัวตามบรรดาศักดิ์ เมื่อจัดกระบวนดังกล่าวมานี้สำเร็จแล้ว ให้จัดเรือบรรทุกกระสุนดินดำ เรือบรรทุกเครื่องศัสตราวุธ และเสบียงอาหารที่สุดจนกระทั่งเรือสำหรับบรรทุกศพพร้อมทุกประการ เมื่อพระนารายณ์ให้จัดทัพบกทัพเรือเสร็จแล้ว ครั้นได้มหาพิชัยฤกษ์ ก็ให้ล้นฑ้องชัยสามลา เคลื่อนพยุหยาตราพร้อมทั้งทัพบกทัพเรือ มีจำนวนพลถึง ๒๔๐,๐๐๐ เต็มไปในทางน้ำและทางบก เสด็จยกออกจากกรุงศรีอยุธยา

เมื่อพระนารายณ์ยกพลออกจากกรุงศรีอยุธยานั้น เสด็จประทับแรมตามระยะทางโดยลำดับเมืองและตำบลดังนี้ คือ

๑. เมืองวิเศษไชยชาญ ๒. เมืองลพบุรี ๓. เมืองนครสวรรค์ ๔. เมืองพิษณุโลก ๕. เมืองพิจิตร ๖. เมืองสรรคบุรี ๗. เมืองสุโขทัย ๘. เมืองสวรรคโลก ๙. เมืองพิไชย ๑๐. เมืองพิจิตรพากา ๑๑. เมืองสิงคบุรี ๑๒. เมืองอินทบุรี ๑๓. เมืองพรหมบุรี ๑๔. เมืองชัยนาท ๑๕. เมืองมโนรมย์ ๑๖. เมืองทุ่งยั้ง ๑๗. เมืองวังโพ ๑๘. เมืองลับแล ๑๙. เมืองนครสง ๒๐. เมืองนครไทย ๒๑. เมืองคุกลงบุรี ๒๒. เมืองแปบ ๒๓. เมืองเถ ๒๔. เมืองสระกำ ๒๕. เมืองพาด ๒๖. เมืองวัดบุตร ๒๗. เมืองเชียงเงิน ๒๘. เมืองเชียงทอง ๒๙. เมืองระแหง ๓๐. เมืองอุทัยธานี ๓๑. เมืองเถิน ๓๒. เมืองสครเข็ม ๓๓. เมืองแพร่ ๓๔. เมืองระแวก รวม ๒๔ ราตรี ลุถึงตำบลบ้านวังฉัน แขวงเมืองเชียงใหม่ จึงรับสั่งให้ตั้งค่ายหลวงลงที่ตำบลบ้านวังฉัน แล้วให้ทำพิธีตัดไม้ข่มนามเสร็จแล้ว ครั้นได้มหาพิชัยฤกษ์ จึงให้เจ้าพระยาราชวังสันเป็นแม่ทัพให้พระยาสีหราชเดโชกับเจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นปีกซ้ายปีกขวา แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปตีเมืองเชียงใหม่

ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ทราบว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยายกกองทัพมาดังนั้น ก็จัดรบวนทัพใหญ่ยกออกมาตั้งรับนอกพระนคร ครั้น ๒ ทัพปะทะกันแล้ว ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พลปืนต่อปืนก็เข้ารบกัน พลช้าง

ต่อช้าง พลม้าต่อม้า พลทวนต่อทวน พลดาบต่อดาบ ก็เข้ารบกัน ควันขึ้นกลุ้มตลบไปทั้งอากาศ ไม่เห็นแสงตะวัน ผู้คนทั้งสองฝ่ายล้มตายลงเป็นอันมาก

ขณะนั้น พระยาสีหราชเดโชก็ขี่ม้าร่ำทวนออกหน้าทัพ แล้วร้องประกาศไปว่า เราชื่อพระยาสีหราชเดโช ใครมีฝีมือดีจงออกมารบกับเรา พวกลาวก็พากันนิ่งอยู่สิ้นมิได้มีใครขันสู้ พระยาสีหราชเดโชเห็นลาวนิ่งอยู่ ไม่ออกมาสู้รบดังนั้น จึงถือดาบขึ้นหลังม้า กลั้นใจหายตัว ควบไปควบมาให้ลาวแลเห็นแต่ดาบ กับได้ยินแต่เสียง มิได้เห็นตัว พวกลาวเห็นดังนั้น ก็สะดุ้งตกใจกลัว พากันแตกหนีไม่เป็นขบวน พระเจ้าเชียงใหม่ก็ให้รวบรวมผู้คนที่แตกกระจัดกระจายได้แล้ว ก็ล่าทัพกลับเข้าพระนคร ให้ปิดประตูลงเหล็กแน่นหนา ขับพลขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินเป็นสามารถ ให้ตั้วทราย หลอมตะกั่ว เคี่ยวชันน้ำมันยาง สำหรับเทลาดเมื่อข้าศึกเข้าตีปล้นกำแพง ฝ่ายนายทัพนายกองข้างกรุงศรีอยุธยา เห็นลาวแตกกระจัดกระจายไปดังนั้น ก็ขับพลเข้าล้อมเมืองไว้ทั้ง ๔ ด้าน

ตกเวลากลางคืน พวกลาวพากันตีฆ้องขานยาม เสียงฆ้องได้ยินไปถึงพระกรรณพระนารายณ์ ๆ จึงตรัสถามเจ้าพระยาโกษาธิบดีว่า เสียงฆ้องที่ไหน เจ้าพระยาโกษาธิบดีจึงกราบทูลว่า เสียงฆ้องขานยามในเมืองเชียงใหม่ พระนารายณ์จึงตรัสว่า เหตุใดพวกเจ้าจึงตั้งค่ายใกล้ชิดกับเมืองเชียงใหม่ดังนี้เล่า เจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูลว่า ระยะทาง

ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่มาถึงค่ายหลวงนี้ ห่างกันถึงโยชน์ ๑ พระนารายณ์จึงรับสั่งให้ไปวัดชันสูตรดูก็ห่างโยชน์ ๑ จริงดังเจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูล จึงรับสั่งว่า ทางไกลกันถึงโยชน์ ๑ เหตุใดจึงได้ยินเสียงฆ้องยามดังนี้เล่า เจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูลว่า ซึ่งได้ยินเสียงฆ้องยามดังนี้ เป็นนิมิตดีที่พระองค์จะตีได้เมืองเชียงใหม่ และฆ้องนั้นจะมาสู่โพธิสมภารของพระองค์ ได้ทรงฟังก็ทรงยินดีเป็นอันมาก จึงรับสั่งว่า ใครจะอาสาไปเอาฆ้องนั้นได้บ้าง ในขณะนั้น พวกที่ทำผิดล่วงพระราชกำหนดกฎหมายต้องโทษจำขังอยู่ ๒๐ คน จึงรับอาสาทำทัณฑ์บนถวาย ว่าจะไปเอาฆ้องมาถวายให้ได้ ถ้าไม่ได้ให้ประหารชีวิตเสีย พระนารายณ์ก็โปรดให้นักโทษทั้ง ๒๐ คนนั้นพ้นโทษ นักโทษทั้ง ๒๐ คนนั้น ก็เตรียมเครื่องศัสตราวุธครบมือแล้ว พากันไปถึงกำแพงเมืองเชียงใหม่ เสกเวทมนตร์สะกดพวกรักษาหน้าที่เชิงเทิน แล้วลอบเข้าไปลักเอาฆ้องใหญ่นั้นได้ นำมาถวายพระนารายณ์ๆ ก็ให้ปูนบำเหน็จรางวัลแก่นักโทษทั้ง ๒๐ คนเป็นอันมาก แล้วรับสั่งให้ลงรักปิดทองฆ้องนั้นเป็นอันดี

อยู่มา ๒-๓ วัน พระนารายณ์ก็ไม่เห็นกองทัพเชียงใหม่ยกออกมารบ จึงรับสั่งปรึกษากับข้าราชการทั้งปวงว่า บัดนี้พวกเชียงใหม่ตั้งรักษาเมืองมั่นไว้ มิได้ยกทัพออกมารบให้เห็นแพ้และชนะ และไม่นำเครื่องบรรณาการมาถวายตามธรรมเนียม ท่านทั้งปวงจะคิดประการใด

ข้าราชการทั้งปวงจึงกราบทูลว่า ควรจะมีพระราชสาส์นเข้าไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ให้ออกมารบกันตามธรรมเนียม มิฉะนั้น ให้ออกมาอ่อนน้อมเสียโดยดี พระนารายณ์ก็ทรงเห็นชอบด้วย จึงให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาส์นมีใจความว่า

พระราชโองการ มานพระบัณฑูร สุรสิงหนาท ราโชวาท อมรฤทธิ มโหหาราดิเรก อเนกบุญญาธิบดินทร หริหรินทรธาดา อดุลยคุณาธิบดี ศรีโลกเชษฐ์ ธิเบศวรดิลก ศรีประทุมสุริยวงศ์ องค์เอกาทศรถ จักรพรรดิราชา ชยันตมหาสมมติวงศ์ พระเจ้ากรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานี บุรีรมยราช ประสาสน์สุนทรธรรมแถลง มาถึงพระเจ้าเชียงใหม่ ด้วยเรายกพยุหโยธามาครั้งนี้ มิได้มีจิตยินดีที่จะชิงเอาราชสมบัติ บ้านเมือง แก้วแหวน เงิน ทอง ผู้คน ช้าง ม้า ของท่านโดยโลภเจตนา เรามีจิตศรัทธาเลื่อมใสจะใคร่เชิญพระพุทธปฏิมากรพระพุทธสิหิงค์กับพระพุทธปฏิมากรซึ่งแกะด้วยไม้จันทน์แดงทั้ง ๒ พระองค์ ขอให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งพระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์นั้นออกไป เมืองเชียงใหม่กับกรุงศรีอยุธยาก็จะได้เป็นทองแผ่นเดียวกัน มิฉะนั้น ให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกพลโยธาหาญออกไปทำยุทธนาการตามราชประเพณี โดยวิธียุทธสงครามช้างม้าหรือขบวนยุทธ์อย่างไรก็ตามที ครั้นให้จารึกพระราชสาส์นแล้ว ก็ให้ทูตนำไปถวายพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ จึงให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาส์นตอบ มี

ใจความว่า มหามหิศรราชภูมิบาล สุรสุรินทร ปรมินทราทิตย ชัดดิย มหาศาล ผู้ผ่านพิภพเชียงใหม่ ถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ด้วยพระอัยกาเราได้ผ่านพิภพศรีสัตนาคนหุต พระบิดาเราก็ได้ผ่านพิภพจันทบุรี ตัวเรานี้ก็ได้ผ่านพิภพเชียงใหม่ พระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์นี้ไซร้ ได้ด้วยบุญบารมีของเรา ๆ ก็มีจิตเลื่อมใส ทำสักการบูชาอยู่เป็นนิตย์ ซึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยายกพยุหโยธามาทำสงคราม ให้ได้ความเดือดร้อนแก่สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร เพื่อจะใคร่ได้พระปฏิมากรนั้น เราไม่ยอมให้แล้ว เรายอมถวายชีวิตแก่พระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อจารึกเสร็จแล้ว ให้ทูตนำไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระนารายณ์ทรงทราบราชสาส์นของพระเจ้าเชียงใหม่ดังนั้น จึงทรงจารึกพระราชสาส์นด้วยพระองค์เองมีใจความว่า กิจของสมณชีพราหมณ์ ก็คือหยายามตั้งหน้ารักษาศีลเจริญภาวนา กิจของพระมหากษัตริย์ก็มีการทำสงครามเป็นราชประเพณี ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่จะมานั่งงอมืองอเท้าอยู่ฉะนี้ ดูกิริยาเหมือนสตรีมีชาติอันชลาด ถ้าไม่ยอมให้พระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์แล้ว จงรักษาพระนครไว้ให้มั่นคง เราจะเข้าปล้นหักเอาให้ได้ ทรงจารึกแล้ว ให้ทูตเชียงใหม่นำไปถวายเจ้านายของตน พระเจ้าเชียงใหม่ก็มิได้ตอบประการใด เป็นแต่ให้รักษาพระนครมั่นไว้

พระยาสีหราชเดโชจึงทูลรับอาสาว่า จะตีเมืองเชียงใหม่ให้ได้ แล้วพระยาสีหราชเดโชจึงขึ้นม้าถือทวน นำหน้าพาทหารทั้งปวงเข้าไป

ใกล้กำแพงเมืองเชียงใหม่ แล้วร้องด้วยเสียงอันดังว่า กูชื่อพระยาสีหราช เดโช เป็นทหารเสือของพระนารายณ์ ใครมีฝีมือดีจงออกมารบกับกู แล้วพระยาสีหราชเดโชก็ขับพลเข้าประชิดกำแพงเมือง พวกพลทหารลาว ที่รักษาหน้าที่เชิงเทิน ก็พุ่งศัสตราวุธแหลนหลาวระดมขึ้นลงมาดังห่าฝน เหล่าดะกั้ว ทราย ขนน้ำมันยางอันตั้วเดือดไว้ ลงมาเบื้องอันมาก พลทหารไทยก็มิได้ย่อท้อถอยหลัง พากันเข้ารุดทำลายกำแพงเมืองเบื้น สามารถ พระยาสีหราชเดโชก็ถือดาบขึ้นกำแพงเมืองเข้าไปได้ ไล่ฆ่าฟัน พวกรักษาหน้าที่เชิงเทินแตกกระจัดกระจาย พลทหารก็ทำลายกำแพง เข้าเมืองได้ ไล่ฆ่าฟันทหารลาวล้มตายเบื้นอันมาก พระโพธิสารเจ้าเมือง เชียงใหม่ถูกอาวุธพิราลัยในที่รบ พวกทหารไทยจับได้นางทิพลีลามเหสี พระเจ้าเชียงใหม่ กับเจ้าวงศ์โอรสพระเจ้าเชียงใหม่ และพอริสังสา อำมาตย์และขุนนางข้าราชการทั้งปวงได้เบื้นอันมาก เก็บริบแก้วแหวน เงินทองได้เบื้นอันมาก แล้วนำมาถวายพระนารายณ์ ครั้นพระนารายณ์ มีชัยชนะได้เมืองเชียงใหม่แล้ว จึงให้เชิญพระพุทธสิหิงค์กับพระแก่น-จันทน์แดงมาประดิษฐานที่พลับพลา ให้มีการมหรสพสมโภชเบื้นอันมาก แล้วตรัสถามพระยาแสนหลวงอำมาตย์ของพระเจ้าเชียงใหม่ว่า เราได้ทราบข่าวว่า พระพุทธสิหิงค์นี้มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้จริงหรือ พระยาแสนหลวงกราบทูลว่า แต่เดิม เมื่อพระพุทธสิหิงค์ยังประดิษฐาน อยู่ที่เมืองปาตลีบุตรนั้น เหาะเหินเดินอากาศได้จริง แต่มีคนทุจริตมาคอย

เอาแก้วมณีที่ฝั่งเป็นพระเนตรไปเสีย แต่นั้นมา พระพุทธสิหิงค์ก็เหาะเหินเดินอากาศไม่ได้ ต่อมาเจ้าเมืองสรรคบุรีเชิญไปจากเมืองปาดลีบุตร ไปประดิษฐานที่เมืองสรรคบุรี ต่อนั้นไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองลำนางช้าง ต่อนั้นไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองจันทบุรี แล้วมาประดิษฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่นี้

เมื่อพระนารายณ์จะเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ จึงตั้งเจ้าวงศ์ ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าโพธิสารเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พระมเหสีและขุนนางข้าราชการทั้งปวงนั้น ก็ให้คงอยู่เมืองเชียงใหม่ตามเดิม แล้วให้เชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ ลงประดิษฐาน ณ เรือเอกไชย เสด็จยกทัพกลับยังพระนครศรีอยุธยา เมื่อเรือเอกไชยมาถึงพระฉนวนน้ำแล้ว ทรงประกาศให้ขุนนางข้าราชการและราษฎรทั้งปวง เล่นมหรสพสักการบูชา หนทางที่จะเชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ องค์นั้นนั้น ก็ให้โปรยทราย บั้กราชวัติ ผูกต้นมะพร้าว ต้นกล้วย ต้นอ้อยเป็นต้น แล้วเชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ องค์ ขึ้นประดิษฐานบนพระยานมาศ กั้นพระกลดชลิบทอง ๔ คัน เศวตฉัตร ๔ คัน เชิญไปประดิษฐานไว้ที่หอพระในพระราชวัง แล้วให้ทำการสมโภชเป็นอันมาก ในขณะนั้นพระพุทธสิหิงค์ก็ทำปาฏิหาริย์ต่างๆ และฆ้องชัยซึ่งได้มาแต่เมืองเชียงใหม่นั้น พระนารายณ์ก็ให้นำไปไว้สำหรับตีขานยามในพระราชวัง พวกเมืองเชียงใหม่ ซึ่งลงมากับขบวนทัพหลวงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้กลับคืน

ไปยังเมืองเชียงใหม่ทั้งสิ้น แต่นั้นมา เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็นำเครื่องบรรณาการมาถวายเป็นนิตย์มิได้ขาด

และพระนารายณ์นี้ ได้ทรงศึกษาวิทยาคมในสำนักพระอาจารย์พราหมณ์นี้มีอายุมากเป็นผู้เฒ่า ใบหูทั้ง ๒ ข้างยานถึงบ่า เป็นผู้ชำนาญในทางเวทมนตร์ มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้ เพราะฉะนั้น พระนารายณ์จึงมีบุญญาภินิหารและอิทธิฤทธิมาก วันหนึ่ง เสด็จทรงเรือพระที่นั่งเอกไชยในเวลาน้ำขึ้น รับสั่งว่าให้น้ำลด แล้วทรงพระแสงพิ่นลงน้ำก็ลดลงตามพระราชประสงค์ ครั้นน้ำลดลงแล้ว จึงรับสั่งให้น้ำขึ้น แล้วทรงพระแสงพิ่นลงอีก น้ำก็ขึ้นตามพระราชประสงค์ พระนารายณ์มีพระราชประสงค์อย่างไรก็เป็นไปตามทั้งสิ้น พระเกียรติยศของพระนารายณ์นั้นแผ่ไปทั่วทุกทิศ มีชาวต่างประเทศ เมืองแขกอรวง เมืองโคร่าน ฝรั่งเมืองฝรั่งเศส นำเครื่องบรรณาการ ดอกไม้เงินทองมาถวายขอเป็นพระราชไมตรี เมื่อพระนารายณ์เสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๕ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๔๐ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต พระนารายณ์สมภพวันอังคาร

เรื่องพระราเมศวร

เมื่อพระนารายณ์เสด็จสวรรคตแล้ว ข้าราชการทั้งปวงเห็นว่าพระนารายณ์ไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบพระวงศ์ ปรึกษากันว่าควรจะ

ยกราชสมบัติถวายแก่ใคร พวกที่รู้ประวัติเจ้าพระยาศรีสรศักดิจึงพูดขึ้นว่า พระราชโอรสของพระนารายณ์มีอยู่ คือเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์บุตรนางกุสาวดี ที่พระราชทานไปแก่เจ้าพระยาสุรสีห์ ด้วยพระนารายณ์ได้ตั้งสัตย์ไว้ว่า จะไม่เลี้ยงโอรสที่เกิดแต่นางนักสนม ครั้นนางกุสาวดีมีครรภ์ขึ้น จึงแกล้งยักย้ายถ่ายเทไป เพราะฉะนั้น ควรจะยกสมบัติให้แก่เจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ เมื่อปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันดังนี้แล้ว จึงเชิญเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ให้ขึ้นครองราชสมบัติ แต่เจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ไม่รับ ว่าบิดาของเรายังมีอยู่ ท่านทั้งปวงจงเชิญบิดาของเราขึ้นครองราชสมบัติเถิด ขุนนางข้าราชการทั้งปวงก็เชิญเจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าพระยาสุรสีห์มีพระนามเป็น ๒ อย่างๆ หนึ่งว่า สมเด็จพระธาดาธิบดี พระนามหนึ่งว่า พระราเมศวรๆ ทรงตั้งนางอุปละเทวีเป็นพระมเหสีฝ่ายขวา ทรงตั้งพระสุดาเทวีราชธิดาพระนารายณ์เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย พระสุดาเทวีมีพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า พระขวัญ ในเวลาที่พระขวัญประสูติจากครรภ์พระมารดานั้น มีเหตุเป็นนิมิตต่างๆ เป็นต้นว่า แผ่นดินไหว ประชาชนพากันเฉลิมลือว่าผู้มีบุญมาเกิด

และพระราเมศวรนั้น ไม่ใคร่พอพระทัยในทางยศศักดิ์ แม้จะเสด็จประพาสที่ใดๆ ก็ไม่มีขบวนแห่แหน ให้แต่องครักษ์ตามเสด็จเล็กน้อยเท่านั้น พอพระทัยที่จะบำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขอย่างเดียว จึงทรงตั้งเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราช ดูแล

กิจการบ้านเมืองต่างพระองค์ ในเวลานั้นพระมหาอุปราชถืออาชญาสิทธิ์สำเร็จราชการบ้านเมืองต่างพระองค์พระราเมศวรทั้งสิ้น พระราเมศวรให้สร้างวัดขึ้น ๔ วัด คือ วัดบุรบาริมวัดหนึ่ง วัดรัตนาปราสาทวัดหนึ่ง วัดบรมราสัตย์วัดหนึ่ง วัดชังคะยีวัดหนึ่ง แล้วให้ปฏิสังขรณ์วัดสุมังคลารามวัดหนึ่ง เมื่อพระราเมศวรเสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๔๔ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๑๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๖๙ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต พระราเมศวรสมภพวันศุกร์

เรื่องพระสุริเยนทราธิบดี

ข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญพระมหาอุปราชขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ ณ วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๑๐๖๓ ในวันเมื่อทำการราชาภิเษกนั้น เกิดมหัศจรรย์มีแสงสว่างทั่วไปทั้งพระราชวัง ข้าราชการทั้งปวงถือเอานิมิตนั้นเป็นเหตุ ถวายพระนามว่า พระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ภายหลังปรากฏพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า นรามรินทร์ พระเจ้าสุริเยนทราธิบดี มีพระมเหสีทรงพระนามว่า พระพันปีหลวง

ครั้นต่อมา พระขวัญราชโอรสพระราเมศวรมีพระชนม์ได้ ๑๔ ปี คิดร้ายต่อพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ตั้งซ่องสุมผู้คนไว้เป็นอันมาก กิตติศัพท์ทราบไปถึงพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ จึงรับสั่งให้เชิญพระขวัญเข้ามาเฝ้า

ในพระราชวัง แล้วรับสั่งถามว่า เจ้าตั้งซ่องสุมผู้คนจะคิดร้ายต่อเราจริงหรือ พระขวัญรับว่า การที่ตั้งซ่องสุมผู้คนนั้นจริง แต่ไม่ได้ประสงค์จะทำร้ายต่อพระองค์ ประสงค์จะบ่องกันบ้านเมือง พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีทรงพระดำริเห็นอาการพิรุธ จึงทรงปรึกษากับข้าราชการทั้งปวง ๆ จึงยกบทพระอัยการขึ้นพิพากษาว่า ผู้ที่ตั้งซ่องสุมผู้คนจะคิดประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ชอบให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีก็รับสั่งให้เอาตัวพระขวัญไปสำเร็จโทษเสียตามประเพณี

พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีมีพระราชโอรสด้วยพระมเหสีใหญ่ ๓ องค์ องค์ที่ ๑ พระนามว่า สุรินทรกุมาร องค์ที่ ๒ พระนามว่า วรราชกุมาร องค์ที่ ๓ พระนามว่า อนุชากุมาร ๆ นั้น กล้าหาญดุร้ายมาก วันหนึ่งรับสั่งให้พวกมหาดเล็กเด็ก ๆ ด้วยกันว่ายข้ามแม่น้ำ พวกมหาดเล็กเกรงอาญาก็พากันว่ายไป ที่มีกำลังน้อยจมตายบ้างก็มี ก็ดีดีพัทธราบถึงพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ ทรงพระพิโรธ รับสั่งให้เอาอนุชากุมารไปสำเร็จโทษเสียดังเด็กที่จมน้ำตายนั้น

และพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี มีราชบุตรอันเกิดด้วยพระสนมอีก ๓ พระองค์ นามว่า เจ้ากุมารอินทร์องค์หนึ่ง เจ้ากี่องค์หนึ่ง เจ้าดีองค์หนึ่ง

ครั้นต่อมา พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีให้สร้างมณฑปพระพุทธบาทหมื่อดสูง ๒๕ ศอก หุ้มทองแดง ลงรักปิดทอง แล้วให้สร้างวัดขึ้นที่ตำบลโพธิช้างล้ม ๒ วัด พระราชทานนามว่า พระอารามบรมกษัตริย์

วัดหนึ่ง ทุพิยารามวัดหนึ่ง ให้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์องค์หนึ่ง ลงรักปิดทองให้งดงาม พระราชทานนามว่า สุขวัญโพธิเพชรเจดีย์ แล้วให้เอาโลหะทั้ง ๕ มาสร้างพระปฏิมากรองค์หนึ่งสูง ๑๖ ศอก พระราชทานนามว่า สยัมภูทุดกามาลี

ในปีนั้น เจ้าเมืองกาญจนบุรีจับได้ช้างเผือกพังช้างหนึ่ง ช้างเผือกพลายช้างหนึ่ง นำมาถวาย จึงพระราชทานนามช้างเผือกพังว่า อินทไอยรา พระราชทานนามช้างเผือกพลายว่า บรมจักรบุปผาหนัด

พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีนี้มีบุญญาภินิหารและอิทธิฤทธิ์ ชำนาญในทางเวทมนตร์กายสิทธิ์มาก เวลากลางคืนก็ทรงกำบังพระกายเสด็จประพาสพึ่งกิจสุขทุกข์ของราษฎร และทรงตรวจตราโจรผู้ร้ายมิได้ขาด ทรงชุบเลี้ยงคนที่มีเวทมนตร์ให้เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์ รับสั่งใช้ให้กำบังกายออกตรวจโจรผู้ร้ายในราตรี ถ้าทรงทราบว่า ใครมีเวทมนตร์ดีแล้ว ให้มหาดเล็กลอบไปทำร้ายในเวลาหลับ ผู้ใดไม่เป็นอันตรายก็ให้พามาเลี้ยงไว้เป็นข้าราชการ ผู้ใดที่โอ่อวดทดลองไม่ได้จริง ก็ให้ลงพระราชอาญา พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีนี้ ทรงเป็นแม่นหาผู้เสมอยาก นกกาบินร้องมาในเวลากลางคืนก็ยิงถูก เต่าปลามัจฉาชาติในน้ำแต่หอแลเห็นเงาก็ยิงถูก และทรงชำนาญในทางโหราศาสตร์ รู้คำนวณฤกษ์ยามชาตาบ้านเมือง ได้ทรงพยากรณ์กาลอนาคตเป็นพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้ว่า น้ำในแม่น้ำและคลองทั้งปวงจะแดงเป็นโลหิต เมฆและท้องฟ้าจะแดง

เป็นแสงไฟ แผ่นดินจะไหวโดยมาก ยักษ์และผีบ้าจะเข้าเมือง เสื้อเมืองทรงเมืองจะหลีกเลี่ยง ฤดูหนาวจะเป็นฤดูร้อน โรคภัยจะเบียดเบียนสัตว์และมนุษย์ทั้งปวง โอชาว่านยาและผลไม้จะถอยรส เทพยดาที่รักษาพระศาสนาจะรักษาแต่คนพาล พวกที่อยู่ในศีลในธรรมจะถอยยศ มิตรจะกลับเป็นศัตรู เมียจะคิดทรยศต่อผัว คนต่ำตระกูลจะทำคนตระกูลสูงให้เสื่อมถอย ศิษย์จะล้ำครู พวกพาลจะมีอำนาจ พวกปราชญ์จะตกต่ำ น้ำเต้าจะจม กระเบื้องจะลอย ผู้ดีจะเดินตรอก ขี้ครอกจะเดินถนน มนุษย์จะมีอายุสั้นพลันตาย จะเกิดข้าวยากหมากแพง ฝูงมนุษย์จะอดอยาก ผีและเปรตจะปนอยู่กับคน สมณชีพราหมณ์จะร้อนใจ จะเกิดโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุม ที่ลุ่มจะกลับดอน ที่ดอนจะกลับลุ่ม พระพุทธศาสนาจะเศร้าหมอง คนที่สนุกเฮฮาจะได้ครองสมบัติ คนต่างชาติต่างภาษาจะเข้ามาเป็นเจ้านายดังนี้

อยู่มามีบัณฑิตคนหนึ่ง ชื่ออัยธรรมเถียร พึงลึกออกจากพระสำแดงตัวเป็นผู้วิเศษ โกหกตัวว่าเป็นเจ้าพระขวัญ ซึ่งพระสุริเยนทราธิบดีให้เอาตัวไปสำเร็จโทษเสีย ว่ายังไม่สิ้นพระชนม์ เทวดาพาไปเลี้ยงไว้ อัยธรรมเถียรแสร้งแต่งตัวทำท่าทางเหมือนพระขวัญ ล่อลวงให้คนเชื่อถือเป็นอันมาก ครั้นมีผู้นับถือมากขึ้น ก็ตั้งเกลี้ยกล่อมได้สมัครพรรคพวกประมาณ ๒,๐๐๐ เศษ ตระเตรียมเครื่องศัสตราวุธจะยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อมาถึงเมืองนครราชสีมา หลวงเทพราชาผู้ว่าราชการเมืองก็

เข้าเป็นสมัครพรรคพวกกับอ้ายธรรมเถียร จึงเอาช้างทรงพระบรมรัตนากาศมาให้อ้ายธรรมเถียร ๆ ก็ตั้งหลวงเทพราชาให้เป็นอำมาตย์ของตน แล้วก็ขึ้นขี่ช้างก้นเศวตฉัตร คุมพรรคพวกประมาณ ๒,๐๐๐ เศษ พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ยกเข้ามาทางบ้านเนินกระทุ่ม เกลี้ยกล่อมผู้คนตลอดมา

กิตติศัพท์ที่อ้ายธรรมเถียรยกทัพเข้ามานั้น ทราบไปถึงกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีจึงรับสั่งห้ามมิให้ราษฎรทั้งปวงเอิกเกริกวุ่นวายให้สงบอยู่ ครั้นอ้ายธรรมเถียรยกเข้ามาถึงคลองคูพระนคร ก็ขึ้นขี่ช้างข้ามมาทางสะพานคูนั้น พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีก็มิได้ให้ออกสู้รบ ทรงพระแสงปืนไปประทับอยู่ที่ป้อมมหาไชยบนเชิงเทินกำแพง พออ้ายธรรมเถียรมาถึงกลางสะพาน ก็ทรงยิงด้วยพระแสงปืน ถูกอกอ้ายธรรมเถียร ๆ ตกจากหลังช้างตายอยู่ที่สะพานนั้น แล้วพระเจ้าสุริเยนทราธิบดีก็ให้จับพวกที่เป็นหัวหน้า และหลวงเทพราชาไปประหารชีวิตเสีย นอกนอกจากนั้นมิได้เอาโทษ ให้ปล่อยไปทั้งสิ้น

พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีนี้ ทรงพระปัญญาเฉลียวฉลาด ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงบำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข มิได้มีพระทัยอินดีที่จะทำศึกสงคราม ให้ได้ความลำบากแก่ไพร่บ้านพลเมือง มีแต่ทรงพระอุตสาหะบำเพ็ญพระราชกุศล จนพระเกียรติยศเกียรติคุณปรากฏไปในนานาประเทศทั้งปวง

พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทราบว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีบุญญาภิสมภารและพระเดชานุภาพมาก จึงจัดเครื่องราชบรรณาการและพระราชธิดา ซึ่งมีพระชนมพรรษาได้ ๑๕ ปี ให้ราชทูตมาถวายพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ ก็ให้จัดเครื่องราชบรรณาการ และทรงแสดงความยินดีตอบแทนตามราชประเพณี แล้วโปรดให้พระราชธิดาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต เป็นพระมเหสีฝ่ายซ้าย ให้สร้างตำหนักให้อยู่ใหม่ ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกพระมเหสีฝ่ายซ้ายว่า เจ้าตำหนักใหม่ บรรดาข้าราชการซึ่งตามเสด็จพระมเหสีฝ่ายซ้ายมานั้น โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านมะม่วงหวาน

ในรัชกาลนั้น มีชายคนหนึ่งชื่อว่า ศรีปราชญ์ ฉลาดในทางโหราศาสตร์ และพระไตรปิฎก ชำนาญในทางแต่งกาพย์ โคลง บทกลอนทั้งปวงด้วย พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีพอพระทัยในทางโหราศาสตร์ นิติศาสตร์ พระไตรปิฎก กาพย์ โคลง บทกลอน ทรงทราบว่าศรีปราชญ์เป็นคนฉลาดในทางนั้น ก็ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงไว้ ศรีปราชญ์แต่งกาพย์ โคลง บทกลอนต่าง ๆ ถวาย พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีโปรดพระราชทานรางวัลเนือง ๆ

อยู่มา ศรีปราชญ์ลอบมีเพลงยาวเข้าไปถึงนางสนมในพระราชวัง พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีจับได้ ก็ทรงพระพิโรธ แต่มิได้ลงพระราชอาญาอย่างร้ายแรง เป็นแต่ให้เนรเทศไปอยู่เสียที่เมืองนครศรีธรรมราช ด้วย

ทรงเห็นว่า ศรีปราชญ์เป็นพหุสูต ฉลาดในบทกลอน และมิได้คิดประทุษร้ายอย่างร้ายแรงอะไร

เมื่อศรีปราชญ์ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ก็ยังประพฤติเช่นนั้นอีก ด้วยนิสัยใจคอชอบพางเจ้าชู้ คราวหนึ่ง แต่งเพลงยาวลอบไปให้ภรรยาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจับได้ก็โกรธสั่งให้คนจับศรีปราชญ์ไปฆ่าเสีย พวกที่รอบพอกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็พากันห้ามว่า ท่านอย่าให้ฆ่าศรีปราชญ์เสียเลยจะเกิดเหตุใหญ่ แต่เมื่อศรีปราชญ์ยังที่อยู่กรุงศรีอยุธยาลอบให้เพลงยาวแก่นางสนม พระเจ้าแผ่นดิน ๆ จับได้ยังไม่ให้ประหารชีวิต ด้วยทรงพระอาลัยว่า เป็นคนฉลาดในการแต่งหนังสือ เพียงแต่ให้เนรเทศมาชั่วคราว ถ้าท่านฆ่าศรีปราชญ์เสีย เห็นว่าจะมีความผิดเป็นแน่ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ไม่ฟังให้เอาตัวศรีปราชญ์ไปฆ่าเสีย เวลาที่จะลงดาบ ศรีปราชญ์จึงประกาศแก่เทพยดา แล้วแช่งว่า ดาบที่ฆ่าเรานี้ ภายหลังจงกลับฆ่าคนที่ใช้ให้ฆ่าเราเถิด เมื่อสิ้นคำแช่งก็พอดีลงดาบ ศรีปราชญ์ก็ตายอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น

ฝ่ายพระเจ้าสุริเยนทราธิบดีนั้น ถ้าทอดพระเนตรเห็นบทกลอนของศรีปราชญ์ก็ดี ทรงแต่งบทกลอนขัดข้องก็ดี ก็ทรงระลึกถึงศรีปราชญ์เนือง ๆ อยู่มาวันหนึ่ง ตลายพระพิโรธแล้ว จึงรับสั่งให้ข้าราชการไปตามตัวศรีปราชญ์เข้ามา ข้าราชการผู้รับพระสั่งจึงออกไปเมืองนครศรีธรรมราช

แจ้งความแก่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชว่า บัดนี้มีรับสั่งให้หาศรีปราชญ์ซึ่งเนรเทศออกมาอยู่เมืองนี้ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงแจ้งเหตุที่ได้ให้ฆ่าศรีปราชญ์ให้ข้าราชการผู้รับ ๆ สั่งพึ่งทุกประการ ข้าราชการผู้รับ ๆ สั่งจึงทำใบบอกเข้ามากราบทูลพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ ทรงพระพิโรธเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จึงให้มีท้องตราออกไป ให้เอาตัวเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชประหารชีวิตเสียด้วยดาบที่ฆ่าศรีปราชญ์นั้น

เมื่อพระเจ้าสุริเยนทราธิบดีเสวยราชย์นั้น พระชนม์ได้ ๔๙ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๗ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๕๖ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต เมื่อจุลศักราช ๒๐๖๙ ปี พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีสมภพวันจันทร์

เรื่องพระเจ้าภูมินทราชา

เมื่อพระสุริเยนทราธิบดีสวรรคตแล้ว ข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญพระสุรินทรกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระสุริเยนทราธิบดีขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระนามว่า พระเจ้าภูมินทราชา ภายหลังปรากฏพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าบรรยงก์รัตนนาศน์ พระเจ้าภูมินทราชามีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า เจ้าพ่ำทองสุก ๆ มีพระราชโอรส ๔ องค์ มีพระนามว่าเจ้านรินทร์องค์หนึ่ง เจ้าพ่ำอภัยองค์หนึ่ง เจ้าพ่ำปรเมศองค์หนึ่ง เจ้าพ่ำทับองค์หนึ่ง มีพระราชธิดา ๒ องค์ มีพระนามว่าเจ้าพ่ำเทพ

องค์หนึ่ง เจ้าพ่าประทุมมาองค์หนึ่ง เจ้าเสฐมเหสีรองมีพระราชโอรส องค์หนึ่ง มีพระนามว่า เจ้าพ่าพจน มีพระราชธิดา ๓ องค์ มีพระนามว่า เจ้าพ่าปุกองค์หนึ่ง เจ้าพ่าหงส์องค์หนึ่ง เจ้าพ่าหินองค์หนึ่ง รวมพระราชโอรสธิดาทั้งสองพระมเหสี เป็น ๑๐ องค์ด้วยกัน

พระเจ้าภูมินทราชา ทรงตั้งพระวรราชกุมารเป็นพระมหาอุปราช ตั้งโอรสผู้ใหญ่ของพระมหาอุปราชเป็นผู้ช่วย และพระเจ้าภูมินทราชาให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดมเหยงคณ์ ให้สร้างพระนอนไว้ในวัด (บ่าโมกร์นั้น) องค์หนึ่ง ยาว ๖๐ ศอก

ครั้นจุลศักราช ๑๐๗๖ ปี พวกญวนใหญ่ยกทัพเข้ามาตีกรุงกัมพูชา นักเทศเจ้ากรุงกัมพูชาสู้ญวนไม่ได้ ก็พาครอบครัวกับบริวารรวมทั้งสิ้น ๕๐๐ คน และช้างเผือกช้างหนึ่ง เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ถวายช้างเผือกแก่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าภูมินทราชาก็ให้รับช้างเผือกไว้ พระราชทานนามว่า บรมรัตนวกาศเกลาสศิริวงศ์ แล้วรับสั่งให้ยกกองทัพใหญ่ไปตีกรุงกัมพูชา พวกญวนก็พากันแตกพ่ายหนีไปสิ้น พระเจ้าภูมินทราชาจึงรับสั่งให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาออกไปปกครองบ้านเมืองตามเดิม พวกญวนรู้ว่าทหารไทยกลับแล้ว และพระเจ้ากรุงกัมพูชาออกมาอยู่อย่างเดิม ก็ยกทัพมาตีกรุงกัมพูชาอีก พระเจ้ากรุงกัมพูชาก็หนีเข้ามากรุงศรีอยุธยาอีก แต่เป็นอย่างนี้หลายครั้ง ในครั้งหลัง พระเจ้าภูมินทราชาให้ทหารยกเข้าไปตีกรุงกัมพูชาคืนได้ แล้วรับสั่งให้

พระเจ้ากรุงกัมพูชาออกไปอีก พระเจ้ากรุงกัมพูชาก็ทรงพระกันแสงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้อาศัยพระบารมีปกเกล้า ฯ มาหลายครั้งแล้ว ก็รักษาบ้านเมืองไว้ไม่ได้ ข้าพระองค์ไม่ไปแล้ว ขออยู่รับราชการในกรุงศรีอยุธยาไปกว่าชีวิตจะหาไม่ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงข้าพระองค์ไว้ในกรุงศรีอยุธยาเถิด พระเจ้าภูมินทราชาก็โปรดให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาอยู่ในพระนครศรีอยุธยาตามประสงค์

ครั้นต่อมา พระเจ้าภูมินทราชาทรงพระประชวรมีพระอาการหนัก เจ้าพ่อภัยกับเจ้าพ่าปรเมศจึงปรึกษากันว่า พระบิดาเราทรงพระประชวรมีพระอาการหนัก เห็นจะทรงพระชนม์อยู่ไม่นาน ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ราชสมบัติจะไปตกอยู่กับพระมหาอุปราช ควรเราซึ่งเป็นราชโอรสจะช่องสุมผู้คนไว้ให้มาก เวลาพระบิดาสวรรคตแล้ว จะได้ต่อสู้รักษาราชสมบัติไว้ มิให้ตกไปเป็นของพระมหาอุปราช และถึงในเวลานี้ ก็ควรจะเกื้อกันอย่าให้พระมหาอุปราชเข้าเฝ้าเยี่ยมเยียนทราบพระอาการได้ เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนี้แล้ว ก็ตั้งช่องสุมผู้คน ช้างม้าเป็นกำลังไว้เป็นอันมาก และอ้างรับสั่งห้ามมิให้ใครเข้าเฝ้าเยี่ยมเยือนพระอาการของพระเจ้าภูมินทราชาได้ ถึงพระมหาอุปราชก็ให้เข้าเฝ้าเยี่ยมเยือนพระอาการได้แต่เป็นบางคราว พระเจ้าภูมินทราชาทรงพระประชวรหนักลง ก็เสด็จสวรรคต เมื่อพระเจ้าภูมินทราชาได้เสวยราชย์พระชนม์ได้ ๓๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๕๔ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต เมื่อจุลศักราช ๑๐๙๑ ปี

เรื่องพระมหาธรรมราชา

เจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศก็บีดความมิให้แพร่งพรายให้ใครรู้ว่าพระราชบิดาเสด็จสวรรคต ให้ตระเตรียมเครื่องศัสตราวุธและผู้คนตั้งมั่นอยู่ในพระราชวัง

ฝ่ายพระมหาอุปราชทรงสังเกตได้ระแคะระคายว่า เจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศเกียดกันจะเอาราชสมบัติ เห็นว่าจะเกิดเป็นข้าศึกกันเป็นแน่แล้ว จึงเกลี้ยกล่อมพระเจ้ากรุงกัมพูชาและคนอื่น ๆ ได้เป็นอันมากตั้งมั่นอยู่ ยังมิได้ทำการรบพุ่งประการใด เพราะไม่ทรงทราบว่าพระเชษฐาธิราชสวรรคต ครั้นจะลงมือรบพุ่งในเวลานั้น กลัวจะเป็นคิดขบถต่อพระเชษฐาธิราช ฝ่ายเจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศก็ให้เอาบื้นใหญ่น้อยระดมยิงเอาพระมหาอุปราช ๆ ให้สืบว่า พระเชษฐาธิราชมีพระอาการเป็นประการใด ก็ยังไม่ได้ความ จึงให้ตั้งสงบไว้ มิได้ทำการสู้รบโต้ตอบ เป็นแต่ให้ปูนบำเหน็จรางวัลให้ผู้คนที่ถูกเจ็บบ่วย เพื่อจะรักษาน้ำใจไว้ เมื่อข้าราชการทั้งหลายทราบว่า จะเกิดสงครามในเมืองเป็นแน่ ก็พากันไปเข้ากับพระมหาอุปราชเป็นอันมาก เพราะเห็นว่ามีพระทัยโอบอ้อมอารี ในขณะนั้น ผู้เขียนหนังสือลับบอกข่าวที่พระเจ้าภูมินทราชาเสด็จสวรรคตแล้ว ผูกติดกับข้างคันพระเกษเดช ปล่อยไปจากพระราชวัง เพื่อจะให้พระมหาอุปราชทรงทราบความจริง ด้วยอำนาจบุญญาภินิหารของพระมหาอุปราช ช้างนั้นก็ข้ามน้ำตรงไปยังสำนักพระ

มหาอุปราช เหมือนดังมีคนชี้ขับไป พวกข้าราชการในพระมหาอุปราช เห็นดังนั้นก็พากันจับ เห็นหนังสือผูกติดกับช้างดังนั้น ก็นำไปถวายพระมหาอุปราช ในเวลานั้นม้าทรงของพระมหาอุปราชตัวหนึ่ง หลุดพลัดออกจากโรง เที่ยวเตะถีบขบกัดหญิงชายเป็นอลหม่าน พวกชาวเมืองกลัวม้าเป็นกำลัง พากันโจษจ้ออื้ออึงไปว่า พระมหาอุปราชให้หหารหายตัวขึ้นขี่ม้าเที่ยวปราบปรามข้าศึก กิตติศัพท์ทราบไปถึงเจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศ และไพร่พลของเจ้าพ่อภัยเจ้าพ่าปรเมศ ต่างก็พากันย่อท้อตกใจกลัวเป็นอันมาก

ในขณะนั้น มหามนตรีจางวางและพระยาธรรมาเสนาบดีกรมวัง กับนายสุจินตามหาดเล็กเชิญพระแสง ๓ คน จึงเขียนหนังสือลับมีใจความว่า พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตแล้วแต่เวลาปฐมยาม เจ้าพ่อภัยเจ้าพ่าปรเมศคิดการลับจะทำร้ายพระองค์ บรรดาข้าราชการพากันเบื่อหน่ายเอาใจออกหาก และย่อท้อเกรงพระบารมีพระองค์เป็นอันมาก ขอให้พระองค์ยกกองทัพเข้ามาเถิด ข้าพระองค์ทั้ง ๓ จะคอยรับเสด็จ ครั้นเขียนแล้ว ก็ส่งให้คนสนิทลอบออกไปถวายพระมหาอุปราช ๆ ได้ทราบความดังนั้นก็ทรงยินดี เวลาย่ำรุ่งก็ตระเตรียมไพร่พลเป็นอันมาก ยกเข้ามายังพระราชวัง เจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศทราบว่า พระมหาอุปราชยกเข้ามาแล้ว ก็เอาพระแสงชื่อพระยากำแจกที่กำจัดภัย เป็นของตั้งแต่ครั้งพระยาแกรกกับพระยามรงค์ค่ควรเมืองและแก้วแหวนเงินทอง ภูษา

อาภรณ์ของดี ๆ มีราคา ทั้งเสบียงอาหารเป็นอันมาก ให้คนขนลงบรรทุกเรือ พาข้าราชการที่สนิทชิดใช้หนีไปยังตำบลบ้านดาลาน

ในขณะนั้น ข้าราชการทั้งปวงจึงยกพระมหาอุปราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระนามว่า พระมหาธรรมราชา เมื่อพระมหาธรรมราชาได้เสวยราชย์แล้ว ทรงทราบว่า เจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศ เอาพระอำมรงค์กับพระแสงสำหรับพระนคร และพาข้าราชการไปมาก จึงให้อำมาตย์คุมพลทหารออกเที่ยวตามจับ เจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศ ทราบว่า พระมหาธรรมราชาให้คนออกเที่ยวตามจับ จึงเก็บเอาสิ่งของแต่พอกำลัง แล้วให้ล่มเรือจมน้ำเสีย พระอำมรงค์กับพระแสงก็จมอยู่ในน้ำกับเรือนั้น แล้วก็พากันหนีซุกซ่อนกระจัดกระจายไป เจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศได้นายบุญคงมหาดเล็กตามไปด้วยคนหนึ่ง เที่ยวหนีซุกซ่อนอยู่ในป่า ครั้นหลายวันเข้า เสบียงอาหารก็หมดลง นายบุญคงเป็นคนกลัญญูสัตย์ซื่อต่อเจ้านายของตน ก็อุตสาห์เที่ยวแสวงหาอาหารมาถวาย พวกอำมาตย์ของพระมหาธรรมราชาที่เที่ยวติดตามไป พบนายบุญคงในกลางป่า สงสัยจึงจับมาเฆี่ยนถาม นายบุญคงได้ความเจ็บปวดเป็นสาหัสทนไม่ได้ ก็รับเป็นสัตย์ พวกอำมาตย์จึงให้นำไปจับเจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศ ได้ทั้ง ๒ องค์ นำมาถวายพระมหาธรรมราชา ๆ จึงรับสั่งให้เอาเจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศไปสำเร็จโทษเสีย พวกพ้องของเจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศ ซึ่งหนีซุกซ่อนไปในทิศต่าง ๆ ที่ตามจับได้ ก็ให้ประหาร

ชีวิตเสียสิ้น แต่นายบุญคงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้เลี้ยงไว้ ด้วยรับสั่งว่า เป็นคนซื่อสัตย์กตัญญูต่อเจ้านาย

พระมหาธรรมราชานั้นมีพระมเหสี ๓ องค์ พระเมหสีใหญ่มีพระนามว่า กรมหลวงอภัยนุชิต พระมเหสีที่ ๒ พระนามว่า กรมหลวงพิจิตรมนตรี มเหสีที่ ๓ พระนามว่า อินทสุชาเทวี กรมหลวงอภัยนุชิตมีพระราชโอรสธิดา ๙ พระองค์ คือ ๑ เจ้าฟ้าชายนราธิเบศร ๒ เจ้าฟ้าหญิงบรม ๓ เจ้าฟ้าหญิงธิดา ๔ เจ้าฟ้าหญิงรัศมี ๕ เจ้าฟ้าหญิงสิยวงศ์ ๖ เจ้าฟ้าหญิงอินทรประชาวดี ๗ เจ้าฟ้าหญิงสุริยา กรมหลวงพิจิตรมนตรีมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระนามว่า เจ้าฟ้าเอกทัศพระองค์หนึ่ง เจ้าอุทุมพรพระองค์หนึ่ง มีพระราชธิดา ๖ พระองค์ พระนามว่า เจ้าฟ้าศรีประชาพระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้าสุริยบุรพาพระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้าสัตรีพระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้าอินทวดีพระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้าจันทร์พระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้านุ่มพระองค์หนึ่ง อินทสุชาวดีมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่า เจ้าฟ้าอัมพร มีพระราชธิดา ๒ พระองค์ พระนามว่า เจ้าฟ้ากุณฑลองค์หนึ่ง เจ้าฟ้ามงกุฎองค์หนึ่ง พระมหาธรรมราชามีพระราชโอรสธิดาเกิดแต่นางนักสนมอีกเป็นอันมาก รวมทั้งสิ้นถึง ๑๐๔ องค์

ครั้นต่อมา พระมหาธรรมราชาทรงตั้งเจ้าฟ้านราธิเบศรเป็นพระมหาอุปราช พระราชทานเจ้าฟ้านุ่มเป็นพระมเหสี แต่เจ้าฟ้านุ่มไม่มีพระโอรสธิดา

แต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้เป็นพระมหาอุปราชนั้น เจ้าฟ้านราธิเบศร มีเจ้าหญิงมิตร์ เจ้าหญิงชื่น เจ้าชายฉัตร์ เกิดแต่หม่อมเหญก มีเจ้าชายสีสังเกิดแต่หม่อมจัน มีเจ้าหญิงดาราเกิดแต่หม่อมเจ้าหญิงสอ้อย มีเจ้าชายมึ่งเกิดแต่หม่อมด่วน มีเจ้าหญิงชี เจ้าหญิงชาติเกิดแต่หม่อมสุ่น รวม ๙ องค์

ในปีนั้น เจ้าฟ้านักกายฟ้าเจ้าเขมร นำช้างเผือกพังมาถวายพระมหาธรรมราชาช้างหนึ่ง พระมหาธรรมราชาพระราชทานนามว่า วิไชยหัสดี เจ้าฟ้านักพระอุไทยพระเจ้ากรุงกัมพูชา ให้นำช้างเผือกพลายมาถวายช้างหนึ่ง พระราชทานนามว่า พระบรมราชไทยศวร ช้างเผือกตัวนี้มีช้างเบื้องซ้ายขาวมากกว่าช้างเบื้องขวา พระยานครศรีธรรมราชจับได้ช้างเผือกช้างหนึ่งมาถวาย พระราชทานนามว่า บรมคชลักษณสุประดิษฐ เจ้าเมืองเพชรบุรีจับได้ช้างเผือกช้างหนึ่งมาถวาย พระราชทานนามว่า บรมนาเคนทร กรมการจับช้างเผือกเข้าเพนียดเมืองนครชัยศรีได้ ๔ ช้าง มาถวาย พระราชทานนามว่า บรมคชช้างหนึ่ง บรมพิไชยช้างหนึ่ง บรมจักรช้างหนึ่ง จอมพลสำเนียงช้างหนึ่ง แล้วให้มีการมหรสพสมโภชเป็นอันมาก

ครานั้น สมิงทอรามัญซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นขบถ คุมสมัครพรรคพวกเป็นอันมาก เที่ยวตีบ้านเล็กเมืองน้อยตามชายพระราชอาณาเขต ข้าราชการซึ่งรักษาหน้าที่ ก็คุม

พลหารออกไปรบ จับสมิงทอและพรรคพวกสมิงทอฆ่าเสีย แต่นั้นมา กรุงศรีอยุธยาก็ปราศจากเสี้ยนหนาม มีความสุข ความเจริญ ข้าวปลาอาหารก็บริบูรณ์ ด้วยพระมหาธรรมราชาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นเนืองนิตย์

ครั้นจุลศักราช ๑๐๙๕ ปี พระมหาอุปราชทิวงคต พระมหาธรรมราชาจึงทรงตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นพระมหาอุปราช พระราชทานเจ้าฟ้าท้าวต่อย ธิดาของพระมหาอุปราชที่ทิวงคตให้เป็นพระมเหสี

ครานั้น กษัตริย์ซึ่งเป็นพระเจ้ากรุงลังกาให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามากรุงศรีอยุธยา ข้าราชการจึงกราบทูลพระมหาธรรมราชาให้ทรงทราบ พระมหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้เกณฑ์พลเมืองตกแต่งถนนหนทางให้เรียบร้อยสะอาด ให้พวกพ่อค้าออกตลาดตามฟากถนน และให้แต่งช้างบุปผาหนัดประดับเครื่องยศาภรณ์พร้อมด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ทุกหมวด ทุกกอง ซึ่งแต่งตัวเต็มยศสรรพด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ยืนประจำตามระยะทางซ้ายขวาบ่าติด ๆ กัน ให้ปลูกปะรำเป็นระยะทั้งสองฟากถนน มีมหรสพเต้นรำประจำอยู่ตามปะรำ ทั้งมีเครื่องดนตรี พิณพาทย์ ระนาด ม้องตลอดระยะทาง ราชบัลลังก์ที่จะเสด็จออกรับแขกเมืองนั้น ก็ให้ตกแต่งให้งดงาม ตั้งเศวตฉัตรรายรอบด้วยเครื่องอภิรมย์ตามขัตติยยศ ให้พระราชวงศานุวงศ์ เจ้าประเทศราช และข้าราชการทั้งปวงแต่งตัวเต็มยศเข้าเฝ้าอยู่ตามฐานานุศักดิ์ พระมหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้เบิกทูตลังกา

เข้ามาในพระนครตามระยะทางที่ตกแต่งไว้ เมื่อทูตลังกาไปถึงขบวน ใด ๆ เช่นขบวนจตุรงคเสนา ขบวนเหล่านั้นก็ทำความเคารพตามธรรมเนียม ไปถึงพวกดนตรี ๆ ก็ประโคมขับร้อง ไปถึงข้าราชการเจ้ากระทรวง เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ก็ทำปฏิสันถารต้อนรับ แสดงความปราศรัยต่อกัน จนกระทั่งถึงที่ประทับพระที่นั่งมหาปราสาทข้างหน้า ทูตลังกาจึงถวายพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ ในพระราชสาสน์มีใจความว่า ข้าพระองค์ผู้เป็นพระอนุชาผ่านพิภพสิงหลทวีป ขอโอนเศียรเกล้าถวายบังคมมายังพระเชษฐาธิราช พระเจ้ามหาธรรมราชาผู้ผ่านพิภพกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ด้วยข้าพระองค์ได้ทราบพระเกียรติยศเกียรติคุณของพระเชษฐาธิราช ว่าทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนัตยาธิคุณ แผ่เผื่อเกื้อหนุนแก่สมณชีพราหมณาจารย์ด้วนหน้า บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นศาสนูปถัมภก โปรดให้หมู่สงฆ์เล่าเรียนพระไตรปิฎกเป็นนิจกาล และคัดลอกจดจารแบบแผนพระไตรปิฎกไว้ พระคุณเหล่านี้เป็นเครื่องจูงใจข้าพระองค์ซึ่งอยู่ห่างต่างประเทศ ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายบังคมชมพระบารมี อนึ่ง ข้าพระองค์ก็มีจิตยินดีเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ในลังกาทวีปมีแบบแผนพระปริยัติธรรมขาดบกพร่องเคลื่อนคลาด ทั้งภิกษุสงฆ์ที่เฉลียวฉลาดอาจจะรอบรู้ในพระไตรปิฎกก็ไม่มี โดยเหตุนี้ ข้าพระองค์ขอพระบารมีพระเชษฐาธิราชเจ้า โปรดพระราชทานซึ่งภิกษุสงฆ์ที่รอบรู้พระปริยัติศาสนา เพื่อ

ได้สั่งสอนชาวลังกาที่เลื่อมใส เป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไปสิ้นกาลนานเทอญ

เมื่อพระมหาธรรมราชาทรงทราบพระราชสาสน์แล้ว จึงมีพระราชปฏิสันถารถามถึงพระเจ้ากรุงลังกาและพระมเหสี พระราชโอรส เสนามาตย์ ข้าราชการ ชาวปลาอาหาร บ้านเมืองชนบท ว่าเรียบร้อยเป็นสุขสำราญอยู่หรืออย่างไร ราชทูตก็กราบทูลว่า เจริญสุขอยู่ทุกประการ ครั้นสมควรเวลาแล้วเสด็จขึ้น ราชทูตก็ออกไปพักอยู่ที่สถานทูต

พระมหาธรรมราชาจึงให้ข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามาเฝ้าพร้อมแล้วรับสั่งว่า บัดนี้พระเจ้ากรุงลังกามีราชสาสน์เข้ามาขอพระภิกษุที่ชำนาญในพระไตรปิฎก ท่านทั้งปวงจงเลือกคัดพระภิกษุที่ชำนาญในพระไตรปิฎก กับพระปฏิมากรเป็นธรรมบรรณาการส่งไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา ข้าราชการรับพระราชโองการแล้ว ก็เลือกคัดได้พระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาลีหนึ่ง พระอริยมุนีหนึ่ง กับพระสงฆ์อีก ๔๐ รูป และพระปฏิมากร พระยืนห้ามสมุทร กับพระปฏิมากรอื่นอีก ๑๐ องค์ และพระไตรปิฎกกับเครื่องบรรณาการอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ครั้นจัดเสร็จแล้ว จึงกราบทูลพระมหาธรรมราชา ๆ จึงทรงตั้งให้ข้าราชการที่เฉลียวฉลาด ๓ คน คือ พระสุนทรหนึ่ง พระสุธรรมไมตรีหนึ่ง กุมมรไทยหนึ่ง เป็นราชทูต อุปทูต ตรีทูต กำกับไปกับอำมาตย์ราชทูตเมืองลังกา ครั้นสำเภาแล่นออกไปในมหาสมุทร ก็บังเกิดเป็นแสงแดง โดประมาณเท่าผลหมาก

ตรงศีรษะเรือ พวกกัปตันและต้นหนเห็นแล้ว ก็สะดุ้งตกใจ ด้วยเคยสังเกตว่า อากาศชนิดนี้ เคยเกิดลมอันร้ายแรง จึงสั่งให้พวกในสำเภากินข้าวปลาอาหารซึ่งจะอิ่มหนได้หลาย ๆ วัน และให้นุ่งห่มผ้าน้ำมันเตรียมพร้อมทุกตัวคน ขณะนั้น พระอุบาลีกับพระอริยมุนี และพระสงฆ์ทั้งปวงจึงให้เชิญพระพุทธปฏิมากรห้ามสมุทรมาประดิษฐานที่ศีรษะเรือสำเภา แล้วพากันนั่งเรียงแถวทั้งซ้ายขวาพระปฏิมากร เจริญพระพุทธมนต์เย็นปรกติอยู่ ไม่ช้าก็เกิดลมสลาตันกล้าขึ้น ๆ ทุกที กระทั่งเย็นสีแดงไปทั่วอากาศ พัดตรงมาที่เรือ พวกมนุษย์ในเรือก็พากันร้องไห้รักตัวเย็นอันมาก ด้วยอำนาจพระพุทธปฏิมากรห้ามสมุทร และอำนาจพระพุทธมนต์และศีลาธิคุณแห่งพระผู้เย็นเจ้าเหล่านั้น พอลมสลาตันพัดมาถึงเรือ ก็หลีกเย็นข่องเลยไป ลูกคลื่นใหญ่ ๆ มาใกล้เรือก็หายไป พวกกัปตันและต้นหนเห็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็พากันยินดี จึงให้จดวันคืนที่เกิดลมสลาตันไว้ และพากันสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยเย็นอันมาก แล้วพากันทำสักการบูชา ครั้นสำเภาไปถึงกรุงลังกาแล้ว ราชทูตลังกาก็พากันเข้าไปกราบทูลพระเจ้ากรุงลังกาว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน พระพุทธปฏิมากรและพระไตรปิฎก กับพระสงฆ์มาอีกหลายรูป แล้วกราบทูลความที่เกิดคลื่นลมร้ายแรงขึ้น และพระสงฆ์ได้พากันตั้งพิธีเจริญพระพุทธมนต์ และคลื่นลมหายไป ถวายพระเจ้ากรุงลังกาทุกประการ พระเจ้ากรุงลังกาก็ทรงยินดีเย็นอันมาก รับสั่งให้

ลาดปูพรมเจียม และคาดผ้าขาวตั้งแต่พระราชวัง กระทั่งถึงท่าเรือ ให้ประดับประดาวิจิตรงดงาม แล้วให้แห่แหนพระพุทธปฏิมากร และพระไตรปิฎก กับพระสงฆ์ทั้งปวงเข้าไปในพระราชวัง แล้วนิมนต์ให้พระสงฆ์ทั้งปวงนั่งบนอาสน์ ทรงทำปฏิสันถารถามถึงสุขทุกข์ ไพร่บ้านพลเมืองข้างกรุงศรีอยุธยาตามพระราชประเพณี แสดงอินดีต่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้มีพระทัยเอื้อเฟื้อเป็นอันมาก แล้วให้สร้างปราสาทเชิญพระปฏิมากรและพระไตรปิฎกประดิษฐานไว้ ฝ่ายพระสงฆ์ทั้งปวงนั้น พระเจ้ากรุงลังกาก็ให้สร้างอารามถวาย และทรงอุปถัมภ์ค้ำชูมิให้เดือดร้อน ชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงก็พากันเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ให้บุตรและทาสบวชเป็นภิกษุสามเณรรวม ๔๐๐ เศษ ฝ่ายพระอุบาลี พระอริยมุนี ก็ตั้งใจสั่งสอนภิกษุสามเณรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมิได้ขาด ครั้นนานมาเห็นว่าพระปริยัติธรรมแพร่หลาย มีศิษย์ที่เชี่ยวชาญมากแล้ว จึงเข้าไปถวายพระพรกับพระเจ้ากรุงลังกาว่า จะขอถวายพระพรลากลับพระนครศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงลังกาก็ให้ทำการสมโภช แล้วจัดไทยธรรมถวายเป็นอันมาก ให้พวกสำเภารับมาส่งยังกรุงศรีอยุธยา ครั้นพระอุบาลีกับพระอริยมุนีมาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระมหาธรรมราชา ทูลความตั้งแต่ไปสำเภาถูกลมพัดมาจนกระทั่งได้สั่งสอนให้ภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วทูลลาพระเจ้ากรุงลังกากลับ ถวายพระมหาธรรมราชาทุกประการ พระมหาธรรมราชาก็ทรงยินดีเป็นอันมาก

ต่อมา พระมหาธรรมราชาให้จัดเครื่องราชบรรณาการ คือ พานพระศรี พระเต้า พระสุวรรณภิงคาร พระสุพรรณศรี พระสุพรรณราช กับผ้าแพรพรรณต่าง ๆ แล้วให้จารึกพระราชสาส์นลงในพระสุพรรณบัฏ ให้พระทราเบิ้นราชทูต เชิญพระราชสาส์นเจริญทางพระราชไมตรี และคุมเครื่องราชบรรณาการไปยังเมืองอังวะ พระเจ้าอังวะก็ให้ข้าราชการจัดรบวนรับทูตกรุงศรีอยุธยาโดยแข็งแรง พระทราจึงเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น กับเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้าอังวะ ๆ ทรงทราบพระราชสาส์นเจริญพระราชไมตรี ก็ทรงยินดี จึงให้ทูตกรุงศรีอยุธยาไปพักอยู่ที่สถานทูต และให้เลี้ยงดูเป็นอันมาก รุ่งขึ้นวันใหม่ พระเจ้าอังวะจึงให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาส์น และจัดเครื่องราชบรรณาการคือ อำพันทองกัน พานพระศรีขนาดน้อย พานพระศรีขนาดใหญ่ พระเต้า พระสุวรรณภิงคาร พระสุพรรณศรี พระสุพรรณราช ก้อนดินสอแก้ว น้ำมันดิน ผ้าแพรพรรณต่างๆ แล้วให้ราชทูตพม่าพาทูตไทยมาส่งยังกรุงศรีอยุธยา แต่นั้นมา เมืองอังวะกับกรุงศรีอยุธยาก็เป็นไมตรีต่อกัน

และพระมหาธรรมราชานั้น มีพระราชศรัทธามาก ให้สร้างพระอารามใหญ่ถึง ๗ พระอาราม คือ วัดดูหาสระหนึ่ง วัดกุฎีดาวหนึ่ง วัดวรเสลาหนึ่ง วัดราชบุรณะหนึ่ง วัดวรโพธิ์หนึ่ง วัดพระปรางค์หนึ่ง วัดปราไทยหนึ่ง สร้างพระนอนใหญ่ขึ้นองค์หนึ่ง พระราชทานนามว่า พระนอนจักรศรี เสร็จแล้วบริจาคพระราชทรัพย์ บำเพ็ญพระราชกุศล

เป็นการฉลองเป็นอันมาก และทรงพระกรุณาโปรดห้ามมิให้ใครฆ่าสัตว์ในบริเวณพระนครศรีอยุธยา ข้างทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศตะวันออกข้างละโยชน์ ๆ ในกาลนั้น มีบ่อทองเกิดขึ้นที่บางตะพาน มีผู้ร่อนทองเข้ามาถวาย บางตะพานจึงเป็นส่วยทองแด่นั้นมา

และพระมหาธรรมราชานั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคแก้ว แหวน เงิน ทอง พระราชทานแก่อาจกวณิพกเป็นอันมาก และให้ทำฉลากมีนามพระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา พระสนม ช้าง ม้า รถ เครื่องทรง แล้วทรงแจกจ่าย ใครได้ฉลากอย่างไรให้นำมาขึ้นพระราชทานค่าไถ่ถอนตามสมควรมากและน้อย

พระมหาธรรมราชาพระราชทานพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรมบีละร้อย พระราชทานผ้าไตรเพื่อกฐินกิจบีละร้อยไตร และพระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับมีมหรสพสมโภชพระพุทธรูป ๔ พระองค์ คือ พระพุทธรูปสุวรรณหัวองค์หนึ่ง พระพุทธรูปที่เมืองนครศรีธรรมราชองค์หนึ่ง พระพุทธรูปที่เมืองพระพิษณุโลกองค์หนึ่ง พระพุทธรูปสำหรับกรุงศรีอยุธยาองค์หนึ่ง องค์ละ ๕๐ ทุก ๆ บีมิได้ขาด พระราชทานทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทอีกบีละร้อย และให้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ฉันเช้าทุก ๆ วันมิได้ขาด เวลามีสุริยุปราคา จันทรุปราคา ก็พระราชทานเสื้อ ผ้า เงินเพื่อง เงินสลึง ข้าวปลาอาหารแก่พวกยาจกวณิพก คนเจ็บไข้และทารกเป็นต้น ถึงเวลา

เข้าพรรษาก็ทรงสมาทานอุโบสถศีลเดือนละ ๔ ครั้ง บรรดาพระราชวงศา นุวงศ์และมหาดเล็กทั้งปวงนั้น เมื่ออายุครบอุปสมบท ก็ทรงเบิ่นพระ ธุระในการจัดให้อุปสมบท ถ้ายังมิได้อุปสมบทแล้ว ก็ยังไม่ให้รับราชการ

ต่อมา พระมหาธรรมราชาทรงพระดำริว่า พระพุทธบาทที่เขา สุวรรณบรรพตนั้น มีวัดวาอารามที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อนให้สร้างขึ้น ชำรุดทรุดโทรมมาก จึงให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งสิ้น และมณฑปพระ พุทธบาทนั้น ให้ลงรักปิดทอง ข้างในมณฑปให้แผ่เงินปูเต็มตลอดพื้น ฝาผนังให้ประดับกระจกงดงาม บนเพดานและขื่อนั้น ก็ให้ลงรักปิดทอง ฉลุเบิ่นกระหนกช่อห้อย แซวนโคมแก้ว โคมระย้าสีต่าง ๆ ที่รอยพระ พุทธบาทนั้น ให้บุทองคำเบิ่นลายบัวหงายประดับรอบ แล้วให้เอาทองคำ มาจำลองเบิ่นรอยพระพุทธบาท ประดับพลอยทับทิมสวมครอบลงข้างบน พระพุทธบาท ประดู่สำหรับเข้าออกนั้น ให้ประดับด้วยมุกเบิ่นลวดลาย กันสาดรอบ มณฑปนั้นให้มุงกระเบื้องแล้วด้วยดีบุกทั้งสิ้น ตามลวดลาย มณฑปนั้น ให้ลงรักปิดทองเบิ่นพื้น ระเบียงรอบมณฑปและพื้นระเบียง ให้ประดับปูลาดด้วยอิฐดีบุกทั้งสิ้น แล้วให้ก่อพระเจดีย์ศิลาอ่อน สูง ประมาณ ๒ ศอก ห่างกันประมาณคืบ ๑ หรือก้ามา ๑ รอบกำแพงแก้ว แล้วให้ก่อกำแพงแก้วแล้วด้วยอิฐดีบุกรอบลานพระพุทธบาท มีด้านกว้าง และด้านยาวพ้นออกไปจากมณฑปด้านละ ๒๐ วา แล้วลงรักปิดทองทำ

เป็นกอบัว ใบบัว ดอกบัวบุทองแดงประดับ ลงรักปิดทองพาดตามกำแพงรอบ แล้วชุดอุโมงค์ในกำแพงแก้วกว้างยาว ๑๕ วา ๑ ศอกเท่ากัน แล้วก่อด้วยอิฐ สร้างพระพุทธรูปประดับมุกไว้องค์หนึ่ง และก่อตึกภัณฑาคารสำหรับเก็บสิ่งของที่คนนำมาบูชาพระพุทธบาท จัดให้มีเจ้าพนักงานรักษา เกณฑ์ให้ราษฎรตำบลบ้านชุนโรลนเป็นส่วยข้าวน้ำมันสำหรับจุดบูชาพระพุทธบาท และให้สร้างบันไดที่จะขึ้นลงทางทิศใต้ทางหนึ่ง ทิศตะวันตกทางหนึ่ง ที่ชิงเขาพระพุทธบาทนั้น ให้สร้างอารามขึ้นอารามหนึ่ง ให้พระครูมหามงคลเทพมุนีหนึ่ง พระครูรองพระวินัยหนึ่ง อยู่ประจำรักษาพระอาราม และตั้งให้เจ้าพนักงานรักษาพระอารามส่องรอบฉัน คุแลซ่อมแซมมิให้ชำรุดทรุดโทรมได้ เวลาเดือน ๔ พระมหาธรรมราชาเสด็จไปนมัสการ กับด้วยพระราชวงศ์และเสนาข้าราชการเป็นอันมากทุก ๆ ปี ประทับอยู่ที่พระพุทธบาท ๗ ราตรี ให้มีมหรสพสมโภช และทรงบริจาค เสื้อ ผ้า เงินบาท เงินตรา เงินเพื่อง ข้าวปลาอาหารพระราชทานแก่อาคันตุกาวณิพกถ้วนทั้ง ๗ วัน แล้วจึงเสด็จกลับคืนมิได้ขาด

ต่อแต่พระพุทธบาทไปทางลำแม่น้ำทิศเหนือ มีภูเขาอยู่แห่งหนึ่ง ชื่อเขาปถวี เขาปถวีนั้นมีเพิงผาชะโงกเงื้อมออกไปเหมือนงูแผ่แม่เบี้ย ในเงื้อมเขานั้น มีพระฉายหันพระพักตร์ไปข้างทิศบุรพาปรากฏอยู่ สีผ้าทรงพระฉายนั้นยังสดใสอยู่มิได้เศร้าหมอง ที่พระฉายนั้นไม่มีฉัตรที่จะ

กันแดดและฝน เพราะว่าฝนตกไม่ถูก น้ำฝนไหลอ้อมไปทางอื่น พระมหากษัตริย์แต่โบราณได้สร้างพระมณฑปขึ้นหลายครั้งก็หาคงอยู่ไม่ มีคำเล่ากันว่า พระอินทร์และเทวดามาทำลายเสีย สร้างได้แต่ศาลาสำหรับคนขึ้นนมัสการพักอาศัยกับบันไดสำหรับขึ้นลงเท่านั้น เมื่อถึงฤดูเดือน ๔ พระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ ย่อมพาราชบริพารเสด็จขึ้นไปนมัสการ มีการสมโภชและบำเพ็ญพระราชกุศลเสมอ ๆ เป็นประเพณี พระมหาธรรมราชานี้ ก็ได้เสด็จไปนมัสการอยู่เสมอ ๆ เหมือนกัน

ครั้งหนึ่งฝนแล้ง ราษฎรทำนาไม่ได้ผล ทั้งผลไม้และผักปลาก็กันดาร พระเจ้ามหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้นิมนต์พระอาจารย์อรัญวาสีอริยวงศ์มหคุหา (คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ) กับพระอาจารย์คามวาสีพระพิมลธรรม มาแล้วจึงรับสั่งว่า บัดนี้เกิดภัยคือฝนแล้ง ราษฎรพากันอดอยาก ท่านอาจารย์ทั้งสองจะคิดประการใด จึงจะให้ฝนตกได้ พระอาจารย์ทั้งสองก็รับอาสาว่า ถึงวันนั้นคืนนั้นจะทำให้ฝนตกให้ได้ แล้วพระอาจารย์ทั้งสองนั้นก็ไม่กลับไปยังพระอาราม อาศัยอยู่ในพระราชวัง ตั้งบริกรรมทางอาโปกสิณ และเจริญพระพุทธมนต์ขอฝน ด้วยอำนาจสมาธิและพระพุทธมนต์ของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสองนั้น พอถึงกำหนดวันสัญญา ก็เกิดมหาเมฆตั้งขึ้นทั้ง ๔ ทิศ ฝนตกลงเป็นอันมาก แต่นั้นมา ถ้าเกิดความไข้เจ็บขึ้นชุกชุมในบ้านเมืองแล้ว พระเจ้ามหาธรรมราชาก็ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เข้ามาเจริญพระพุทธมนต์ มีสัตปริตรและ

ภาณวารเป็นต้น ในที่ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวง และให้ยิงปืนอาฏานาฬิมหามงคล ๑๐ นัดบ้าง ๑๔ นัดบ้าง ครั้นรุ่งเช้าก็ให้เลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์ด้วยอาหารอันประณีต

พระเจ้ามหาธรรมราชานี้ทรงเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยยิ่งนัก โปรดให้นิมนต์พระภิกษุมารับพระราชทานอาหารบิณฑบาตในพระราชวังวันละร้อยรูปเป็นนิตย์ ทรงบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เป็นสุขด้วยพระกรุณาดุจดังว่าบิดาอันกรุณาต่อบุตร พระเจ้ามหาธรรมราชานี้มิได้ทำศึกกับประเทศใดเลย มีแต่ให้ทำไมตรีกับนานาประเทศอย่างเดียว บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากศึกสงครามและโจรผู้ร้าย จนบ้านเรือนของราษฎรทั้งหลายไม่ต้องล้อมรั้วลงสลักลิ่มและกลอน

พระเจ้ามหาธรรมราชาพระองค์นี้มีบุญญาธิการมาก บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา พระเกียรติคุณ ข้อนี้ทำให้นานาประเทศยำเกรงพระบารมี นำเครื่องบรรณาการมาทูลเกล้าฯถวายถึง ๔๐ เมือง และมีเมืองขึ้นมาเป็นพระราชไมตรีอีก ๔๐ เมือง ตลอดถึงพระเจ้ากรุงจีนซึ่งดำรงพระอิสริยยศเป็นกษัตริย์ใหญ่พระองค์หนึ่ง ยังให้ราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อพระเจ้ามหาธรรมราชาได้เสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๔๑ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๗๔ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต เมื่อพระเจ้ามหาธรรมราชาจวนเสด็จสวรรคตนั้น เกิดนิมิตหลายประการ เป็นต้นว่า อุกกาบาตตกลงในท่ามกลางพระนคร และเกิดมีดาวหาง

อากาศแดงเป็นแสงไฟ ลำแดงเหตุใหญ่หลายประการ เป็นนิมิตสำหรับผู้มีบุญจะสิ้นอายุ พระเจ้ามหาธรรมราชาสมภพวันเสาร์

เมื่อพระเจ้ามหาธรรมราชาสวรรคตแล้ว พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงยังไม่ถวายพระเพลิง เชิญพระโกศซึ่งทรงพระบรมศพขึ้นประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งมหาปราสาท ซึ่งประดับประดาเป็นอันดี แล้วออกประกาศให้ชนทั่วพระราชอาณาจักรโกนผมไว้ทุกข์ แล้วเชิญพระมหาอุปราช คือ พระอุทุมพร จะให้ครองราชสมบัติ พระมหาอุปราชยังไม่รับ ด้วยทรงเห็นว่า เจ้าพ่อเอกทัศผู้เป็นพระเชษฐาธิราชยังมีอยู่ จึงเสด็จไปทรงวิงวอนเจ้าพ่อเอกทัศจะให้ครองราชสมบัติ เจ้าพ่อเอกทัศไม่รับ เมื่อเจ้าพ่อเอกทัศไม่รับแล้ว พระมหาอุปราชจึงรับครองราชสมบัติ บรรดาพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการทั้งปวง ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อพระอุทุมพรราชาทั้งสิ้น เว้นแต่เจ้าแขก เจ้ามังคุด เจ้าพัน ๓ องค์พี่น้อง ซึ่งต่างมารดากับพระอุทุมพรราชา เจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ไม่ยอมถือน้ำ พากันไปตั้งซ่องสุมผู้คนเพื่อจะมาแย่งชิงเอาราชสมบัติ พระราชาคณะรูปหนึ่งรู้เหตุอันนั้น จึงปรึกษากับพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วให้เชิญเจ้าแขก เจ้ามังคุด เจ้าพันเข้ามา แล้วถวายพระพรว่า เมื่อพระเจ้ามหาธรรมราชายังมีพระชนม์อยู่ ได้ทรงมอบหมายให้พระอุทุมพรราชาเป็นรัชทายาท บัดนี้อาณาประชาราษฎรก็ได้ยกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินสมพระราชประสงค์แล้ว ควรที่บพิตรทั้ง ๓ พระองค์จะประพฤติตามพระ

ราชประสงค์ของพระราชบิดา ไหร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมณพราหมณาจารย์ จะได้มีความร่มเย็น ทั้งจะเป็นพระเกียรติยศสรรเสริญถึงนานาประเทศ ว่าผลัดเปลี่ยนแผ่นดินก็ไม่มีเหตุ เรียบร้อยเป็นปรกติดี ถ้าหาไม่จะเกิดข้อครหานินทาทั่วไป ว่าพระบิดาสวรรคตไม่หันไร ชะรอยพระองค์จะทรงจัดการไว้ไม่เรียบร้อย บ้านเมืองจึงไม่ปรกติ เป็นข้อเสื่อมเสียถึงสมเด็จพระชนกาธิราชและถึงพระราชโอรสทั้งปวง ว่าล่วงละเมิด ไม่เคารพต่อพระราชบิดา เหตุนั้นบัณฑิตทั้ง ๓ พระองค์ควรจะทำตามพระราชประสงค์ของพระชนกาธิราช เมื่อพระราชาคณะถวายพระพรดังนั้น เจ้าทั้ง ๓ องค์ก็เห็นชอบด้วย จึงได้ยอมเอาน้ำทำสัตย์สาบานถวายพระเจ้าอุทุมพราชา

ครั้นต่อมา เจ้าแรก เจ้ามังคุด เจ้าพันทิตรบถ ตั้งข่องสุมผู้คนอีก ข้าราชการก็นำความกราบทูลพระเจ้าอุทุมพราชา ๆ จึงรับสั่งว่า พวกนี้ไว้ใจไม่ได้เสียแล้ว รับสั่งให้ข้าราชการไปหาตัวเข้ามา เจ้าแรก เจ้ามังคุด เจ้าพันทราบว่า พระเจ้าอุทุมพราชารับสั่งให้หา ก็ให้สมัครพรรคพวกเตรียมเครื่องศัสตราวุธเข้ามายังพระราชวัง ครั้นถึงประตู พวกรักษาประตูก็ห้ามมิให้คนเหล่านั้นเข้ามา แล้วจับเจ้าแรก เจ้ามังคุด เจ้าพัน ไปถวายพระเจ้าอุทุมพราชา ๆ จึงรับสั่งให้เอาเจ้าทั้ง ๓ องค์ไปสำเร็จโทษเสีย

ครั้นต่อมา พระเจ้าอุทุมพราชาจึงให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดอุทุมพาราม เสร็จแล้วให้นิมนต์พระธรรมเจดีย์มา

เป็นเจ้าอาวาส แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ซ่อมมณฑปพระพุทธบาท ที่ทรุดโทรม ลงรักปิดทองชั้นใหม่ ฉลองเสร็จแล้ว เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ครั้นเสด็จกลับพระนคร ก็สละราชสมบัติออกทรงผนวช พระเจ้าอุทุมพรราชาอยู่ในราชสมบัติได้ ๓ เดือน เมื่อออกทรงผนวชนั้น วันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๐๒ ปี

เรื่องพระเจ้าเอกทัศ

ข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญเจ้าฟ้าเอกทัศขึ้นครองราชสมบัติ ก่อนที่เจ้าฟ้าเอกทัศจะขึ้นครองราชสมบัตินั้น เกิดนิมิตอัศจรรย์ ลมพายุพัดต้นมะเดื่อซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งพระราชวังหลัก ยอดมะเดื่อที่หักนั้น หันมาทางพระราชมนเทียร ข้าราชการทั้งปวงเห็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็นำความขึ้นกราบบังคมทูล เจ้าฟ้าเอกทัศจึงรับสั่งว่า นิมิตซึ่งเกิดขึ้นนี้เป็นมงคล พวกเจ้าทั้งหลายจงนำไม้มะเดื่อนั้นมาทำเป็นแท่นเถิด ข้าราชการทั้งปวงก็ไปตั้งพิธีบวงสรวง มีมหรสพสมโภช แล้วตัดไม้มะเดื่อนั้นมาทำเป็นพระแท่น เมื่อสำเร็จแล้ว จึงจัดการราชาภิเษกให้เจ้าฟ้าเอกทัศทรงเครื่องสำหรับกษัตริย์ เสร็จแล้วเชิญขึ้นประทับเหนือพระแท่นไม้มะเดื่อ ครั้นได้ฤกษ์แล้ว ปโรหิตอาจารย์ก็โอมอ่านคาถาชัยมงคล พวกพราหมณ์ก็เป่าสังข์พักษิณาวัฏ ชาวประโคมก็ประโคมเครื่องดุริยางคดนตรี พระอาลักษณ์จึงเชิญพระสุพรรณบัฏประดับพลอยรอบ ๓ ชั้น

ซึ่งจารึกพระนามอ่านถวาย มีใจความว่า อาเปกขศรีสุรเดช บรมราชาธิราชรามาธิบดี ศิริธัง บี่จจังมหาจักรวรรดิ สรทยาธิบดี ศิริสัจ ศิรัสหังสจักวาฬาธิเบนทร์ สุริเยนทราธิบดี ทะทะริมายะนะปธานาธิบดี ศิริวิบุลย์คุณอรรคเนตตจิตรุจี ตรีภูวนาถ ตรังคติพรหมเทวา เทพภูมินทราธิราช รัตนากาศสมมติวงศ์ องค์เอกาทศรถ วิสูตรโสตบรมติโลกนาถ อาทิวไชยสมทรทโรมันท์ อนันตคุณวิบุลย์สุนทรธรรมิกราชเดโชชาติ โลกนาถวริสสาธิราชชาติพิเชษฐ์ เดชทศพลญาณสมันตมหันตพิชิตมาร วสุธิยาธิบดีชัดดิยวงศ์องค์รามาธิบดีศรีภูวนาถ ชิบี่จจโลกเชษฐ์วิสุทธิมกุฎรัตนโลกเมาลี ศรีประทุมาสุริยวงศ์ องค์บี่จจุพุทธางกูร ดังนี้ เสร็จแล้วเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ในพานทองประดับพลอย ๓ ชั้น เสร็จแล้วก็ทูลเกล้าฯ ถวายตามพระราชประเพณี ครั้นแล้วเอานามกรุงหวาราวดี ซึ่งจารึกลงในพระสุวรรณบัฏอ่านถวาย มีใจความว่า กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกบวรรัตนราชธานีบุรีรมย์ แล้วพระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งปวงก็ถวายตัวใหม่ทั้งสิ้น เจ้าพ่อเอกทัดให้หล่อพระพุทธรูปเท่าพระองค์ แล้วทรงออกพระราชบัญญัติการใช้เครื่องชั่ง เครื่องตวง เครื่องวัดต่าง ๆ ทั้งเงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง ให้เที่ยงตรงตามราชประเพณี แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ยกเลิกภาษีอากรต่าง ๆ ในภายใน ๓ ปี และโปรดให้ปล่อยนักโทษในเรือนจำ ครั้นพระพุทธรูปเท่าพระองค์สำเร็จแล้ว ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ทำการฉลอง แล้วให้เชิญไป

ไว้กับพระยาศรีสรรเพชญ์ในพระวิหารในพระราชวัง แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างพระอาราม ๒ พระอาราม พระราชทานนามว่าวัดละมุดหนึ่ง วัดครุฑาวาสหนึ่ง เมื่อถึงเวลาเดือน ๔ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาย่อมเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาททุก ๆ ปี พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพระองค์นั้น ทรงพระราชศรัทธาอุตสาหะ บำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคพระราชทรัพย์เครื่องประดับอาภรณ์ทั้งปวง พระราชทานแก่ยาจกวณิพกเป็นอันมาก ครั้นต่อมาทรงพระราชดำริเห็นว่า พระศพพระราชบิดานั้นประดิษฐานอยู่นานแล้ว จึงรับสั่งให้จัดการทำเมรุใหญ่ที่วัดพระปรางค์(๑) ทิศตะวันออกเฉียงใต้พระนคร เสร็จแล้วเชิญพระศพไปถวายพระเพลิง พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการและราษฎรทั้งปวง

ในปีนั้น ราชมนซึ่งเป็นเชื้อแขก จับได้ช้างเผือกบริบูรณ์ด้วยลักษณะเล็บครบ ๒๐ นำมาถวาย พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้จัดการสมโภชช้างเผือก แล้วพระราชนามว่า พระบรมฉัททันต์มหันตภูมมกุฎคช แล้วให้นำไปไว้ในโรงภายในพระนคร

ในปีนั้น ปูนีชาติฝรั่งอังกฤษนำนกกระจอกเทศสูง ๓ ศอกตัวหนึ่ง สิงโตสูง ๓ ศอกตัวหนึ่ง กับม้าเทศ ๓ ม้ามาถวาย พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้เจ้าพนักงานเลี้ยงไว้ในพระราชวัง

---

(๑) เห็นจะหมายความว่า ที่ท้องสนามหลวงที่เคยทำพระเมรุ อันอยู่ไม่ห่างวัดพระราม

ครั้นจุลศักราช ๑๑๒๑ พระยาเกียรติ์ พระยาพระรามชาติมอญ กับครอบครัวประมาณ ๓๐๐ เศษ อพยพจากเมืองเมาะตะมะเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงรับไว้ แล้วโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลเขาน้ำพุ ห่างจากพระนครทาง ๑ วัน

ครานั้น มีสำเภาพวกแขกพรังคี เดินเรือผิดทางเข้าจอดที่ท่าเมืองมะริด ซึ่งเวลานั้นยังเป็นอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา และในสำเภานั้น มีพวกพม่าโดยสารมาด้วย พวกกรมการเมืองมะริดจับไว้ แล้วมีใบบอกเข้ามากราบทูลพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ๆ รับสั่งว่า พวกสำเภาเดินเรือผิดสัญญา ให้ริบเสียให้สิ้น พวกข้าราชการจึงกราบทูลห้ามปรามว่า ในเรือนั้นมีพวกพม่าโดยสารมามาก อย่าให้กักขังไว้เลย จะเสียทางพระราชไมตรี พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ไม่ทรงเชื่อ ให้ริบสิ่งของในสำเภา และจับพวกพม่าไว้ กิตติศัพท์นั้นทราบไปถึงพระเจ้ามังลองเมืองอังวะ พระเจ้าอังวะจึงมีพระราชสาส์นมาขอ ว่าพวกสำเภานั้นเป็นพวกเมืองอังวะ ขอให้ปล่อยไปเถิด ถ้าไม่ปล่อยไป กรุงอังวะกับกรุงศรีอยุธยาจะผิดใจกัน พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้ประชุมข้าราชการทั้งปวงมาปรึกษาว่า บัดนี้จะเกิดความใหญ่โตแล้ว ท่านทั้งปวงจะคิดประการใด ข้าราชการทั้งปวงจึงกราบทูลว่า เมื่อได้เกิดเลยแล้วจำเป็นจะต้องบากบั่นไม่ถอยหลัง ควรจะตระเตรียมผู้คน ช้าง ม้า เสบียงอาหารไว้ให้บริบูรณ์ ศึกพม่ามีมาเมื่อไรจะได้สู้กันโดยเต็มกำลัง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงเห็นชอบด้วย จึงให้

ปรนปรือผู้คน ช้าง ม้า เสบียงอาหารไว้ให้บริบูรณ์ ซ่อมแซมค่ายคู ประตูหอรบไว้ให้มั่นคง แล้วเกณฑ์ให้กองทัพออกไปตั้งกักด่านทุกแห่งทุกตำบลในประเทศหนทางที่พม่าจะมานั้น

ฝ่ายพระเจ้าอังวะ เมื่อให้ราชทูตเข้ามาขอให้ปล่อยพวกสำเภาไม่ได้แล้ว จึงยกทัพใหญ่มีจำนวนพล ๖๐,๐๐๐ เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา พวกลาดตระเวนซึ่งออกไปตั้งอยู่ปลายแดน ครั้นสืบได้ความว่า พม่ายกทัพใหญ่มาดังนั้น ก็มีใบบอกเข้ามากราบทูลพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ว่าพม่ายกมาทางเมืองมะริดทางหนึ่ง เมืองตะนาวศรีทางหนึ่ง ท่ากระดานทางหนึ่ง เชียงใหม่ทางหนึ่ง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้เกณฑ์กองทัพออกไปตั้งรับข้าศึกตามใบบอกทุกแห่ง แล้วรับสั่งกับข้าราชการทั้งปวงว่า บัดนี้มีทัพศึกเกิดขึ้นแล้ว ควรจะไปเชิญพระอุทุมพรราชาอนุชาของเราซึ่งทรงผนวชอยู่ ให้ลาผนวชออกมาช่วยกันคิดการสงคราม พวกข้าราชการก็เห็นด้วย จึงพากันไปเชิญพระอุทุมพรราชาให้ลาผนวช พระอุทุมพรราชาก็ทรงรับ

ในเวลานั้น มีที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอยู่ ๓ คน คือ พระยาราชมนตรี (บิ๋น) ซึ่งเป็นน้องพระมเหสีคนหนึ่ง เจ้าพระยาพิษณุโลกคนหนึ่ง พระยาราชวังสันคนหนึ่ง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงระแวงเจ้าพระยาพิษณุโลกกับพระยาราชวังสัน จึงมีรับสั่งให้เอาไปประหารชีวิตเสีย แล้ว

ยกเจ้าแมลงเม่าซึ่งเป็นพระกนิษฐาขึ้นเป็นพระอัครมเหสี เจ้าแมลงเม่ามีพระราชธิดาองค์หนึ่ง พระนามว่า เจ้าฟ้าศรีจันทาเทวี ราชประเพณีในกรุงศรีอยุธยาคราวนั้น ถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีพระเจ้าลูกเธอเป็นเจ้าฟ้าชาย เวลาประสูติต้องประโคมดนตรี ๔ ครั้ง ถ้ามีเจ้าฟ้าหญิง ประโคมดนตรี ๓ ครั้ง

เมื่อพระเจ้าอังวะยกกองทัพใหญ่มาครั้งนั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้สงกรานต์หนึ่ง (๑) วิสูทธามาตย์หนึ่ง พระยามหาเสนาหนึ่ง พระยาพิไชยหนึ่ง พระพิพัฒน์หนึ่ง หมื่นปรุงหนึ่ง หมื่นวาสุเทพหนึ่ง คุมพลทหารคนละพัน ๆ ในกองหนึ่ง ๆ มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีบืนใหญ่ ๒ บอก มีทวน ๒ เล่ม มีทหารขี่คอหนึ่ง กลางหนึ่ง ท้ายหนึ่ง และมีพวกทหารตามช้างอีกช้างละร้อย ๆ ให้เจ้าพระยาอภัยราชาถืออาชญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกไปรับทัพพม่าทางเมืองเชียงใหม่

ให้ราชามาตย์หนึ่ง ราชาบาลหนึ่ง พระทิพโยธาหนึ่ง พระประรมพรรดิหนึ่ง พระเพชรพงศาหนึ่ง หลวงจาโรหนึ่ง หลวงหรไทยหนึ่ง พระยาพิพัฒน์หนึ่ง พระพิพัฒน์โกษาหนึ่ง ขุนพิพัฒน์หนึ่ง คุมพลทหารคนละพัน ๆ มีช้างคลุมเกราะเหล็กกองละ ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง ๆ มีบืนใหญ่ ๒ บอก มีพลทหารขี่คอหนึ่ง กลางหนึ่ง ท้ายหนึ่ง และมีพลทหารถือทวนตามช้างอีกช้างละร้อยคน ให้พระยาอภัยมนตรี

(๑) ชื่อข้าราชการไทยที่เรียกในฉบับพม่าแปลไม่ออกหลายชื่อ จึงคงไว้ตามฉบับเดิม

เป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปคอยรับทัพพม่าทางด่านบลท่ากระดาน พระเจ้าอังวะหาได้ยกมาทางเชียงใหม่และท่ากระดานไม่ มาเสียทางเมืองมะริด เมืองเมืองตะนาวศรี พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงทราบว่า พม่ายกไพร่พลมามากกว่ามาก มาทางเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี จึงให้พระราชสงครามคำหนึ่ง พลสูหนึ่ง สรทิพรรดิหนึ่ง พระยาราชมังสังเลนีหนึ่ง พระยาดานองหนึ่ง พระศรีพัฒน์หนึ่ง ธรรมรงหนึ่ง พระยาเดโชหนึ่ง พระท้ายน้ำหนึ่ง พระพิไชยนรินทรหนึ่ง พระพิไชยรณรงค์หนึ่ง อินทรเทพหนึ่ง หลวงภิรมย์อินทราหนึ่ง หลวงรถาสอนไพหนึ่ง คุมทหารคนละพัน ในกองหนึ่ง ๆ มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ๆ ช้างตัวหนึ่ง ๆ มีปืนใหญ่ ๒ บอก มีทวน ๒ เล่ม มีดวาญประจำคอหนึ่ง กลางหนึ่ง ท้ายหนึ่ง และมีพลทหารถือทวนตามช้าง ๆ ละร้อยคน ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งที่ด่าบลกุ่งดุง (เห็นจะเป็นด่าบลกุ่มดอง)

ให้พระยาราชสมบัติหนึ่ง พระยาจุหล่าหนึ่ง พระสวีสวาสาหนึ่ง พระสวีสวาภาหนึ่ง หลวงทองบุญหนึ่ง หลวงศรีวรรักษ์หนึ่ง หลวงศรีรุดหนึ่ง หลวงราชพิมลหนึ่ง หลวงแมนหนึ่ง พระยาจ่าแสนหนึ่ง มหาเทพหนึ่ง มหามนตรีหนึ่ง ราชรินทร์หนึ่ง อินทรเดชหนึ่ง คุมพลทหารคนละพัน ๆ ในกองหนึ่ง ๆ มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่งๆ มีปืนใหญ่ ๒ บอก มีทวน ๒ เล่ม มีดวาญหัวหนึ่ง กลางหนึ่ง ท้ายหนึ่ง และมีพลทหารถือทวนตามหลังช้างอีกช้างละร้อย ๆ ให้พระยา

นครศรีธรรมราชเป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งที่เมืองราชบุรี

ภายในพระนครนั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ให้จัดค่ายคูประตูหอรบให้มั่นคง เอาปืนใหญ่ขึ้นจุกตามช่องเสมา ให้ไพร่พลขึ้นรักษาโดยกวดขัน ฝ่ายกองทัพที่ยกไปทางเมืองมะริดนั้น ครั้นปะทะกับทัพพม่า ก็ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถถึง ๑๔ วัน ไพร่พลข้างกรุงศรีอยุธยาพานจะอ่อนแอ สู้ฝีมือพม่าไม่ได้ล้มตายมาก ก็พากันถอยหนีจากเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี มาบรรจบกับกองทัพเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลกุ่งดุง แล้วแยกย้ายกันเป็นกองหน้า กองหนุน กองละ ๕๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ทัพใหญ่ถอยมาตั้งที่เมืองราชบุรี

ฝ่ายกองทัพพม่าเห็นทัพไทยถอยไปดังนั้น ก็เพิ่มเติมตามตีต่อไป ทัพกรุงศรีอยุธยาจึงแบ่งพลทหารออกเป็น ๕ กอง ๆ ละ ๑,๐๐๐ แยกย้ายรบพุ่งเป็นสามารถ นายทัพนายกองและพลทหารที่มีฝีมือเข้มแข็ง ต้องศัสตราวุธล้มตายเป็นอันมาก นายทัพนายกองทั้งปวงจึงปรึกษากันว่า เราจะยืนตั้งสู้รบรับเคี่ยวอยู่ในที่นี้ เห็นจะเสียทีพม่า เพราะที่นี้เป็นที่เตียน ไม่มีที่กำบัง ผู้คนเราน้อยกว่า ควรจะถอยไปหาที่มั่นในที่อื่น ปรึกษากันแล้ว ก็ถอยทัพมาตั้งค่ายมั่นลงที่บ้านกง บ้านพาน พม่าก็ยกตามตีแตกถอยมากระทั่งกรุงศรีอยุธยา พม่าก็ให้เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้โดยรอบ

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จึงทรงปรึกษากับนายทัพนายกองทั้งปวงว่า ทัพพม่ายกมาครั้งนี้มากมายนัก ฝ่ายเราให้ยกทัพไปตั้งรับหลายด้านลักเสียทีแก่พม่า ถ้าจะตั้งเคียงชนกันอยู่อย่างนี้ ก็จะได้ความเดือดร้อนแก่สมณชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาก ควรจะให้คนที่เฉลียวฉลาดออกไปเจรจาขอทำไมตรีกันเสีย ท่านทั้งปวงจะเห็นประการใด บรรดาข้าราชการทั้งปวงก็เห็นชอบตามพระราชดำริ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้พระยาราชเสนีอำมาตย์หนึ่ง พระมนะภัยหนึ่ง ขุนสุดวาสวรรค์หนึ่ง ออกไปเจรจาทัพ ครั้นข้าราชการทั้ง ๓ คนไปถึงค่ายพม่า จึงชี้แจงให้นายทัพนายกองพม่านำความกราบทูลพระเจ้าวังวะว่า พระนครอังวะกับพระนครศรีอยุธยา ๒ ประเทศนี้ เป็นราชธานีมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองทั้ง ๒ ประเทศ ตามประเพณีพระมหากษัตริย์แล้ว ย่อมตั้งพระทัยที่จะบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุข และแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวางโดยยุติธรรม ถึงคราวจำเป็นที่จะทำศึกสงครามปราบปรามบ้านเมือง หรือป้องกันข้าศึกศัตรู ก็ต้องผันผ่อนทำแต่ที่จำเป็นอย่าให้ถึงแก่ให้ไพร่ฟ้าบ้านพลเมืองได้รับความเดือดร้อนมากเกินไป ซึ่งพระเจ้าอังวะยกทัพใหญ่มาคราวนี้ ก็มีพระราชประสงค์จะแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวาง ข้างกรุงศรีอยุธยาก็จำเป็นที่จะต้องป้องกันบ้านเมืองเพื่อรักษาอำนาจและเกียรติยศ เปรียบเหมือนหนึ่งช้างสารที่สู้กันบรรดาพืชพันธุ์ไม้และใบหญ้าที่เกิดขึ้นตามพื้นแผ่นดิน ก็มีแต่จะแหลก

ละเอียดอ่อยยับไป เหมือนราษฎรและไพร่พลที่ย่อยยับลัมตายลงด้วยการทัพศึก บัดนี้พม่ากับไทยก็ได้สู้รบกันมาหลายครั้ง พลทหารก็ล้มตายลงด้วยกันเป็นอันมาก แม้หากจะได้ชัยชนะกันข้างหนึ่ง ก็ไม่เพียงพอกับที่เสียหาย เพราะฉะนั้น ให้ท่านทูลเจ้านายของท่านให้ยอมทำไมตรีเป็นทองแผ่นเดียวกันเสีย บ้านเมืองจะได้ปราศจากเสี้ยนหนามทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งจะได้ปรากฏพระเกียรติยศเป็นที่ยกย่องสรรเสริญทั้ง ๒ ฝ่าย ว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ประเทศ มีพระทัยประกอบด้วยพระกรุณาไพร่ฟ้าประชาชนมิให้เดือดร้อน เมื่อพวกกรุงศรีอยุธยาออกไปเจรจากับนายทัพนายกองพม่าดังนี้ นายทัพนายกองพม่าก็นำความกราบทูลพระเจ้าอังวะ ๆ ก็ไม่ยอมตาม ข้าราชการทั้ง ๓ ก็กลับมากราบทูลพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ๆ ก็ให้คนรักษาหน้าที่เชิงเทินให้มั่นไว้ พระเจ้าอังวะก็ให้เข้าตีหักเอาพระนครศรีอยุธยาเป็นสามารถ ให้เอาปืนใหญ่น้อยระดมยิงเข้ามาในเมืองเป็นห่าฝน แต่ระดมตีเมืองอยู่ ๒-๓ วันก็หักเอาไม่ได้ จึงให้เผาบ้านเรือนราษฎรในภายนอกพระนครเสียสิ้น แล้วพระเจ้าอังวะก็ยกทัพกลับพระนครทางตำบลวัลลุโพะแร

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเห็นพม่ายกไปหลายวันแล้ว จึงให้ซ่อมแซมบ้านเรือนราษฎรที่พม่าย้อแย่งและเผาไฟให้เป็นปรกติ พระราชทานให้ราษฎรอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม ครั้นบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว พระอุทุมพรราชาก็กลับออกทรงผนวชตามเดิม

ครั้นศักราช ๑๐๒๔ พระยาเกียรติ์ พระยาพระราม ซึ่งพากครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ และพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลเขาน้ำพุนั้นเป็นขบถ เที่ยวเอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรตามแถวเมืองนครนายก กิตติศัพท์ทราบไปถึงกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงให้พระยากาญจนบุรีคุมพลออกไปปราบปราม พระยากาญจนบุรีก็ยกพลออกไปจับตัวพระยาเกียรติ์ พระยาราม กับพรรคพวกได้ ให้ประหารชีวิตเสียสิ้น

ครั้นจุลศักราช ๑๐๒๕ มะกะโลชาอุดองค์เจ้าเมืองหวาย นำเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอเป็นข้าขึ้นในกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ให้รับไว้

ครั้นจุลศักราช ๑๐๒๖ พระเจ้าอังวะมีราชสาสน์มาจะให้ส่งเจ้าเมืองหวาย ถ้าไม่ส่งจะยกทัพมารบ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ไม่ยอมส่งให้ แล้วก็ให้ตระเตรียมเครื่องศัสตราวุธไว้ป้องกันข้าศึกโดยแข็งแรง ให้เกณฑ์ทหารออกไปให้รักษาด่านโดยกวดขัน คือให้จัดกองทัพเรือ ๙ กอง ๆ ละ ๒๐ ลำ บรรจุทหารกองละ ๑,๔๐๐ คน พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธทั้งปวง เรือรบลำหนึ่งมีปืนใหญ่ขนาดใหญ่ ๑ บอก ขนาดเล็ก ๒ บอก ให้พระยาราชสงครามคุมออกไปตั้งคอยรับทัพพม่าทางปากน้ำเจ้าพระยาทางหนึ่ง ให้หลวงหริไทยคุมออกไปตั้งคอยรับกองทัพพม่าทางปากน้ำลำทองทางหนึ่ง ให้พระยาจุฬา (แขก) คุมออกไปตั้ง

คอยรับกองทัพพม่าทางปากน้ำพระมะดัง (พระประแดง) ทางหนึ่ง ให้สรีวรช่านคุมออกไปตั้งคอยรับกองทัพพม่าทางปากน้ำประสบทางหนึ่ง ให้หลวงศรียุทธคุมออกไปตั้งคอยรับกองทัพพม่าทางปากน้ำหิงลาทางหนึ่ง ให้หม่อมมหาดเล็กวังหน้าคุมออกไปตั้งคอยรับกองทัพพม่าทางแม่น้ำเมืองสิงห์บุรีทางหนึ่ง ให้หม่อมเทโพคุมออกไปตั้งคอยรับกองทัพพม่าทางแม่น้ำเมืองอินทบุรีทางหนึ่ง ให้หม่อมทิพยุพันคุมออกไปตั้งรับทัพพม่าทางแม่น้ำเมืองพรหมบุรีทางหนึ่ง ให้ศรีภูเบศรคุมออกไปตั้งรับทัพพม่าทางเมืองชัยนาททางหนึ่ง

ให้พระยาพิพัฒน์โกษาเป็นแม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพ ๑๓ กอง ในกองหนึ่ง มีพลทหารพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๑,๐๐๐ คน มีช้างคุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีบันไดใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีดาญหัวหนึ่ง กลางสาม ท้ายหนึ่ง มีพลทหารถือหวนตามช้างอีกช้างละ ๑๐๐ คน ให้ราชสงครามคุมกองหนึ่ง พระยาตาก (สิน)(๑) เจ้าเมืองตากกองหนึ่ง พิไชยอินเรศร์กองหนึ่ง พระยายมราชบดีกองหนึ่ง มนตรีกองหนึ่ง ราชภักดีกองหนึ่ง ศรีสรพัฒน์กองหนึ่ง พระพิพัฒน์กองหนึ่ง จันทราชากองหนึ่ง หลวงสิทธิกองหนึ่ง หลวงศักดิ์กองหนึ่ง หลวงฤทธิกองหนึ่ง หลวงเดชกองหนึ่ง ยกไปคอยรับทัพพม่าที่เมืองมะริด เมืองตะนาวศรี

ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพ ๑๑ กอง ในกองหนึ่ง มีพลทหารพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๑,๐๐๐ คน มีช้างคลุม

(๑) ในต้นฉบับพม่า เรียกพระยาตากสินทุกแห่ง

เกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีบื้นใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีควาญหัวหนึ่ง กลางสาม ท้ายหนึ่ง มีพลหารถือหวนตามหลังช้างอีกช้างละ ๑๐๑ คน ให้พระหมื่นศรีคุมกองหนึ่ง พระหมื่นเสมอใจกองหนึ่ง พระหมื่นไวยกองหนึ่ง พระอินทภัยกองหนึ่ง จ่ายงกองหนึ่ง จ่ายวดกองหนึ่ง หลวงหรไทยกองหนึ่ง หลวงทองหมื่นกองหนึ่ง พระสิวพัศรกองหนึ่ง พระมหาเสนากองหนึ่ง พระพิไชยกองหนึ่ง ยกออกไปตั้งรับทางเมืองสวรรคโลก

ให้สิริธรรมราชาเบื้นปลัดทัพ ให้พระยาพิพัฒน์โกษาเบื้นแม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพ ๗ กอง กองหนึ่งๆ มีพลหารพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๑,๐๐๐ คน มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีบื้นใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีควาญหัวหนึ่ง กลางสาม ท้ายหนึ่ง มีพลหารตามหลังช้างอีกช้างละ ๑๐๐ คน ให้หลวงกลาโหมคุมกองหนึ่ง หลวงใจกองหนึ่ง พระพินจางวางช้างกองหนึ่ง ขุนนครกองหนึ่ง ขุนนรากองหนึ่ง หมื่นปลงกองหนึ่ง ราชสงครามด์ (พลับ) กองหนึ่ง ยกไปรับหม่าทางด่านลาดกระดาน

ให้เจ้าพระยากลาโหม คุมกองทัพ ๑๔ กอง กองหนึ่ง มีพลหารพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๑,๐๐๐ คน มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีบื้นใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีควาญหัวหนึ่ง กลางสาม ท้ายหนึ่ง มีพลหารตามช้างอีกช้างละ ๑๐๐ คน ให้ขุนพิพัฒน์คุมกองหนึ่ง ขุนเดชรงค์กองหนึ่ง พระมนตรีกองหนึ่ง ราชามาตย์กองหนึ่ง ราชาบาลกองหนึ่ง ทิพเสนากองหนึ่ง มหามนตรีกองหนึ่ง ราชรินทร์

กองหนึ่ง อินทรเดชกองหนึ่ง พระยาธรรมากองหนึ่ง พระอินทมาตย์กองหนึ่ง พลทิพกองหนึ่ง อินทรเทพกองหนึ่ง ขุนหัดสัตกองหนึ่ง ราชมณีกองหนึ่ง ยกไปคอยรับทัพม่าทางเมืองราชบุรี

ให้พระยาธิเบศร์เป็นแม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพ ๑๙ กอง ๆ หนึ่งมีพลทหารพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธ ๑,๐๐๐ คน มีช้างคลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง มีปืนใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีควาญหัวหนึ่งกลางสาม ท้ายหนึ่ง มีพลทหารตามหลังช้างอีกช้างละ ๑๐๐ คน ให้หลวงโชฎึกคุมกองหนึ่ง หลวงท่องสือกองหนึ่ง หลวงนรโชกองหนึ่ง หลวงโยธากองหนึ่ง พระเพชรพงศากองหนึ่ง หลวงราชรักษากองหนึ่ง หลวงรักษาจงกองหนึ่ง หลวงเดโชกองหนึ่ง หมื่นจงกองหนึ่ง หมื่นไวยกองหนึ่ง ฤทธิ์สดึงกองหนึ่ง จงนารถกองหนึ่ง พระยามลพัฒน์กองหนึ่ง หลวงศรียุทธกองหนึ่ง ยกไปรับพม่าทางเมืองนครสวรรค์

เมื่อกองทัพทั้งปวงไปถึงตำบลตามสั่งแล้ว ส่วนทางพระนครก็ให้ซ่อมแซมค่ายคูประตูหอรบให้มั่นคง เอาปืนใหญ่ขึ้นประจำตามช่องเสมาตั้งพิธีบวงสรวงเทพารักษ์ แล้วตั้งกองสอดแนมคอยตรวจตรามิได้ขาด

ครั้นจุลศักราช ๑๑๒๖ พระเจ้าอังวะให้มหานรธาเป็นแม่ทัพใหญ่ ยกพลเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา แต่หาได้ยกมาทางตำบลท่ากระดานทางเมืองกาญจนบุรีไม่ ยกมาทางเมืองมะริด เมืองทวาย ได้สู้รบพุ่ง

กับกองทัพไทย ซึ่งออกไปตั้งอยู่ทางเมืองมะริด เมืองทวายเป็นสามารถผู้คนทั้งสองฝ่ายล้มตายลงเป็นอันมาก ต่างกำยาคี่มือรากัน เป็นแต่รบหุ่งกันบ้างเล็กน้อย ตั้งรอคอยหีกันอยู่ ๑๐ วัน แต่พวกทหารไทยน้อยกว่า เมื่อเห็นพวกกันล้มตายมากลง ก็ท้อถอย พวกพม่าเห็นไทยท้อถอยดังนั้น ก็ยกทัพระดมเข้าตีทัพไทย ทัพไทยก็แตกหนีถอยมาบรรจบกับกองทัพที่ตั้งอยู่เมืองราชบุรี ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองราชบุรีนั้น

ฝ่ายกองทัพหีกไปทางเมืองเชียงใหม่นั้น ครั้นเมื่อทัพพม่ายกมาถึง ก็ออกสู้รบเป็นสามารถ ถึง ๑๓ วัน ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน ผู้คนทั้งสองฝ่ายล้มตายลงเป็นอันมาก ขณะนั้น นายทหารไทยที่มีฝีมือเข้มแข็ง คือ หมื่นมหาดเล็ก หมื่นเด็กชาย หมื่นชิดภูบาล หมื่นชาญภูเบศร หลวงกลาโหม หลวงคราสุ หลวงประเจียด หลวงใจ ขุนกิจพัฒน ขุนศรีพะองค์ พิไชยอินทรา หมื่นยุทธรัตนามาตย์ ขุนสัสดี ราชภูมินทร์ ขุนโค พระปลัด หมื่นรัตนาอามาตย์ รวม ๑๘ นาย รับอาสาขี่ม้ารำทวนรำดาบโล่หอกออกอวัยพม่า ฝ่ายนายทหารพม่าก็ขี่ม้ารำทวนรำดาบโล่หอกออกสู้รบ แล้วพม่าให้พลทหารม้ายกออกตีกระหนาบทางซ้ายทางขวา นายทหารไทยทานกำลังพม่าไม่ได้ก็แตกหนีเข้าค่าย ที่หนีไม่ทัน พม่าไล่ฆ่าฟันตัดศีรษะไปได้ ๗ นาย เมื่อไทยเสียทีแก่พม่าดังนั้น ก็เสียใจ จึงปรึกษากันว่า ตำบลนี้มีชัยภูมิที่ไม่เหมาะ ควรจะถอยไปหาที่ชัยภูมิอื่น ปรึกษากันดังนี้แล้ว จึงพากันล่าถอยไปบรรจบกับกองทัพเมืองชัยนาท

ฝ่ายทัพพม่าเห็นทัพไทยถอยไปดังนั้น ก็ยกติดตามตีลงมาจนกระทั่งเมืองชัยนาท ให้ตั้งค่ายประชิดค่ายที่เมืองชัยนาท

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงทราบว่า ทัพไทยแตกถอยมาดังนั้นก็ทรงพระพิโรธเป็นอันมาก มีรับสั่งว่า นายทัพนายกองเหล่านี้มันไม่เอาใจใส่ในราชการ จึงเสียทีแก่พม่า ไม่ควรเลี้ยงไว้ให้หนักแผ่นดิน ควรเอาตัวไปประหารชีวิตเสียให้สิ้น แต่มันผิดครั้งหนึ่งจะยกโทษให้ๆ นายทัพนายกองทั้งปวงทำการแก้ตัวเอาชัยชำนะแก่พม่าให้จงได้รับสั่งแล้ว จึงให้ส่งปืนใหญ่ไปยังกองทัพเหล่านั้นกองละ ๓ บอก และให้ประกาศราษฎรในกรุง มิให้พากันตื่นตกใจ

ฝ่ายกองทัพที่ตั้งอยู่ในเมืองราชบุรีนั้น ได้รบชับเคี่ยวกับพม่าเป็นหลายวัน ยังไม่แพ้ไม่ชนะกัน วันหนึ่งพวกทหารไทยให้ช้างคลุมเกราะเหล็กกินสุราเมากินไป เวลาออกรบเอาไว้ไม่อยู่ ทำให้เสียขบวน พม่าเห็นได้ที ก็ยกเข้าตีเป็นสามารถ กองทัพไทยก็แตกกระจัดกระจายหนีเข้ามากรุงศรีอยุธยา มหานรายก็ให้ยกทัพติดตามเข้ามาตั้งอยู่ที่ตำบลสีกุก ห่างจากกรุงศรีอยุธยา ๑๐๐ เส้นเศษ มะอินหวุ่นดื่นปลัดทัพพม่ายกเข้ามาตั้งทางโพธิ์สามต้น ห่างจากกรุงศรีอยุธยา ๑๐ เส้นเศษ พม่าตั้งค่ายใหญ่ล้อมพระนครคราวนั้นถึง ๑๖ ค่าย ระยะไม่สู้ห่างกัน ชักปืกกาถึงกัน

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ให้ปิดประตูลงเรือนแน่นหนา ให้ทหารขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินเป็นสามารถ แล้วให้หลวงหาญไทยคุมพล

กองหนึ่ง พระพิไชยกองหนึ่ง พระยาจุฬากองหนึ่ง หลวงศรีวรช่านกองหนึ่ง ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ ยกออกรบพม่าทางหนึ่ง ให้หลวงศรียศคุมพลกองหนึ่ง หลวงราชพิมลกองหนึ่ง พระเทียรอมาตย์กองหนึ่ง อินทรเดชกองหนึ่ง ให้พระยาตาก (สิน) เป็นแม่ทัพ ยกออกรบทางหนึ่ง ให้หมื่นปลงคุมพลกองหนึ่ง หมื่นวาสุเทพกองหนึ่ง ขุนพิพัฒน์กองหนึ่ง ขุนนรินทร์กองหนึ่ง พระยาราชนครเสมังกองหนึ่ง ขุนเรศกองหนึ่ง ให้พระยานครราชสีมาเป็นแม่ทัพยกออกรบทางหนึ่ง ให้พิไชยอนเรศคุมพลกองหนึ่ง พระกบินทรกองหนึ่ง หลวงหฤไทยกองหนึ่ง ขุนพลากองหนึ่ง ให้ศรีโลกเป็นแม่ทัพ ยกออกรบทางหนึ่ง ให้พระหมื่นศรีคุมพลกองหนึ่ง ขุนพลกองหนึ่ง หลวงราชยกองหนึ่ง พระพิพโยธากองหนึ่ง ให้พระยาอภัยราชาเป็นแม่ทัพ ยกออกรบทางหนึ่ง ให้มหาเทพคุมพลกองหนึ่ง มหามลกองหนึ่ง พระมหาเสนาบดีกองหนึ่ง พระยาเดโชกองหนึ่ง ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ ยกออกรบทางหนึ่ง ในทัพเหล่านี้มีจำนวนทัพละ ๕,๐๐๐ กองหนึ่งมีช้างกลุมเกราะเหล็ก ๑๐ ช้าง ช้างตัวหนึ่ง ๆ มีป้อมใหญ่ชนิดเล็ก ๒ บอก มีควาญหัวหนึ่งกลางหนึ่ง ท้ายหนึ่ง และด้านที่ทัพบกทัพหนึ่ง ๆ จะยกไปนั้น จัดให้มีทัพเรือด้านละ ๓๐ ลำ เรือลำหนึ่งมีป้อมใหญ่ชนิดใหญ่ ๑ บอก ชนิดเล็ก ๒ บอก มีพลทหารป้อมใหญ่ลำละ ๓๐ คน ๆ

ครั้นจัดเสร็จแล้ว ก็ให้ยกแยกออกไปตีทัพพม่า ซึ่งตั้งล้อมอยู่โดยรอบ ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พลทหารไทยเจ็บป่วยล้มตายเป็นอัน

มาก พระยาเพชรบุรีตายในที่รบ พระยาตาก (สิน) หนีเอาตัวรอดได้ ที่เหลือนั้นก็แตกกระจัดกระจายไป ที่หนีเข้าเมืองทันก็รอดชีวิต พม่าจับได้ผู้คน ช้าง ม้าเป็นอันมาก

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเห็นนายทัพนายกองแตกพ่ายเข้ามาดังนั้น ก็ให้บีบประตูให้ทหารขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินมั่นไว้มิได้ออกรบ ตราวนั้น พระยาพลเทพข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาเอาใจออกหาก ลอบส่งเครื่องศัสตราวุธเสบียงอาหารให้แก่พม่า สัญญาจะเปิดประตูออรับ พม่าเห็นได้ที ก็ระดมเข้าตีปล้นกรุงศรีอยุธยา ทำลายเข้ามาทางประตูที่พระยาพลเทพนัดหมายไว้ ก็เข้าเมืองได้ทางประตูทิศตะวันออกในเวลากลางคืน เมื่อ ณ วันอังคาร ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ขุลศักราช ๑๐๒๔ ไล่ฆ่าฟันผู้คนล้มตายลงเป็นอันมาก เอาไฟเผาโรงร้านบ้านเรือนภายในพระนครศรีอยุธยาเสียเป็นอันมาก ขณะนั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและพระมเหสี พระราชโอรสธิดา กับพระราชวงศานุวงศ์ก็หนีกระจัดกระจายกันไป พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ประมาณสิบเอ็ดสิบสองวัน ก็เสด็จสวรรคต

พวกพม่าก็ตามจับได้พระมเหสีและพระโอรสธิดา พระราชวงศานุวงศ์แล้ว ให้กวาดต้อนผู้คน ช้าง ม้า เก็บริบแก้วแหวนเงินทองไปยังกรุงอังวะเป็นอันมาก

เมื่อใกล้จะเสียพระนครศรีอยุธยานั้น เกิดลางร้ายต่างๆ คือ พระพุทธปฏิมากรใหญ่ที่วัดพนัญเชิง มีน้ำพระเนตรไหล พระพุทธปฏิมากรศิโลกนาถซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธินั้น พระหรวงแยกออก

สองภาค พระพุทธปฏิมากรทองคำเท่าตัวคน และพระพุทธสุรินทร์ ซึ่งหล่อด้วยนากอันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังนั้นมีพระฉวีเศร้าหมอง พระเนตรทั้งสองหลุดหล่นลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งบินโผลงตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์ที่วัดพระธาตุ อกสวมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียบไว้ เทวรูปพระนเรศวรนั้นมีน้ำพระเนตรไหล และเปล่งศัพทสำเนียงเสียงอันดัง อสนีบาตตกลงหลายครั้งหลายหน พระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในสัจธรรม สำแดงเหตุที่จะเสียพระนครศรีอยุธยาหลายอย่างหลายประการ ดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น

ภาคที่ ๒

คำนานและทำเนียบต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา

ทำเนียบต่าง ๆ ในส่วนภาคที่ ๒ ของหนังสือเล่มนี้ ในฉบับพม่ากล่าวความเรื่องเดียวซ้ำกันอยู่หลายแห่ง เข้าใจว่าจะเป็นด้วยถามคำให้การไทยหลายคน บางคนรู้มาก บางคนรู้น้อย ใครให้การว่ากระไร พม่าก็จดลงไว้อย่างนั้นจึงมีซ้ำกัน ใช่แต่เท่านั้นฉบับที่ได้มา ยังเรียบเรียงเรื่องไขว้เขวกันอยู่มาก เรื่องๆ เดียว ไปแทรกอยู่ตรงนั้นบ้าง ตรงนี้บ้าง มีอยู่หลายเรื่องที่เป็นดังนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ต้นฉบับเดิมพม่าเห็นจะเขียนลงในใบลาน มีเหตุอย่างไร ใบลานสับกัน ผู้ที่เก็บรักษาหรือที่ได้หนังสือเรื่องนี้ในชั้นหลัง เอาใบลานเข้าเรียบเรียงใหม่ไม่ถูกลำดับ เรื่องจึงไขว้เขวกันไป ในการที่เอามาแปลรวบรวมพิมพ์ลงคราวนี้ ตั้งใจทำสำหรับประโยชน์ของผู้ศึกษาโบราณคดี เพื่อจะให้อ่านเข้าใจเรื่องได้โดยง่าย จึงต้องตัดหนังฉบับเดิมเอามาเรียบเรียงจัดเป็นหมวดเป็นหมู่ใหม่ ตามที่เห็นควรจะทำอย่างไรจึงจะดี แต่ข้าพเจ้าได้ระวังอย่างดีที่สุด ที่จะไม่แก้ฉบับเดิม ถ้าแห่งใดได้แก้ ก็แก้ด้วยแน่นอนใจว่า ฉบับเดิมผิดด้วยอักขระ ถ้าแก้ด้วยไม่แน่นอนใจ ได้บอกไว้ทุกแห่งว่า คาดว่าที่ถูกจะเป็นเช่นนั้น ๆ ไม่มีแห่งใดที่ได้เติมลงใหม่ แม้รู้ว่าแห่งนั้นวิปลาส หรือข้อที่จริงเป็นอย่างไร

ลำดับกษัตริย์

ตั้งแต่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ผ่านพิภพ ณ กรุงปาตลีบุตรมหานคร พระองค์เสด็จประพาสรอบสากลชมพูทวีป เสด็จมาถึงเมืองสังขบุรี ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงได้ ๒๑๓ ปี จะมีผู้มีบุญญาภินิหารสร้างพระนครอยู่ตำบลสังขบุรีนี้ เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๕๐๑ ปี พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์สร้างพระนครอินทบัต พระพุทธศักราช ๑๐๑๐ ปี พระยาแกรกได้ครองราชสมบัติสืบศักราชเสีย คงไว้แต่ ๕๐๑ ปี ในปีนั้น พระเจ้าอู่ทองเสด็จมาสร้างพระนครที่ตำบลหนองโสน ขนานนามว่า กรุงทวาราวดี (ศรีอยุธยา) ตั้งแต่สร้างกรุงทวาราวดีมา ไม่มีศึกสงคราม (มาติดพระนคร) ๒๑๕ ปี จนจุลศักราช ๗๒๕ ปี พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพมาตีกรุงทวาราวดี เสียกรุงทวาราวดีแก่พระเจ้าหงสาวดีครั้งหนึ่ง ตั้งแต่นั้นก็มิได้เสียแก่ใคร ไม่มีศึกสงคราม (มาติดพระนคร) ๒๕๔ ปี พระเจ้าติโลกนาถเสวยราชย์เมื่อจุลศักราช ๗๗๙ ปี ว่างศึกสงคราม มาอีก ๑๙๙ ปี จนถึงจุลศักราช ๑๐๒๙ ปี (มัง) มหานรธาแม่ทัพพม่ายกมาตีกรุงทวาราวดี ๆ เสียแก่พม่า คำนวณตั้งแต่สร้างพระนคร (ศรีอยุธยา) ที่หนองโสนมาจนเสียพระนครแก่พม่า รวมได้ ๖๑๓ ปี ถ้าจะนับตั้งแต่พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์สร้างพระนคร (อินทบัต) ที่สังขบุรี

เมื่อพระพุทธศักราช ๒๑๓ ปี มาจนเสียกรุงหวาราวดีแก่หม่า เป็นปีได้ ๑๗๓๙ ปี มีพระมหากษัตริย์ (ได้เสวยราชย์ยุคแรก) ๓๒ พระองค์ มีระยะที่ว่างพระมหากษัตริย์บ้าง ต่อมา (ยุคหลัง) มีพระมหากษัตริย์อีก ๔๐ พระองค์ รวมทั้ง ๒ ยุค ได้มีพระมหากษัตริย์ครองราชสมบัติมา ๑๒๒ พระองค์ด้วยกัน

พระนามพระมหากษัตริย์ซึ่งได้ครองราชสมบัติตั้งแต่ (จุล) ศักราช ๕๐๑ ปีมานั้น มีแจ้งอยู่ในบาญชีต่อไปนี้

	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	รวมพระชนม์
๑. พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์	๑๖	๓๕	๕๑
๒. พระเจ้าจันทราชา โอรส ๑	๒๕	๓๐	๕๕
๓. พระเจ้าร่วง โอรส ๒	๓๕	๔๐	๗๕
๔. พระเจ้าลือ อนุชา ๓ ต่างมารดากับพระร่วง	๓๐	๓๕	๖๕
๕. พระเจ้าโคตรตะบอง	–	–	–
๖. พระยาแกรก	๑๕	๔๕	๖๐
๗. พระยาสายน้ำผึ้ง	–	–	–
๘. พระสุธรรมราชา โอรส ๗	–	–	–

ต่อนี้ว่างกษัตริย์หลายปี แล้วจึงมีกษัตริย์ครองราชสมบัติต่อ

ไป คือ

๙. พระเจ้าพิไชยราช

๑๐. พระพิศณุราชา

๑๑. พระศรีแสน (พระศรีศิลป์ ?) โอรส ๑๐

๑๒. พระไชยนาท อนุชา ๑๑

๑๓. พระสุรินทรราชา

๑๔. พระอนุชาราชา อนุชา ๑๓

๑๕. พระอินทราชา โอรส ๑๔

๑๖. พระเจ้าอู่ทองมีพระนามว่า พระรามาธิบดีศิริวงศ์ โอรส ๑๔ ต่อมาว่างพระมหากษัตริย์อีกคราวหนึ่ง แล้วจึงมีพระมหากษัตริย์ครองราชสมบัติ คือ

๑๗. พระบรมราเมศวร

๑๘. พระกระเจียรนเรศร

๑๙. พระเทียร (ราชา) คือพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งเป็นพระเจ้าช้างเผือก ๗ ช้าง

๒๐. พระไชยราชา อนุชา ๑๙ ต่อมาว่างพระมหากษัตริย์อีกหลายปี จึงถึง

๒๑. พระเจ้าสุรพันธุ์ อินทยัตน์ (พระเจ้าสุพรรณปราสาท จะหมายความว่า พระเจ้าปราสาททอง) ซึ่งพระนคร (ปราสาท) เทวดานฤมิตนั้น มีพระราชโอรส ๔ พระองค์

พระราชธิดา ๓ พระองค์ รวม ๙ พระองค์

(ตำนานของพระมหากษัตริย์แต่โบราณ)

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครสวรรคโลก พระมเหสีเป็นนาคพระราชโอรส คือพระร่วง

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครสุโขทัย มีพระราชธิดาทรงพระนามว่า สุพรรณเทวี ๆ น้ำ เป็นมเหสีของมะกะโท

พระมหากษัตริย์ที่เสวยไม้ง้วดำน้ำ สร้างพระนครสัง (สรรคบุรี) พระองค์มีม้าและแพะที่เทาะได้ พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ สร้างพระนครพิษณุโลกด้วยอีกแห่งหนึ่ง

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครพิจิตรนั้น เป็นเชื้อพระวงศ์พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครวิเชียรปราการ (คือเมืองกำแพงเพชร) เป็นราชบุตรของเจ้าเมืองกำแพงเพชร

พระมหากษัตริย์ที่สร้างเมืองสวรรค์ (สรรค์) นั้น มีราชโอรส (สืบพระวงศ์) ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งได้ช้างเผือก

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครชัยนาทนั้น ไม่มีราชโอรสธิดา เมืองชัยนาทนั้น เดิมเป็นบ้านพรานเนื้อ พระมหากษัตริย์ที่ครองเมืองชัยนาททรงพระนามว่า นราธิเบศร์ ทรงดั้งพระศรีแสน (พระศรีศิลป์)

เป็นพระมหาอุปราช

พระมหากษัตริย์ที่สร้างพระนครวิชิตไชย (เมืองพิจิตรหรือพิไชย เป็นได้ทั้ง ๒ เมือง) ถูกพระอนุชากับพระมเหสีคบคิดกันจับปลงพระชนม์เสีย แล้วพระอนุชาไปสร้างพระนครเพชรบุรี

พระรามาธิบดีสิริวงศ์ เมื่อทรงสร้างกรุงทวาราวดีนั้น มีนิมิตปลาร้อง ม้าดัง และรุดหรัพย์แผ่นดินได้

พระราชโอรสของพระรามาธิบดีที่สร้างกรุงทวาราวดี ทรงพระนามว่า พระเทียร (ราชา) พระองค์หนึ่ง พระไชย (ราชา) พระองค์หนึ่ง พระไชยนั้นถูกพระมเหสีกับอำมาตย์คบคิดกันปลงพระชนม์

พระบรมราเมศวรนั้น มีราชธิดาทรงพระนามว่า พระบรมธิบดี พระราชโอรสทรงพระนามว่า พระมหินทร์ เมื่อพระองค์ได้เสวยราชย์ ทรงพระนามว่า (พระมหา) จักรพรรดิ เพราะมีช้างเผือกถึง ๗ ช้าง

พระสุธรรมราชา ซึ่งเสวยราชย์ ณ เมืองพิษณุโลกนั้น มีพระราชธิดาทรงพระนามว่า จันทรกัลยา มีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระนเรศ (วร) พระองค์หนึ่ง พระเอกาทศรถพระองค์หนึ่ง สองพระนามนี้เรียกอย่างภาษารามัญ

พระติโลกนาถซึ่งครองราชสมบัติกรุงทวาราวดี มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระราชบุตรเขยเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอู่ทอง ด้วยเป็นโอรสของพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าอู่ทอง พระราชบุตร

เธอพระองค์นี้ ทรงพระนามว่า พระรามาธิเบศร์ พระรามาธิเบศร์นี้เป็นพระนามเดิม พระองค์ได้ปราสาททองในจอมปลวกที่เมืองลพบุรี จึงปรากฏพระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง แต่เดิมพระองค์เป็นอำมาตย์พระเจ้าปราสาททองมีราชโอรส (ซึ่งสืบพระวงศ์) ทรงพระนามว่าพระนารายณ์ พระนามพระเจ้าแผ่นดินต่อพระนารายณ์มา คือ

	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม พรรษา
๑. เจ้าพระยาสุรสีห์	๕๕	๑๔	๖๙
๒. พระสุรินทราชา	๔๙	๗	๕๖
๓. พระภูมินทราชาธิราช (โอรส ๒)	๑๐	๒๔	๕๔
๔. พระธรรมราชา (อนุชา ๓)	๕๑	๒๑	๗๔
๕. พระอุทุมพรราชา (โอรส ๔)	๒๐	๓ เดือน	-
๖. พระเอกาทัศราชา (เชษฐา ๕)	๔๐	๙ ปี	๔๙

จดหมายเหตุรบพม่า

เมื่อ (ปีกุน) จุลศักราช ๑๐๙๓ พ.ศ. ๒๒๗๔ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ามหาธรรมราชา (คือสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์) ทรงตั้งให้เจ้าฟ้านราธิเบศร์ (พระราชโอรส) เป็นพระมหาอุปราช ถึง (ปีฉลู) จุลศักราช ๑๐๙๕ พ.ศ. ๒๒๗๖ เจ้าฟ้านราธิเบศร์ ผู้เป็นพระมหาอุปราช

ทิวงคต จึงทรงตั้งพระอุทุมพรราชา (คือขุนหลวงหาวัด) เป็นพระมหาอุปราชต่อมา ถึง (บี่ชาล) จุลศักราช ๑๑๒๐ พ.ศ. ๒๓๐๑ ณ วันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ สมเด็จพระเจ้ามหาธรรมราชาเสด็จสวรรคต พระอุทุมพรราชาจึงได้ผ่านพิภพ ครองราชสมบัติอยู่จนเดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรราชาทรงพระราชศรัทธา ละราชสมบัติออกทรงผนวช สมเด็จพระเจ้าเอกาทัศราชา จึงได้ครองราชสมบัติแต่นั้นมา

รุ่งขึ้น (บี่เถาะ) จุลศักราช ๑๑๒๑ พ.ศ. ๒๓๐๒ เรือสำเภาอาระมณีเมืองอังวะ เข้ามายังเมืองฝ่ามะริด (พวกที่มาในเรือลำนี้เป็นศัตรูกับพระเจ้าอลองพญาที่ ๆ จะให้ไทยส่งตัว ไทยไม่ยอมส่ง จึงเป็นเหตุให้เกิดศึกพม่าเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อ (บี่มะโรง) จุลศักราช ๑๑๒๒ พ. ศ. ๒๓๐๓

เมื่อพระเจ้าอลองพญาที ยกกองทัพพม่าเข้ามาครั้งนั้น ไทยได้แต่งกองทัพออกไปต่อสู้ ๔ ทัพ คือ

กองทัพที่ ๑

ยกไปตอบต่อสู้ทางเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี

พระยาอภัยราชาเป็นแม่ทัพ (ที่ว่าพระยาอภัยราชาตรงนี้ สงสัยอยู่ ด้วยมีชื่อเจ้าพระยาอภัยราชาอีกคนหนึ่ง เป็นแม่ทัพอื่น เห็นจะเป็นเจ้าพระยาธรรมา)

มีชื่อนายกอง คือ

พระยารัตนาธิเบศร์ (ตรงตามหนังสือพระราชพงศาวดาร)

พระยาอภัยมนตรี

พระสงคราม (เห็นจะเป็นพระมหาสงคราม)

กองทัพที่ ๒

ยกไปคอยต่อสู้ข้าศึกที่เมืองราชบุรี

เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาราชภักดี

พระยาจุฬา

พระศรีเสาวภาคย์ (เห็นจะเป็นพระศรีเสาวราช)

หลวงทองบุรณ (เห็นจะเป็นหลวงท่องสือ)

หลวงศรีวรักษ์ (หลวงศรีวรฆ่าน)

หลวงศรีรุด (หลวงศรีเนาวรัตน)

หลวงราชาพิมล

ขุนภักดี

กองทัพที่ ๓

ยกไปคอยต่อสู้ทางท่ากระดาน แขวงเมืองกาญจนบุรี (ไม่ปรากฏชื่อ

แม่ทัพ มีแต่ชื่อนายกอง) คือ

พระยาสีหราชเดโชไชย (เห็นจะเป็นตัวแม่ทัพ)

พระพิไชยณรงค์ (พระยาพิชิตณรงค์)

พระพิไชยนฤทธิ์ (พระยาพิไชยชาญฤทธิ์)

พระไสยนันต์ (พระเสนานนท์ หรือพระศรีไสยณรงค์)

พระทิพโยธา

อินทรเทพ

หลวงพิไชยอินทรา

ราชามาตย์

ราชาบาล

หลวงรักษาสมบัติ

ตะมะรง ไม่รู้ว่าใคร

กองทัพที่ ๔

ยกไปตอยต่อสู้ทางเมืองเชียงใหม่

เจ้าพระยาอภัยราชาเป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาพิพัฒโกษา

พระยาเสนา

พระยาไชย

พระพิพัฒน์

พระปรามพัฒน์

พระพิไชย

พระพิศดะพงศา

พระยาพิพิธ

ราชสงคราม

วิสุทธธรรมา

หลวงราโช

หลวงหฤไทย

อินทามาตย์

ราชมนู

เทพมนู

ขุนพัศดี

ขุนดรากำนัน (ขุนธาระกำนัน)

ขุนวิสูตร

ขุนนรินทร์

หมื่นวาสุเทพ

หมื่นพรหม

กองสอดแนม

ศิริธรรมราชา (จะเป็นผู้ใดคิดไม่เห็น ไม่ใช่เจ้าพระยาพระคลัง เพราะมีชื่ออยู่ที่อื่น) เป็นผู้บัญชาการ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาราชาเสนี (น่าจะเป็นพระยาราชาเศรษฐี เจ้าเมืองบันทายมาศ)

พระยาราชบังสันเสนี

พระศรีพิพัฒ

พระสาคานอง (ไม่รู้ว่าใคร)

พระหมื่นไวย (วรนาถ)

(พระหมื่น) สรรเพชภักดี

ราชสงคราม (จะเป็นพระหรือเป็นหลวงไม่ปรากฏ)

พลพระสู (เห็นจะเป็นขุนพลอาสรัย)

ขุนศุภสร

พระเจ้าอลองพญาตี เมืองทวายได้แล้ว ยกมาทางเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี กระทุ่ม (เมืองกุย) เมืองราชบุรี เข้ามาตั้งกองทัพหลวงอยู่ที่ตำบลบ้านกุ่ม บ้านบึ้น (บางบาน) และยกกลับทางเมืองตาก (บึ้มะเมีย) จุลศักราช ๑๑๒๔ พ.ศ. ๒๓๐๕ พวกมอญมะลินกิน ซึ่งโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลเขานางบวชเป็นขบถ

(เรื่องมอญขบถครั้งนี้ มีในหนังสือพระราชพงศาวดารไทยตรงกันว่า เดิมเมื่อพระเจ้าอลองพญาตีลงมาตีเมืองหงสาวดี พวกมอญเมืองเมาะตะมะ อพยพครอบครัวเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ โปรดให้รับเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ชานพระนคร เห็นจะเป็นเมื่อคราวศึกพม่าเข้ามาตีกรุงเก่าครั้งแรก เมื่อปีมะโรง โทศกนั้น มอญพวกนี้พากันหนีไปตั้งประชุมกันอยู่เขานางบวช คิดการขบถขึ้น คุมกันยกไปตีเมืองนครนายก ต้องถึงยกกองทัพไปปราบปราม มอญพวกนี้จึงแตกพ่ายหนีไปทางเมืองหล่มศักดิ์)

เมื่อ (ปีมะเส็ง) จุลศักราช ๑๑๒๕ พ.ศ. ๒๓๐๖ ชายชาวบ้านอุดอง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพรมแดนเมืองหวายกับเมืองลาว เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร (นัยว่า คล้ายเรื่องที่พวกมอญหนีเข้ามาพึ่งไทยจะได้เป็นเหตุที่เกิดศึกพม่าครั้งนั้น)

(ปีวอก) จุลศักราช ๑๑๒๖ พ.ศ. ๒๓๐๗ กองทัพเมืองอังวะมหานรธาเป็นแม่ทัพใหญ่ ยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาทางเมืองหวาย

เมื่อครั้งมหานรธายกเข้ามานั้น กรุงศรีอยุธยาได้จัดกองทัพออกไปต่อสู้ ๖ กอง คือ

กองทัพที่ ๑

ยกไปต่อสู้ที่เมืองมะริด เมืองตะนาวศรี

พระยาพิพัฒโกษาเป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาราชเสนา

พระยาตากสิน เจ้าเมืองระแหง

พระพิพิธ

คิริโลกธรรม (เห็นจะเป็นพระยาธรรมไตรโลก)

รามราชาบดี เจ้าเมือง (เห็นจะเป็นพระยาเทพาธิบดี)

พิไชยนฤทธิ

หลวงศักดิ์

หลวงสิทธิ

หลวงฤทธิ

หลวงเดช

คิริสมบัติ

จันทราชา

ราชบุตร

กองทัพที่ ๒

ยกไปต่อสู้ทางเมืองเชียงใหม่

พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยามหาเสนา

พระศรีเสาวภาคย์

พระพิไชย

พระอินทราภัย

พระหมื่นไวยวรนาถ

พระหมื่นเสมอใจราช

พระหมื่นศรีสรรักษ์

หลวงหฤไทย

หลวงทองบูรณ์

จ่าเรศ

จ่ารง

จ่ารุต (จ่ายวด)

กองทัพที่ ๓

ยกไปต่อสู้ทางท่ากระดาน แขวงเมืองกาญจนบุรี

พระยารัตนเบ็นแม่ทัพ (เห็นจะเป็นพระยารัตนาธิเบศร์)

มีชื่อนายกอง คือ

หลวงกลาโหม (ราชเสนา)

หลวงไกรโกษา

พระกฤษณ (กรมช้าง)

ขุนนคร

หมื่นพรหม

พลสู

กองทัพที่ ๔

ยกไปต่อสู้ที่เมืองนครสวรรค์

เจ้าพระยากลาโหมเป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาธรรมา

มหาเทพ

มหามนตรี

อินทรเทพ

พลเทพ (เห็นจะเป็นพิเรนทรเทพ)

ราชวรินทร์

ทิพเสนา

ราชามาตย์

ราชประนะ (เข้าใจว่า ราชาบาล)

ราชมนู

พระอินทรามาตย์

ขุนพิพัฒน์

ขุนนรินทร์

ขุนพัศดี

กองทัพที่ ๕

ยกไปทางเมืองนครสวรรค์อีกกอง ๑

พระยาชิเบศร์ปริยัติ (เห็นจะเป็นพระยาธิเบศร์บริวัติ) เป็นแม่ทัพ

มีชื่อนายกอง คือ

พระยาสมบัติ

พระพฤฒิพงศา

หลวงโชฎึก

หลวงท่องสือ

หลวงวรเชาวนะ

หลวงรอรา

หลวงราชรักษา

หลวงรักษาสมบัติ

หลวงจอสมบัติ

หลวงศรีรุค

ขุนวิสูตร์

หมื่นพรหม

หมื่นอภัย

ฤทธิสหัน

จงปานิด

เมื่อมหานรธายกเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา มาตั้งค่ายล้อมกรุงศรีอยุธยาที่ตำบลต่าง ๆ ๙ แห่ง คือ

๑. ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งที่เพนียดริมแม่น้ำ

๒. ทิศตะวันออก ตั้งที่หัวรอ

๓. ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งที่คลองสวนพลู

๔. ทิศใต้ ตั้งที่บ้านสัตตหีบ ?

๕. ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตั้งที่ตำบลสีกุก เป็นค่ายของมหานรธาแม่ทัพ

๖. ทิศตะวันตกเฉียงใต้อีกค่ายหนึ่ง ตั้งที่วัดฉนวารม (เข้าใจว่า วัดไชยวัฒนาราม)

๗. ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตั้งอีกค่ายหนึ่งที่คลองตะเคียน

๘. ทิศตะวันตก ตั้งที่วัดวรเชษฐ (อยู่ที่ทุ่งหลังวัดท่าการ้อง)

ส่วนกองทัพไทยที่คอยรับรักษาพระนครนั้น ตั้ง ๖ ค่าย คือ

๑. ทิศเหนือ ตั้งตำบลวัดพระเมรุ ? (เห็นจะเป็นวัดหน้าพระเมรุ) ตรงพระราชวัง

๒. ทิศเหนืออีกค่ายหนึ่ง ตั้งที่ตำบลวัดบ่าไผ่ (เห็นจะเป็นวัดบ่าฝ่าย)

๓. ทิศตะวันออก ตั้งที่ตำบลวัดวรบวช (เสียงคล้ายวัดวรโพธิ แต่วัดวรโพธิอยู่ติดกับพระราชวังด้านตะวันตก จึงเข้าใจว่าจะเป็นวัดมณฑป)

๔. ทิศตะวันตก ตั้งที่วัดลุกช้าง ยังไม่ทราบว่าที่จริงจะเป็นวัดอะไร)

๕. ทิศเหนืออีกค่ายหนึ่ง ตั้งที่วัดท่าการ้อง (วัดท่าการ้องอยู่ข้างเหนือจริง แต่ห่างพระนครอยู่)

๖. ทิศ (อะไรไม่บอกไว้) ตั้งที่บ้านยายจัน (ค่ายนี้เห็นจะหมายความว่า ค่ายบางระจัน ๆ อยู่แขวงเมืองสิงห์กับอ่างทองต่อกันห่างมาก)

หม่ายกมาคราวหลังนี้ต่อสู้กันอยู่ ๒ ปี ถึง (ปีจอ) จุลศักราช ๑๑๒๘ พ.ศ. ๒๓๐๙ ณ วันอังคาร ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ เวลากลางคืนเจ็ดทุ่มเศษ ข้าศึกเข้าพระนครได้ทางด้านตะวันออก จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า

ชื่อเมือง

กรุงหวาราวดี (ตรง)

หัวเมืองฝ่ายตะวันออก

๑. เมืองปูรสีมา (เมืองนครราชสีมา)
๒. เมืองนครนายก (ตรง)
๓. เมืองจันทบุรี (ตรง)
๔. เมืองสระบุรี (ตรง)
๕. เมืองเพชรบูรณ์ (ตรง)
๖. เมืองพิมาย (เมืองพิมาย)
๗. เมืองนางรอง (ตรง)
๘. เมืองบัวชุม (ตรง)
๙. เมืองโชยบาดาล (ตรง)
๑๐. เมืองนครคีรี
๑๑. เมืองท่าโรง (เมืองท่าโรงคือเมืองวิเชียรบุรี)
๑๒. เมืองสุรบุรี (เห็นจะเป็นเมืองชลบุรี)
๑๓. เมืองระยอง (ตรง)
๑๔. เมืองพะแสง (เมืองพะแส คือเมืองแกลง)
๑๕. เมืองสินคอง

๑๖. เมืองนนทบุรี (ตรง)

๑๗. เมืองสมุทรสงคราม (ตรง)

๑๘. เมืองธนบุรี (ตรง)

๑๙. เมืองสมุทรปราการ (ตรง)

๒๐. เมืองสาครบุรี (ตรง)

๒๑. เมืองจวิรบุรี (เห็นจะหลง)

ด่านกรุงทวาราวดีฝ่ายทิศตะวันออกสุดแดนด่านใหญ่ คือด่านหนุมานหนึ่ง ทิศฝ่ายใต้จดแดนกัมพูชา ระยะทางตะวันออกห่างจากกรุงทวาราวดี ๑๒ วัน มีด่านน้อย คือ ด่านพระกริศหนึ่ง (ด่านพระจาฤก)

หัวเมืองปักษ์ใต้

๒๒. เมืองกุย (ตรง)

๒๓. เมืองตานาว (เมืองตะนาวศรี)

๒๔. เมืองปริศ (เมืองมะริด)

๒๕. เมืองชะลิน (เมืองฉลาง)

๒๖. เมืองนคร (เมืองนครศรีธรรมราช)

๒๗. เมืองไชยา (ตรง)

๒๘. เมืองพัทลุง (ตรง)

๒๙. เมืองสงขลา (ตรง)

๓๐. เมืองชุมพร (ตรง)

๓๑. เมืองตานี (ตรง)

๓๒. เมืองปราณ (ปราณบุรี)

๓๓. เมืองชะอัง (ฉลำ ขึ้นเพชรบุรี)

๓๔. เมืองนารัง (เมืองตรัง)

๓๕. เมืองบางตะพาน (ตรง)

๓๖. เมืองแม่น้ำ (เห็นจะหมายความว่าแม่น้ำหลวง คือ บ้านดอน)

๓๗. เมืองสิงหอง (สิงขร เมืองด่านอยู่หลังเกาะหลัก)

๓๘. เมืองจะทิน

๓๙. เมืองแลงชิน (เมืองหลังสวน ขึ้นชุมพร)

๔๐. เมืองวะละ (วะหลวง ขึ้นนครศรีธรรมราช)

๔๑. เมืองปรอน (ปราณ ขึ้นนครศรีธรรมราช)

๔๒. เมืองท่าทอง (คือกาญจนดิฐขึ้นนครศรีธรรมราช)

๔๓. เมืองท่าแร่ (ท่าแซะ ขึ้นชุมพร)

๔๔. เมืองปตู (ปทิว ขึ้นชุมพร)

๔๕. เมืองละจุน (ละอุ่น ขึ้นชุมพร)

๔๖. เมืองวิไสย (วิไสย ขึ้นชุมพร)

๔๗. เมืองทุวิน

๔๘. เมืองสวี (ตรง ชุมพร)
๔๙. เมืองกระ (กระบุรี ชุมพร)
๕๐. เมืองระนอง (ตรง ชุมพร)
๕๑. เมืองฉนวก (โฉลก ชุมพร)
๕๒. เมืองตะกั่วป่า (ตรง)
๕๓. เมืองตะกั่วทุ่ง (ตรง)
๕๔. เมืองโล่ย
๕๕. เมืองพนม (ตรง นครศรีธรรมราช)
๕๖. เมืองวังจัด
๕๗. เมืองทุ่งอก (ทุ่งอง อยู่ในอำเภอปากพนัง นครศรีธรรมราช)
๕๘. เมืองทุ่งคัด (ตรงคอด แขวงตะกั่วป่า)
๕๙. เมืองรัตรอก
๖๐. เมืองโวตคุน
๖๑. เมืองหิงส
๖๒. เมืองบุรินทร์
๖๓. เมืองชุนรินทร์
๖๔. เมืองบ้านใหม่
๖๕. เมืองคลองวัง (คลองวาฬ คือเมืองประจวบคีรีขันธ์ที่เกาะหลัก)

๖๖. เมืองทิแดง

๖๗. เมืองอังกลี (บางพลี แขวงพังงา)

๖๘. เมืองตะพานน้อย (บางตะพานน้อย ขึ้นกำเนิดนพคุณ)

๖๙. เมืองกะแด (กระแดะ ขึ้นไทรบุรี)

๗๐. เมืองปลายวัด

๗๑. เมืองโววัง

๗๒. เมืองญี่ปุ่น (สินปุนแขวงกระบี่ ขึ้นนครศรีธรรมราช)

๗๓. เมืองละลอก

๗๔. เมืองปะเหลียน (ตรัง ขึ้นพัทลุง)

๗๕. เมืองบันเอ

๗๖. เมืองสินธพ

๗๗. เมืองจิตตวัง

๗๘. เมืองมะแลง (พะแลง ขึ้นนครศรีธรรมราช) (เมืองเหล่านี้เป็น) เมืองใหญ่ (ส่วน) หนึ่ง (เป็น) เมืองน้อย (ส่วน) หนึ่ง รวม ๒ ส่วน

สุดแดนฝ่ายใต้ มีด่านใหญ่ ด่านกิโลกิเลหนึ่ง ด่านน้อย ด่านคลองดาโมหนึ่ง ห่างจากกรุงทวาราวดีจนถึงแดนต่อเมืองแขก ระยะทาง ๔๐ วัน

หัวเมืองฝ่ายตะวันตก

๗๙. เมืองสุพรรณ (ตรง)

๘๐ เมืองนครไชยศรี (ตรง)

๘๑. เมืองวิเศษ (เมืองเพชรบุรี)

๘๒. เมืองราชบุรี (ตรง)

๘๓. เมืองกาญจนบุรี (ตรง)

๘๔. เมืองศรีสวัสดิ์ (ตรง)

๘๕. เมืองไทรโยค ชายแดน (ตรง)

๘๖. เมืองท่ากระดาน (ตรง)

๘๗. เมืองทองท่าพี

๘๘. เมืองทองปาปุน (เมืองทองผาภูมิ)

สุดพระราชอาณาเขตแดนฝ่ายตะวันตก ด่านใหญ่แม่หงสรัดน ด่านน้อย ด่านแม่ละเมาหนึ่ง ห่างจากกรุงทวาราวดี ถึงแดนต่อแดน เมืองเมาะตะมะ จนกระทั่งพระเจดีย์สามองค์ ระยะทาง ๗ วัน มีด่านทาง

หัวเมืองฝ่ายเหนือ

๘๙. เมืองวิเศษเสลัง (เมืองวิเศษไชยชาญ) อยู่ในแขวงอ่างทอง

๙๐. เมืองลพบุรี (ตรง)

๙๑. เมืองนครสวรรค์ (ตรง)

๙๒. เมืองพิษณุโลก (ตรง)

๙๓. เมืองพิจิตร (ตรง)

๙๔. เมืองสวรรค์บุรี (เมืองสรรค์บุรี)

๙๕. เมืองสุโขทัย (ตรง)

๙๖. เมืองสวรรคโลก (ตรง)

๙๗. เมืองพิไชยนคร (เมืองพิไชย)

๙๘. เมืองวิจิตรปราการ (เมืองวิเชียรปราการ คือเมืองกำแพงเพชร)

รวมเมืองซึ่งพระมหากษัตริย์ได้เสด็จประทับอยู่ ๑๑ เมือง (จะหมายเมืองเหนือที่กล่าวมาแล้วหรืออย่างไรไม่แน่)

๙๙. เมืองสิงห์บุรี (ตรง)

๑๐๐. เมืองอินทบุรี (ตรง)

๑๐๑. เมืองพรหมบุรี (ตรง)

๑๐๒. เมืองชัยนาท (ตรง)

๑๐๓. เมืองมโนรมย์นคร (ตรง)

๑๐๔. เมืองทุ่งยั้ง (ตรง ขึ้นพิไชย)

๑๐๕. เมืองวังโพ (คือที่อุตรดิตถ์ ขึ้นพิไชย)

๑๐๖. เมืองลับแล (ตรง ขึ้นพิไชย)
๑๐๗. เมืองนครสม (นครชุม ขึ้นพิษณุโลก)
๑๐๘. เมืองนครไท (ตรง ขึ้นพิษณุโลก)
๑๐๙. เมืองตักกลงปู (ด่านนางพูน ขึ้นพิไชย)
๑๑๐. เมืองปาด (น้ำปาด ขึ้นพิไชย)
๑๑๑. เมืองลงจับ (เมืองหล่มศักดิ์)
๑๑๒. เมืองเท (เทพบุรี ขึ้นพิษณุโลก)
๑๑๓. เมืองสวรคาม (เห็นจะเป็นเมืองชุนกัน ขึ้นพิไชย)
๑๑๔. เมืองบึง (พิพัฒ ขึ้นพิไชย)
๑๑๕. เมืองวัดดบุด (บึงบูร ขึ้นพิไชย)
๑๑๖. เมืองเชียงเงิน (ตรง ขึ้นตาก)
๑๑๗. เมืองเชียงทอง (ตรง ขึ้นตาก)
๑๑๘. เมืองระแหง (ตรง คือเมืองตาก)
๑๑๙. เมืองอุทัยธานี (ตรง)
๑๒๐. เมืองกระทิพ (เมืองชีเทพ)
๑๒๑. เมืองนครทิพ
๑๒๒. เมืองแพร่ (ตรง)
๑๒๓. เมืองระแวก

สุดพระราชอาณาเขตฝ่ายเหนือ ด่านใหญ่ ด่านลงชะหนึ่ง

ด่านน้อย ด่านฉไรหนึ่ง ห่างจากกรุงทวาราวดี ถึงแดนเมืองเชียงใหม่ มีระยะห่าง ๒๔ วัน

มหาเจดียสถาน

๑. พระศรีสรรเพชญ์ หุ้มทอง อยู่ในพระราชวัง พระรามาธิบดี (ที่ ๒) ทรงสร้าง

๒. พระพุทธสุรินทร์ ฝนใหญ่ พระนเรศวรเชิญมาจากเมืองเชียงใหม่ (จะหมายว่า พระพุทธสิชิหรือพระพุทธสิหิงค์ไม่แน่) (ที่ปรากฏในที่นี้ว่า เป็นพระสำหรับขอฝน)

๓. พระศิโลกนริศ (บางทีจะเป็นพระบรมไตรโลกนาถ ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสร้าง เดี๋ยวนี้สูญเสียแล้ว)

๔. พระศิโลก (บางทีจะเป็นพระบรมภพนาถ ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสร้าง เดี๋ยวนี้สูญเสียแล้ว)

๕. พระมหาโลก (เห็นจะเป็นพระโลกนาถ เดี๋ยวนี้อยู่ที่วัดพระเชตุพน)

๖. พระสยัมภูจรโมพี พระขัดสมาธิเพชร

๗. พระน้องกลิ่น (จะเป็นพระเจ้าแพนงเชิงตอกกระมัง?)

๘. พระรัตนมหาธาตุ พระเจดีย์ใหญ่ พระรามาธิบดีทรงสร้าง (เห็นจะเป็นพระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล)

๙. พระรัตนเจดีย์

๑๐. พระพุทธบาท (ตรง)

๑๑. เขาปถวี (ตรง)

มหาเจดียสถานอยู่เมืองพิษณุโลก สวรรคโลก และเมืองนครไชยศรี

๑๒. พระชินราช (ตรง อยู่เมืองพิษณุโลก)

๑๓. พระชินราช (พระพุทธชินสีห์ เดี๋ยวนี้อยู่วัดบวรนิเวศ)

๑๔. พระมหา (เห็นจะเป็นพระศาสดา เดี๋ยวนี้อยู่วัดบวรนิเวศ)

๑๕. พระปืนปั้นดอง (จะเป็นพระยืนวัดวิหารทองเมืองพิษณุโลก คือพระอัฏฐารสอยู่ที่วัดสระเกศ)

๑๖. พระธรรมเจดีย์ (พระปฐมเจดีย์)

๑๗. พระเจดีย์

๑๘. เจดีย์

๑๙. เจดีย์

๒๐. พระพุทธปรางค์ทอง สูง ๑๔ วา (เห็นจะเป็นพระมหาธาตุเมืองสวรรคโลก)

เรื่องพระพุทธบาทและพระฉาย

พระพุทธองค์ได้ทรงประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ ๕ แห่ง มีเนื้อความปรากฏมาในพระบาลีดังนี้ว่า

สุวณฺณมาลิเก คือรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ที่ยอดเขาในลังกาทวีปแห่งหนึ่ง

สุวณฺณปพฺพเต รอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ยังยอดเขาสุวรรณบรรพต (ในสยามประเทศนี้) แห่งหนึ่ง

สุมนกูเฏ รอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ที่ยอดเขาสุมนกูฏแห่งหนึ่ง

โยนกปุเร รอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในโยนกประเทศแห่งหนึ่ง

นมฺมทาย นทิยา รอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในแม่น้ำนัมมทานทีแห่งหนึ่ง รวมเป็น ๕ แห่ง

รอยพระพุทธบาทที่สุวรรณบรรพตในสยามประเทศนี้ สัจจพันธพราหมณ์ได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงประดิษฐานไว้ พระมหากษัตริราธิราชเจ้าแต่ปางก่อน จึงได้ทรงสถาปนาพระมณฑปสวมรอยพระพุทธบาทไว้ที่เขาสุวรรณบรรพต และสถาปนาวัตถุเจดียสถานขึ้นในที่นั้นต่อมา ได้เอาทองคำแผ่บางเท่าเปลือกกุ้ง บีดเป็นลายดอกดวงประดับพระมณฑปให้งดงามวิจิตร และภายในพื้นพระมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทนั้น ทำเสื่อเงินปูลาดเต็มพื้น ที่ฝาผนังพระมณฑปใหญ่ เอากระจกบานใหญ่ติดภายใน ประดับกระจกภายนอก

และภายในพระมณฑปใหญ่ ได้ทรงสถาปนาบุษบกน้อย (สวม

รอยพระพุทธบาท) อีกชั้นหนึ่ง ขื่อ ๔ ศอก สูง ๑๐ ศอก บุษบกน้อยนี้หุ้มทองคำ และเพดานนั้นห้อยอุบะร้อยด้วยแก้วสีแดง ภายในบุษบกรอบรอยพระพุทธบาท เอาทองคำแผ่ทำเป็นบัว และเอาทองแผ่สลักลายลักษณะพระพุทธบาท ประดับด้วยพลอยแดง ปิดไว้บนรอยพระพุทธบาท

ประดูพระมณฑปพระพุทธบาทนั้น ด้านตะวันออกมี ๒ ประดู ด้านตะวันตกมี ๒ ประดู ที่บานประดูนั้นเป็นลายประดับมุก หลังคาพระมณฑปมุงด้วยตะกั่ว ที่ช่อฟ้าและเครื่องบนปิดทอง และที่ชลาชั้นหักษิณทำเป็นกำแพงแก้วล้อมรอบ และหุ้มด้วยตะกั่ว และที่พื้นภายในกำแพงแก้วนั้น ก็ปูลาดด้วยตะกั่ว บนหลังกำแพงแก้วทำเป็นพระเจดีย์ศิลาอ่อน สูงประมาณ ๒ ศอก ตั้งรายไว้รอบห่างกันวาหนึ่ง ต่อลงมาถึงเชิงพระมณฑป ปราบที่ทำเป็นลานทักษิณอีกชั้นหนึ่ง มีกำแพงแก้วล้อมรอบกว้างตามทิศตะวันออกถึงตะวันตก ๒๐ วา กว้างตามทิศเหนือ ใต้ ๒๐ วา และกำแพงแก้วนั้นหุ้มด้วยตีบุกปิดทอง และเอาทองแดงทำเป็นดอกบัวก้านเหล็กปิดทองปักไว้ที่บนกำแพงโดยรอบมี ๑๔ ดอก มีถ้ำแห่งหนึ่ง มีพระพุทธปฏิกรมาก่อด้วยอิฐขัดสมาธิใหญ่หนึ่ง มีพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรลีไข่มุกอยู่ในถ้ำอีกแห่งหนึ่ง มีคลังสำหรับเก็บสรรพพัสดุของพระพุทธบาทหลังหนึ่ง และมีเจ้าพนักงานผู้เก็บรักษาคลัง และมีที่อยู่ข้าพระและพวกชาวบ้าน พวกชุนโขลนนั้น เป็นส่วยน้ำมัน ขี้ผึ้ง สำหรับถวายบูชาแก่พระพุทธบาท บันไดขึ้นพระพุทธบาทนั้น มีทางด้านใต้ทางหนึ่ง

ด้านตะวันตกทางหนึ่ง ด้านตะวันออกและเหนือไม่มีบันได และที่เชิงภูเขาพระพุทธบาทนั้น ได้ทรงสร้างพระอารามไว้ มีพระครูเจ้าคณะ ชื่อมหามงคลเทพมุนีองค์หนึ่ง มีพระสงฆ์ตำแหน่งวินัยธร วินัยธรรม (สำหรับพิทักษ์รักษาพระพุทธบาท) พร้อมด้วยข้าพระซึ่งได้ยกถวายไว้ และได้ทรงพระราชอุทิศกับบิยจังหันไว้เป็นประจำเดือนเสมอไม่ขาด พระครูแลฐานานุกรมเหล่านั้น ต้องคอยดูแลซ่อมแปลงสิ่งซึ่งจะชำรุดหักพังในบริเวณพระพุทธบาทนั้นด้วย สมเด็จพระเจ้ามหาธรรมราชา (คือสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์) พระองค์เสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ไปนมัสการพระพุทธบาท และเมื่อพระองค์ประทับแรมอยู่๗ราตรี ได้มีการมหรสพสมโภชพระพุทธบาท และพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทาน แจกจ่ายแก่ชาวบ้านชาวเมืองคนยากคนจน คือเครื่องผ้าพรรณนุ่งห่ม เครื่องเงินทอง เงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง ข้าวเปลือก เหล่านี้เป็นต้น เมื่อครบกำหนด ๗ ราตรี แล้วได้เสด็จกลับสู่พระนคร

พระฉาย

ที่เขาปถวีอยู่ทางทิศเหนือพระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพตข้ามฟากแม่น้ำไป ระยะทางห่างวันหนึ่ง มีเพิงเขาแห่งหนึ่ง เหมือนอย่างพังพานพระยานาค สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้เสด็จ

มาอาศัยบังฝนอยู่ที่เพิงเขาแห่งนี้ ที่ซึ่งพระพุทธองค์ได้ประทับอาศัยนั้น จึงมีรอยพระพุทธฉายบ่ายพระพักตร์ออกมาทางข้างหน้า ติดอยู่ยังกระเพิงผานั้น โดยอำนาจพระพุทธปาฏิหาริย์ พระรูปพระรัศมี ผ้ากาสาวพัสตร์แห่งพระพุทธองค์ ยังแลเห็นเป็นสีเหลืองอยู่เสมอไม่เศร้าหมอง ยังคงเป็นสีผ้ากาสาวพัสตร์อยู่จนบัดนี้ รอยพระพุทธฉาย ซึ่งทรงประดิษฐานติดอยู่กับเงื้อมผานั้น หาได้มีพระมณฑปหรือวิหารสร้างขึ้นปกคลุมกำบังไว้ไม่ แม้เวลาฝนตก น้ำฝนไหลลงมาตามเงื้อมผา ก็ไหลหลีกรอยพระพุทธฉายไป มิได้ต้องฉายาของพระพุทธองค์ แต่ก่อนมาพระมหากษัตราธิราชเจ้า เคยให้สร้างพระมณฑปและพระวิหารขึ้น หวังจะปกบ้องรอยพระพุทธฉาย สมเด็จอมรินทรเทวราชก็บันดาลให้หักพังทำลายเสีย เทพยเจ้าหาหอพระทัยจะให้มีอะไรบดบังรอยพระพุทธฉายไม่ ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตราธิราชเจ้าแต่ก่อนมา จึงให้ปราบแต่พื้นที่ให้ราบคาบ และให้ทำบันไดแต่พื้นขึ้นไปสู่ที่องค์พระพุทธฉาย

ฤดูนมัสการพระพุทธฉายนี้ ในกำหนดเดือน ๔ ทุกปี มีพระมหากษัตริย์และเสนามาตย์ ราษฎร ชาวบ้านชาวเมือง ไปนมัสการกราบไหว้ และมีการมหรสพสมโภชเป็นงานปีเสมอทุกปีมิได้ขาด

แผนที่กรุงศรีอยุธยา

พระนครศรีอยุธยานั้น มีกำแพงพระนคร สูง ๓ วา หนา ๖ ศอก[๑] นอกจากตัวกำแพง ยังมีที่ชานสำหรับทหารยืนประจำหน้าที่กว้าง ๓ ศอก มีหมอดินดำ (เห็นจะหมายความว่าบ่อม) ๑๖ มีประตูทางน้ำ ๔ ประตู ประตูทางบก ๒๔ ประตู รวม ๓๒ ประตู มีชื่อต่างกัน ดังนี้

(ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ประตูบก คือ)

---

(๑) กำแพงพระนคร ตรวจสอบพบเศษที่เหลือจากถูกรื้อ อยู่ที่ข้างวัดจีนห่างจากขวนอุปราชราว ๔ เส้นแห่งหนึ่ง กับที่ข้างวัดท่าทรายอีกแห่งหนึ่ง ยังเหลือสูง ๔ ศอกเศษ และได้ขุดพบใบเสมากำแพงพระนครยังเป็นรูปคือยู่ใบหนึ่ง ตัวใบกว้าง ศอกคืบ หนา ๒ ศอก สูง๒ศอกคืบ (ใบเสมาที่กล่าวนี้เก็บรักษาไว้เป็นของพิพิธภัณฑ์อยู่ในวังจันทรเกษม) ถ้านำส่วนสูงของใบเสมานี้บวกเข้ากับเศษกำแพงพระนครที่ข้างวัดท่าทราย ก็คงได้สูงราว ๓ วาตรงกัน ส่วนหนาตรวจสอบได้ ๘ ศอก ตอนบนเว้นเป็นเชิงเทินสำหรับทหารรักษาหน้าที่และทางเดิน ๖ ศอก บ้อมรอบกำแพงพระนครที่พบชื่อ คือบ้อมท้ายสนม เป็นบ้อมมุมพระราชวังทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ที่ปากคลองท่อบ้อม หนึ่ง บ้อมท่าคั่น เป็นบ้อมมุมพระราชวังทิศตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ติดกับหน้าวัดธรรมิกราชอีกบ้อมหนึ่ง แต่ ๒ บ้อมนี้ถูกรื้อเสียหมดแล้ว ยังมีแต่รากอยู่ในดิน บ้อมประตูข้าวเปลือก ยังคงเป็นรูปอยู่ที่วัดท่าทรายบ้อมหนึ่ง บ้อมมหาไชย อยู่ที่ตลาดหัวรอทุกวันนี้บ้อมหนึ่ง บ้อมหอรัตนไชยอยู่ที่ได้พระราชวังจันทร์ บ้อมหนึ่ง บ้อมหอราชดฤห์ อยู่ตรงหน้าวัดสุวรรณบ้อมหนึ่ง บ้อมทั้ง ๒นี้ถูกรื้อหมดคงเหลือแต่บ้อมเพชร ซึ่งใหญ่กว่าบ้อมอื่น และการก่อสร้างแข็งแรง อิฐปูนแข็งรื้อไม่ได้ จึงยังคงเหลืออยู่ที่มุมพระนครด้านใต้ตรงแม่น้ำใหญ่บ้อมหนึ่ง บ้อมชัดกบอยู่ที่หัวแหลม ซึ่งรื้อหมดแล้วบ้อม หนึ่ง ประตูบกมากน้อยเท่าใด ไม่มีที่จะพิสูจน์ได้หมด แต่ประตูน้ำมี ๑๒

๑. ประตูโอหาริกฉัตร

๒. ประตูศรีไชยจักร (เห็นจะเป็นประตูศรีไชยศักดิ์ เป็นประตูพระราชวังชั้นนอก)

๓. ประตูปราบไภยจักรรัตน (เห็นจะเป็นประตูจักรมหิมา) (บอกควบกันไปทั้ง ๒ ประตู แต่ความจริงเลข ๓ น่าจะเป็นประตูเจ้าปราบ เลข ๔ จะเป็นประตูจักรมหิมา)

๔. ประตูไชยานุภาพ (ห้องกับชื่อพระยาช้างต้น ชื่อประตูนี้เห็นจะชื่นคำอื่น แต่ลงท้าย "นุภาพ") (นึกชื่อประตูไม่ได้ เจนปากอยู่แต่ชื่อช้าง ก็เลยบอกเป็นชื่อประตูไป) รวมประตูบก ๔ ประตู ประตูน้ำมี ๒ ประตู (ด้านตะวันออกและด้านใต้ คือ)

๕. ประตูช้างระวางใน

๖. ประตูท่ากลาโหม

๗. ประตูข้าวเปลือก (ประตูน้ำ)

๘. ประตูท่าช้าง (ประตูท่าช้างวังหน้า)

๙. ประตูฉนวนวังหน้า

๑๐. ประตูหอรัตนไชย (ประตูน้ำ)

๑๑. ประตูเจ้าจัน

๑๒. ประตูน้ำ

๑๓. ประตูพระบือ (ประตูกระบือ)

๑๔. ประตูสามม้า (ประตูน้ำคลองในไก่)

๑๕. ประตูจีน (ประตูน้ำ)

๑๖. ประตูเทพหมี (ประตูน้ำ)

๑๗. ประตูไชย

๑๘. ประตูฉะไกรน้อย (ประตูน้ำ)

๑๙. ประตูฉะไกรใหญ่ (ประตูน้ำ)

๒๐. ประตูหน้าปราบ (เห็นจะเป็นหน้าวัดเจ้าปราบ)

๒๑. ประตูท่าราษฎร์ (เห็นจะเป็นประตูตลาดยอด)
(ด้านตะวันตก)

๒๒. ประตูวังไชย

๒๓. ประตูวังหลัง

๒๔. ประตูท่าพระ

๒๕. ประตูช้าง (ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ)

๒๖. ประตูสวน (เห็นจะเป็นประตูสวนหลวง)

๒๗. ประตูช่องกุฎี

๒๘. ประตูหมูหะลวง (ประตูน้ำ)

๒๙. ประตูเสวย (บางแห่งเรียกประตูเสวยน้ำ)
(ด้านเหนือ)

๑๐. ประตูมหาไพชยนต์

๑๑. ประตูทวารอุทก

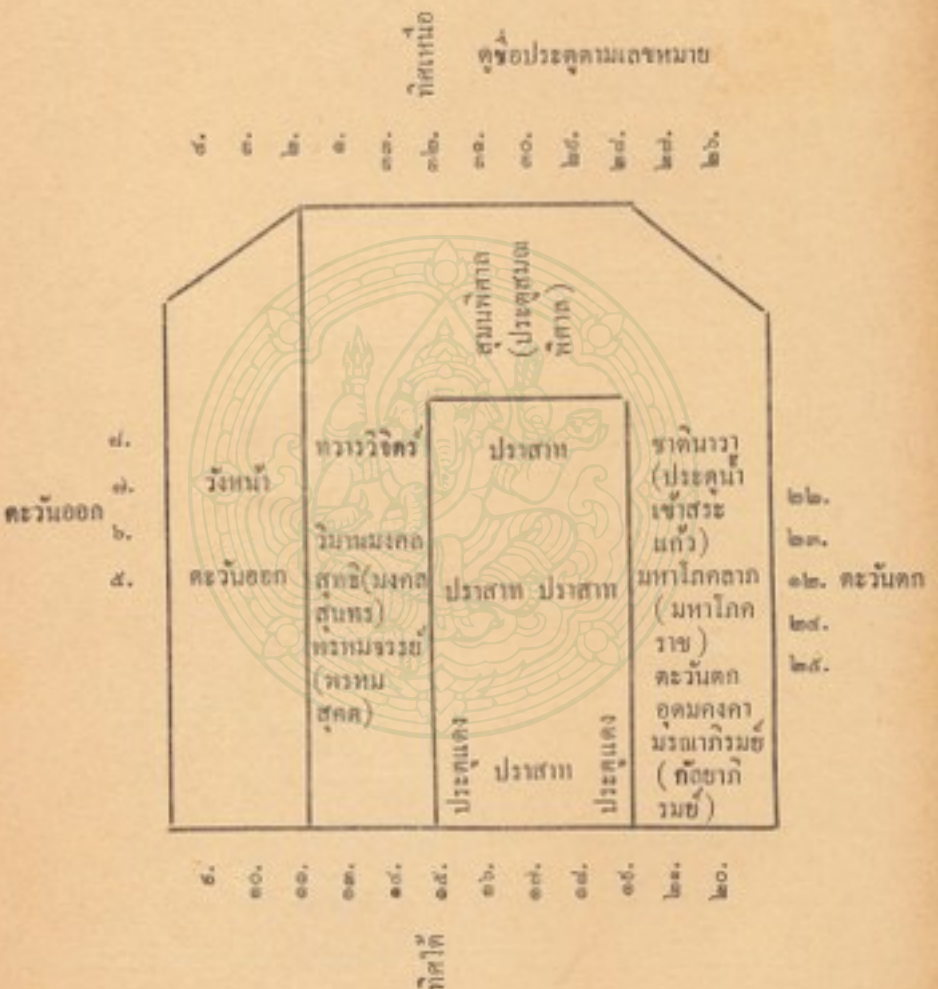
๑๒. ประตูเสาธงไชย

๑๓. ประตูช้างเผือก

รวมประตูรอบกำแพงพระนคร ๑๓ ประตู

ภายในพระนคร มีเรือนหลวงต่าง ๆ คือ คลังเบี้นคันหลายแห่ง คือพิศมหาพิไชยฉาง (หนังสืออื่นเรียกฉางมหาไชย) หนึ่ง ฉางข้าวเปลือก สำหรับทรงบำเพ็ญพระราชกุศลหนึ่ง ฉางหลวงหนึ่ง คลังดินดำหนึ่ง คลังสินค้าหนึ่ง คลังเหล็กหนึ่ง คลังฝางหนึ่ง คลังราชพัสดุหนึ่ง โรงช้างมี ๑๔ หลัง โรงม้าพระที่นั่งหลังหนึ่ง หอโรงม้า (เห็นจะเป็นโรงม้าหอ) หลังหนึ่ง โรงม้าอาชาโกหอง (น่าจะเป็นโรงม้าเกราะทอง) หลังหนึ่ง โรงม้าซ้ายขวาหลังหนึ่ง โรงม้าใช้หลังหนึ่ง รวมโรงม้า ๕ หลัง

แผนที่พระนครศรีอยุธยาเมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ ๑

ชื่อวัด (พระอารามหลวง) ในกรุงศรีอยุธยา

๑. วัดหน้าพระธาตุ (ตรง)
๒. วัดราชบุรณะ (ตรง)
๓. วัดมงคลบพิตร (ตรง)
๔. วัดพระราม (ตรง)
๕. วัดศพสวรรค์ (ตรง)
๖. วัดราชวงศ์ (เห็นจะเป็นวัดสวนหลวง)
๗. วัดรามบาท (วัดรามาวาส)
๘. วัดธรรมปริยาร (วัดธรรมิกราช)
๙. วัดอินทรารักษ (วัดอินทาราม)
๑๐. วัดจันทรารัง (วัดจันทาราม)
๑๑. วัดราชประดิษฐ (วัดราชประดิษฐาน)
๑๒. วัดนาง (วัดนางคำ พระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงปฏิสังขรณ์)
๑๓. วัดวงรโพธิ์ (วัดวรโพธิ์)
๑๔. วัดโพธาราม (ตรง)
๑๕. วัดพนันเชิง (วัดพระเจ้าพนังชิง)
๑๖. วัดกุฎิทวา (วัดกุฎีดาว) พระมหาบรมราชาทรงสร้าง
๑๗. วัดจโมรกุฎ (วัดสมณะโกฏิ)
๑๘. วัดมเหยงคณ์ (ตรง) พระภูมินทราธิบดีทรงสร้าง

๑๙. วัดมณฑป (ตรง) พระมหาบรมราชาทรงสร้าง

๒๐. วัดกะโชย (วัดวังโชย)

๒๑. วัดสุธาวาส

๒๒. วัดปราสาท (ตรง) พระธาดาธิเบศร์ทรงสร้าง

๒๓. วัดราชราหูราม (วัดราชราหุลาราม) พระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง

๒๔. วัดชวิด (วัดครุฑ) พระเจ้าเอกทัศราชาทรงสร้าง

๒๕. วัดโพธาราม (วัดบรมพุทธาราม) พระธาดาธิเบศร์ทรงสร้าง

๒๖. วัดอินทกัลยาราม (ตรง)

๒๗. วัดพรหมกัลยาราม (ตรง)

๒๘. วัดภูเขาทอง (ตรง) พระเจ้าหงสาวดีทรงสร้าง

๒๙. วัดสุรินทร

๓๐. วัดโลกสุธา (ตรง)

๓๑. วัดพุทไธยสวรรย์ (ตรง) พระรามาธิบดีทรงสร้าง

๓๒. วัดไชยทานารถ (วัดไชยวัฒนาราม) พระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง

๓๓. วัดคูหาสวรรค์ (ตรง)

๓๔. วัดนาราโส

๓๕. วัดโบสถ์ } วัดโบสถ์ราชเดชะ
๓๖. วัดราชเดช }

๓๗. วัดโรงทาน (วัดโรงธรรม) พระเจ้าอุทุมพรราชาทรงสร้าง

๓๘. วัดดุสิดมหา พระนเรศวรทรงสร้าง

๓๙. วัดรังษีดิกอ พระยามินสร้าง

๔๐. วัดพระยามิน (วัดพระยาเมน)

๔๑. วัดกุสิทาราม (วัดกษัตราราม)

๔๒. วัดพระเจ้าเจดีย์แดง (วัดพระเจดีย์แดง)

๔๓. วัดอุทุมพาราม (ตรง) พระเจ้าอุทุมพรราชาทรงสร้าง

๔๔. วัดนะมุด (วัดสมุด) พระเจ้าเอกทัศราชาทรงสร้าง

๔๕. วัดวรโสดาราม (วัดวรเชษฐาราม) พระเอกาทศรถทรงสร้าง

๔๖. วัดพรหมกระสาย พระชาติเบศร์ทรงสร้าง

๔๗. วัดพระพุทธ พระมหาบรมราชาทรงสร้าง

พระราชวังหลวง

พระราชวังของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มีกำแพงสูง ๑๐ ศอก(๑)

---

(๑) กำแพงพระราชวังยังเหลืออยู่ด้านใต้ ข้างวัดพระศรีสรรเพชญ สูง ๔ ศอกคืบ หนา ๖ ศอก แบ่งเป็นแนวเหินสำหรับทหารรักษาหน้าที่ และทางเดิน ๓ ศอกคืบ

ล้อมรอบ กำแพงหนา ๔ ศอก เป็นชานสำหรับทหารยืนประจำ ๒ ศอก วัดตามแนวกำแพงโดยรอบได้ ๙๕ เส้น มีประตูพระราชวัง ๑๖ ประตู เรียกชื่อต่างกันดังนี้ คือ

ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ประตูพรหมสุกุฏ (เห็นจะเป็นพรหมสุคต) หนึ่ง ประตูมงคลสุนทรหนึ่ง ประตูนิเวศวิมล หนึ่ง ประตูทวารวิจิตร หนึ่ง

ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ประตูสุมณฑิสาล (น่าจะเป็นสมณพิสาล) หนึ่ง ประตูทวารนุกูล เห็นจะซ้ำ หนึ่ง ประตูทวารเจษฎา หนึ่ง ประตูทักขิณาภิรมย์ หนึ่ง

ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ประตูชาตินาวา หนึ่ง ประตูมหาโภคราช หนึ่ง ประตูอุดมมงคลา หนึ่ง ประตูมรณาภิรมย์ (เห็นจะเป็นกัลยาภิรมย์) หนึ่ง

ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นประตูเมืองด้วย เพราะพระราชวังตั้งอยู่ริมกำแพงพระนครด้านนี้ คือ ประตูมหาไพชยนต์ หนึ่ง ประตูทวารอุทก หนึ่ง ประตูเสาธงไชย หนึ่ง ประตูช้างเผือก หนึ่ง มีประตูสกัดเหนือสกัดใต้ เรียกว่าประตูแดงอีก ๒ ประตู มีหม้อดินดำ(คือบ่อม)[๑] รอบพระราชวัง แปด

---

(๑) บ้อมรอบพระราชวัง พบชื่อในกฎมนเทียรบาล คือ บ้อมท้ายสนม บ้อมท่าคั่น บ้อมศาลาสารบาญชี บ้อมศาลาพระมงคลบพิตร บ้อมมุมวัดรามาวาส บ้อมสวนองุ่น รวม ๖ บ้อม แต่เมื่อได้ตรวจสอบตัวบ้อมที่ยังคงรูปอยู่ กับขุดพบรากแล้วรวม ๗ สงสัยว่าอีกบ้อมหนึ่งจะอยู่ตรงโสมณวัดใหม่ไชยวิชิต ซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๓ ถ้ามีอยู่ที่นั่นจริง ก็รวมเป็น ๗ ตรงกัน

(ประตูพระราชวังชาตรี ประตูแสงรามหนึ่ง ประตูสะเดาะเกราะห์หนึ่ง ประตูพระพิมเนศวรหนึ่ง ประตูศรีสรรพหวารหนึ่ง ประตูพลหวารหนึ่ง ประตูนครไชย)

ปราสาทราชมนเทียร

ภายในพระราชวัง มีพระราชมนเทียรเป็นปราสาท ๓ องค์ พระที่นั่งวิหารสมเด็จอยู่ข้างใต้ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทอยู่กลาง พระที่นั่งสุริยามรินทร์อยู่ข้างเหนือ ในพระมหาปราสาททั้ง ๓ องค์นี้ มีราชบัลลังก์ใหญ่ข้างในองค์หนึ่ง มีราชบัลลังก์น้อยอยู่ที่มุขเด็จองค์หนึ่ง

๑. ที่ปราสาทหลังกินนั้น มีสีหาสนราชบัลลังก์ รูปราชสีห์รับ สลักด้วยเนื้อไม้ อะมะเน

๒. ที่ปราสาทหลังเชตวันนั้น มีหงสาสนราชบัลลังก์ รูปหงส์รับ สลักด้วยไม้ตะเคียน

๓. ที่ปราสาทหลังปริตรนั้น มีสังขาสนราชบัลลังก์ และมีรูปสังข์รับ สลักด้วยเนื้อไม้มะม่วง

๔. ที่ปราสาทหลังหอแก้วนั้น มีภมราสนราชบัลลังก์ และมีรูปภมรรับ สลักด้วยเนื้อไม้กระวาน

๕. ที่ปราสาทหลังพระไทยนั้น มีคชาสนราชบัลลังก์ และมีรูปช้างรับ สลักด้วยเนื้อไม้จะกา

๖. ที่ปราสาทสมุดเหนือนั้น มีมฤราสนราชบัลลังก์ และมีรูปนกยูงรับ สลักด้วยเนื้อไม้ปิดทอง

๗. ที่ปราสาทสมุดใต้นั้น มีมิคาสนราชบัลลังก์ และมีรูปกวางรับ สลักด้วยเนื้อไม้มะเดื่อ

๘. ที่ปราสาทหลังมหรสพนั้น มีปทุมาสนราชบัลลังก์ และมีรูปบัวปทุมมารับ สลักด้วยเนื้อไม้ชนุน

รวมราชบัลลังก์ ๘ และรวมทั้งราชบัลลังก์ออกชุนนางด้วยเป็น ๙ (ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ราชบัลลังก์ทั้ง ๘ ที่กล่าวมานี้ พม่าผู้แต่งหนังสือเรื่องนี้หลงเอาราชบัลลังก์ในพระราชมนเทียรเมืองพม่ามาลง)

พระมหาปราสาท กว้างขนาด ชื่อ ๔ วา สูง ๒๔ วา ยอดเป็นพรหมพักตร์ เหนือพรหมพักตร์ขึ้นไป มีฉัตรปิดทอง ๔ ชั้น หลังคาพระมหาปราสาทมุงด้วยกระเบื้องดีบุก พระมหาปราสาทองค์อื่น มีมุขยาวไปทางตะวันตกตะวันออกแต่ ๒ มุข แต่พระที่นั่งสุริยามรินทร์นั้นเป็นจัตุรมุข คือมีมุขทิศเหนือทิศใต้อีก ๒ มุข ไม่มีมุขเด็จ มุขกระสันตั้งพระราชบัลลังก์ข้างในตรงกลาง

พระมหาปราสาททั้งปวงนี้ ฝาก่อด้วยอิฐ ที่ (ชุ้ม) พระแกลและเครื่องบนปิดทอง ส่วนสูงต่ำของพระมหาปราสาททั้ง ๓ องค์นี้เท่า ๆ กัน

ข้างทิศ (ตะวันตกด้านหลัง) พระมหาปราสาท ๓ องค์ที่กล่าว

แล้วมีสระ กลางสระมีปราสาทองค์หนึ่ง ชื่อพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ กว้างขนาดชื่อเพียง ๓ วา สูง ๒๐ วา เครื่องยอด ๙ ชั้น มีพรหมพักตร์ มีฉัตรและหลังคามุงด้วยกระเบื้องดีบุกเหมือนกัน แต่ไม่มีราชบัลลังก์ในปราสาทองค์นี้

กำแพงพระราชวังเบื้น ๒ ชั้น คือ ชั้นนอกและชั้นใน มีฉนวนมุงหลังคาตลอดแต่ทิศใต้จนถึงท่าน้ำข้างทิศเหนือ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีหอพระราชสาส์น ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีศาลาลูกขุน และมีหอใตรอยู่กลางสระน้ำ มีโรงช้างอยู่ในพระราชวังชั้นกลาง ๒ หลัง นอกประตูพระราชวังชั้นกลาง มีโรงช้างอีก ๒ หลัง โรงม้าพระที่นั่ง ๒ หลัง โรงรถพระที่นั่ง ๒ หลัง โรงปืนใหญ่ ๖ หลัง โรงแสงเบื้นคลังปืนเล็ก ๒ หลัง คลังเครื่องสรรพาวุธ มีหอกดาบเบื้นต้นหลังหนึ่ง คลังมหาสมบัติหลังหนึ่ง คลังราชพัสดุสิ่งของหลังหนึ่ง คลังสุภรัตหลังหนึ่ง คลังเครื่องแก้ว ถ้วยชาม และเครื่องทองเหลืองสำหรับใช้สอย (คือคลังพิมานอากาศ) หลังหนึ่ง โรงหมอหลังหนึ่ง โรงราชยานหลังหนึ่ง คลังผลไม้ (เห็นจะเบื้นครัวเข้าต้น) หลังหนึ่ง

พระราชวังบวร

วังซึ่งเบื้นที่พระมหาอุปราชเสด็จอยู่นั้น เรียกว่าวังจันทรเกษม(๑)

---

(๑) วังจันทร์เดี๋ยวนี้สร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดในรัชกาลที่ ๔ เว้นแต่หอพิสัยศัลลักษณ์คงเบื้นรูปของเดิม และวงกำแพงวังแคบกว่าของเก่า แนวกำแพงวังเดิมด้านเหนือริมน้ำอยู่กลางสนามหญ้านอกถนนเดี๋ยวนี้ ด้านใต้ลึกเข้าวัดเสนาสน์ ด้านตะวันออกราวมุมศึกที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ด้านตะวันตกราวริมคลองข้างเรือนจำ

มีกำแพง ๒ ชั้นเหมือนวังหลวง กำแพงชั้นนอกสูง ๗ ศอก มีชาน สำหรับพลทหารประจำหน้าที่ หนา ๒ ศอก วัดแนวกำแพงโดยรอบได้ ๒๔ เส้น มีประตูใหญ่ขนาดกว้าง ๔ ศอก ๖ ประตู ประตูน้อย ๒ประตู รวม ๔ ประตู ส่วนพระราชมนเทียรของพระมหาอุปราชนั้น ข้างหน้ามีท้องพระโรงสำหรับเป็นที่เฝ้าหลังหนึ่ง (ต่อท้องพระโรงเข้าไป) มีพระวิมาน ๓ หลัง อยู่ทางทิศเหนือหลังหนึ่ง ทิศใต้หลังหนึ่ง ทิศตะวันออกหลังหนึ่ง หลังตะวันออกตะวันตกยาวตามเหนือไปใต้ อีกหลังหนึ่งนั้นยาวตะวันออกไปตะวันตก หลังตะวันออกตะวันตก ๒ หลัง หลังคาทำเป็น ๒ ชั้น แต่หลังใต้นั้น หลังคาทำเป็น ๓ ชั้น ที่ประทับพระมหาอุปราชทุกหลังนั้นสลักปิดทอง แต่ภายในทาแดง ตำหนักหลังใต้ เรียกว่าพระที่นั่งพิมานรัถยา หลังตะวันตกตะวันออก เรียกพระปรัศว์ ดังราชบัลลังก์ที่พระที่นั่งพิมานรัถยา ที่ชลาข้างหน้ามีทิมพัก ๒ หลัง มีคลังหลังหนึ่ง โรงช้าง ๒ หลัง โรงม้า ๒ หลัง สระน้ำสระหนึ่ง

(แผนที่กรุงเก่าที่กล่าวในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีผู้ใดจะสอบได้ดีเท่าพระยาโบราณราชธานินทร์ จึงได้วานพระยาโบราณราชธานินทร์ สอบได้เค้าความเป็นจริงโดยมาก แต่ที่กล่าวในหนังสือเรื่องนี้พลาดพลั้ง เช่น ผิดทิศ และผิดชื่อมีหลายแห่ง จะเป็นด้วยหม่าผู้จดคำให้การ หรือที่คัดเรียนต่อมาไม่รู้ จึงผิดพลาดไป)

บัญชีพระนามเจ้านาย

เจ้านายซึ่งเป็นพระราชโอรส ธิดา และหม่อมเจ้า ซึ่งเป็นราชนัดดาของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มีรายพระนามตามบัญชีดังนี้

สมเด็จพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี (คือสมเด็จพระเจ้าเสือ) มีพระอัครมเหสี เรียกพระนามว่า สมเด็จพระพันวสา มีพระราชโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้า ๓ พระองค์ คือ (๑) เจ้าฟ้าสุรินทรกุมาร (เจ้าฟ้าเพชร ซึ่งภายหลังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าท้ายสระนั้น) (๒) เจ้าฟ้าวรราชกุมาร (เจ้าฟ้าพร ภายหลังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์นั้น) (๓) เจ้าฟ้าหญิง (พระองค์นี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารก็ว่ามีแต่ไม่ปรากฏพระนาม)

มีพระเจ้าลูกเธอด้วยพระสนม ทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าอินทร์ (ไม่กล่าวในหนังสือนี้ ว่าเป็นพระองค์ชายหรือหญิง) พระองค์หนึ่ง รวมลูกเธอในสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดีมี ๔ พระองค์ (แต่ในหนังสือ พระราชพงศาวดารว่า มีพระองค์เจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าหญิงแก้ว หนึ่ง พระองค์เจ้าหญิงทับทิม หนึ่ง และพระองค์เจ้าหญิงทับทิมพระองค์นี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้เป็นพระมเหสีอีกพระองค์ หนึ่ง)

เจ้าฟ้าสุรินทรกุมาร ได้อุปราชาภิเษกเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระภูมินทราธิราช (คือ)

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) พระองค์มีพระอัครชายาเดิม ทรงพระนาม เจ้าฟ้าทองสุก (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าท้าวทองสุก เมื่อเสวยราชย์ ตั้งเป็นกรมหลวงราชานุรักษ์หรือประชานุรักษ์) ตั้งเป็นพระอัครมเหสี มีพระราชโอรสธิดากับพระอัครมเหสี ๕ พระองค์ คือที่ ๑ เจ้าฟ้าหญิงเทพ ที่ ๒ เจ้าฟ้าหญิงประทุม ที่ ๓ เจ้าฟ้าชายนเรนทร์ ที่ ๔ เจ้าฟ้าชายอภัย ที่ ๕ เจ้าฟ้าชายปรเมศร์ (พระนามเจ้าฟ้า ๕ พระองค์นี้ ตรงกับหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่หนังสือพระราชพงศาวดารไม่ได้ลำดับตามพระชันษาอย่างหนังสือเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้พระองค์เอื้อง ธิดาเจ้าบ่าเรอภูธรเป็นพระชายา แต่เมื่อยังเป็นพระบัณฑูรใหญ่อีกองค์ ๑ แต่หาได้กล่าวในหนังสือเล่มนี้ไม่)

มีพระเจ้าลูกเธอด้วยพระสนม ๓ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าหญิงสมบุญคงพระองค์หนึ่ง พระองค์เจ้าชายปริกพระองค์หนึ่ง พระองค์เจ้าชายเสฏฐาพระองค์หนึ่ง (ทั้ง ๓ พระองค์นี้ ไม่ปรากฏพระนามในหนังสือพระราชพงศาวดาร)

เจ้าฟ้านเรนทร์ได้พระองค์เจ้าสมบุญคงเป็นชายา มีธิดา ๓ พระองค์ทรงพระนาม พระองค์เจ้าพรานหนึ่ง พระองค์เจ้าบุตรหนึ่ง พระองค์เจ้าหงส์ หนึ่ง (ทั้ง ๓ พระองค์นี้ไม่ปรากฏพระนามในที่อื่น)

พระองค์เจ้าเสฏฐามีธิดา ๓ พระองค์ คือหม่อมเจ้ามณลา (มณฑา) หนึ่ง หม่อมเจ้าดารา หนึ่ง หม่อมเจ้าสวัสดิ์ หนึ่ง

พระองค์เจ้าปริกมีบุตร หนึ่ง ชื่อหม่อมเจ้าสวย

เจ้าพ่ำอภัยมีบุตร หนึ่ง ชื่อหม่อมเจ้าสร้อย

หม่อมเจ้าสวยมีบุตร หนึ่ง ชื่อหม่อมราชวงศ์อรุณ (อรุณ)

พระเจ้าบรมราชา (คือสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์) มีพระมเหสี ๓ พระองค์ คือ (พระองค์ขาว เป็นพระชายามาแต่ยังเป็นพระบัณฑุรน้อย เมื่อเสวยราชย์ทรงตั้งให้เป็น) กรมหลวงอภัยนุชิต เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระพันวสาใหญ่) หนึ่ง พระองค์พลับ (ได้เป็นพระชายาเมื่อครั้งยังเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อเสวยราชย์ทรงตั้งให้เป็น) กรมหลวงพิพิธมนตรี ดำหนักเหนือ หนึ่ง (เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระพันวสาน้อย พระมเหสีทั้ง ๒ พระองค์นี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ร่วมชนกชนนีกัน เป็นธิดานายทรงบาศ ซึ่งยกขึ้นเป็นเจ้าพระยาเวียงภูธร ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ฝ่ายข้างมารดาเป็นเชื้อพราหมณ์ชาวบ้านสมอปรือ เมืองเพชรบุรี) เจ้าพ่ำนวน ดำหนักกลาง หนึ่ง (เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าพ่ำสังวาล เจ้าพ่ำสังวาลนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระองค์เจ้าแก้วลูกเธอ สมเด็จพระเพทราชาเป็นพระบิดา เจ้าพ่ำเทพลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นพระมารดา จึงเป็นเจ้าพ่ำตามศักดิ์ข้างพระมารดา)

มีพระราชโอรสธิดาด้วยกรมหลวงอภัยนุชิต ๗ พระองค์ คือ เจ้าพ่ำชายนราธิเบศร์ (เจ้าพ่ำกุ้ง) หนึ่ง เจ้าพ่ำหญิงบรม หนึ่ง เจ้าพ่ำหญิงธิดา หนึ่ง

หญิงธิดาหนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงรัศมีหนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงสุริยวงศ์หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงอินทรประชาวดี (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าอินทสุดาวดี) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงสุริยาหนึ่ง

มีพระราชโอรสธิดาด้วยกรมหลวงพิพิธมนตรี ๔ พระองค์ คือ เจ้าฟ้าหญิงศิริประชา (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าประชาวดี) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงศิริประภา (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าประภาวดี) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงอินทวดี (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าหินทวดี) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงกษัตรีย์หนึ่ง เจ้าฟ้าชายเอกทัศ (คือสมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงบัวจัน (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าจันทรวดี) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิงนวน (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้านุ่ม) หนึ่ง เจ้าฟ้าชายดอกมะเดื่อ (คือสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรราชา หรือ ที่เรียกกันว่า ขุนหลวงหาวัด) หนึ่ง

ราชโอรสธิดามีด้วยเจ้าฟ้านวน (คือเจ้าฟ้าสังวาล) ๓ พระองค์ (ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่า ๔ พระองค์) คือ เจ้าฟ้าหญิงขวัญดง (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้ากุณฑล) หนึ่ง เจ้าฟ้าชายอัมพร (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียก เจ้าฟ้าอาภรณ์) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิง (ไม่ปรากฏพระนามในหนังสือนี้ แต่ตรงกับเจ้าฟ้ามงกุฎในพระราชพงศาวดาร) หนึ่ง เจ้าฟ้าหญิง (ไม่ปรากฏพระนาม) หนึ่ง

(ขาดเจ้าพ่ำชายสังคีต ซึ่งมีพระนามในที่อื่นอยู่พระองค์หนึ่ง นอกนั้น เจ้าพ่ำพระราชโอรสธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ตามบัญชีนี้ถูกต้องตรงกันกับในหนังสือพระราชพงศาวดาร)

พระเจ้าลูกเธอมีด้วยพระสนม คือ

๑. พระองค์เจ้าชายแขก (ซึ่งภายหลังเป็น กรมหมื่นเทพพิพิธ)

๒. พระองค์เจ้าหญิงผ่องพี

๓. พระองค์เจ้าชายปรัน (เห็นจะตรงกับพระองค์เจ้าปาน ซึ่งภายหลังได้เป็น กรมหมื่นเสพภักดี) ทั้ง ๓ นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน กล่าวในหนังสือนี้ว่า เจ้าจอมมารดาเป็นพระสนมเอก

๔. พระองค์เจ้าชายพร

๕. พระองค์เจ้าครุบ

๖. พระองค์เจ้าคโร

ทั้ง ๓ นี้ ว่าเจ้าจอมมารดาเดียวกัน

๗. พระองค์เจ้าหญิงลำภู

๘. พระองค์เจ้าชายนฤมล

ทั้งสองพระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน

๙. พระองค์เจ้าหญิงกลัม

๑๐. พระองค์เจ้าชายกูล

ทั้ง ๒ พระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน

๑๑. พระองค์เจ้าชายโกมิดร (บางทีจะเป็นพระองค์เจ้ามังคุด ซึ่งภายหลังได้เป็น กรมหมื่นจิตรสุนทร)

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงสรีขวัญ หนึ่ง

๑๓. พระองค์เจ้าหญิงพันอัน หนึ่ง

๑๔. พระองค์เจ้าชายสุชา หนึ่ง

ทั้ง ๒ พระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน

๑๕. พระองค์เจ้าหญิงกล หนึ่ง

๑๖. พระองค์เจ้าหญิงสุด หนึ่ง

ทั้ง ๒ พระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน

๑๗. พระองค์เจ้าชายอิน เจ้าจอมมารดาชื่อพี

๑๘. พระองค์เจ้าหญิงผอบ หนึ่ง

๑๙. พระองค์เจ้าหญิงแมงเม่า (พระองค์ที่ได้เป็นพระมเหสี พระเจ้าสุริยามรินทร์) หนึ่ง

๒๐. พระองค์เจ้าชายสถิต หนึ่ง

๒๑. พระองค์เจ้าชายพงศ์ หนึ่ง

๒๒. พระองค์เจ้าชายแดง หนึ่ง

ทั้ง ๕ พระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน ชื่อเจ้าจอมมารดาศรี

๒๓. พระองค์เจ้าหญิงริน หนึ่ง

๒๙. พระองค์เจ้าหญิงเย็น หนึ่ง

ทั้ง ๒ พระองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเดียวกัน

รวมลูกเธอในสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เจ้าฟ้า ๑๙ พระองค์ เจ้า ๒๙ รวมเป็น ๔๒ พระองค์ แต่จำนวนในหนังสือเรื่องนี้รวมว่า ๔๙ พระองค์ คลาดกันอยู่ พระนามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารไทยยังขาดอยู่ ๒ พระองค์ คือ เจ้าฟ้าสังกัดหนึ่ง พระองค์เจ้ารถหนึ่ง ซึ่งได้เป็นกรมหมื่นสุนทรเทพหนึ่ง

เจ้าฟ้านราธิเบศร์ราชโอรสพระองค์ใหญ่ (คือเจ้าฟ้ากุ้ง) ซึ่งได้เป็นพระมหาอุปราชนั้น ได้เจ้าฟ้านุ (เห็นจะเป็นเจ้าฟ้านุ่ม) เป็นพระอัครชายา แต่หามีโอรสธิดาด้วยกันไม่ แล้วได้เจ้าฟ้าเส (จะเป็นพระองค์ไหน ยังคิดไม่เห็น) เป็นชายาอีกพระองค์หนึ่ง มีพระธิดาทรงพระนาม เจ้าฟ้าศรี

เจ้าฟ้านราธิเบศร์ พระมหาอุปราช ยังมีพระโอรสธิดาด้วยพระสนมอีกหลายพระองค์ คือ

๑. พระองค์เจ้าชายอาทิตย์ (ภายหลังได้เป็น กรมหมื่นพิทักษ์ภูเบศร์) มารดาชื่อหม่อมพัน

๒. พระองค์เจ้าฉาบ (ชายหรือหญิงไม่ปรากฏ แต่มีพระนามปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารองค์หนึ่งว่า พระองค์เจ้าเกิด บางทีจะเป็นพระองค์นี้เอง) มารดาชื่อหม่อมเหม

๓. พระองค์เจ้าหญิงมิตร หนึ่ง

๔. พระองค์เจ้าหญิงทับ หนึ่ง

๕. พระองค์เจ้าหญิงชื่น (ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระองค์เจ้าชื่น เป็นพระองค์ชาย ต้องสำเร็จโทษคราวทำร้ายเจ้าฟ้านเรนทร์)

ทั้ง ๓ พระองค์นี้ร่วมมารดากัน มารดาเรียกว่า หม่อมเจ้าสวย เห็นจะเป็นพระธิดาพระองค์เจ้าปริกที่กล่าวมาแล้ว

๖. พระองค์เจ้าศรีสังข์ มารดาชื่อหม่อมจัน

๗. พระองค์เจ้าหญิงดา มารดาชื่อหม่อมสวย

๘. พระองค์เจ้าชายแม้น มารดาชื่อหม่อมทองแดง

เจ้าฟ้าเอกทัศ (คือสมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์) ได้พระองค์เจ้าแมงเม่าเป็นพระอัครมเหสี เมื่อเสวยราชย์ โปรดให้เป็นกรมขุนวิมลพัตร (เห็นจะเป็นวิมลวัต)

พระราชโอรสธิดาของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ มีพระนามดังนี้ คือ

๑. พระราชธิดามีด้วยกรมขุนวิมลพัตร ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าน้อย ในหนังสือเรื่องนี้เอง ที่อื่นเรียกว่า เจ้าฟ้าศิริจันทรเทวี

มีพระเจ้าลูกเธอด้วยชายาเดิมชื่อหม่อมพิน (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า หม่อมเพ็ง) ซึ่งยกขึ้นเป็นพระสนมเอก อยู่ตำหนักปลายทอง ๒ พระองค์ คือ

๒. พระองค์เจ้าหญิงสดันสรินทร์ (ในหนังสืออื่นเรียกว่า พระองค์เจ้าประพาพสุริยวงศ์)

๓. พระองค์เจ้าชายประเวศกุมาร (หนังสืออื่นเรียก พระองค์เจ้าประไพกุมาร)

มีพระเจ้าลูกเธอด้วยเจ้าจอมมารดาแม้น น้องเจ้าจอมมารดาเพ็ง ซึ่งยกขึ้นเป็นพระสนมเอก อยู่ตำหนักปลายทองเหมือนกัน คือ

๔. พระองค์เจ้าหญิงสุรา (หนังสืออื่นเรียกรุจจาเทวี)

๕. พระองค์เจ้าชายสุทัศน์ (กุมารา)

พระเจ้าเอกทัศน์นั้น เมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติ พระชนม์ได้ ๔๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๙ พรรษา รวมพระชันษาได้ ๔๙ เสด็จสวรรคต

พระองค์เจ้าแขก ซึ่งเป็นกรมหมื่นเทพพิพิธ มีหม่อมเจ้า ๖ พระองค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าสดา

๒. หม่อมเจ้าหญิงกษัตรีย์

๓. หม่อมเจ้าแดง มารดาชื่อหม่อมสวย
ทั้ง ๓ นี้ร่วมมารดากัน

๔. หม่อมเจ้าหญิงนุ่น

๕. หม่อมเจ้าหญิงอภัย (เห็นจะเป็นหม่อมเจ้าอุบล ตามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร)

หม่อมเจ้าชายมันแทวกสถี

พระองค์เจ้ามังคุด ที่เป็นกรมหมื่นจิตรสุนทร ได้พระองค์เจ้ากระแหเป็นชายา มีบุตรและธิดารวม ๑ พระองค์ คือ

๑. พระองค์เจ้าหญิงเต

๒. พระองค์เจ้าชายสุทิน

๓. พระองค์เจ้าชายแฉ่ง

มีหม่อมเจ้าเกิดด้วยหม่อมห้าม ๒ พระองค์ คือ

๔. หม่อมเจ้าหญิงมวน (บางทีจะเป็นกระจาด ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร)

๕. หม่อมเจ้าศิริวัฒน์ มารดาชื่อหม่อมมูล

พระองค์เจ้ารถ ซึ่งเป็นกรมหมื่นสุนทรเทพ ได้พระองค์เจ้ายี่สุ่นเป็นชายา มีธิดาเห็นจะเป็นพระองค์เจ้าดามศักดิ์มารดา

๑. เจ้าทูน

และมีบุตรเกิดด้วยหม่อมห้าม คือ

๒. หม่อมเจ้าหญิงอุ่น

๓. หม่อมเจ้าชายชื่หมู

๔. หม่อมเจ้าชายสุนปุก

๕. หม่อมเจ้าหญิงอำพัน

ทั้ง ๕ น้ำ ร่วมมารดากัน เป็นบุตรหม่อมทองอยู่

๖. หม่อมเจ้าชายสุชน

๗. หม่อมเจ้าชายชุมแสง

ทั้ง ๒ นี้มารดาเดียวกัน ชื่อหม่อมชื่น

พระองค์เจ้าปาน ที่เป็นกรมหมื่นเสพภักดี ได้หม่อมเจ้าจันเป็นชายา มีหม่อมเจ้าองค์หนึ่ง ชื่อหม่อมเจ้าไพฑูรย์ (ในหนังสือพระราชพงศาวดารปรากฏว่า หม่อมเจ้ามณี) จะเป็นองค์เดียวกัน หรือมีอีกองค์หนึ่ง ก็เป็นได้

พระองค์เจ้าไตร (เห็นจะเป็นลูกเธอสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ที่หมายเลข ๖ ไว้หน้าพระนาม) มีบุตรและธิดา ๓ องค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าเกียว (ไม่ปรากฏว่าชายหรือหญิง)

๒. หม่อมเจ้าหญิงจันทิน

๓. หม่อมเจ้าชายพิชา

ทั้ง ๓ นี้ มารดาเดียวกัน ชื่อหม่อมพัน

พระองค์เจ้าตรุบ (เข้าใจว่า ลูกเธอสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งหมายเลข ๕ ไว้หน้าพระนาม) มีบุตรและธิดา ๒ องค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าสังข์ (ชายหรือหญิงไม่ปรากฏ)

๒. หม่อมเจ้าหญิงแปลก

ทั้ง ๒ นี้ มารดาเดียวกัน ชื่อหม่อมทองสุก

หม่อมเจ้าสังข์ได้ทำการวิวาห์กับเจ้าริน (จะเป็นใคร คิดไม่ออก) มีธิดาชื่อเจ้านัดดา

พระองค์เจ้าฉุมล (ลูกยาเธอในสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งหมายเลข ๔ ไว้หน้าพระนาม) มีหม่อมเจ้าหญิงชื่อ หม่อมเจ้าพูน มารดาชื่อหม่อมชื่น

พระนามเจ้านายตามฉบับพม่าจดคลาดเคลื่อนมาก สอบสวนบัญชีได้ความตามพระราชพงศาวดารตรงกันบ้าง ยุติตามที่แปลจากภาษาพม่าบ้าง ได้เค้าเพียงเท่านี้ เข้าใจว่า คำให้การของไทยที่พม่าจดนั้น พม่าจะทำบัญชีผิดเสียชั้น ๑ แล้ว เมื่อเราเอามาแปลกลับออกเป็นภาษาไทย ก็ยังจะคลาดในทางภาษาและในทางอักขระได้อีกบ้าง บัญชีพระนามเจ้านายยังมีต่อไปอีกหน่อยหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตีความไม่แตก จึงคัดมาลงไว้ตามที่ล่ามได้แปลออกเป็นภาษาไทย ไม่กล้าแก้ไข ดังนี้

ในการที่เจ้าฉุมล บุตรแห่งหม่อมนั้น กระทำอาวาหะหรือวิวาหมงคลกับหม่อมชื่น บุตรีหม่อมพูน ในเจ้าสังฆ์นั้นไม่มีบุตร

ในการที่ทองใหม่ บุตรหม่อมสวยในเจ้าฉุมล กับหม่อมทองสุก บุตรีหม่อมในเจ้าพันนั้น มีหม่อมอุดมมัง และเจ้าเสบุตรแห่งหม่อมนั้น กระทำอาวาหะหรือวิวาหมงคล กับมหมูนแปกนั้น มีหม่อมประยูร น้องยาหม่อมสุบัณ น้องนางบุญน้อย

ในการที่เจ้าผอบ บุตรีแห่งหม่อมนั้น กระทำอาวาหะหรือวิวาหะกับเจ้าฉบนั้น มีหม่อมน้อย

รวมพระหลาน ๙๕ และหระโอรส ธิดา และพระหลานทั้งสิ้น ๙๑ องค์

ชื่อขุนนางวังหลวง

ทำเนียบนามเสนาบดีและอำมาตย์ สำหรับกรุงศรีอยุธยามีมาแต่โบราณ ดังต่อไปนี้

๑. เจ้าพระยาเสนาบดี

เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (ตรง)

เจ้าพระยาธิเบศรบดี ทีจักรี (ตรง)

เจ้าพระยาพระคลัง (ทีจตุสดมภ์ เห็นจะยกเป็นพิเศษ)

เจ้าพระยากลาโหม (ตรง)

๒. จตุสดมภ์ทั้ง ๔ นั้น คือ

พระยายมราช ว่ากรมเมือง (ตรง)

พระยาธรรมา ว่ากรมวัง (ตรง)

พระยาราชสมบัติ ว่ากรมคลัง (บางทีจะตรง)

พระยาพลเทพ ว่ากรมนา (ตรง)

๓. ผู้ช่วย (เสนาบดี) คือ

พระยากลาโหม (กลาโหมฝ่ายเหนือ คือพระยาธรรมไตรโลก)

พระยามหาอำมาตย์ (ตรง)

พระยาเดโช	(ตรง)
พระยาท้ายน้ำ	(ตรง)
พระยาอภัยราชา	(ตรง)
พระอภัยหมื่นศรี	(พระยาอภัยมนตรี)
พระรัตนาธิเบศร์	(พระยารัตนาธิเบศร์)
พระยาธิเบศร์ปริยัติ	(พระยาธิเบศร์บริรักษ์ ?)

๔. ปลัดทูลฉลอง

พระยาพิพัฒนโกษา

๕. นายทหารตั้งช่องทั้ง ๔ ทิศ
(คือพระตำรวจตุลังคบาท)

มหาเทพ	(ตรง ขาดอินทรเทพ)
มหามนตรี	(ตรง ขาดพิเรนทรเทพ)
ราชรินทร	(ตรง ไม่มีพรหมบริรักษ์)
อินทรเดช	(ตรง ไม่มีสุริยภักดี)

๖. .....

ราชามาตย์ (จมื่นราชามาตย์)

ราชพัน	(จมื่นราชาบาล)
ทิพเสนา	(จมื่นทิพเสนา)
วิสุทธามาตย์	(วิสูตรโยธามาตย์ ควรจะเป็นจมื่นทิพรักษา)

๗. มหาดเล็ก

พระมนสรพิพัฒ	(พระหมื่นศรีสรรเพ็ช)
พระมนตรีเสาวรภ	(พระหมื่นศรีสรรักษ์)
พระมนภัยวรนาถ	(พระหมื่นไวยวรนาถ)
พระมนสะโมศักราช	(พระหมื่นเสมอใจราช)
หลวงจักร	(หลวงศักดิ์)
หลวงจิตร	(หลวงสิทธิ์)
หลวงฤทธิ์	(ตรง)
หลวงเทพ	(หลวงเดช)
สะรด	(จ่าเรศ)
สะหมวง	(จ่ารง)
สะหม	(จ่ายง)
สะโรด	(จ่ายวด)
นายกวด	(ตรง)

นายชันท์ (นายชัน)
จันทมัญชู (นายจันมีชื่อ ขาดนายจิตร)
สนิท (ตรง)
เสน่ห์ (ตรง)
เล่ห์อาวุธ (ตรง)
สุดจินดา (ตรง)
ไชยชรรค์ (ตรง ขาดศลิวิไชย)
พลไพ่ (นายพลพ่าย)
พลพัน (ตรง)

๗. พนักงานรักษาพระคลัง คือ

หลวงรักษาสมบัติ (ตรง)
หลวงทิพสมบัติ (ตรง)
หลวงเทพสมบัติ (ตรง)
หลวงวิสูตร (วิสูตรสมบัติ)

๘. .....

หมื่นรัตนาคา (หมื่นรัตนาคาร์ เห็นจะเป็นที่เราเรียกว่า ราชนาคา)
หมื่นสัมบัติธิปา (หมื่นสมบัติบาล)

๑๐. ผู้เก็บสรรพากร (เห็นจะเป็นเจ้านวน)

พระยาสมบัติธิเบศร์ (เห็นจะตรง)

พระวังสุสาคร

๑๑. กรมม้า

พระศรีสวัสดิ์ (พระศรีสุริยพ่าห์)

หลวงทองบุน (หลวงทรงพล)

๑๒. กรมช้าง

พระยารารองพล (พระยาราชวังเมือง)

พระกะบิน (พระกำแพง)

มหานุภาพ (นายมหานุภาพ หุ้มแพร ท้ายช้าง)

ปลัดใจจัด (นายปราบไตรภพ หุ้มแพร ท้ายช้าง)

พันหัว

จิตรกำจร

สรสนิท

พันท้าย

นายปลัด

ผู้รักษาเชื้อก

นายสมบัติ

เจ้ากรมโพนช้างโขลง

นันทะกะยอสู (อนันตจอสู)
นันทะกะยอถิน (อนันตยูถัง)

๑๓. ผู้รักษาปืนใหญ่

จงประณีต
เรศดึง

๑๔. กรมเรือ

พระยาราชสงกรานต์ (พระยาราชสงคราม)

เจ้ากรมปืนนกสับคาบศิลา

หลวงหรไทย (หลวงหฤไทย)

ขุนนางแขก

พระยาจุหล่า (พระยาจุหา)
ศรีวรขรรค์ (ศรีวรข่าน)

แม่กองแขก

หลวงศรียศ (ตรง)

๑๕. ขุนนางจีน

หลวงเจ้าเทพ (หลวงโชฎึก)
หลวงทองศรี (หลวงท่องสือ)
หลวงนวโช
หลวงโกยา (โกษาอิศหาก แขกไม่ใช่จีน)

พนักงานรับราชทูต

ราชมนู (ตรง)
เทพมนู (เห็นจะตรง)
ขุนธารกำนัล (ตรง)

๑๖. ขุนนางพราหมณ์ราชาภิเษก

พระครูพิธี (ตรง)
พระครูปโรหิต (ตรง)
พระครูพิเชษฐ์ (ตรง)
พระครูมหิธร (ตรง)

หัวหรงกันดาน (ตรง)
หัวอินทรแสง (หัวอินทสุริยา)
หัวสงแสก (หัวสมศักดิ์)
หัววรจัน (ตรง)

(๑๘) ชื่อข้าราชการในพระมหาอุปราช

หลวงจำแสนยากร (ตรง)
หลวงกลาโหม (ตรง)
หลวงพกิจ (หลวงเกษตรรักษา)
หลวงใจ (หลวงไกรไกษา)

(๑๙) .....

พระพิไชยนเรศ (พิไชยชาญฤทธิ์ วังหลวง)
พระพิชิตนรง (พิชิตณรงค์ วังหลวง)
พระเดโยธา (เห็นจะเป็น พระอนุรักษโยธา วังหลวง)
พระราชสงกรานต์ (เห็นจะเป็นพระมหาสงคราม วังหลวง)

(๒๐) ขุนนางกรมช้าง

ขุนกุดจพรรดิ
ขุนศรีพวัด (ขุนศรีพวัง)

(๒๐) มหาดเล็ก

หมื่นมหาฤทธิ์ (จมื่นมหาดเล็ก)
หมื่นเดโชย (จมื่นเด็กชาย)
หมื่นทิพรุบัง (หลวงชิตภูบาล)
หมื่นจันภูเบศร์ (หลวงชาญภูเบศร์)

เครื่องยศขุนนาง

ขุนนางที่เป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดีวังหลวง ได้พระราชทานเครื่องยศประจำตำแหน่ง ดังนี้

(๑) เจ้าพระยามหาอุปราช พานหมากทอง ๒ ชั้น เครื่องทอง คนโททองสลักลาย ขันทองสลักลาย มีพานเงินรอง กระโถนทอง ตาบผึ่กทองข้ออ้อย ๙ ข้อประดับพลอย กั้นกลดแพรยอดทอง ชีเรือเอกไชยลายทอง คฑุหเชือนลายทอง อัตราเบี้ยหวัดปีละ ๑๐๐ ชั่ง เวลาเข้าเฝ้าในท้องพระโรง มีพรมปูเบื้องหน้านั่ง ใช้ตราตำแหน่งรูปพระพรหมถือฉัตร ทรงหงส์

(๒) เจ้าพระยาอัครเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม ได้พระราชทานพานหมากเครื่องในเงิน คนโททอง ขันทอง สลักลาย มีพานเงินรอง กระโถนเงิน ตาบผึ่กทองข้ออ้อย เสลี่ยง (กลีบ) บัวลายทอง กั้นสัปทนแพรยอดทอง ชีเรือรูปคชสีห์ คฑุหลายทอง ได้พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๕๐ ชั่ง ตราคชสีห์ประจำตำแหน่ง

(๓) เจ้าพระยาจักรี เหมือนกับเจ้าพระยาอัครมหาเสนาทุกอย่าง ผิดกันแต่เรือและตราเบื้องรูปราชสีห์

(๔) จัตุสดมภ์ทั้ง ๔ คือ ตำแหน่ง พระยายมราช กรมเมือง พระยาธรรมาธิกรณ์ กรมวัง พระยาราชภักดี (พระยาศรีธรรมราช) กรมพระคลัง พระยาพลเทพ กรมนา ได้พระราชทานเครื่องยศเสมอกันคือ พานทองมีเครื่องใน คนโททอง กระโถน (เงิน) ขันทองสลักลาย ถาดเงินรอง ตาบผีกข้ออ้อย (ทองหรือเงินไม่กล่าว) เสลี่ยงงาสลักลาย กั้นสัปทนแพร ได้พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๔๐ ชั่ง ชื่อเรือกัญญา พนักเรียนลาย พระยายมราช ใช้ตรารูปพระยมทรงสิงห์ พระยาธรรมาธิกรณ์ ใช้ตรารูปพระอินทร์นั่งสมาธิ (เห็นจะหมายความว่า ตราพระนนทิการ) พระยาพระคลัง ใช้ตราบัวแก้ว พระยาพลเทพ ใช้ตารูปวิทยาธร

ระวางช้างต้น
ชื่อช้างพระที่นั่งที่ทรงเป็นพระคชาธาร

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ เจ้าพญาไชยานุพัทธ์	(เจ้าพระยาไชยานุภาพ)
๒ เจ้าพญาไชยชาญ	(เจ้าพระยาปราบไตรจักร)

ชื่อช้างพลายพระที่นั่งระวางต้นซ้ายขวา

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ พลายศรีไชยจักร	(ตรง)
๒ พลายจักกรมหิมา	(จักรมหิมา)
๓ พลายมงคลจักกรพงศ	(มงคลจักรพาห)
๔ พลายพิมานจักกรพันธุ์	(พิมานจักรพรรดิ)
๕ พลายสวาหพิไชย	(เห็นจะเป็นสวัสดิวิไชย)
๖ พลายไกรบุบผนัน	(เห็นจะเป็นไตรภพอนันต)
๗ พลายกายจักกรรัตน	(แก้วจักรรัตน มีในยวนพ่าย)
๘ พลายมัตตะรุงเท	(มัทธยมเทศ มีในยวนพ่าย)
๙ พลายกุญชรราชา	(เห็นจะตรง)
๑๐ พลายบวรนาเค	(เห็นจะเป็นบวรนาเคนทร)

ช้างเหล่านี้เอาไว้ในโรงช้างเบื้องซ้ายขวา ภายในพระราชวัง

ชื่อช้างพลายระวางใหญ่ซ้ายขวา

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ พลายหัสดีงวิไชย	(หัตถวิไชย มีในยวนพ่าย)
๒ พลายไอยราราวาตย์	(ไอยราพต มีในยวนพ่าย)
๓ พลายจงจักกรพัน	(โจมจักรพาห มีในยวนพ่าย)
๔ พลายพิมานไชย	(มารพิไชย มีในยวนพ่าย)

ตามฉบับพม่า	สอบทำนียบ
๕ พลายคชินทรัณ	(คชินทรรัตน์)
๖ พลายสวาหิกุญชร	(สวัสดิกุญชร)
๗ พลายคชนาเค	(เห็นจะเป็นคชนาคินทร)
๘ พลายคชินทราช	(เห็นจะเป็นกรินทราช)
๙ พลายสิวาตัก	(สารสิวาทิตย์ มีในยวนพ่าย)
๑๐ พลายพิษณุจักร	(ตรง มีในยวนพ่าย)
๑๑ พลายสรจงจันทร์	(สรสงสาร ? มีในยวนพ่าย)
๑๒ พลายพรรณรมพุ	(บานชมพูทวีป มีในยวนพ่าย)
๑๓ พลายนรามวิชิต	(เห็นจะเป็นรณวิชิต)
๑๔ พลายฤทธินรามวิไชย	(เห็นจะเป็นฤทธิวิไชย)
๑๕ พลายจุลเดฬ ประภูแดก	(ชนะสิบทิศ คู่กับฤทธิกำจร)
๑๖ พลายไชยเหพอุทิศ	
๑๗ พลายพลภิฤทธิสปศักดิ์	(ในยวนพ่าย ฤทธิพระไชยศักดิ์)
๑๘ พลายพลภิรักขสปลิทธิ	(ในยวนพ่าย รักษพระไชยศรี)
๑๙ พลายสุรราชสังหาร	(แสนสังหาร คู่กับปราบเมืองแมน)
๒๐ พลายพรหมพาห	
๒๑ พลายพรหมพาหุ	
๒๒ พลายพรหมหุ	
๒๓ พลายพรหมเห	

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๒๔ พลายพิษณุไสย	(เห็นจะเป็นพิศณุสักดิ์)
๒๕ พลายพิษณุสิทธิ์	(เห็นจะตรง)
๒๖ พลายพิษณุฤทธิ์	(เห็นจะตรง)
๒๗ พลายพิษณุรักษ์	(เห็นจะตรง)
๒๘ พลายมโนนมิตร์	(มโนนฤมิต มีในยวนพ่าย)
๒๙ พลายวิจิตรเจษฎา	(ตรง แต่ในยวนพ่ายเรียกอิษฎารมย์)

ช้อช้างพลาย (ระวางเพรียว)

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ พลายพิไชยนาเค	(พิไชยนาเคนทร์)
๒ พลายคเชนหิมมา	(คเชนทรฤทธิ์)
๓ พลายรัตนกุญชร	(ราชากุญชร)
๔ พลายบวรเอราวา	(บวรไอยรา)
๕ พลายคเชนทัศดิง	(คเชนทรทัศดินทร์)
๖ พลายกรินทราชา	(ตรง)
๗ พลายมงคลรัตนารถ	(มงคลรัตนาศน์)
๘ พลายราชไกรสร	(ตรง)

ตามฉบับพม่า	สอบทำนิยบ
๙ พลายสกลโลกา	(เห็นจะเป็นจรจรโลกา)
๑๐ พลายมหาคชสังข์	(มหาคชสาร)
๑๑ พลายสหังค์คชสีห์	(สังหารคชสีห์)
๑๒ พลายมณีจักกรพันธุ์	(มณีจักรพรรดิ์)
๑๓ พลายสวาทิคเชนทร	(เห็นจะเป็นสวัสดิ์คเชนทร)
๑๔ พลายกวินทราชา	(เห็นจะเป็นกเรนทรราชา)
๑๕ พลายวรวารภุล	(บวรไวยกุล)
๑๖ พลายสุนทรเทพ	(สุนทรเดช)
๑๗ พลายสงโฆยพุทธ	(ในอนพ่าย สิทธิพระสัมพุทธ)
๑๘ พลายสุทธิไชยจักร	(ในอนพ่าย สุทธพระสมภาร)
๑๙ พลายบรรยงเอราวรา	(บรรยงไอยรา)
๒๐ พลายสุดสูนง	(สุริยาภิรมย์)
๒๑ พลายลประศักดิ	
๒๒ พลายรักษรานี	
๒๓ พลายฤทธิไกรสร	(เห็นจะตรง)
๒๔ พลายจรจรวักพัน	(จรจักรพาฬ)
๒๕ พลายศรีสรจักรภีสี	
๒๖ พลายตรีสุรนารถ	

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๒๗ พลายกุญชรไชย	(ตรง)
๒๘ พลายไกรสรทิศ	(ไกรสรเดช)
๒๙ พลายสุนทรเทพ	
๓๐ พลายตรงภูบาล	(ทรงภูบาล)
๓๑ พลายจันทรภูธร	(สารภูธร)
๓๒ พลายพรหมพิศ	
๓๓ พลายพรหมจรรย์	
๓๔ พลายพรหมพันธ์	
๓๕ พลายพรหมพักตร์	
๓๖ พลายพิษณุรักษ์	(เห็นจะตรง)
๓๗ พลายพิษณุรงค์	(เห็นจะตรง)
๓๘ พลายพิษณุพงศ์	(ตรง)
๓๙ พลายพิษณุพันธ์	(เห็นจะตรง)
๔๐ พลายโนรักจำนง	(มโนรถจำนง)
๔๑ พลายสุวิยาจักร	(ทรงสุระ กษัตริย์)
๔๒ พลายจันทประสิทธิ์	(เห็นจะแก้เป็น ประกายเพลิงพิศย์)
๔๓ พลายฤทธิประไลย	(เห็นจะแก้เป็น ฤทธิสังหาร)

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๔๔ พลายบุลย์พิฤทธิจำนง	
๔๕ พลายพลพิฤทธิจำนง	
๔๖ พลายมานประไลย	(มารประลัย)
๔๗ พลายไภยภัตตกัลป์	(ไฟพัทกัลป์)
๔๘ พลายแรงฤทธิกำจร	(ตรง)
๔๙ พลายบวรธานี	(ตรง)
๕๐ พลายสุรเพชร	(ธนูเพชร คู่กับ สุวรรณกำภู)
๕๑ พลายชนจันทพงศ์	
๕๒ พลายโลรดนารถ	
๕๓ พลายชาติกช	
๕๔ พลายสุริยาภิรมย์	(ทชาภิรมย์ เดิมเห็นจะเป็นสุริยาภิรมย์)
๕๕ พลายสมภูชิต	(ชมพูนุท)

ช้อช้างพังพระที่นั่งระวางใหญ่

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ พังเทพลีลา	(ตรง)
๒ พังเทพลีลับ	(เทพลีลาศ)
๓ พังหงสลีลา	(ตรง)
๔ พังหงสลีลับ	(หงสาสวรรค์ เดิมเห็นจะเป็นหงสลีลาศ)

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๕ พังสุริยวังชัง	(สุริยโสภา)
๖ พังสุรังคราเช	(สุริยาประพาส)
๗ พังสมภารอักษร	(เห็นจะตรง)
๘ พังสมพรอิศวร	(เห็นจะตรง)
๙ พังอนงค์ศรีสวรรค์	(ตรง)
๑๐ พังอนันตศรีสวงศ์	(อนันต์ศรีสวัสดิ์)
๑๑ พังอนัญญบรรยงค์	
๑๒ พังอนงบานเย็น	
๑๓ พังอนันตสุรสิงห์	
๑๔ พังอเนกสุรสิทธิ์	
๑๕ พังอนันตไกรกง	
๑๖ พังอดุลย์ไกรกฤดย์	
๑๗ พังพิจิตไชยชง	
๑๘ พังพิมลจินดา	
๑๙ พังวิมลศรีสหัน	(วิมลศรีสถาน)
๒๐ พังพิมลศรีสถิตย์	(วิมลศรีสถิต)
๒๑ พังพิพิธจงภักร	
๒๒ พังพิพัฒนจงพูน	

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๒๓ พังพิมุลจงพันธ์	
๒๔ พังพิจันจงพุน	

(ชื่อช้างพัง (เห็นจะระวางเพรียว) สำหรับนำและตามเสด็จ)

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
๑ พังอนุเชจร	(สกลเกษร)
๒ พังบวรราเคนทร	(บวรโกสุมภ์)
๓ พังเปมบรรยง	(เหมราชบรรยง คู่กับเหมราลีลาศ)
๔ พังอนงครังจัง	(เห็นจะเป็นอนงค์รัมจวร)
๕ พังพิพัฒโกสุม	
๖ พังกังภูมิบังจะปา	
๗ พังมณีรัตนมาลา	(รัตนมาลา)
๘ พังปุจจปาสวัง	(รัตนานาฏ)
๙ พังกิจจาบรรยง	(ปทุมาคบรรยง)
๑๐ พังอนงคนารี	(อนงคลีลา)
๑๑ พังวิสาอักษร	(เดิมเห็นจะเป็น กินราอัปสร)
๑๒ พังกินนรบังกษี	(ตรงคู่ กินรีสวรรค์)
๑๓ พังราชสุรังค์	(ราชสุรางค์)
๑๔ พังสรพรรพิมล	(สรรพางค์พิมล)

๑๕ พังสกลโกสุม } (ตรง)
๑๖ พังไกรภูมิรัสสมี } (ภูมีรีรัตน)
๑๗ พังเทพประภา } (ตรง)
๑๘ พังเทพาประพัทธ } (เทพาประพาส)
๑๙ พังสุริยลีลา } (ตรง)
๒๐ พังสุริยล้ลับ } (สุริยาลีลา)
๒๑ พังปุจจะมัลลา } (บุษบันโสภา)
๒๒ พังบุ่จจะปากุล } (บุษบากร)
๒๓ พังเกจุนโสภา } (เกสรโสภา)
๒๔ พังเกศาสุนทร } (เกศาเสาวคนธ์)
๒๕ พังโกสุมพัชนี } (โกสุมภชนี)
๒๖ พังโกสีอักศร } (โกสีย์อัปสร)
๒๗ พังศเชนทร์จังอัน }
๒๘ พังรังชังพิมล }

ชื่อระวางม้าต้น

ม้าพระที่นั่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาสำหรับทรงตามนามวัน ๗ วัน

๑ เจ้าพระยาอาชานัย เชรชับ (เจ้าพระยาอาชาชาติ) ซ้าย
๒ เจ้าพระยาราชพาหนะ (ตรง) ขวา

ม้าแดงสำหรับทรงวันอาทิตย์ ๘ ม้า (ระวางใหม่วันละ ๑๒ ม้า)

๑ ดินครยัสสมี (หินกรรัศมี)
๒ มณีปราณ (รพีพรรณ เดิมอาจจะเป็นมณีพรรณ)
๓ เหมบรรยงค์ (สุริยบรรยงค์ เดิมอาจจะเป็นเหมบรรยงค์)
๔ หงสพิมาน (ตรง)
๕ โลหิสดัง (โลหิสดางค์)
๖ สารพรรกาศ (สรรพางครัด)
๗ อดุลรัตน (เดิมกำพลรัด แก้เป็นกำพลพัตร
เดิมอัสดงคต เป็นคู่)
๘ บิ่หมราช (เดิมบิ่หมราช เดิมบิสวะหล่ำชื้นเป็นคู่)

ม้าขาวสำหรับทรงวันจันทร์ ๘ ม้า

๑ สุกรัสสมี (สังขรัศมี เดิมอาจจะเป็นสุกรรัศมี)
๒ ศิริประภาศร (ศรีประภัสสร)
๓ ศิริสุนันท์ (แสงศศิธร เดิมอาจจะเป็นสีศศิธร)
๔ เจสรจันทร์ (เชจรจันทร์)
๕ ดารีจะดารา (ดารินทดารา ม้าปลังวันพุธ)
๖ พาหะพิมาน (พาหะพิมาน ม้าปลังวันพุธ)

๗ รัตนมัลลา
๘ รูปาภิรักษ์

ม้าสีม่วง (กะเลียวสีจันทน์) สำหรับทรงวันอังคาร ๙ ม้า

๑ ชมพูนัด (ชามพูมนัส ม้าปลังวันพุธ)
๒ สหัสสรังษี (ตรง แต่เบื้นม้าปลังวันพุธ)
๓ บวรรัสสมี (เกสวดินี เดิมอาจจะเบื้นบวรรัสมี)
๔ สุนทรีลุด (ภุมรีรัตน์ เดิมอาจเบื้นสุนทรีลักษณ์)
๕ อุดมพิลาป
๖ โภสสพัน
๗ วิสุโขดิ
๘ วิโรหารุง

ม้าสีแสด (สีปลัง) สำหรับทรงวันพุธ ๙ ม้า

๑ รูปาสวัด
๒ ภัทรวิสุทธิ
๓ วิสุงโสภา (เดิมวิสุทธิโสภา แก้เบื้นทิพยโสภา)
๔ สุดาทิน (เดินสุธาทวีป แก้เบื้นสุธาทิพ
วันอังคารทั้ง ๒ ม้า)

๕ ทิพยโอลา
๖ ปรณามริด
๗ รุลรัสสมี (วิรณรัศมี)
๘ ศิริสหัน (ศรีเสาวภางค์)

ม้าเหลืองสำหรับทรงวันพฤหัสบดี ๘ ม้า

๑ กิจจนุงรธัน (สุพรรณศฤงคาร)
๒ กิจจนูพิสิทธ์ (กาญจนพิจิตร)
๓ เหมมงคล (ตรง)
๔ หยรุนทรัตน์ (โหยรญรัศมี)
๕ กะนุตภูจา (กนกภูษา)
๖ สาตุลรัตน (จำรูญรัตน)
๗ ชามณีขรณ์ (จามนิกร)
๘ ชาปรมัต (จามรมาศ)

ม้าลาย (แซมผ่าน) สำหรับทรงวันศุกร์ ๘ ม้า

๑ อนันทสีหัส (อนันตสีหาศน์)
๒ อากาศพิมาน (ตรง)
๓ พาหะวหา (พาหะวตาร์)

๔ ปารุดหงส์ (วายุพาหะ เดิมอาจจะเป็นมารุตพงศ์)
๕ เมฆมาลา (ตรง)
๖ เมฆาพิลาป (เมฆาพิลาศ)
๗ วิวัชเวหา (วิเวกเวหา)
๘ วิลาหก (พลาหก)

ม้าดำสำหรับทรงวันเสาร์ ๘ ม้า

๑ กาฬาคีรี (ตรง คู่กับ ศรีอันธการ)
๒ นิลาวง (เดิมอาจจะเป็น นีลวรรณ แก้เป็นนิลวรรณา) คู่กับนิลพาหุ)
๓ สารพัน (สุยามพรรณ)
๔ อชังสุด (อัญชันโชติ)
๕ กาหอาชา (เดิมอาจเป็นกาหอาชา แก้เป็นกฤษณาภรณ์)
๖ วรวารนิล (ตรง)
๗ สิงขรินทรรัตน
๘ บึ้หมกาลา

รวมม้าพระที่นั่ง ๔๘ ม้า

รถพระที่นั่ง

สุวรรณครัจฉฐาน
นภังคปุจฉคุด

จักรรัตนบญจา

วิชยรัตนา

(ชื่อรถพระที่นั่งทั้ง ๔ นี้ ไม่รู้ว่าอย่างไรจะถูก เพราะไม่มีอะไรสอบ)

ชื่อเรือพระที่นั่ง

๑. หินครุฑ (ที่นั่งครุฑ) ศีรษะครุฑ (มงคลสุบรรณ์)

๒. หินหงส์ (ที่นั่งหงส์) ศีรษะหงส์ (สุพรรณหงส์)

๓. หินกิง (ที่นั่งกิ่ง) ศีรษะช่อดอกไม้ (เห็นจะหมายความว่าลายกระหนก)

๔. เอกไชย ศีรษะช่อดอกไม้

๕. ทองควินปลา (ทองรวาญผ้า)

๖. (ที่นั่ง) ไกรสรมุกข มรชุช (ไกรสรมุข มณฑป ?)

๗. นาคเถร (นาคเหรา) ศีรษะนาค

๘. นาควาสุกรี (ตรง) ศีรษะนาค

เรือพระที่นั่ง ๘ ลำนี้ มีปราสาท (บุษบก)

ชื่อเรือขบวน

มังคลมหรนพ ศีรษะสิงห์ (มงคลมหรรณพ)

มังคลสุดภุดบันใจ ศีรษะสิงห์

โทมหรนพ	โต
ติสุดเชยศรี	โต
ศิริเอกเชย	(ศรีประสุนทรไชย)
ไกรสร	(ไกรสรจักร)
ศิริพิมานไชย	(ชลพิมานไชย เดิมอาจจะเป็นศรีพิมานไชย คู่กับไกรสรมาศ)
พิศประระดยา	
อลงกฎนาวา	(เห็นจะตรง)
หงส์ทอง	(น่าจะเป็นเอกไชยเหินหาว คู่ชัก)
ลาวทอง	(เอกไชย หลาวทอง คู่ชัก)
นรสีห์วิสุทธิไชยชิน	มนุสสสีห์
นรชิน หทวิน อากาศ	มนุสสสีห์
ชินทรดนาด	สิงโต (น่าจะเป็นครุฑเหินเห็จ)
ชินหัสสนาวา	โต (น่าจะเป็นครุฑเครื่องไตรจักร)
โลโต แดก ปุปปะแวก	(น่าจะเป็นกระบี่ราญรอนราพณ์)
โลโต แดก ปุปปะวัง	(น่าจะเป็นกระบี่ปราบเมืองมาร)
เชยสวัต	(เห็นจะเป็นไชยสวัสดิ์)
เชยรัตนพิมาน	(ไชยรัตนพิมาน)
อังวะ เรือพม่า	(เห็นจะเป็นเรือกระแช)
สุรพิมาน เรือพม่า	
นุปปสิต เรือพม่า	

โลกา	
คชคีรี	(คชสีห์ เรือสมุทกลาโหม)
ราชคีรี	(ราชสีห์ เรือสมุหนายก)
ม้า	(เรือปลัดทูลฉลองมหาดไทย)
เลียงผา	(เรือปลัดทูลฉลองกลาโหม)
เรจี	

สมณศักดิ์

สมเด็จพระสังฆราชา	(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ) พระสังฆราชฝ่ายคามวาสี
สังฆราชา	(พระวันรัตน์ พระสังฆราชฝ่ายอรัญวาสี)
พระพิมล	(พระมลธรรม)
พระเทพมุนี	(ตรง)
พระเทพกวี	(ตรง)
พระเทพโมลี	(ตรง)
พระอุบาลี	(ตรง)
พระสีวลี	
พระพุทธโฆษา	(ตรง)

พระธรรมโกดม	(ตรง)
พระพุทธ	(พระพุฒาจารย์)
พระมหามงคลเทพมุนี	(ตรง)
พระวินัยธร	(ตรง)
พระวินัยธรรม	(ตรง)
พระสมุห์	(ตรง)
พระใบฎีกา	(ตรง)

รวม ๑๖ รูป

ชื่อปืนใหญ่สำหรับกรุงศรีอยุธยา

ตามฉบับพม่า	สอบทำเนียบ
มหาเริก	(มหาฤกษ์)
มหาไชย	(ตรง)
มหาจักร	(ตรง)
มหากาล	(มหากาฬ)
พินาสหงสา	(ชนะหงสา)
ชวาแตก	(ตรง)

อังวะแหลก	(ตรง)
	(น่าจะมีชื่อละแวกพินาศอีกบอก ๑)
พินาศสังหาร	(เห็นจะเป็นพินาศสังหาร)
มานพินาศ	(มารประลัย)
ภิรมย์สตา	(เห็นจะเป็นภิรมย์สถาน)
ตาปะขาวกุฎวัด	(ตาปะขาวกวาดวัด)

ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา
พระราชพิธีราชาภิเษก

ตามตำนานซึ่งมีมาในพระตำรารราชาภิเษกนั้น กล่าวว่าแต่เดิมมีต้นมะเดื่อใหญ่ต้นหนึ่ง อยู่ข้างทิศตะวันออกพระมหานครราชธานีไม่สู้ห่างไกลนัก อยู่มามะเดื่อต้นนั้นล้มลง โดยมิได้มีลมพายุพัดให้โค่นต้นมะเดื่อที่ล้มนั้น หันยอดมาสู่ทิศปรางค์ปราสาทในพระราชวังเป็นมงคลนิมิตอันประเสริฐ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงโปรดให้เอาไม้มะเดื่อนั้นมาทำตั่งสำหรับประทับสรงพระกระยาสนานในการมงคล เช่นพระราชพิธีราชาภิเษกเป็นต้น พระองค์ย่อมประทับเหนือพระที่นั่งตั่งไม้มะเดื่อสรงพระกระยาสนานก่อนแล้ว (จึงเสด็จไปประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ) มุขอำมาตย์ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ คือ พระมหามงกุฎ ๑ พระแสงขรรค์ ๑ พัดวาลวิชนี ๑ ธารพระกร ๑ ฉลองพระบาทคู่ ๑ ขณะนั้น

พราหมณ์ปุโรหิตก็ถวายพระพรและเบ่าสังข์ทักขิณาวัฏ เจ้าพนักงานดีกลองอินทเภรี และชาวประโคมก็ประโคมเครื่องเบญจดุริยางค์ขึ้นพร้อมกัน แล้วพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกประทับราชบัลลังก์ อันปูลาดด้วยหนังพระยาราชสีห์ เสนาพฤฒามาตย์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน ถวายพระนามอันจารึกในพระสุพรรณบัฏ มีกรอบประดับด้วยแก้วมณี และมีพานทองรองรับ พระนามพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

ตามฉบับพม่า	ตองสอบตู
อะอาเปกขศิริ	น่าจะขึ้น "โอม" อะไรลง "ศิริ"
สมเด็จพระบรมราชาธิราช	สมเด็จพระบรมราชาธิราช
รามาธิบดี ศิริจันบั๋จุง	รามาธิบดี ศรีสรรเพชญ์ บรม
มหาจักกวัตติงสรหยาธิบดี	มหาจักรพรรดิศวร ราชาธิบดี
ศิริสัจจัง	ศรีสุจริต
ติรัสสภัง	ทศพิธธรรม์
หังจักกวาฬปอี	มหันตจักรวาฬาธิเบนทร์
สุริเยนทราธิบดี	สุริเยนทราธิบดินทร
ทหรินทรังจันทยาทาปติ	หริหรินทรราชาธิบดี
ศิริวิปูล	ศรีวิบูลย์

ตามฉบับพม่า	ลองสอบดู
คุณะบังกชจิตตะ	คุณอกนิฐ
เนตตะจิตตรุจิตรี	เมตจิต รุจีตรี
ภวณาติตรังคติ	ภูวนาทิตย์ฤทธิ
พรหมเทวาเทภปติ	พรหมเทวาดิเทพ (นฤบดินทร)
ภูมินทรธราชรัตนากาส	ภูมินทราธิราชรัตนากาศ
มุทิวงศ์	สมุดิวงศ์
องค์เอกาทสรุทร์	องค์เอกาทศรุทร์
วิสุตตรสวาตร	วิสุทธิสามารถ
บรมดิโลกนาม	บรมไตรโลกนาถ
อาทวิชย	อาชชยาวิชัย วไลย
สมุทยทโยมันต	สมุไทยลโรมนัต์
อนันต์คุณะ	อนันตคุณ
วิบุลสุนทรธรรมมิกราช	วิบุลสุนทรธรรมิกราช
เตชวดิมล	+ +

โลกนาถวิสลาธิราชราภิเชจจโลก + ราชาธิราช + +

เตชทสพญลญาณะสมันตะ + + + + +

มลันตะ ภาริตตะวิไชย + + + + +

อสูรยาว บิ่กก ขัตติวงศ + + + ขัตติยวงศ์

องคราชาธิบดี องค์ราชาธิบดี

ตรีภวนาบี่จ ตรีภูวนาพิเศษ

โลกเสฐวิสุทธิ มกุฎรตนาโลกโมลี โลกเชษฐวิสุทธ มกุฎรัตนโลกย์โมลี

สัปปทุมมสุริยวงศ์ ศรีปทุมสุริยวงศ์

องค์อบี่จจุ องค์–

พุทธังกูล พุทธางกูร (บรมบพิตร)

(เห็นจะเป็นพระนามถวายสมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์ ที่ + ไว้นั้น ไม่รู้ว่าจะสอบเป็นอย่างไรได้)

ต่อมา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จ โดย กระบวนแห่ พยุหยาตราเลียบพระนคร และมีการสมโภชพระนครอันมีนามว่า (กรุง) เทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยา มหาดิลกภพนพรัฐ ราชธานีบุรีรมย์

เมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้เอาทองคำมาชั่งมีน้ำหนักเท่าพระองค์ ทรงสร้างพระพุทธรูปและให้ทำเงินบาทพดด้วง เงินสลึง เงินเฟื้อง โดยน้ำหนักอันถูกต้องตามโบราณราชประเพณี อนึ่งโปรดให้งดเว้นไม่เก็บส่วยสาอากร ๓ ปี และทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยนักโทษ ซึ่งติดอยู่ในเวรจำนั้นด้วย

พระราชพิธี ๑๒ ราศีตามพระตำรา

เดือน ๕

พระราชพิธีสงกรานต์ (๑) (พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จไป) สรงน้ำพระ (พุทธปฏิมากร) ศรีสรรเพชญ์ (เทวรูป) พระพิมเนศวร (๒) โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะเข้ามาสรงน้ำและรับพระราชทานอาหารบิณฑบาต และจตุปัจจัยทานที่ในพระราชวังทั้ง ๓ วัน (๓) ทรงก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และมีการฉลองพระเจดีย์ทรายด้วย (๔) ตั้งโรงท่อทานเลี้ยงพระและราษฎรซึ่งมาแต่จตุรทิศ มีเครื่องโภชนาหารคาวหวาน น้ำกินน้ำอาบและยารักษาโรค พระราชทานทั้ง ๓ วัน

เดือน ๖

พระราชพิธีจรดพระนังคัล (คือแรกนาขวัญ) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้พระภิกุมาร (พระจันทกุมาร) แรกนาต่างพระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นก็จัดนางเทพีต่างพระองค์เหมือนกัน ผู้แรกนานั่งเสลี่ยงเงิน มีกระบวนแห่เบ็ญเกียรติยศ แห่ไปยังโรงพิธีซึ่งตั้งที่ตำบลวัดผ้าขาว ? ครั้นถึงเวลามงคลฤกษ์ พระภิกุมารถือคันไถอันเทียมด้วยโคอุศุภราช (ออกญา) พลเทพ จูงโคไถ ๓ รอบ นางเทพีหว่านพันธุ์ข้าว เสร็จแล้วจึงปลดโคอุศุภราชออกให้กินน้ำและถั่วงา ข้าว

เปลือก ถ้ากินสิ่งใดก็มีค่าห้านายต่าง ๆ ภายในเวลาการพระราชพิธีจรดพระนังคัล ๓ วันนี้ ยกพระราชทานภาษีค่าท่า และอากรขนอนตลาดแก่พระภิกุมาร เมื่อได้ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแล้ว ราษฎรจึงลงมือไถหว่านทำนาได้

เดือน ๗

พระราชพิธีตุลาภาร พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จประทับเหนือสุวรรณราชบัลลังก์ ทรงสละเครื่องพระเจริญ แล้วทำพระราชพิธีมังคลาภิเษก แล้วเอาเงินบาทชั่งให้หนักเท่าพระองค์พระราชทานแก่พราหมณ์

เดือน ๘

พระราชพิธีอาษาฒ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา (๑) ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบวชนาค เป็นภิกษุบ้าง สามเณรบ้าง รวมจำนวนเท่าพระชนมายุ (๒) มีการมหรสพสมโภชพระพุทธสุรินทร (ในหนังสือเรื่องนี้หมายความว่า พระพุทธสิหิงค์) ๓ วัน ๓ คืน (๓) ทรงหล่อเทียนพรรษาจบพระหัตถ์แล้วในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ส่งไปถวายเป็นพุทธบูชาตามพระอาราม ทั้งในกรุงและหัวเมือง

เดือน ๙

พระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์ มีการมหรสพที่พระที่นั่งมหา

ปราสาทบัญญารัตนา (เบญจรัตนมหาปราสาท) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา สรงมุรธาภิเษก แล้วเปลื้องเครื่องทรงเมื่อสรงสนานพระราชทานแก่พราหมณ์

เดือน ๑๐

พระราชพิธีภัทรบท (๑) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงฉลองพระภิกษุสามเณร ซึ่งทรงพระกรุณาให้บวชเป็นนาคหลวง (๒) พวกพราหมณ์ทำพิธีราชอทอดเชือกลามเชือก (๓) สนานช้างต้นม้าต้น

เดือน ๑๑

พระราชพิธีอาสวยุช (๑) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงเรือพระที่นั่งกิ่งลำ ๑ พระอัครมเหสีทรงลำ ๑ แข่งเรือกัน แล้วโปรดให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลายแข่งเรือกันโดยอันดับ ทำพระราชพิธีนี้ตั้งแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำจนแรมค่ำ ๑ รวม ๓ วัน พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงเครื่องขาว พระมหามงกุฎก็ห่วด้วยเงิน (๒) เวลากลางคืนพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา เสด็จลงลอยพระประทีปอุทิศถวายเบื้องพุทธบูชา แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกิ่ง ประทับยืนไปในเรือ พร้อมด้วยเรือเสนาอำมาตย์อันประดับด้วยประทีปแห่เสด็จรอบพระนคร (๓) มีการเลี้ยงลูกขุนพระราชทานข้าราชการทั้งปวง (๔) เสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน

พระกฐินตามพระอารามในกรุง ส่วนพระอารามตามหัวเมืองนั้น พระราชทานไปให้เจ้าเมืองกรมการทอด

เดือน ๑๒

(๑) พระราชพิธีจองเปรียง ตามประทีป (ชักโคม) ในพระราชวังและตามบ้านเรือนทั้งในพระนครนอกพระนครทั่วกัน กำหนด ๑๕ วัน (๒) ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ โปรดให้ทำจุลกฐิน คือทอดผ้าให้เสร็จในวันเดียว แล้ว (เอาผ้าผืนนั้นพระราชทานพระกฐิน)

เดือนอ้าย

พระราชพิธีกลม (น่าจะหมายความว่าขอลม) คือพิธีชักว่าวเรียกลม

เดือนยี่

พระราชพิธีบุษยาภิเษก ตั้งพระมณฑป เอาดอกไม้ ๗ สี มาเรียงไว้ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จประทับเหนือบัลลังก์ดอกไม้นั้น จำเริญพระชนมา แล้วพราหมณ์จึงถวายมุรธาภิเษก

เดือนสาม

พระราชพิธีขันต่อ (น่าจะหมายความว่าธานยะเทาะห์) (คือ

พิธีเผาข้าวก็เป็นได้ แต่รายการพิธีที่กล่าวในหนังสือนี้ เป็นพระราชพิธีครียัมพวายไป) คือตั้งเสาสูง ๔๗ ศอก ๒ เสา กว้าง ๔ ศอก มีขื่อเอาเชือกผูกแขวนแผ่นกระดานแผ่น ๑ ยาว ๔ ศอก กว้าง ๒ ศอก พราหมณ์ ๔ คนขึ้นนั่งเหนือกระดานนั้นโล้ชิงช้า ข้างหน้าชิงช้ามีเสาสูง ๔๐ ศอก ปักอีกเสา ๑ เอาเงิน ๔๐ บาทใส่ถุงห้อยไว้ที่เสานั้น ให้พราหมณ์โล้ชิงช้าไปคาบเงินที่ห้อยไว้ ถ้าคาบได้ก็ได้เงินนั้น ถ้าและคาบมิได้ พราหมณ์นั้นก็ต้องถูกผึ่งดินเพียงบั้นเอว และไม้กระดานชิงช้านั้น เมื่อเสร็จการพิธีแล้ว เอาลงผึ่งไว้ในแผ่นดิน ในการพระราชพิธีนี้ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้ (ออกญา) พลเทพ เสนาบดีกรมนาต่างพระองค์ แห่ไปยังที่พราหมณ์โหนชิงช้า นั่งในมณฑป แต่เอาเท้าลงดินได้แต่ข้างเดียว ถ้าเมื่อยเผลอเอาเท้าลงดินทั้ง ๒ ข้างแล้ว ถูกปรับของที่ได้รับพระราชทาน คือ ส่วยและอากรซึ่งมาแต่หัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องราชบรรณาการที่เข้ามาในระหว่างพิธีนั้น ต้องตกเป็นของพราหมณ์ทั้งสิ้น

เดือนสี่

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์เข้ามาเจริญพระพุทธมนต์ ๓ วัน และสวดอาฏานาฏิยสูตร เวลาสวดมนต์นั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงพระมหามงคลอันผูกต่อ

กับสายสิญจน์ ครั้นถึงวันกำรบ ๓ ซึ่งสวดอาฏานาฏิยสูตร เจ้าพนักงานยิงปืนใหญ่น้อยรอบทั้งกำแพงพระราชวังและกำแพงพระนคร เมื่อเสร็จการพิธีแล้ว ให้เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์สรรพาวุธมาประน้ำมนต์และประน้ำมนต์ช้างต้นม้าต้นด้วย เป็นเสร็จการพระราชพิธี ๑๒ ราศี ซึ่งมีตามตำรากรุงศรีอยุธยาแต่เพียงเท่านี้

ประเพณีเสด็จออกแขกเมือง

เมื่อมีราชทูตประจำประเทศเข้ามาสู่พระนคร ธรรมเนียมรับราชทูตโปรดให้จัดการดังนี้ คือ ในท้องพระโรงที่เสด็จออก หน้าราชบัลลังก์ (เห็นจะเป็นหน้าพระที่นั่งบุษบกมาลา) ตั้งเศวตฉัตร ๕ คัน ท้องพระโรงข้างซ้ายขวา ตั้งเครื่องสูงข้างละ ๖ คัน มีบังแทรกตั้งสลับ หน้าราชบัลลังก์ลงมาวางแท่นทองปูกำมะหยี่ปักลวดลายทองคลุมแท่น ๑ ตั้งพานทองแว่นฟ้าเหนือแท่นทองนั้น สำหรับรับพระราชสาส์น และมีโต๊ะตั้งพานทองอีก ๖ โต๊ะ ตั้งเครื่องราชูปโภค มีพานพระขันหมากและพระสุพรรณศรีเป็นต้น ต่อออกมาจัดที่สำหรับเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าตามตำแหน่ง เป็น ๔ แถว รวมจำนวนข้าราชการที่เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา ๔๐๐ มหาดเล็กเฝ้าฝ่ายซ้ายขวาใกล้พระราชบัลลังก์ประมาณ ๕๐ ข้างหน้าพระลานแต่พระที่นั่งออกไปจนถึงประตูแดง มีพลหารแต่งตัวถืออาวุธประจำซ้ายขวา

ช้างละ ๔๐๐ คน และปลูกปะรำยืนพระยาช้างเผือกช้างพระมหาปราสาท ช้างเผือกนั้นแต่งเครื่องไหมทองซึ่งได้มาแต่เมืองฝรั่งเศส และมีตาข่ายปกกระพอง (เห็นจะหมายว่าตาข่ายล้อม) ที่เท้าช้างใส่กำไล เครื่องยศสำหรับช้างเผือกมีสัปทน อ่างทองสำหรับน้ำกิน ถาดเงินสำหรับใส่กล้วยใส่หญ้า ขอช้างคร่ำทอง นอกจากช้างเผือกยังมีช้างต้นแต่งเครื่องหรือมออกยืนประรำอีก ๔ ช้าง และมีม้าต้นออกยืนประรำ ๔ ม้า ล้วนมีเครื่องยศ คือ อ่างทองสำหรับน้ำกิน ถาดเงินสำหรับใส่หญ้าถั่ว ข้าว มีสัปทนและแส้บัดคร่ำทอง

ครั้นถึงเวลากำหนด พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาแต่งพระองค์ทรงเครื่องราชาภรณ์ ทรงพระมหามงกุฎ และพระแสงสำหรับพระองค์ เสด็จออกประทับพระราชบัลลังก์ เจ้าพนักงานไชยวิสูตรทั้ง ๒ ช้าง และบรรเลงเครื่องประโคม มีสังข์ แตร และกลอง เป็นต้น เมื่อสุดเสียงประโคมแล้ว พรหมกาลัง (ไม่รู้ว่าใคร) เทพมนู ราชมนู เจ้าพนักงานรับราชทูต ชูพุ่มดอกไม้ทอง ข้าราชการกราบถวายบังคม ๓ ลา แล้วนำราชทูตเข้าไปถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง นั่ง ณ ที่ตามตำแหน่ง ขุนนางกำนัลเชิญพานหมากไปตั้งให้ราชทูต

ถ้าเป็นราชทูตเมืองใหญ่ เสด็จออกรับที่พระราชบัลลังก์มุขกระสัน (เห็นจะเป็นพระที่นั่งมุขบกมาลาดังกล่าวมาแล้ว) และทรงเอื้อมพระหัตถ์รับพระราชสาส์นเอง ถ้าเป็นแต่ราชทูตเมืองน้อย เสด็จ

ออกที่พระราชบัลลังก์มุขเด็จ (ราชทูตเฝ้าที่ชาลาหน้า) พระที่นั่งเมื่อมีพระราชปฏิสันถารพอสมควรแล้ว ชาวที่ชักพระวิสูตรปิด พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จขึ้น ขณะนั้นชาวประโคมก็ประโคมขึ้นพร้อมกัน ข้าราชการกราบถวายบังคม ๓ ลาอีกครั้ง ๑

ประเพณีกระบวนแห่เสด็จประพาส

ลักษณะการที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จโดยกระบวนแห่นั้น มีเป็น ๓ อย่าง ถ้าเสด็จโดยปรกติ มีทหารราชถือศัสตราวุธ คือบ้างและดาบเป็นต้น แห่เสด็จเป็น ๒ สาย ๕ กอง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยานั้นแต่งพระองค์โดยปรกติ ส่วนเสนาอำมาตย์ ซึ่งแห่เสด็จก็ไม่ได้แต่งเต็มยศ

กระบวนแห่เสด็จอย่างกลาง กระบวนทหารที่แห่เสด็จเดินเป็น ๕ สาย แต่จำนวนพล ๕ กองเหมือนกัน (น่าจะเป็น ๗ กอง) ส่วนพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงพระมหามงกุฎ และเครื่องราชาภรณ์ผู้ที่เข้ากระบวนเสด็จ แต่งตัวเต็มยศตามบรรดาศักดิ์

ถ้าเสด็จเป็นกระบวนพยุหยาตราอย่างใหญ่ ทหารที่แห่เสด็จ ๙ กอง พลทหารล้วนสวมเสื้อแดงหมวกทอง แห่เสด็จเป็น ๙ สาย มีกระบวนช้างเรียงซ้ายขวา ส่วนกระบวนการมงคล (เห็นจะหมายความว่า มีเครื่องพระพิธีย่อมงคลแห่เสด็จ) คือ รงชัยกระพือธวัช ๙ ชั้น

(เห็นจะหมายว่าธงกระบี่ธวัช แต่ ๔ ชั้น จะหมายความว่ากระไร ไม่เข้าใจ) เบื้องหลังธงชัยธงสวัสดิธวัช ๘ ชั้น (น่าจะเป็นครุฑธวัช แต่ทำไมจึงเอาไปไว้หลัง ไม่เดินคู่กันไม่เข้าใจ) มีฉัตรชัยโก ๔ ชั้น ๔ คัน ฉัตรชั้นเดียว ๔ คัน พัดโบก ๔ เล่ม จามร ๔ คัน หาน ตะวัน ๔ คัน บังสูรย์ ๔ คัน และมัยชัย กลองชนะ สังข์ แตร ๔ (รายการตอนนี้ยุ่ง ไม่มีประโยชน์ที่จะสอบ) ส่วนพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ถ้าสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราใหญ่อย่างนี้แล้ว ย่อมทรงเครื่องราชาภรณ์เต็มพระเกียรติยศ พระราชวงศานุวงศ์และเสนาอำมาตย์ก็แต่งเต็มยศเหมือนกัน

ประเพณีสรงสการพระบรมศพ

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาสวรรคต ได้จัดการพระบรมศพตามโบราณราชประเพณีดังนี้ คือ สรงน้ำชำระพระบรมศพสะอาดแล้ว ถวายพระสุคนธ์สรงพระบรมศพ แล้วเอาผ้าคลุมบรรทม มีลายริมเงินคลุมพระบรมศพไว้ จนถึงเวลา (พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่) สรงพระบรมศพ ครั้นสรงเสร็จแล้ว ถวายพระภูษาอาภรณ์ทรงพระบรมศพ และทรงสังวาลและพระชฎา (เชิญพระบรมศพสู่พระบรมโกศ) ประดิษฐานไว้ยังพระแท่นในพระมหาปราสาท

ประเพณีสมโภชพระราชกุมาร

พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยานั้น มีประเพณีที่ได้สมโภช ๑๐ ครั้ง คือ

๑. เมื่อประสูติแล้วได้ ๓ วัน โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๒. ประสูติได้เดือน ๑ โปรดให้สมโภชขึ้นพระอู่ครั้ง ๑

๓. เมื่อพระชันษาราว ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน คือเมื่อพระทนต์ขึ้น โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๔. พระชันษาล่วงขวบ ๑ แล้ว เมื่อพระราชกุมารนั้นทรงพระดำเนินได้ โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๕. เมื่อพระชันษาล่วง ๓ ขวบแล้ว เมื่อพระราชกุมารลงสรงน้ำได้ โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๖. เมื่อพระชันษาได้ ๙ ขวบบ้าง ๑๐ ขวบบ้าง ๑๑ ขวบบ้าง ทำพระราชพิธีโสกันต์ โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๗. เมื่อพระชันษาได้ ๑๓ ขวบ ถ้าเป็นพระราชโอรสทรงผนวชเป็นสามเณร ถ้าเป็นพระราชธิดา ทรงผนวชเป็นชี โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๘. เมื่อพระชันษาได้ ๑๖ หรือ ๑๗ หรือ ๑๘ หรือ ๑๙ ทำการวิวาหมงคล โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๙. เมื่อพระชันษาได้ ๒๐ (ถ้าเป็นพระราชกุมาร) ทรงผนวชเป็นภิกษุ โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

๑๐. เมื่อพระชันษาได้ ๒๕ ทำพิธีมงคลเบญจาภิเษก คือ (พิธีเบญจเพส) โปรดให้สมโภชครั้ง ๑

ว่าด้วยเกียรติยศกรมพระราชวังบวร

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชนั้น ได้รับพระราชทานผลประโยชน์กึ่งหนึ่งของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา และตามประเพณีในกรุงศรีอยุธยานั้น กรมพระราชวังบวรเป็นผู้รับพระราชโองการของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ประกาศสั่งในพระนครทั้ง ๔ ตำบล ๔ ตำบล ว่า ในวันพระเดือนละ ๔ วันนั้น ห้ามมิให้พวกพราน และชาวประมงทำปาณาติบาต และห้ามมิให้ใช้โคกระบือที่มีครรภ์ หรือโคกระบือที่ลูกยังไม่หย่านม อีกประการหนึ่งมีพระราชกำหนดห้ามมิให้พระราชวงศานุวงศ์ และเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย กดขี่ข่มเหงอาณาประชาราษฎร เช่นไปเที่ยวเก็บริบเอาทรัพย์สมบัติของเขาเป็นต้น แม้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเองจะมีพระราชประสงค์ของสิ่งใด ซึ่งเป็นสมบัติของราษฎร ก็ต้องซื้อตามประเพณีบ้านเมือง เว้นไว้แต่ในเวลามีเหตุการณ์จำเป็นเกิดขึ้น เช่นในเวลาทำการรณรงค์สงครามเป็นต้น จึงจะบังคับให้เก็บเอาทรัพย์สิ่งของ ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ในราชการมาใช้ได้ แต่ถึงกระนั้นเมื่อเสร็จราชการสงครามแล้ว ต้องคืนให้แก่เจ้าของเดิม

ส่วยและอากร

สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ในราชการ อันมีอยู่ตามหัวเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา ต้องส่งเข้ามาเป็นส่วยถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มีรายชื่อเมืองและชื่อของส่วย ดังนี้

เมืองบางตะพาน ทองคำ
เมืองกาญจนบุรี ตะกั่ว (ดีบุก)
เมืองศรีสวัสดิ์ ตะกั่ว ,,
เมืองนคร ตะกั่ว ,,
บ้านกระจับ ตะกั่วนม
ข้าช้าง (ดีความไม่ออก)
เขาสมุทร (เห็นจะไม่ใช่สมุก ด้วยไม่มีถ้ำเกาะรังนกที่จริงอยู่ในเหล่าเกาะแขวงมณฑลชุมพร) รังนก
คลองสวี, บ้านวรา } พลอยต่าง ๆ
บ้านตะโกในเขตเมืองจันทบุรี เพชรเถือน (ไม่รู้ว่าอะไร)

ในเขตเมืองลพบุรี

บ้านปอหิด ทองแดง

เขตกะมันไป บ้านดองจัก และเกิดภายหลัง	เหล็ก
เมืองนครนายก	จันทน์ชะมด
เมืองนครคีรี	เนื้อไม้
เมืองหูหิดดอ	,,
เมืองตุกกะลุงภู	,,
บ้านสารคาม	กำยาน
บ้านเกษตร	
บ้านนางพุก	
ในเขตเมืองศรีศวัสดิ์	
ละวะกะเหรี่ยง	
เขากลองแขกมอ	ในเขตกาญจนบุรี
บ้านมะแส	เมืองระยอง
บ้านหับงา	เขตเมืองราชบุรี
เมืองอิดพลี	เมืองแม่นัด
เมืองมินชิน	เมืองกระแด เมืองบุรินทร์
บ้านสำเภา	เมืองชลบุรี

ทั้ง ๑๐ แห่งนี้ ส่งส่วยศิลาปากนก และสิ่งของต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

งาช้าง

ฝาง

กำมะถัน

ดินประสิว

ผ้าขาว ผ้าแดง

เสื้อต่าง ๆ

ไม้แดง ไม้ดำ

เมืองชุมพร เมืองตานี เสื่อหวาย

บ้านกำแพง (เพชร) เมืองพิษณุโลก ไม้ ไม้ไผ่

เมืองสุพรรณ นครไชยศรี ถ่าน

ส่วย ๒๑ อย่างต่าง ๆ ซึ่งต้องถวายตามประเพณีเดิม ยังมีของส่วยบางอย่าง ซึ่งราษฎรผู้ทำหรือเก็บหาสิ่งของเหล่านั้น จะส่งเงินแทนได้ สิ่งของส่วยจำพวกนี้ คือ น้ำรัก น้ำมันยาง น้ำมันปลา น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย ชันและสีน้ำรักต่าง ๆ ปลาน้ำจืด น้ำเค็ม และส่วยสิ่งของ ๑๒ อย่างเหล่านี้ ได้เรียกเก็บเงินแทนปีๆ ๑ เป็นเงินคนละ ๔ บาท

แต่ส่วนงาช้าง ฝาง ตะกั่วนม ไม้ดำ ไม้แดง ชัน รัก จันทน์ชะมด ครั่ง ในสิ่งของ ๙ อย่างนี้ ในการที่จะส่งลงเรือไปจำหน่ายต่างประเทศ ห้ามมิให้ผู้อื่นส่งไป นอกจากคลังสินค้า

เป็นผลประโยชน์ของหลวง ได้พระราชทรัพย์ราวปีละ ๕,๐๐๐ ชั่ง

(ส่วยที่กล่าวตอนนี้ ตลอดจนชื่อท้องที่ ไม่มีอะไรสอบ จึงลงไว้ตามฉบับพม่า)

ภาษีอากร

ภาษีอากรต่าง ๆ ซึ่งเก็บในกรุงศรีอยุธยา นอกจากส่วยและจำนวนเงินซึ่งเก็บได้ มีต่างประเภท ดังนี้ (จำนวนเงินในฉบับพม่าลงไว้แต่ตัวเลข ไม่บอกว่าชั่งหรือบาท พิเคราะห์ดูเข้าใจว่าจะหมายว่าชั่ง แม้บางแห่งดูจำนวนเงินอยู่ข้างจะมากเกินไป ก็ไม่อัศจรรย์ ด้วยไทยที่พม่าได้ตัวไปให้การ โดยมากคงจะไม่รู้จำนวนจริง และจะตั้งใจบอกให้มากด้วย คือ)

๑. อากรสวน ๓,๐๐๐ ชั่ง

๒. อากรสุรา ๒,๕๐๐ ,,

๓. อากรบ่อนเบี้ย ๒,๔๐๐ ,,

๔. ภาษีผ่านด่านขนอน ๔๐๐ ,,

๕. สุ่นหะสุ่น (ผู้แปลว่าภาษีหอมกระเทียม เห็นจะหมายความว่าอากรสมพัทสร) ๒๐๐ ชั่ง

๖. ภาษีอินโอยะแตก (ผู้แปลว่าภาษีโรงร้าน เห็นจะหมายความว่าอากรตลาด หรือจังกอบ) ๑๐๐ ชั่ง

๗. ภาษีสำเภาขาเข้า (คือเก็บค่าปากเรือ) ๓,๐๐๐ ชั่ง

วิธีเก็บภาษีขาเข้า เก็บไม่เสมอกัน ถ้าเป็นเรือของเมืองที่มีทางพระราชไมตรี และไปมาค้าขายไม่ขาดนั้นแล้ว เก็บภาษีตามราคาสินค้าขาเข้า ๑๐๐ ชัก ๓ ค่าปากเรือตั้งแต่กว้าง ๔ วาขึ้นไป เก็บวาละ ๑๒ บาท ถ้าเป็นเรือเมืองอื่น ภาษีสินค้าเก็บ ๑๐๐ ชัก ๕ ค่าปากเรือเก็บวาละ ๒๐ บาท ถ้าสินค้าที่พาเข้ามาเป็นของที่ต้องพระราชประสงค์ ไม่เก็บภาษีสินค้า เก็บแต่ค่าปากเรือ

๘. ภาษีเงิน (เห็นจะเป็นรัชชูปการ) ๕๐๐ ชั่ง

๙. ภาษีหมาก ไม่ได้ส่งคลัง ๕๐๐ ชั่ง

๑๐. ภาษีหม้อน้ำ (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าเครื่องดินเผา ๕๐๐ ชั่ง)

๑๑. ค่านา ไม่มีจำนวนเงิน

๑๒. ส่วยทอง ไม่มีจำนวนเงิน

รวมเงินภาษีอากรผลประโยชน์ที่เก็บได้ในกรุงศรีอยุธยาเท่าที่รู้จำนวนเป็นเงินปีละ ๑๓,๔๐๐ ชั่ง

รายจ่ายพระราชทรัพย์

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงจ่ายพระราชทรัพย์ ประจำปี ในการต่างๆ มีรายการและจำนวนเงินดังนี้ คือ

๑. พระราชทานนิตยภัต และอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง

๒. ในการสมโภชพระพุทธบาท เมื่อเสด็จขึ้นไปนมัสการคราวหนึ่ง ตั้งต้นกัลปพฤกษ์ ๔ ต้น โปรยทานต้นละชั่ง ๗ วัน รวมเงิน ๒๘ ชั่ง ตั้งศาลาท่อทาน ๒ หลัง เลี้ยงสัปปุรุษเป็นเงิน ๓๔ ชั่ง พระราชทานอาหารบิณฑบาตเลี้ยงพระสงฆ์ เป็นเงิน ๑๒ ชั่ง รวม ๗๔ ชั่ง

๓. มีงานมหรสพสมโภชพระพุทธธิรินทร ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ วัน เป็นเงิน ๖ ชั่ง ถวายในการปฏิสังขรณ์วัดพระมหาธาตุเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก และเมืองนครศรีธรรมราช ปีหนึ่ง แห่งละ ๓ ชั่ง รวม ๙ ชั่ง

๔. พระราชทานพระกฐินปีหนึ่ง เป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง

๕. พระราชทานค่าข้าวสารเลี้ยงพระทุกวัด รวมปีละ ๑๐๐ ชั่ง

๖. พระราชทาน ปฏิสังขรณ์พระอารามที่สลักหักพัง ปีละ ๑๐๐ ชั่ง

๗. พระราชทานในเวลานักขัตฤกษ์สงกรานต์ และมีสุริยุปราคา จันทรุปราคา รวมปีละ ๒๔ ชั่ง

๔. พระราชทานแก่บรรดาผู้อนาถาทุพพลภาพปีละ ๑๐ ชั่ง

๙. พระราชทานเป็นเงินอุทิศ ในการปฏิสังขรณ์พระพุทธบาท ปีละ ๑๐๐ ชั่ง รวมพระราชทรัพย์ที่พระราชทานในพระราชกุศลปีละ ๖๑๙ ชั่ง

นอกจากจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล พระราชทานเบี้ยหวัดแก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการโดยอัตราดังนี้

๑. พระมหาอุปราชปีละ ๕๐๐ ชั่ง

๒. พระอัครมเหสีปีละ ๓๐๐ ชั่ง

๓. พระราชโอรสธิดาที่ทรงพระกรุณา (เห็นจะหมายความว่าชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ ๑) ปีละ ๑๐๐ ชั่ง

๔. พระราชโอรสธิดารองมา (เห็นจะหมายความว่าชั้นพระองค์เจ้า) ปีละ ๕๐ ชั่ง

๕. พระราชนัดดาองค์ ๑ ปีละ ๒๐ ชั่ง

๖. พระสนมรวมเงินปีละ ๒๐๐ ชั่ง ได้คนละ ๕๐ ชั่งบ้าง ๔๐ ชั่งบ้าง ๓๐ ชั่งบ้าง ๒๐ ชั่งบ้าง ๑๐ ชั่งบ้าง ๕ ชั่งบ้าง

๗. เบี้ยหวัดพระราชทานข้าราชการฝ่ายหน้า รวมเงินปีละ ๑,๕๐๐ ชั่ง มีอัตราต่างกัน ข้าราชการผู้ใหญ่ได้คนละ ๕๐ ชั่งบ้าง ๔๐ ชั่งบ้าง ๓๐ ชั่งบ้าง ๒๐ ชั่งบ้าง ๑๐ ชั่งบ้าง

ส่วนข้าราชการผู้น้อย มีอัตราได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดคนละ ๕ ชั่งบ้าง ๔ ชั่งบ้าง ๓ ชั่งบ้าง ๒ ชั่งบ้าง ชั่ง ๑ บ้าง

นอกจากเงินที่พระราชทานประจำปีดังกล่าวมาแล้ว ยังมีเงินคงพระคลังไว้สำหรับเตรียมใช้ในราชการ คือ

๑. เตรียมไว้ใช้ในราชการทัพศึก ๕,๐๐๐ ชั่ง

๒. เตรียมไว้ใช้ในการพระราชพิธีพิเศษ มีการพระเมรุเป็นต้น ๔,๐๐๐ ชั่ง

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

(ตารางนี้ผิดมากนัก เห็นหม่าจะคิดทำขึ้นเอง)

รายพระนามกษัตริย์ย่อ	นอกราชสมบัติ	ในราชสมบัติ	พระชนม์	ศักราชเสด็จสวรรคต	หมายเหตุ
๑ พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์	๖๐	๓๕	๙๑	๙๓๖	
๒ พระอินทราชาโอรส ๑	๓๙	๓๕	๖๙	๙๔๑	แผ่นดินนี้มี ๒ กษัตริย์ครองราชสมบัติ
๓ พระจันทราชาอนุชา ๒	๓๓	๕	๓๙	๙๔๖	
๔ พระร่วงโอรส ๓	๓๕	๓๐	๖๕	๙๑๖	
๕ พระฦๅอนุชา ๔	๓๒	๒๕	๕๗	๖๐๑	
๖ พระยาโคตรตะบองชื่อสีดำวงศ์	๒๕	๒๙	๕๔	๖๔๐	โคตรตะบองหนีไปเมืองล้านช้าง
๗ พระยาแกรก(ตั้งพระวงศ์ใหม่)	๓๐	๒๓	๕๓	๖๖๓	๖๖๐
๘ พระเจ้าสายน้ำผึ้ง โอรส ๗	๓๕	๒๗	๖๒	๖๙๐	๖๙๗

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนาม กษัตริย์ย่อ	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม์	ศักราช เสด็จ สวรรคต	หมายเหตุ
๙พระสุธรรมราช โอรส ๘	๒๙	๒๐	๔๙	๗๑๐	เชื้อพระวงศ์ ปทุมสุริยวงศ์
๑๐ พระราชาธิบดี	๔๘	๒๐	๖๘	๗๓๐	
๑๑ พระราเมศวร โอรส ๑๐	๒๙	๑๐	๓๙	๗๔๐	
๑๒พระบรมราชา โอรส ๑๑	๔๓	๙	๕๒	๗๔๙	
๑๓พระมหาธรรม ราชาโอรส๑๒	๓๒	๑๙	๕๑	๗๖๘	
๑๔ พระมหาจักร พรรดิโอรส ๑๓	๓๑	๙	๔๐	๗๗๙	
๑๕ พระหังษัง อนุชา ๑๔	๒๔	๓๗	๖๕	๘๑๑	
๑๖พระบรมราชา ธิราชอนุชา๑๕	๓๙	๓๐	๖๙	๘๔๑	

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนามกษัตริย์ย่อ	นอกราชสมบัติ	ในราชสมบัติ	พระชนม์	ศักราชเสด็จสวรรคต	หมายเหตุ
๑๗พระบรมดิโลกโอรส ๑๖	๔๕	๑๒	๕๗	๘๕๓	
๑๘พระมหาราชาธิบดีอนุชา ๑๗	๓๘	๑๗	๕๕	๘๗๐	
๑๙พระสาธิราชโอรส ๑๘	๓๐	๓๓	๖๓	๙๐๓	
๒๐ พระสาธิมวังโอรส ๑๙	๔๕	๑	๔๖	๙๐๔	
๒๑ สมเด็จพระมารดา	๖๐	๑	๖๑	๙๐๕	
๒๒ พระสาธิราชาโอรส ๒๐	๒๐	๒๓	๔๓	๙๒๘	พระเจ้าช้างเผือกมาก
๒๓พระมหินทร์โอรส ๒๒	๒๖	๓	๒๙	๙๓๑	
๒๔เจ้าพ่าจองเจียน	๔๐	๑๒	๕๒	๙๔๓	

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนาม กษัตริย์ย่อ	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม์	ศักราช เสด็จ สวรรคต	หมายเหตุ
๒๕ พระนเรศร์ โอรส ๒๔	๒๕	๒๓	๔๘	๑๖๖	พม่าเรียกญ่อง รันมางตรา
๒๖ พระไชยราชา โอรส ๒๕	๑๐	๓	๓๓	๑๖๙	วงศ์พระเจ้า ปทุมสุริยวงศ์
๒๗ ขุนศรีนเรศ อำมาตย์ ขุนชิณราช	๔๗	๒	๔๙	๑๗๑	
๒๘ พระศรีแสน โอรส ๒๖	๔๒	๔	๔๖	๑๗๕	
๒๙ พระไชยนาท อนุชา ๒๘	๔๔	๔	๔๘	๑๗๙	
๓๐ พระสุรินท-ราชาโอรส ๒๙	๓๐	๔	๓๔	๑๘๓	
๓๑ พระอนุราชา อนุชา ๓๐	๑๒	๖	๓๘	๑๘๙	

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนาม กษัตริย์ย่อ	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม์	ศักราช เสด็จ สวรรคต	หมายเหตุ
๓๒ พระรามาธิบดี สุริยวงศ์ โอรส ๓๑	๒๐	๓	๒๓	๙๙๒	
๓๓ พระบรมราเม ศวรอนุชา ๓๒	๒๐	๓	๒๔	๙๙๕	
๓๔ พระเทียร (ราชา) มหาจักรพรรดิ์	๕๓	๑	๕๔	๙๙๖	เบื่นเชื้อพระวงศ์ พระเจ้าปทุมสุริย วงศ์ พระเจ้าช้าง เผือก ๗ ช้าง
๓๕ พระมหินทร์ โอรส ๓๔	๓๐	๓	๓๓	๙๙๙	
๓๖ พิษณุราชา	๔๓	๔	๔๗	๑๐๐๓	
๓๗ พระอินทราชา โอรส ๓๖	๓๑	๘	๓๙	๑๐๐๑	
๓๘ พระรามาธิบดี โอรส ๓๗	๒๒	๙	๓๐	๑๐๑๙	

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนาม กษัตริย์ย่อ	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม์	ศักราช เสด็จ สวรรคต	หมายเหตุ
๓๙พระไชย (ราชา) อยุธยา๓๙	๒๗	๙	๓๖	๑๐๒๐	
๔๐ พระเอกาทศรถ อยุธยา๓๙	๓๕	๗	๔๒	๑๐๓๕	
๔๑ พระเจ้าทรงธรรม	๓๗	๙	๔๖	๑๐๔๙	
๔๒พระรามาธิบดี ศิริวงศ์ โอรส๔๑	๒๕	๕	๓๐	๑๐๔๙	
๔๓ พระรามาธิเบศร์ ปราสาททอง	๓๒	๖	๓๙	๑๐๔๕	
๔๔ พระนารายณ์ โอรส๔๓	๒๐	๗	๒๗	๑๐๖๒	
๔๕เจ้าพระยาสุรสีห์ (คือ พระราดาธิเบศร์)	๔๔	๙	๖๙	๑๐๗๑	รวม ๕๐

ตารางรายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

รายพระนาม กษัตริย์ย่อ	นอกราช สมบัติ	ในราช สมบัติ	พระชนม์	ศักราช เสด็จ สวรรคต	หมายเหตุ
๔๖ พระสุรินทราชา	๔๙	๗	๕๖	๑๐๗๘	
๔๗ พระภูมินท-ราชาธิราช โอรส ๔๖	๓๕	๒๐	๕๕	๑๐๙๔	
๔๘ พระธรรมราชา อนุชา ๔๗	๕๑	๒๒	๗๓	๑๑๒๐	
๔๙ พระอุทุมพรราชาโอรส ๔๘	๒๔	๓เดือน	–	ทรงผนวช	
๕๐ พระเอกาทศราชาเชษฐา๔๙	๓๙	๔	๔๔	๑๑๒๙	
					แผ่นดินนี้มีพระเจ้าแผ่นดิน ๒พระองค์ ครั้นศักราช ๑๑๒๙ กรุงเสีย

คำให้การของขุนหลวงหาวัด

คำอธิบาย

พระนิพนธ์

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หนังสือเรื่องนี้เป็นที่นับถือของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ว่า เป็นถ้อยคำของท่านผู้รู้แบบแผนการงานครั้งกรุงเก่าได้บอกให้จดไว้ ต้นฉบับเดิมจะมีกี่เล่มหรือไม่ได้ ได้พิมพ์ที่โรงพิมพ์หมอสมิธเป็นครั้งแรก เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ ฉบับที่หมอสมิธพิมพ์นั้น เป็นที่นิยมนับถือกันครั้งหนึ่งเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ด้วยยังไม่มีใครได้เห็นฉบับเดิมอยู่โดยมาก แต่ครั้นล่วงกาลนานมา เมื่อมีผู้ศึกษาโบราณคดีขึ้นใหม่เอาใจใส่สอบสวนหนังสือมากขึ้น จึงตรวจเห็นว่า หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับที่หมอสมิธพิมพ์นั้น มีผู้อื่นได้แต่งเติมแทรกแซงลงใหม่มาก ไม่ใช่ตัวฉบับเดิมครั้งรัชกาลที่ ๔ และยังมีข้อปัญหาต่อไปถึงเรื่องหนังสือที่เรียกว่า คำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นเอง ได้เคยวินิจฉัยกันในโบราณคดีสโมสร ข้าพเจ้าเองเป็นผู้นำปัญหานั้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า สงสัยว่าหนังสือเรื่องนี้จะเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในเมืองไทย มิใช่คำของขุนหลวงหาวัด (คือพระเจ้าอุทุมพรราชา) ที่ได้รับรัชทายาทครองกรุงศรีอยุธยา

ต่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ไปให้การแก่พม่า เหตุที่ทำให้สงสัยนั้น

ข้อ ๑. คือเรื่องราวทั้งพงศาวดารและทำเนียบต่าง ๆ ที่เล่าในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ เมื่อมาสอบสวนดูในชั้นนี้รู้ได้เป็นแน่ว่า ผิดความจริงในที่สำคัญหลายแห่งมาก ถ้าเป็นคำให้การขุนหลวงหาวัด พระองค์ย่อมทรงทราบราชการบ้านเมือง จะเล่าผิดอย่างนั้นไม่ได้

ข้อ ๒. ลักษณะถามคำให้การชาวต่างประเทศถึงการบ้านเมืองนั้น ๆ เป็นประเพณีที่มีมาแต่ก่อนเหมือนกันทุกประเทศ คือถ้าได้ชนต่างชาติมาไว้ในอำนาจก็ดี หรือแม้ชนชาติเดียวกันเองได้ไปเมืองต่างประเทศใดมาก็ดี ถ้าเห็นว่าได้รู้เห็นการงานบ้านเมืองนั้น ๆ ก็เรียกตัวมาให้ข้าราชการซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่หลาย ๆ คนพร้อมกันเป็นทำนองกรรมการซักไซ้ไต่ถาม และจดคำให้การไว้เป็นความรู้ในราชการ ในเมืองไทยเราก็เคยถามคำให้การอย่างนี้ เช่นถามแม่ทัพนายกองพม่าที่เราจับตัวมาได้เป็นต้น เรื่องพงศาวดารพม่าที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารโดยมากเรารู้ได้ด้วยกระบวนถามคำให้การอย่างว่านี้ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ากรุงธนบุรีตลอดมาจนกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพม่าได้ไทยไป พระเจ้าอังวะก็คงจะตั้งข้าราชการพม่า ซึ่งรู้แบบแผนขนบธรรมเนียมเป็นกรรมการถามคำให้การทำนองเดียวกัน แต่การถามคำให้การอย่างนี้ ผู้ถาม

กับผู้ตอบพูดไม่เข้าใจภาษากัน ต้องใช้ล่ามแปลทั้งคำถามและคำตอบ แล้วแต่ล่ามจะแปลว่ากระไร เมื่อล่ามแปลได้ความอย่างไร ก็จดลงเป็นภาษาพม่าอย่างเราจดคำให้การพม่าลงเป็นภาษาไทย เพราะฉะนั้น หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ถ้ามีจริงต้นฉบับเดิมคงเป็นภาษาพม่า มิใช่ภาษาไทยที่หมอสมิธเอามาพิมพ์

ข้อ ๓ ต้นฉบับคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้น ถ้ามีคงจะมีอยู่ในหอหลวงเมืองพม่า ถ้าจะมีนอกจากฉบับหอหลวง ก็คงจะมีสำเนาอยู่ในกระทรวงเสนาบดีที่ได้มีหน้าที่จดคำให้การ เช่นกระทรวงมหาดไทย หรือกระทรวงกลาโหมของพม่า ว่าอย่างมากจะมีไม่เกิน ๔-๕ ฉบับ ทำไมจึงจะเข้ามาได้ถึงเมืองไทย และมากลายเป็นภาษาไทยอย่างวิปลาสเลอะเทอะเช่นหมอสมิธพิมพ์ ด้วยเหตุเหล่านี้จึงสงสัยว่า หนังสือที่เรียกว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" นั้น น่าจะเป็นเรื่องราวที่ชาวกรุงเก่าผู้มีอายุอยู่มาจนในกรุงรัตนโกสินทร์ เรียบเรียงขึ้นไว้ตามรู้ตามเห็น ต่อมาเมื่อไม่รู้ว่าใครแต่ง จึงไปเหมาให้เป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดดอกกระมัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายในเรื่องนี้ว่า หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้น ฉบับเดิมจะได้มาอย่างไรและได้มาเมื่อไรไม่ทรงทราบ แต่ฉบับหอหลวงของเรามีจริง ได้เคยทอดพระเนตรเห็นมาแต่ก่อน แต่ไม่

เหมือนฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ และทรงทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่าเป็นหนังสือมีหลักฐาน ในพระราชนิพนธ์หลายแห่ง คือในจารึกฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่าเป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่เรียกในหนังสือคำให้การของขุนหลวงหาวัดหลายพระองค์ หนังสือเรื่องนี้ทรงพระราชดำริว่า ฉบับเดิมคงมีหลักฐานอยู่อย่างไรเป็นแน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเชื่อถือ แต่ฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ มีผู้ใดได้แทรกแซงเพิ่มเติมจนเลอะเทอะเต็มที่เสียแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้พระราชทานพระบรมราชาธิบาย เรื่องหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดไว้ดังนี้

ครั้นต่อมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ หอพระสมุดวชิรญาณ ได้หนังสือเรื่องคำให้การ ขุนหลวงหาวัดที่เป็นตัวฉบับหลวง มาเล่มสมุดไทย ๑ ลายมืออาลักษณ์เขียนตัวรง รู้ได้เป็นแน่ว่าเขียนในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเรื่องก็ไม่ได้เรียกว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" เรียกว่า "พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ" ต่อมาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชัยนาทนเรนทร(๑) ประทานสมุดหนังสือเรื่องต่าง ๆ อันเป็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร มีเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดอยู่ในหนังสือ

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

พวกนั้น ๔ เล่ม มีรอยตกแก้ เข้าใจว่าเป็นลายพระหัตถ์กรมหลวงวงศา ฯ ได้เอาฉบับซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้มาเหล่านั้น สอบกับฉบับที่หมอสมิธพิมพ์ ก็ปรากฏแน่นอนว่า ฉบับพิมพ์นั้นมีผู้ใดแทรกแซงข้อความลง ตรงตามที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรับสั่ง ในชั้นแรกจึงรู้ความได้เพียงว่า หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นมีฉบับเดิมจริง และฉบับเดิมแปลมาจากภาษารามัญ

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ กรรมการหอพระสมุด ฯ ได้ทราบความว่า มีหนังสือพงศาวดารไทยภาษาพม่าอยู่ในหอสมุดของรัฐบาลที่เมืองร่างกุ้งฉบับ ๑ ได้ขอคัดมาแปลออกเป็นภาษาไทย ได้ความว่าหนังสือเรื่องนั้น เป็นเรื่องเดียวกับคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นเอง ได้ความมาจากเมืองพม่าว่า เมื่อเสียกรุงเก่า พระเจ้าอังวะจับพระเจ้าอุทุมพรและข้าราชการไทยไป ได้ให้ถามคำให้การถึงพงศาวดารและขนบธรรมเนียมเมืองไทย จดเก็บรักษาไว้ในหอหลวง อังกฤษได้คัดฉบับมาเมื่อตีเมืองมันดะเล หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับแปลจากภาษาพม่าพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (มั้น เสาหเศรษฐี) ได้พิมพ์แจกในงานศพท่านอีมผู้มารดาแล้ว เป็นอันได้ความอีกชั้น ๑ ว่า เรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้นมีมูลเป็นความจริง และรู้ได้ว่าเหตุใดฉบับเดิมเรื่องราวจึงคลาดเคลื่อน เพราะพวกไทยที่พม่าได้ตัวไปให้การ ได้ไปแต่ตัว ให้การเพียงเท่าที่จำได้ ทั้งเรื่องพระราชพงศาวดารและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ให้การหลายคนด้วยกัน รู้มากบ้าง น้อยบ้าง ข้าขุนนาง

พม่าซึ่งไม่รู้อะไรเลย เอาไปรวบรวมเข้าเรื่องอีกชั้น ๑ กรรมการจึงได้ให้เรียกชื่อหนังสือฉบับที่พระยาโชฎึกฯ พิมพ์ว่า "คำให้การชาวกรุงเก่า"

เดี๋ยวนี้ในเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นอันได้พิมพ์แล้ว ๒ ฉบับ คือฉบับที่แปลจากภาษาพม่าฉบับ ๑ กับฉบับที่แปลจากภาษารามัญ แต่ผู้ใดในไทยเราได้เอาไปแกไขแทรกแซงเสียจนเละเทะเหนือฉบับ ๑ แต่ฉบับที่ถูกต้องตามที่แปลจากภาษารามัญยังหาได้พิมพ์ไม่ จึงเห็นว่ายังบกพร่องอยู่ และอยากจะให้พิมพ์ให้บรรดาผู้ศึกษาโบราณคดีเวลานี้ได้สอบสวนทั่วกัน ถ้าหากพระยาเทพาธิบดี พิมพ์หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวง ในรัชกาลที่ ๔ จะเป็นการให้เกิดประโยชน์ในทางโบราณคดีถึง ๒ ประการ คือ ทำหนังสือซึ่งยังไม่เคยพิมพ์ให้ได้พิมพ์รู้กันแพร่หลาย และรักษาฉบับไว้ให้ถาวรประการหนึ่ง ช่วยโบราณคดีสโมสร ที่ทำให้การวินิจฉัยหนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดสำเร็จบริบูรณ์ประการหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ชี้แจงความเห็นทั้งนี้แก่พระยาเทพาธิบดี ๆ เห็นชอบด้วย จึงได้รับพิมพ์สมุดเล่มนี้

กรรมการมีความเสียดายอยู่หน่อย ที่หาหนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด ความฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ ๔ ไม่ได้ครบทีเดียว เพราะหนังสือเดิมมีน้อย และแตกกระจัดกระจายไปเสียหมด ตรงไหนขาดได้เอาความที่แปลจากฉบับหลวงภาษาพม่ามาลงไว้แทน และได้บอกไว้เป็นสำคัญทุกแห่ง.

คำให้การขุนหลวงหาวัด

(ฉบับหลวง)

๏ พระเจ้าหงสาเอาแต่คนดี อันพระยาจักรีนั้นพระเจ้าหงสาปูนบำเหน็จรางวัลหนักหนา เพราะว่ามีความชอบ จึ่งตั้งหวิให้เกินแต่ก่อนมา ครั้นเลี้ยงไว้ได้ครบเจ็ดวันแล้ว พระเจ้าหงสาจึ่งสั่งให้บั่นเกล้าเกศาเสีย แล้วจึ่งสั่งให้เสียบไว้ที่กลางเมืองตามบทพิพากษาที่มีมาแล้ว จึ่งเรียกเอาพระมหินทรซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระมหาจักรพรรดิ พระปกพระพี่นางพระนเรศร์ อันชื่อนางสุวรรณกัลยานั้นขึ้นมาหงสา กับองค์พระนเรศร์อันเป็นพระราชโอรสของพระสุธรรมราชา อันพระเอกาทศรถนั้นให้ไว้เป็นเพื่อนพระบิดา แล้วจึ่งเอาช้างเผือกทั้งหัวช้างนั้นมา กับนายช่างต่าง ๆ ที่ชำนาญในการช่างใหญ่กับผีพายสกรรจ์ สรรเอาหัวร้อยที่มีผีมือ กับช้างใหญ่ตัดกวาดแล้ว แต่ที่ใหญ่กว่ากันอันหนึ่งกับรูปสิบสองนักษัตรที่ไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ์อยู่นั้น อันรูปเหล่านี้เมื่อครั้งพระเจ้าอู่ทองตั้งกรุงแล้ว จึ่งสั่งให้ช่างพราหมณ์ปั้นรูปแล้วจึ่งหล่อไว้ด้วยทองสัมฤทธิ์เป็นรูปสิบสองนักษัตร ทั้งรูปมนุษย์เป็นรูปพราหมณ์ มีรูปช้างเอราวัณ รูปม้าสินธพ รูปคชสีห์ รูปราชสีห์

รูปนรสิงห์ รูปสิงโต รูปโคอุศุภราช[๑] รูปกระบือ รูปกระทิง รูปหงส์ รูปนกยูง รูปนกกระเรียน อันสัตว์เหล่านี้สิ่งละคู่ พระเจ้าอู่ทองทำฉลายไว้ที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระเจ้าหงสาเห็นรูปเหล่านี้ก็ชอบพระทัย จึงแบ่งเอามาตามที่ชอบพระทัย คือรูปช้างเอราวัณ[๒] รูปม้าสินธพ รูปราชสีห์ รูปคชสีห์ รูปสิงห์ รูปมนุษย์ อันนอกนี้มิได้เอาสิ่งใดมา แล้วพระเจ้าหงสาจึงสร้างพระเจดีย์ไว้ที่ทุ่งภูเขาทอง จึงสมมตินามเรียกพระภูเขาทอง แล้วจึงทำการฉลองเป็นการใหญ่หนักหนา แล้วพระเจ้าหงสาจึงยกทัพกลับไป

ครั้นกลับไปยังมิทันถึงเมือง อันพระมหินทราชานั้นไม่สุภาพดังพระอาราชสีห์ ไม่มีความครั่นคร้ามในใจ เจรจาทำนององอาจราม้ญนั้นจับคำประหลาดได้ จึงทูลกับพระเจ้าหงสา พระเจ้าหงสาจึงให้ล้างเสียแล้ว จึงถ่วงน้ำเสียที่หน้าเมืองสคัง แล้วจึงยกทัพกลับมาเมืองหงสา อันพระพี่นางพระนเรศร์นั้น พระองค์ก็เอาไว้ในปราสาทเป็นที่มเหสี จึงมีพระราชโอรสองค์หนึ่งเป็นกุมาร อันพระนเรศร์นั้น พระเจ้าหงสาประทานที่บ้านและตำหนักให้อยู่ตามที่ อันองค์พระเจ้าหงสานั้นรักใคร่พระนเรศร์เหมือนหนึ่งพระราชโอรส เลี้ยงไว้จนจำเริญวัยใหญ่มา ฯ

๏ ส่วนพระสุธรรมราชานั้น วันพุธ ได้ครองกรุงทวาราวดีศรีอยุธยามาแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๙๒๕ ปี พระชนม์ได้ ๒๐ ปี อยู่ใน

(๑) เดี๋ยวนี้อยู่ที่พระพุทธบาท
(๒) รูปนี้ว่ายังอยู่ที่วัดพระมหาธัยมุนี ณ เมืองอมรบุระ

ราชสมบัติได้ ๑๔ ปี เป็น ๓๔ ปี สำเร็จ เมื่อสำเร็จนั้น จุลศักราชได้ ๙๔๐ ปี ฯ

๏ จึงพระราชบุตรน้อย พระนามชื่อพระเอกาทศรถนั้น ขึ้นว่าราชการงานกรุงแทนที่พระบิดา เป็นแต่ที่มหาอุปราชราชรักษาธานีไว้ ด้วยพระนเรศร์เชษฐายังมีอยู่พระองค์หนึ่ง จึงไม่ภิเษกศรี ด้วยพระองค์นั้นรักใคร่พระเชษฐายิ่งนัก จึงว่าราชการงานกรุงทั้งปวงแทนที่แล้วรักษาธานีเขตขัณฑ์ไว้ท่าพระเชษฐาธิราช ฯ

๏ ส่วนพระเจ้าหงสานั้น อยู่นานมาพระองค์ก็ได้ยินข่าวเล่าลือมาว่า ยังมีพระมหามุนีองค์หนึ่ง เสด็จอยู่เมืองหม่าใหญ่ เรียกเมืองยะไข่ เป็นพระพุทธรูปสร้างไว้แต่เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังเสด็จอยู่นั้น มีพุทธานุภาพยิ่งนัก ปาฏิหาริย์ได้ ให้มีพระรัศมีนั้นเป็นต่างๆ ถ้าและบุคคลผู้ใดจะปรารถนาสิ่งใดๆ ก็ดี ทูลขออธิษฐานแล้ว ก็ได้ดังใจปรารถนา อันพระมหามุนีองค์นี้มีพุทธานุภาพยิ่งนัก พระเจ้าหงสาจึงมีพระทัยศรัทธา ขึ้นมาตั้งพระมหามุนีเป็นหนักหนา จึงสั่งให้จัดแจงแต่งเครื่องสักการบูชาเป็นอันมาก มีทั้งผ้าทรงและไตรจีวรทองทั้งรูปเทียนทอง และข้าวตอกดอกไม้ทอง และมีทั้งฉัตรวงและธงทอง ทั้งปวงต่างๆ เป็นอันมาก กับรูปสิบสองนักษัตรที่พระเจ้าหงสาแบ่งเอามาแต่เมืองกรุงศรีอยุธยานั้น คือรูปมนุษย์ รูปช้างเอราวัณ รูปม้าสินธพ รูปราชสีห์ รูปคชสีห์ รูปนรสิงห์ รูปสิงห์ ครุฑ โคอุศุภราช แต่บรรดารูป

ทองหล่อเหล่านั้นกับเครื่องสักการบูชาทั้งปวงเป็นอันมาก พระเจ้าหงสาจึงบูชาแล้วก็ทำการฉลองเป็นอันมาก แล้วจึงหลั่งน้ำทักษิโณทก แล้วก็ให้อำมาตย์คุมเครื่องบูชาเหล่านั้นลงสำเภา แล้วก็ไปถวายไว้กับพระมหามุนีเมืองยะไข่ เมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๙๓๐ ปี ดังแต่ครั้งนั้นมา ๚

◎ ส่วนพระนเรศร์นั้น อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าหงสามีรับสั่งให้หาพระนเรศร์เข้ามาในพระราชวัง พระนเรศร์ก็เข้าไปตามรับสั่งพระเจ้าหงสา ครั้นพระนเรศร์ขึ้นไปบนปราสาทใหญ่ ปราสาทโหวครั้นเสนาเห็นเป็นอัศจรรย์จึงทูลกับพระเจ้าหงสา พระเจ้าหงสาจึงทำนายทายไว้ว่า นานไปเบื้องหน้า มอญเมืองหงสาจักได้ไปเกี่ยวหญ้าช้างเมืองกรุงไทย ครั้นตรัสทำนายดังนั้นแล้ว ก็มิได้มีพจมานประการใด พระนเรศร์ก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าหงสา แล้วก็กลับมาสู่ยังบ้านเรือนหลวงดังเก่า ๚

◎ ครั้นอยู่มา พระนเรศร์คิดจะสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง จึงสั่งให้หานายช่างได้แล้ว จึงให้ช่างนั้นทำพระพุทธรูปเป็นอย่างที่พระทัย แล้วก็ทำเป็นพิหารและอารามแล้ว จึงเชิญพระพุทธรูปไว้ในนั้น อันพระพุทธรูปที่พระนเรศร์สร้างนี้อยู่ที่ในบ้านเมืองสราง ก็ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ อันพระนามนั้นมิได้ปรากฏ ๚

◎ อันพระนเรศร์กุมารกับพระประทุมราชา อันเป็นที่มหาอุปราชนั้นชอบพอรักใคร่ต่อกัน สัญญาว่าพี่น้องพระครรภ์เดียวกัน มิได้มี

ความรังเกียจเดียดฉันท์ต่อกัน เป็นที่ปรึกษาหารือต่อกัน เล่นชนไก่กันอยู่อัตรา พระนเรศร์เมื่อแรกมาแต่กรุงไหยนั้น พระชนม์ได้ ๑๐ ปี มาอยู่หงสาได้ ๕ ปีเป็น ๑๕ ปี มาเมื่อจะมีเหตุใหญ่นั้น พระนเรศร์กับอุปราชาชนไก่กัน ไก่ข้างอุปราชานั้นแพ้ไก่พระนเรศร์ ในเพลานั้นมิได้มีชัย ฝ่ายข้างอุปราชานั้นทั้งอายทั้งขัดอัชฌาสัย จึงทำจริตแกม จึงจับไหล่พระนเรศร์สั่นพลาง จึงว่ามาว่า ไก่ชุนเชลยนี้มีชัยกับเราหนักหนา พระนเรศร์จึงอัชฌาสัย เพราะว่าตัวนี้พลัดมาต่างเมืองจึงทำกันได้ที่กลางสนาม แล้วจึงจำใจพูดไปตามเรื่องว่า ไก่นี้ราคาค่าเมือง ก็คุมเดิมแต่กันมาแต่วันนั้น จึงคิดว่าเป็นชายเหมือนกัน จักได้เห็นกัน พระนเรศร์จึงหมายมั่นกับอุปราชาหงสามาแต่ครั้งนั้น แล้วก็หาพลโยธา จึงได้โจรบ่าวกับหมอเฒ่าเหล่าพรานบ้า ๆ จึงถวายข้าง ชื่อมงคลชานั้น มีผีเท้าผีจากล้าหาญหนักหนา ถวายทั้งพวกพลเหล่าพรานล้วนกล้าหาญชาญชัย ครั้นเตรียมพลพร้อมแล้ว พระนเรศร์จึงลอบส่งสาสน์ลับให้เข้าไปถึงพระพี่นางข้างใน จึงบอกความว่าน้องจักหนีไปพารา ฝ่ายพระพี่นางนั้นกลัวพระเจ้าหงสาจักรู้ จึงว่าถ้าหนีได้ก็จักไม่มรณา ถ้าไม่พ้นก็จักพากันบรรลัย จึงตรัสว่าอย่าเป็นห่วงด้วยพี่เลย เจ้าจักไปก็ตามอัชฌาสัยเถิด จึงอธิษฐานแล้วประทานพรให้เจ้าไปจงดี ให้พ้นมือไพรีเถิด ครั้นพระนเรศร์ได้ฟังพระพี่นางว่าดังนั้น ก็ตรอมพระหัยหนักหนา ถ้าแม้นมิได้เตรียมการแล้วก็ทำเนาเถิด

นี่เตรียมพร้อมแล้ว เราจักไม่หนีก็เกลือกความรู้จักไปเมื่อภายหลัง ดังแกลังสังหารตัวเสียให้บรรลัย จำเบื้นก็จำจักต้องไป จำใจจำจักจากกัน แล้วพระองค์จึงกำหนดเพลากับพรานบ่าทั้งปวง กับพลของพระองค์ด้วยกันได้หกร้อยเศษ ครั้นเพลาพลบลงแล้วก็ลอบหนี แล้วออกจากเมืองหงสา จึงกวาดต้อนทั้งมอญและลาวไป ทั้งพลเก่าพลใหม่ได้เก้าพัน แล้วจึงยกมาทางเมืองจิตลอง แล้วมาทางเมืองมัตตมะ แล้วจึงมาถึงท่าข้ามน้ำพลัน จึงยกมาทางอัทรัญ ครั้นถึงสะมิแล้ว ก็รีบมาจนถึงพระเจดีย์สามองค์ แล้วจึงยกมาตั้งคอยท่าอยู่ที่ชอยหน้าภูม ๆ

๏ ฝ่ายมอญก็ออองกะนึงกันขึ้น จึงรู้ไปถึงอุปราชา พระอุปราชาจึงเข้าไปในพระราชวัง แล้วก็กราบทูลกับพระบิดาว่า บัดนี้พระนเรศร์ยกพลหนีไป ลูกจักยกทัพไปจับให้ทันที จักเอาตัวไพรีมาจงได้ พระเจ้าหงสาวดีจึงตอบพระราชโอรสว่า อันว่านเรศร์กุมารนี้ชัยชาญยิ่งนัก เจ้าอย่าทะนงใจ วันหนึ่งพ่อนี้ให้หาขึ้นมาบนปราสาทปราสาทไหว พ่อทำนายไว้ว่าเขาจักได้เบื้นใหญ่ในโลกา จักมีฤทธิ์ยิ่งกว่าอุปราชา ถึงรามัญที่ในหงสาก็จักได้ไปเลี้ยงช้างที่เมืองกรุงศรีอยุธยา เจ้าอย่าไปตามเลย จงพึ่งคำพระบิดาเถิด แม้นเจ้ามิพึ่งคำพ่อห้ามดีร้ายจักเกิดสงครามใหญ่ อุปราชาจึงทูลหักขัดไว้มิได้พึ่งในพระโองการ ว่าเบื้นเชลยมาอยู่ในเนื้อมือแล้ว ควรหรือจักให้มันโวหาร ดังเรานี้มิใช่ชายชาญ ลูกจักขอยกพลตามไป ส่วนพระเจ้าหงสาจึงอนุญาตแล้ว

จึงมีคำบังคับกับเสนาผู้ใหญ่ ว่าลูกกูจักยกทัพไปอย่าให้มีอันตรายมา ถ้าแม้นอุปราชามีเหตุเภทภัยสิ่งใด มึงจักบรรลัยทั้งวงศา จึงเกณฑ์ทัพสรัพสรรพโยธาก็ได้แสนหนึ่งแต่ในตาทัพ อุปราชาจึงเร่งยกทัพขับพลมาจึงทันที่ในบ่าใหญ่ที่ในแดนพระเจดีย์สามองค์เข้ามา ก็ไล่รุกบุกบันกันเบ็นหนักหนา พระนเรศร์จึงถอยพลางสู้รบไม่ด้านทานอยู่ได้ ด้วยพลรบช้างหงสาน้ำมากนัก หักโหมกระโจนแล้วไล่มา ฝ่ายไทยน้อยรบรามาในไพร ส่วนพระนเรศร์จึงมีสิงหนาทกับเหล่าอาทมาตหหารใหญ่ทั้งหกร้อยอันร่วมพระทัย ว่ากูจักเข้าโจมทัพในบัดนี้ ให้เร่งกะเกณฑ์กันให้ครบทั้งช้างและพลหหารตามที ส่วนพระนเรศร์จึงแต่งองค์แล้วก็เสด็จขึ้นยืนอยู่บนเกยชัย อันช้างพระที่นั่งอยู่ที่ริมเกยกับนายควาญช้าง เมื่อจักมีบรมโพธิสมภาร จึงบันดาลให้ประจักษ์ในทัพขันธ์ ในเวลากลางวันก็บันดาลให้มีอัศจรรย์มา พระอาทิตย์นั้นก็ทรงกลด อันแดดนั้นก็มิได้ต้องพระองค์ ร่มอยู่สักดอกปลาย ส่วนที่นอกนั้นก็สว่างเบ็นแสงแดดอยู่ ก็เห็นเบ็นอัศจรรย์ทั่วกันไปสิ้นทั้งทัพ แลแล้วเห็นพระบรมธาตุเสด็จมาบนกลางอากาศ มีพระรัศมีเบ็นอันมาก ปาฏิหาริย์แล้วผ่านมาที่หน้าพลับพลาไป ก็เห็นเบ็นมหาพิชัยฤกษ์ใหญ่หนักหนา พระองค์จึงตัดปลอกคชสาร แต่กลางช้างกับควาญนั้นขึ้นได้ทันเบ็นสาม ทั้งพระองค์ด้วยกัน ก็เข้าไปโจมทัพไล่ไพรี จตุลังคบาทสีลนนั้นวิ่งมาพอทันช้างพระที่นั่ง อันว่าพหลมนตรีนอกนี้มิได้ทันพระองค์ แต่ช้าง

พระองค์เข้าหักโหมกระโจมดี ทัพมอญก็ยับย่อยพ่ายพังไปไม่นับได้ บ้างก็ล้มตายเจ็บปวด บ้างก็วิ่งหนีซอกซอนไปในป่า อันทัพรามัญนั้นไม่เป็นสมฤดี บ้างชมชานกราบไหว้ บ้างก็บรรลัยล้มลากแตกหนี พระองค์ก็ใสช้างเข้าไล่หักโหมกระโจมแทง แล้วเหยียบค่ายให้พังไปทั้งสิ้น ฝ่ายข้างทหารพลรามัญก็เข้มแข็ง พ่นแทงแย้งยิงด้วยปืนน้อยและปืนใหญ่เป็นหนักหนา อันควันปืนนั้นมืดไปทั้งในป่า พระองค์เข้าไล่หักค่ายประทุมราชา ทั้งทัพปีกซ้ายปีกขวาก็พังไปทั้งสิ้น ทั้งทัพหนุนทัพหน้าก็แตกแพ้อัปราชัยไป อันเหล่ามอญนั้นครั้นคุมกันเข้าได้แล้ว ก็กลับคืนเข้ามารุมกันรบกันเป็นหนักหนา แล้วก็กลับคืนตลบแตกไปเป็นหลายครั้ง ครั้นเต็มพักช้างแล้วก็ถอยมา พระองค์ก็คืนเข้าในค่าย ทั้งกลางช้างและท้ายช้าง จักได้เป็นอันตรายก็หามิได้ ทั้งแรงเชิงสารหารในก็มิได้มีอันตรายสิ่งใด แต่โลหิตรามัญที่บรรลัยนั้นติดแดงไปทั้งพลและช้างก็เห็นเป็นยิ่งนัก ๒

๏ ซึ่งพระนเรศร์กลับมานี้ เหตุรู้ถึงกรุงศรีอยุธยา จึงพระเอกาทศรถอันเป็นพระอนุชานั้น ก็แต่งพลทัพแล้วยกหนุนมา แต่เสบียงล้าเลียงนั้นให้ไปก่อน ด้วยเป็นการร้อนจักได้ช่วยพระเชษฐา แล้วพระองค์จึงยกพลโยธาเร่งรีบมาให้ทันทัพ อันเสบียงล้าเลียงที่ล่วงมานั้นหลงทางไป ฝ่ายมอญนั้นจับได้ อันพระเอกาทศรถนั้น ก็ยกไปทันพระพี่ยาที่ตำบลเล่นแต่เขางาม ทั้งสองพระองค์โสมนัสสา ทรงพระยินดี

ยิ่งนัก พระเอกาทศรถจึงกราบลงกับพระบาทพระพี่ยา พระเชษฐา นั้นก็สวมกอดเอาหันใจ ทั้งสององค์ปรีดิ์เปรมเกษมศรี แล้วมีพระทัย อินดียิ่งนัก ไม่มีสิ่งจักเปรียบได้ แล้วพระเอกาทศรถจึงถามถึงพระพี่นาง พระพี่ยาจึงเล่าไปตามความคดีที่มีมาทั้งสิ้น พระเอกาทศรถจึงกราบลง แล้วก็ทูลอาสา พระนเรศร์จึงตรัสว่า พระน้องยานี้ยังเยาว์อยู่นัก อันประทุมราชานั้นเขากล้าหาญหนักหนา และชันษานั้นก็แก่กว่าเจ้า พี่เอง จักหักอุปราชา แต่น้องยาจงช่วยหนุนรองบ่องกันเถิด พลชันธ์พี่นี้บอบ มาหนักหนา ครั้นตรัสดังนั้นแล้วก็จัดแจงโยธาทัพให้เป็นปีกซ้ายขวากัน ทั้งทัพหนุนทัพรองก็แน่นหนา ด้วยได้พลโยธามาใหม่ ครั้นเกณฑ์ สำเร็จแล้ว ทั้งสองพระองค์ก็ทรงช้างพระที่นั่ง แล้วยืนอยู่กลางพล แล้วก็ยกพลทัพตีรุกเข้าไป เหล่าโยธาก็โห่ร้องเอาชัย ทั้งเสียงฆ้องชัย กลองชัยก็ดังครื้นเครงไปทั้งป่าใหญ่ ก็เข้ารบพุ่งประจัญกันเป็นหนักหนา จึงเหล่าทัพหน้าเสนารามัญก็ประจัญสู้ พระนเรศร์จึงเอาช้างเข้าไล่แทง ช้างช้างรามัญก็หนี พระองค์จึงตีด้วยพระแสงของ ก็ถูกท้ายช้างมอญ เข้า ก็ล้มตะแคงอยู่กับที่ พระเอกาทศรถก็ไล่มาทันเสนามอญผู้หนึ่ง เข้าไม่ถอยหนี ก็กลับหน้ามาสู้กันกับพระองค์ ก็หักโหมกระโจนสู้กัน เป็นหนักหนา พระเอกาทศรถจึงแทงด้วยทวน ก็ถูกกลางช้างช้างมอญ นั้นก็ตายตกช้างลงมาอยู่กับที่ ฝ่ายช้างพระนเรศร์นั้นก็มาทันเข้า ทั้งสอง พระองค์ก็ประจัญกันเข้าเหยียบค่าย ฝ่ายทัพช้างมอญก็ล้มตายหน่ายหนี

เป็นหนักหนา จนถึงหน้าช้างอุปราชา อุปราชาครั้นเห็นช้างพระนเรศร์จึงจับเอาลูกคลีจักทั้งเอาพระนเรศร์ พระนเรศร์จึงสรวลพลางแล้วก็ร้องว่ามา ว่าลูกรอุปราชา ท่านก็เป็นเชื้อกษัตริย์ ฝ่ายเราก็เป็นเชื้อขัตติยวงศา จักทั้งกันด้วยลูกคลีนี้ดูเหมือนเด็กเล่น ควรที่ท่านกับเราจักชนช้างชิงชัยกัน ให้เสนาทั้งปวงดูเล่นเป็นขวัญตาจึงจักสมควรกับเราทั้งสอง จักให้เสนาและอาณาราษฎรมาพลอยตายด้วยไม่ต้องการ ควรแต่ท่านกับเราเป็นชายขัตติยเชื้อกษัตริย์ต่อกษัตริย์ จักชนช้างชิงชัยกันจึงจักสม นานไปเบื้องหน้านี้ไม่มีกษัตริย์องค์ใดแล้วที่จักชนช้างชิงชัยกันดังนี้ ส่วนอุปราชาครั้นได้ยินพระนเรศร์ว่ามาดังนั้นก็ชอบอัชฌาสัยจึงว่า เจ้าว่ามานี้เราชอบใจเป็นหนักหนา ครั้นสองกษัตริย์รับดังนั้นแล้วจึงห้ามทหารโยธาทั้งปวงว่าอย่าให้รบพุ่งกันทั้งสิ้น จึงตั้งเป็นกระบวนยกซ้ายยกขวา แล้วจึงยกธงชัยลงด้วยกันทั้งสองฝ่าย แล้วก็ตีฆ้องชัยกลองชัยทั้งสองฝ่าย อันเหล่าทหารก็ร้องแพนอยู่ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ส่วนพระนเรศร์กับอุปราชาก็เข้าชนช้างชิงชัย แล้วสู้รบฟันแทงกันด้วยพระแสงของ้าวตามกระบวนเพลงขอ ก็รำรอรับกันประจัญสู้กันไปตามเพลง ส่วนช้างพระนเรศร์นั้นเล็ก ก็ถอยทางพลางสู้ชน ครั้นถอยไปอุปราชาจึงฟันพระนเรศร์ด้วยพระแสงของ้าว พระนเรศร์จึงหลบ ก็ถูกพระมาลาบิ่นไปประมาณได้สี่นิ้ว ครั้นช้างพระนเรศร์ถอยไป จึงได้ทีประจัญหนึ่งเรียกว่าหนองขายันและพุทรากระแทก ก็ยังมีที ๆ อันนั้นจนทุกวันนี้

ช้างพระนเรศร์นั้นยันต้นพุทราอันนั้นเข้าได้แล้วจึงชนกระแทกขึ้นไป ก็ค้ำคางช้างอุปราชาเข้า ฝ่ายช้างช้างอุปราชาก็เบือนหน้าไป พระนเรศร์ได้ทีก็พุ่งด้วยพระแสงของ้าว ชื่อเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ก็ถูกอุปราชาพระเศียรก็ขาดออกไปกับที่บนคอช้าง กลางช้างจึงเข้าประคองไว้ ฝ่ายไทยก็โห่เอาชัยสามลา ก็ดังครั้นเครงอื้ออึงสนั่นไปทั้งในบ่า ฝ่ายมอญก็กราบถวายบังคมอยู่สลอน พระนเรศร์จึงชักช้างพระที่นั่งแล้วก็ยืนอยู่ในกลางพล แล้วพระนเรศร์จึงกรายกรกวักเรียกเสนารามัญจึงตรัสว่า ดูกรสมิงพลรามัญทั้งปวง จงชวนกันกลับไปหงสาเถิด เราไม่เอาโยธา ด้วยธรรมยุทธสัญญากันไว้ ถึงอุปราชากับเราก็ชอบอัชฌาสัยกันอยู่ ตัวท่านก็ย่อมแจ้งอยู่ในใจ ควรหรือมาดูหมิ่นกันได้ แต่เรียกว่าชุนเชลยน้อยแล้วสิมา ยังมาจับบ่าสันกันได้ เป็นเชื้อชาติชายเหมือนกัน เพราะสำคัญว่าเป็นเชลย เราเจ็บใจจึงคิดการทั้งนี้ จักมาลองฝีมือกันให้ได้ ซึ่งอุปราชาตามมาชิงชัย ก็ตายไปด้วยฝีมือเรา ก็สมดังใจที่เราปรารถนาแล้ว เราก็จักกลับคืนไปกรุงศรีอยุธยาดังเก่า อันเป็นที่ถิ่นฐานบ้านเมืองของเรา ท่านจงเอาความทั้งนี้ไปทูลกับพระเจ้าหงสาเถิด แล้วพระนเรศร์ก็กรีฑาพลมายังกรุงศรีอยุธยา

๏ ฝ่ายรามัญจึงเชิญพระศพอุปราชานั้นใส่บนราชยาน แล้วก็กลับมาสู่ยังเมืองหงสา แล้วก็เข้าไปกราบทูลเรื่องราวซึ่งข้อที่อุปราชากับพระนเรศร์ได้รบกันจนบรรลัยนั้น ส่วนพระเจ้าหงสาก็มิชอบพึงความที่

เสนามาทูลดังนั้นได้ จึงมีพระโองการตรัสสั่งกับนายเพชฌฆาต ให้เอาเสนามอญเหล่านั้นกับทั้งเจ็ดชั่วโคตรด้วยกันทั้งสิ้น ให้เอาไม้ลำทำดับเข้าแล้วให้ปั้งเพลิงเสียทั้งเจ็ดชั่วโคตร แล้วให้ทำพลีกรรมเทวดา นายเพชฌฆาตก็เอาตัวเสนาทั้งปวงไป แล้วก็ทำตามมีรับสั่งทั้งสิ้น ส่วนพระเจ้าหงสาก็ทรงพระโกรธยิ่งนัก ก็เสด็จเข้าไปในพระราชฐาน จึงเห็นองค์พระพี่นางพระนเรศร์นั้นประทมอยู่ให้ พระราชโอรส เสวยนม อยู่ที่ในที พระเจ้าหงสาจึ่งพิ้นด้วยพระแสง ก็ถูกทั้งพระมารดาและพระราชโอรสทั้งสององค์ ก็ถึงแก่ความพิราลัยไปด้วยกันทั้งสององค์ ด้วยพระเจ้าหงสาทรงพระโกรธยิ่งนัก มิทันที่จะผันผ่อนได้

๏ ส่วนพระนเรศร์นั้นก็เข้าไปกรุงศรีอยุธยา ก็เสด็จขึ้นสู่บนพระราชฐาน อันอัครมหาเสนาบดีและมหาปโรหิตทั้งปวง จึงทำการปราบดาภิเษก แล้วเชื้อเชิญขึ้นให้เสวยราชสมบัติ จึงถวายอาณาจักรเวนพิภพแล้ว จึงถวายเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์ทั้งห้า แล้วเครื่องมหาพิชัยสงครามทั้งห้า ทั้งเครื่องราชาอุปโภคทั้งปวงอันครบครัน แล้วจึงถวายพระนามใส่ในพระสุพรรณบัฏสมญา แล้วฝ่ายกรมในจึ่งถวายพระมเหสีพระนามชื่อนั้น พระมณีรัตนา แล้วถวายพระสนมกำนัลทั้งสิ้น แล้วครอบครองราชสมบัติเมื่อจุลศักราชได้ ๙๔๒ ปี อันพระเอกาทศรถนั้นก็เป็นที่มหาอุปราช อันพระนเรศร์นั้นมีบุญญาธิการและเดชานุอาภาพกล้าหาญ มีดบะเดชะเข้มแข็งเรี่ยวแรงยิ่งนัก พระนเรศร์จึงได้ตกแต่งบ้านเมือง แล้วก็ได้ยกกำแพงก่ออกมาให้ถึงขอบ

ริมน้ำทั้งรอบกรุง แล้วพระนเรศร์จึงสร้างพระองค์หนึ่ง จึงถวายนามเรียก พระบรมไตรโลกนารถ สมาธิหน้าตัก ๒ ศอก ทำด้วยทองเหลืองหล่ออยู่วัดเจ้าพระแนงเชิง พระนเรศร์ให้ช่างรามัญทั้งปวงทำฝีมือมอญ ฝ่ายมอญจึงเรียกวัดพระแนงเชิงอยู่ทางทิศใต้เมือง แล้วจึงทำการฉลองเป็นหนักหนา ครั้นแล้วพระนเรศร์จึงช่องสุมทำนุบำรุงทหารและโยธาบรรดาที่มาแต่หงสา อันมีความชอบจงรักภักดีต่อพระองค์นั้น พระนเรศร์ก็ประทานบำเหน็จรางวัลทั้งไพร่และผู้ดีทั้งสิ้น บ้างก็ได้เลื่อนที่เลื่อนทาง แล้วประทานชื่อเสียงเรียงตัวกันทั้งสิ้น อันเหล่าทหารและพลรบเมื่อครั้งนั้นดังหมู่มาร เก่าใหม่หักสะท้านทุกบ้านเมือง อันพระแสงของ้าวเล่มนั้นที่พื้นอุปราชหงสา แล้วใช้กลางโยธาแสนหนึ่งนั้น จึงตรานามกรชื่อเจ้าพระยาแสนพลพ่าย กับพระมาลาเบี่ยงบั่นของพระองค์ อันพระแสงที่ดีช้างมอญล้มลงนั้น จึงเรียกว่า (พระแสงของดีช้างล้ม) พระแสงที่ควบบั่นค่ายขึ้นไปนั้น เรียกพระแสงขึ้นค่าย อันพระมาลาและพระแสงสามองค์นี้อยู่จนเสียกรุง อันช้างทรงที่พระองค์ชนมีชัยกับอุปราชานั้น ชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพ เป็นมหาคชสาร อันอันต้นหนอง เมื่อชนช้างกันนั้นเรียกว่า หนองขายันมาจนบัดนี้ อันถิ่นฐานนั้นก็มีอยู่จนทุกวัน อันที่ๆ ช้างชนกันที่ต้นพุทรานั้น เรียกพุทรากระแทกก็ยังมีอยู่จนทุกวันนี้

๑ ครั้นอยู่มาพระนเรศร์ จึงให้ช่องสุมทหารโยธาและช้าง

มันคชสารอาสา และทหารถืออาวุธเบื้องอันมาก แล้วพระนเรศร์จึงยกทัพไปรบเมืองน้อยใหญ่ จึ่งไปรบเมืองล้านช้าง เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงตุง เมืองเชียงแสน เมืองจำปาศักดิ์ อันเมืองลาวเหล่านี้ ฝ่ายทิศเหนือ ยังเมืองปากใต้ เมืองนคร ไชยา ตานี พัทลุง สงขลา ออกไปจนกระทั่งเกาะเมืองเรียก (เรียว?) แดนชวา และได้เมืองน้อยใหญ่นอกนี้เบื้องอันมาก ครั้นมีชัยกลับมาแล้ว พระองค์จึงตั้งหมู่ทหารต่าง ๆ คือหมู่ทหารโยธา จตุรงคเสนา และหมู่องครักษ์จักรนารายณ์ และอาสาหกเหล่า และอาสาญี่บุ่น อาสาจาม และอาสาต่าง ๆ มีกระบวนช้างพิชัยสงคราม แล้วธงชัยกระบี่ธชครุฑธวัช และพระเสมาธิบดีฉัตรชัยเกาวพ่าย สำหรับกระบวนมหาพิชัยสงคราม ครั้นตั้งพร้อมแล้วจึงเกณฑ์ช้างที่นั่งเอก ที่นั่งรอง และช้างระวางนอกระวางในทั้งช้างซ้ายขวา หังคังหังกัน มีทั้งช้างเชนช้างแพน อันช้างเหล่านี้มีชื่อต่าง ๆ จึงผูกเครื่องพระที่นั่งนั้นก็ต่าง ๆ ทั้งช้างพังช้างพลายมีทั้งเชนและแพน ทั้งปืนน้อยและปืนใหญ่ ทั้งหอกและทวนหลังช้างก็ครบตัวช้างทั้งสิ้น อันช้างตัวหนึ่ง มีคนขี่สามคนมีอาวุธครบตัวคน ยังเหล่าม้าพระที่นั่งเอก ที่นั่งรอง โรงนอก โรงใน ม้าซ้ายม้าขวา ทั้งม้าอาสาหกระทอง ทั้งม้าหอกม้าทวนและม้าชัย อันม้าเหล่านี้ผูกเครื่องต่าง ๆ กัน มีทวนธนูและหน้าไม้ทั้งหอกชัดและเชน อันคนขี่นั้นใส่หมวกใส่เสื้อเสนากุฎ มีอาวุธครบมือกันต่าง ๆ ทั้งสิ้น แล้วจึ่งถือเหล่า

ทหารชีรถต่าง ๆ มีทั้งรถตั้งรถกัน รถเขนรถแทงแพน อันคนเดินถือ อาวุธต่าง ๆ กัน ยังเหล่าบิ่นใหญ่เกณฑ์มีชื่อต่าง ๆ อันเหล่าทหาร บิ่นใหญ่นั้นล้วนเหล่าฝรั่งเศสเกณฑ์ มีชื่อและมีอาวุธครบตัวกันทั้งสิ้น แล้วจึงเกณฑ์ทหารใหญ่ให้เบิ่นยกกระบัตร เกียกกาย บิ่กซ้าย บิ่กขวา ทัพหน้าทัพหลัง ทัพหนุน ทัพรอง ทัพเสือป่าแมวเซา แต่บรรดาอาหมาต และทหารพลทัพเหล่านี้มีอาวุธครบตัวกันทั้งสิ้น เบิ่นคนสี่แสน จึงให้ พระเอกาทศรถเบิ่นแม่ทัพหน้า อันองค์พระนเรศร์นั้นเบิ่นทัพหลวง แล้วจึงขึ้นไปจักรบเมืองหงสา จึงยกทัพไปทางเมืองพิษณุโลก จึงหยุด ทัพพลไปในป่า แล้วจึงตัดไม้ข่มนามตามที่พิชัยสงคราม ครั้นยกไป ถึงเมืองเรียว จึงเข้ารบลาวเมืองเรียว ฝ่ายลาวเมืองเรียวก็ออกสู้รบ ต้านทานเบิ่นหนักหนา แล้วตั้งค่ายดูเบิ่นมั่นคง ฝ่ายลาวก็ออกสู้รบ ประจัญกันเบิ่นอันมาก ฝ่ายไทยก็เข้าโจมทัพรุกรบกันกลางแปลง แต่ ไทยกับลาวเมืองเรียวนั้นสู้รบกันอยู่เบิ่นหลายวัน ฝ่ายลาวเมืองเรียวนั้น ยกทัพมาช่วยเมืองเรียว แต่รบพุ่งกันอยู่นั้นเบิ่นหนักหนา พระนเรศร์ กับโยธาทั้งปวง จึงเข้าดีประดากันเข้าไป แล้วพระองค์จึงจับพระแสง แล้วก็บิ่นค่ายขึ้นไป พระเอกาทศรถจึงบิ่นขึ้นไปกับเหล่าโยธาทหาร ทั้งปวง ก็เข้าได้ในค่ายลาว ก็พันแทงลาวล้มตายพ่ายพังไปทั้งสิ้น ครั้น พระนเรศร์มีชัยกับลาวได้เมืองเรียวทั้งสองเมืองแล้ว จึงยกทัพไปตีเมือง

กงศรีละลายก็ได้ง่ายงาม ครั้นได้เมืองกงศรีละลายแล้ว พระนเรศร์จึงยกทัพไปรบเมืองห่าง ฝ่ายลาวเมืองห่างก็ทานสู้รบมิได้ก็แตกหนี พระนเรศร์ก็มีชัยกับเมืองห่าง อันว่าเมืองห่างนี้เป็นเมืองบุรีบุราณเขามาช้านานหนักหนา แต่นับกษัตริย์ได้ถึงร้อยชั่ว แต่คราวเมืองปาตลีบุตรนั้นมา มีรอยพระพุทธบาทอยู่บนยอดเขา เรียกเขารังรุ่ง แต่ก่อนตั้งพระศาสนา พร้อมด้วยพระรัตนตรัย พระนเรศร์จึงทำพิธีเข้าเหยียบกรุงจักให้รุ่งเรืองเดชา อันที่พระพุทธบาทนั้นก็เสด็จไปนมัสการ พระองค์จึงเปลื้องเครื่องทรงทั้งสังวาลและภูษา และทรงไว้ในรอยพระพุทธบาท แล้วทำสักการบูชาธงธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้ มีเครื่องทั้งปวงเป็นอันมาก แล้วจึงทำการพิธีสมโภชอยู่เจ็ดราตรี จึงให้มหาอุปราชเป็นทัพหน้ายกไปเมืองหงสาก่อน อันองค์พระนเรศร์นั้นเสด็จอยู่เมืองห่าง เพราะเหตุฉะนี้ จึงถวายพระนามเรียกองค์พระนารายณ์เมืองห่างเป็นกรุงหยุดพักอยู่กลางทางของพระองค์ ครั้นเสร็จการมงคลพิธีแล้วพระองค์ก็ยกไปเมืองหงสา จึงทรงช้างพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ก็พ้นเมืองทางไกลได้เจ็ดวัน จึงพ้นไปหน้าเขาเขียวหงะเคียนใหญ่ จึงมีศาลนางเทพารักษ์อยู่ที่ดันดะเคียนใหญ่ มีอานุภาพศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก เสนาจึงทูลเชิญเสด็จให้ลงจากช้างพระที่นั่ง เมื่อจักมีเหตุมานั้น พระนเรศร์จึงถามเสนาว่าเทพารักษ์นี้เป็นเทพารักษ์ผู้ชายหรือผู้หญิง เสนาจึงทูลว่าอันเทพารักษ์เป็นนาง ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก พระนเรศร์จึงตรัสว่า อันเทพารักษ์นี้เป็นแต่

นางเพทารักษ์ดอก ถ้าจักเป็นเมียเราก็จักได้ เราไม่ลงจากช้าง ครั้น พระนเรศร์ตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงช้างพระที่นั่งผ่านหน้าศาลนางเทพารักษ์นั้นไป จึงเห็นเป็นตัวแมลงภู่บินตรงมาหน้าช้าง แล้วก็เข้าต่อยเอาที่อุณาโลม องค์พระนเรศร์นั้นก็สลบอยู่กับหลังช้างพระที่นั่ง แล้วก็เสด็จสู่สวรรคตที่ตรงหน้าเขานี่ยว เสนาทั้งปวงจึงเชิญพระศพ แล้วก็กลับมายังพลับพลาเมืองห่าง ส่วนพระเอกาทศรถนั้นก็ยกพลไปถึงแดนเมืองหงสา จึงตีบ้านกว้านกวาดได้มอญลาวหญิงชายเป็นอันมาก แล้วจักยกเข้าตีเมืองหงสา ก็หยุดเสนาอำมาตย์ให้มาใช้เร่งรีบไปทูลความพระนเรศร์สวรรคต พระองค์ครั้นทราบดังนั้นก็เร่งรีบยกพลโยธาทัพกลับมายังเมืองห่าง ครั้นถึงแล้วก็เสด็จเข้าไปสู่ยังสถานพระเชษฐา จึงกอดพระบาทพระพี่ยาเข้าแล้ว ก็ทรงพระกันแสงโศกาอาดูรร่ำไรไปต่าง ๆ พระองค์ก็กอดพระเชษฐาเข้า แล้วก็สลบลงอยู่กับที่ แต่ทรงพระกันแสงแล้วสลบไปถึงสามครั้ง ครั้นพระองค์ก็ได้สมฤดีคืนมาแล้ว พระองค์จึงมีพระบัณฑูรตรัสสั่งให้หาพระโกศทองทั้งสองใบที่ใส่พระศพ แล้วจึงเชิญขึ้นสู่บนพระราชรถ แล้วก็แห่แหนเป็นกระบวนมหาพยุหบาตราอย่างใหญ่มาจนถึงกรุงอยุธยาธานี แล้วจึงสั่งให้ทำพระเมรุทองอันสูงใหญ่ยิ่งนัก อันการพระบรมศพครั้งนั้นเป็นการใหญ่หลวงหนักหนา เกินที่เกินทางแต่ก่อนมา ทั้งเครื่องไทยทานก็มากมายหนักหนา แล้วให้ชุมนุมกษัตริย์ทุกประเทศอันน้อยใหญ่ทั้งสิ้น จึงเชิญพระศพแห่แหน

ไปแล้ว จึงถวายพระเพลิงที่วัดสบสวรรค์

๏ อันพระนเรศร์นั้น วันพฤหัสบดีได้ครองกรุง มา เมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๙๖๐ ปี พระชนม์ได้ ๑๕ ปี อยู่ในสมบัติได้ ๒๐ เป็น ๓๕ ปี สวรรคต เมื่อสวรรคตนั้นจุลศักราชได้ ๙๖๐ ปี สัมฤทธิศก

๏ ครั้นพระนเรศร์สวรรคตแล้ว พระเอกาทศรถจึงครอบครองกรุงฉลองพระเชษฐาสืบไป จึงทำการราชาภิเษกอันครบครัน จึงถวายพระนเรศ พระนามชื่อพระสวัสดี พระองค์จึงสร้างวัดไว้ที่ถวายพระเพลิงพระนเรศร์ แล้วจึงสมมตินามเรียกวัดสบสวรรค์ พระองค์จึงสร้างวัดไว้ที่สวนฉลององค์พระเชษฐาวัดหนึ่ง จึงสมมตินามที่เรียกว่าวัดวรเชษฐาราม แล้วพระองค์จึงถวายที่เขตอาราม จึงจารึกไว้ในแผ่นศิลา อันเหล่าบรรดาทหารทั้งนั้น พระองค์ปูนบำเหน็จหนักหนาให้เป็นชั้นหลั่นกันลงมา ทั้งบุตรและภรรยาได้ดี อันทหารห้าร้อยคนเดิมนั้นพระองค์เพิ่มบำเหน็จมีภาษี ให้ทั้งโคถวายไร่นาและที่ดินฐานบ้านเรือน ทั้งทาสีทาสา แล้วให้มีตราพระราชสีห์คุ้มห้ามด่านขนอนอากรทั้งปวงเบ็ดเสร็จ มิให้เบิกจ่ายทุกกระทรวงจนต้องคดีโรงศาล ประทานให้ทั้งพินัยหลวง ที่พระองค์ประทานทั้งปวงนี้มิให้ล่วงพระโองการที่พระเชษฐาสั่งไว้ อันเมืองกรุงศรีอยุธยานี้มีมอญและลาวมากมาแต่ครั้งนั้น จึงเอาจ่ายในการเมือง แล้วให้เลี้ยงช้างทั้งกรุงทั้งหมู่โขลงแล่น มีอยู่ทั้งสิ้น ก็มีมาแต่ครั้งนั้น อันมอญและลาวเหล่า

เชลยจึงมีหนักหนา ด้วยพระนเรศร์เธอกวาดต้อนเอามาทุกบ้านเมือง จึงมีมากมาแต่ครั้งนั้น กรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งนั้น มีเดชาอานุภาพเลื่องลือชาปรากฏหนักหนา แล้วพระองค์จึงสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง จึงสมมตินามเรียกพระศรีสรรเพชญ์ ใหญ่สูงสิบแปดศอก หล่อด้วยสังกะสีเป็นชั้นใน ข้างนอกนั้นหุ้มทองคำ หนักทองร้อยเจ็ดสิบสามชั่งที่จำได้ แล้วพระองค์จึงทำเป็นรูปพระเชษฐาธิราช คือรูปพระนเรศร์ จึงเอาไว้ในโรงแสงขวา แล้วพระองค์จึงสร้างปราสาท ชื่อบรรยงก์รัตนาศน์ แล้วจึงขุดสระล้อมรอบ แล้วจึงสร้างวัดวาอุโบสถวัดหนึ่ง อยู่ในกรุงทิศตะวันออกเฉียงใต้วัง วัดโพธารามวัดหนึ่ง อยู่นอกกรุงทิศตะวันตกเฉียงเหนือเมือง แล้วจึงสร้างพระเจดีย์เรียกพระมหาธาตุเจดีย์องค์หนึ่ง อยู่วัดกุฎีดาวนอกเมืองอยู่ทิศตะวันออก อันพระเอกาทศรถนั้น รักพระนเรศร์เชษฐายิ่งนัก อันลาบทรงของพระนเรศร์ที่กลับแล้วนี้นค่ายขึ้นไปในวันนั้น ก็ยังปรากฏเป็นรอยพระหน่อลาบนั้นมีอยู่ตัวลาบ อันค้ามนั้นทำด้วยนอแล้วประดับพลอยแดงอยู่ในโรงแสงช้าย อันชาวแสงนั้นเชิญออกช้าระที่ใดแม้นมิบาดก็ไม่ได้ อันพระแสงองค์นี้กินเลือดคนอยู่อัตราแต่ไรมา อยู่จนเสียกรุงเมื่อครั้งนั้น อันพระแสงง้าวที่พันอุปราชาขาดคอช้าง ชื่อเจ้าพระยาแสนพลท่ายนั้น ก็เอาไว้ในโรงแสงช้าย อันพระแสงที่ตีช้างมอญล้มนั้น เรียกพระแสงช้างดีลัม ก็ไว้ในโรงช้าย อันพระมาลาที่อุปราชพันถูกเข้าบิ่นไปนั้น ก็ไว้ในโรงแสงช้าย อันรูป

พระนเรศร์นั้นไว้ในโรงแสงขวา อันพระเอกาทศรถนั้น จักได้ไปรบพุ่งบ้านใดเมืองใดนั้นหามิได้ ตั้งอยู่ในธรรมสิบประการ ทั้งอาณาประชาราษฎร์ก็อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งสมณชีพราหมณ์ก็จำเริญศีลาบารมีก็เป็นสุข อันพระเอกาทศรถนั้น ได้เสวยราชสมบัติมาแต่เมื่อจุลศักราช ๙๖๐ ปี พระชนม์ได้ ๒๐ ปี อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๙ ปี ๑๙ ปี สวรรคต เมื่อจุลศักราชได้ถึง ๙๙๙ ปี ๆ

ครั้นอยู่หลายชั่วกษัตริย์มา จึงมีกษัตริย์องค์หนึ่งเป็นเชื้อพระสุธรรมราช ได้ครองราชสมบัติต่อมาในกรุงศรีอยุธยา จึงอัครมหาเสนาบดีและมหาปโรหิตผู้ใหญ่และเสนาทั้งปวง จึงตั้งการราชาภิเษกตามประเพณีกษัตริย์แต่ก่อนมา จึงถวายพระนามเรียกว่าพระไตรโลกนาถ พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม อาณาราษฎรทั้งปวงจึงเรียกว่า พระเจ้าทรงธรรมอันมหาประเสริฐ อันพระอัครมเหสีนั้นพระนามชื่อพระจันทราชา อันราชมเหสีนั้นพระนามเรียกพระขัตติยเทวี จึงมีพระราชธิดาในพระอัครมเหสีนั้นสองค์ ที่เป็นพระราชธิดาเดิมนั้นพระนามเรียกว่า พระประทุมาองค์หนึ่ง แล้วถัดมาชื่อพระสุริยา ถัดมาชื่อพระจันทเทวี อันพระธิดาน้อยนั้นชื่อพระศิริกัลยา อันในพระอัครมเหสีนั้นสองค์ จึงมีในราชมเหสีนั้นก็สองค์ องค์หนึ่งนั้นชื่ออุบลเทวี ถัดมานั้นชื่อพระประภาวดี ถัดมาชื่อพระไวยบุตรี สุดพระครรภ์นั้นชื่อพระกนิษฐาเทวี ในมเหสีฝ่ายน้อยนั้นสองค์ จึงเป็น

แปดองค์ด้วยกันทั้งสิ้น อันพระไตรโลกนาถนั้นมิได้มีพระราชบุตรเป็นกุมาร มีแต่พระราชนัดดาองค์หนึ่ง เป็นหน่อเนื้อฝ่ายข้างพระมารดา ชื่อพระสุริยวงศ์กุมาร อันพระสุริยวงศ์กุมารนั้น แต่เมื่อยังเยาว์อยู่นั้น เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก จักเล่นกับทารกทั้งปวงก็ประหลาดในกิริยาอาการ อันจอมปลวกที่เล่นนั้น ทำเป็นอาสน์แล้วให้เด็ก ๆ เข้ามาเฝ้าเล่า ทำเป็นขุนนาง แล้วจึงว่าราชการงานกรุง ทำประหลาดต่าง ๆ เห็นเป็นฉะนี้มีอัศจรรย์ยิ่งนัก อันพระไตรโลกนาถนั้นเธอทรงทศพิธราชธรรมหนักหนา พระองค์ตั้งอยู่ในศีลาและอุโบสถศีลมิให้ขาด แล้วพระองค์ตั้งอยู่ในธรรมสิบประการ พระองค์ชำนาญในคันถธุระ ทรงบำรุงพระศาสนาโดยสุจริต ในเดือนหนึ่งสี่อุโบสถ พระองค์บำรุงศีลาพรหมจรรย์มิได้ขาดแสวงหาฝ่ายสวรรค์และการพระนิพพาน พระองค์มิได้รอนสัตว์ให้ตักษัย เป็นราชประเพณีจำเป็นจำเสด็จออกพระโรง แล้วว่าราชการตามกิจประเพณีกษัตริย์แต่ก่อนมา ใครชอบก็ประทานรางวัล ใครผิดก็ให้พิพากษาโทษตามกฎพระอัยการ ถ้าโทษใหญ่และลูกขุนพิพากษาใส่ในพระอัยการมา พระองค์ขอโทษไว้ไม่ให้ตาย พระองค์จึงเอาพระราชนัดดา ที่ชื่อสุริยวงศ์กุมารนั้นมาเลี้ยงไว้ในพระราชฐาน จึงประทานชื่อให้เรียกว่าเจ้าพระยาสุริยวงศ์ ว่าที่จักรีกลาโหม กรมท่า แล้วประทานเครื่องสูงต่าง ๆ มีพานทองสองชั้น กระโถนทอง ทั้งพระแสงก็ประทานมา นั่งแคร่งูมกสิงห์ พิงหมอนที่บนศาลกลางชุมนุม

ที่ปรึกษา อันที่เผ้านั้นอยู่หน้าเสนา ปุพรมมีผ้าลาดบน ชีเรือเอกชัย เข้าเผ้าอัครา แล้วประทานอาชญาสิทธิ์เบ็ดเสร็จ มีหนายมหาดเล็กนุ่งสองบ่ากอัครา ให้รับพระประสาทในบาดหมาย แล้วลอยชายเข้าเผ้าผ่ายหน้า อันตำแหน่งนั้นที่เจ้าพระยามหาอุปราช เบ็นสิทธิ์ขาดอยู่แต่ในผู้เดียวนั้น อันพระองค์นั้นมิได้เบ็นการธุระในกรุง พระองค์แสวงหาแต่ทางสวรรค์และนิพพาน พระองค์ชำนาญในการพระธรรมและคันถธุระ วิปัสสนาธุระ ทั้งพระสูตรและพระปรมัตถ์ พระองค์ก็บอกหนังสือพระสงฆ์อยู่อัครา พระองค์ทรงแต่งมหาเวสสันดรชาดกมาแต่เมือครั้งนั้น แล้วจึ่งทรงแต่งกาพย์โคลงฉันท์และคำพากย์ก็ได้ประหลาดต่าง ๆ ทั้งสวดสำรวจประสานเสียงโอดพันตร่ำครวญต่าง ๆก็มีมาแต่ครั้งนั้น พระองค์ก็แต่งเบ็นศัพท์แสงเบ็นตำหลวง และพระราชนิพนธ์ก็มีมาแต่ครั้งนั้น อันบรรดากษัตริย์ทั้งปวงแต่ก่อนมา เสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทหุกปีมิได้ขาด พระไตรโลกนาถนั้นเสด็จขึ้นไปนมัสการแต่ครั้งเดียว ก็มิได้เสด็จขึ้นไปอีกเบ็นอันขาด ด้วยทรงพระกรุณาแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวงที่ไปตามเสด็จนั้น ได้ลำบากหาบคอนเหนื่อยยาก พระองค์เมตตาแก่อาณาราษฎรทั้งปวงกลัวจักต้องลำบาก จึงไม่เสด็จขึ้นไปอีก พระองค์นี้ทรงพระเมตตากับอาณาราษฎรยิ่งนัก อันอาณาราษฎร เมือครั้งนั้น ได้อยู่เย็นเบ็นสุขทั้งกรุงและทั้งขอบขัณฑเสมาทั้งสิ้น อันเครื่องอุปโภคที่มีในพระราชฐานอันที่พระองค์จักทรงนั้น

พระองค์บูชาพระรัตนตรัยก่อนแล้ว จึงไถ่เอาตามคำแล้วจึงทรง จนเรือพระที่นั่งที่ทรงนั้น พระองค์เชิญเสด็จพระขันทรงก่อนแล้ว พระองค์จึงทรง อันการสิ่งนี้เป็นนิจสินมิได้ขาด ครั้นอยู่มาครั้งหนึ่ง จึงมีคนร้ายเป็นเสนาข้างฝ่ายทหารขวา ครั้นสำเภาญี่ปุ่นเข้ามาค้าขาย แต่บรรดาสินค้าทั้งปวงที่มีมา ขุนนางผู้นั้นเข้ากวาดกว้านจำหน่ายเอาเองว่าเป็นภาษีหลวง แล้วจึงเอาเงินทองแดงแต่งไปฉ้อล่อลวงนั้น อันญี่ปุ่นพ่อค้านั้นก็สำคัญสัญญาเอาเป็นมั่นว่าพระองค์คิดกันมาทำดังนั้น ญี่ปุ่นจึงแต่งทหารสี่คนให้ลอบเข้าไปในกรุง แล้วจึงเข้าไปในพระราชวัง วันนั้นพระองค์เสด็จอยู่ที่หน้าจักรวรรดิพิมานชัย ทรงพิจารณาตำหลวงอยู่ ญี่ปุ่นมันล่วงเข้าไปได้จนถึงพระองค์ ผู้ใดมิได้ทักทาย ครั้นถึงญี่ปุ่นถอดกริช อันกริชนั้นก็ติดฝักอยู่ ถอดออกมิได้ดังใจหมาย ก็ยืนจังงังอยู่ที่ตำบลอันนั้น ก็พอพระองค์ทอดพระเนตรแลมาเห็นญี่ปุ่นสี่คนอยู่ที่นั้น พระองค์จึงตวาดด้วยสีหนาทภูมี อันญี่ปุ่นทั้งสี่คนนั้นก็ชวนชบสลบอยู่ทันที พระองค์จึงให้จับตัวแล้วไต่ถาม ขุนล่ามจึงแปลคำทันที ญี่ปุ่นจึงว่าเอาเงินทองแดงแต่งไปลวงกันบอกว่าเงินดีที่ในคลัง เป็นกษัตริย์มาฉ้อพ่อค้า ญี่ปุ่นจึงขัดอัชฌาสัย อันคนดีที่มาสี่คนบัดนี้ จักมาสังหารพระองค์มรณา พระองค์ได้ฟังคำล่ำนวนญี่ปุ่นว่ากล่าวให้การดังนี้ก็ทรงพระสรวล แล้วจึงตรัสสั่งให้หาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เข้ามาบัดนี้

จึงสั่งให้พิจารณาหาตัวคนร้าย แล้วให้เอาเงินคืนให้มัน อย่าให้ลงโทษทัณฑ์ชีวิตให้ฉิบหาย ถึงญี่ปุ่นก็อย่าทำให้มันวุ่นวาย มันไม่ร้ายเราร้ายไปฉะมัน จึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับสั่งแล้วก็ลงมาขมีขมัน จึงเรียกญี่ปุ่นทั้งสี่คนออกมาทันใด ก็ส่งตัวให้นายกำบั่นทันที อันที่ฉะญี่ปุ่นนั้นก็ลงโทษทัณฑ์ประจานตามที่ แล้วให้ญี่ปุ่นรู้ว่าคนนี้เป็นคนร้าย แล้วก็ปล่อยเสียดุจมีพระโองการ อันที่ผิดทั้งนี้ควรที่จักทำโทษ พระองค์ก็โปรดมิได้สังหารชีวิตให้ฉิบหาย พระองค์ถือศีลจารสมาทานอธิวาสนขันติบารมี อันว่ากรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งนั้น ก็ล่ำเริงสำราญเป็นสุขทั้งกรุง แล้วพระองค์จึงสร้างวัดพุทไธศวรรย์วัดหนึ่ง วัดธรรมิกราชวัดหนึ่ง จึงปฏิสังขรณ์อารามในเมืองพิชัยบุรี คือวัดพระรัตนมหาธาตุ แล้วจึงสร้างปราสาทแว่นฟ้าที่หน้าจักรวรรดิ ชื่อจักรวรรดิโพธยนต์มหาปราสาท สำหรับในพระวัสสาสามเดือนนั้น เสด็จออกไปศึกษาบอกหนังสือพระสงฆ์มิได้ขาด อันนอกพระวัสสานั้น แต่วันพระพระองค์เล่าคล่องว่องไวที่ในธรรม พระองค์ชำนิชำนาญเป็นหนักหนา อันพระไตรโลกนาถนั้น วันเสาร์ ได้เสวยราชสมบัติมาแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๙๗๙ ปีมะเส็ง เดือนหก พระชนม์ได้ ๒๐ ปี อยู่ในสมบัติได้ ๑๙ ปี เป็น ๓๙ ปี สวรรคต เมื่อจุลศักราช ๙๙๘ ปี ๚

◎ ครั้นพระไตรโลกนาถเสด็จสู่สวรรคตแล้ว เสนาทั้งปวงจึงพร้อมใจกันทั้งสิ้นแล้ว จึงเชิญเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นครองกรุง

แล้วจึงตั้งทำการราชาภิเษกตามประเพณีกษัตริย์แต่ก่อน ๆ จึงถวายพระนามเรียกว่า พระรามาธิเบศร์ พระองค์จึงเอาพระราชธิดาของพระไตรโลกนาถมาตั้งเป็นมเหสีทั้งแปดองค์ อันพระราชธิดาในพระอัครมเหสีขวาสองค์นั้น ตั้งเป็นฝ่ายขวา อันพระราชธิดาในราชมเหสีซ้ายสองค์นั้น จึงเอามาตั้งเป็นฝ่ายซ้าย อันพระอัครมเหสีใหญ่นั้น พระนามเรียกพระประหุม จึงถัดมานั้นชื่อพระสุริยา ถัดมาองค์หนึ่งชื่อพระจันทเทวี แล้วถัดมาชื่อพระศิริกัลยา ฝ่ายขวาสองค์ด้วยกัน ยังฝ่ายซ้ายสองค์นั้น พระนามชื่อพระอุบลเทวีองค์หนึ่ง พระประภาวดีองค์หนึ่ง ถัดมาชื่อพระไวยบุตรีองค์หนึ่ง อันสุดพระครรภ์นั้นชื่อพระกนิษฐาเทวี พระราชธิดาฝ่ายซ้ายสี่ จึงเป็นแปดองค์ด้วยกัน อันพระมเหสีขวาที่ชื่อพระปทุมานั้น มีพระราชโอรสสองค์ อันพระเชษฐานั้นชื่อพระองค์ไชย แล้วพระไตรภูวนาถ แล้วพระอภัยชาติ แล้วพระไชยาทิตย์ ในอัครมเหสีขวาสองค์ อันในพระราชมเหสีที่พระนามเรียกว่าพระอุบลเทวีนั้น มีพระราชโอรสสามองค์ อันพระเชษฐานั้นชื่อพระชัตติยวงศา แล้วพระไตรจักรองค์สุดพระครรภ์นั้น ชื่อพระสุรินทกุมาร ทั้งสองฝ่ายจึงเป็นเจ็ดองค์ด้วยกันทั้งสิ้น ๚

๏ ครั้นอยู่มาพระรามาธิเบศร์ทรงพระสุบินนิมิตว่า อันจอมปลวกที่เล่นเมื่อยังอ่อนอ่อนนั้น มีปราสาททองอันงามวิจิตรอยู่ที่ใน

ได้จอมปลวกนั้น ครั้นเช้าพระองค์จึงเสด็จไป แลวก็พิจารณาดูที่ดำบล
อันนั้น จึงให้ขุดลงที่จอมปลวกนั้น จึงเบื้นมหัศจรรย์อยู่หนักหนา เสียง
นั้นดังครั้นเครงไปทั้งสิ้น ครั้นขุดลงไปจึงได้ปราสาททองเบื้นจตุรมุข
อันทองนั้นสุกแลวมีลายอันงามประเสริฐ แต่ต้นจนยอดปราสาทนั้นสูง
ประมาณได้ศอกเศษ พระองค์จึงเอาปราสาททองนั้นไวแลว จึงเชิญ
พระธาตุบรรจุไวแลว จึงเอาไวอยู่ที่ในสรรเพชญ์ปราสาท อันปราสาท
ทองนั้นอยู่มาจนครั้งหลัง จึงสมมุตินามเรียกว่า เจ้าปราสาททองมาแต่
ครั้งนั้น อันเจ้าปราสาททองนั้น มีพระราชโอรสาเบื้นกุมารทั้งเจ็ดองค์
พระองค์นั้นรักใคร่ปฐมโอรสาที่ชื่อว่าพระองค์ไชยกุมารนั้น พระองค์จึง
จินดาว่าจักให้ผ่านธานี แต่ว่าพระองค์ก็ยังสงสัยบุญญาธิการที่จักได้
ครอบครองธานี หรือจักไม่คู่ควรครอบครองกรุง พระองค์จึงลองบุญญา-
ธิการในกุมารทั้งเจ็ดองค์นั้น จึงเอาพระขรรค์มาเจ็ดเล่ม แลวจึงเสี่ยง
ทายพระขรรค์เล่มหนึ่งอันที่จักได้เบื้นกษัตริย์นั้น ถ้ากุมารองค์ใดจักได้
เบื้นกษัตริย์แลว ก็ขอให้ได้พระขรรค์อันที่เบื้นกษัตริย์เถิด ครั้นพระองค์
เสี่ยงทายแลวจึงเอาพระขรรค์นั้นวางเรียงลงไวทั้งเจ็ดเล่มแลว พระองค์
จึงตรัสเรียกพระองค์ไชยกุมารให้เข้าเลือกเอาก่อน อันพระองค์ไชยกุมาร
นั้นก็เข้าไปเลือกเอาพระขรรค์ตามที่ชอบพระทัย จักได้พระขรรค์ที่
พระบิดาเสี่ยงทายนั้นหามิได้ แลวพระองค์เรียกกุมารทั้งหกนั้นให้เข้า
เลือกเอาตามที่ชอบใจ อันกุมารทั้งหกองค์ก็เข้าไปเลือกเอาตามรับสั่ง

พระบิดา ก็ได้พระขรรค์ไปทั้งสิ้น ยังอยู่สุดท้ายนั้นคือนรินทกุมาร ได้เข้าไปเอาพระขรรค์ตั้งที่หลังกุมารทั้งปวง จึงได้พระขรรค์ที่เป็นสำคัญที่พระบิดาเสี่ยงทายนั้นมา สมเด็จพระบิดาก็เห็นในนิมิตที่พระองค์เสี่ยงทาย แต่มิได้มีพจนารถประการใด พระองค์ยังสงสัยในพระทัยอยู่ ว่ายังจักไม่เที่ยงแท้ จึงจักเสี่ยงทายให้ครบสามครั้ง จึงจะประจักษ์หักแท้ แล้วพระองค์จึงเอาช้างพระที่นั่งมาเจ็ดช้าง แล้วพระองค์จึงเสี่ยงทายช้างเป็นสำคัญดังพระขรรค์ แล้วพระองค์จึงเจาะเรียกให้พระองค์ไชย ให้เข้ามาเลือกเอาช้างพระที่นั่งก่อนกุมารราทั้งหกองค์ พระองค์ไชยก็เข้ามาเลือกเอาช้างพระที่นั่งตามมีรับสั่งพระบิดา ก็จักได้ช้างสำคัญที่พระบิดาเสี่ยงทายนั้นหามิได้ พระบิดาจึงเรียกกุมารทั้งหกองค์ ให้เข้ามาตามหลังกันแล้ว จึงให้เลือกเอาช้างพระที่นั่งตามที่ชอบใจ อันกุมารทั้งหกองค์ก็เข้ามาทั้งนั้น ก็เข้ามาตามรับสั่งพระบิดา แล้วเข้าเลือกเอาช้างตามที่ชอบใจไป ก็จักได้ช้างสำคัญที่พระองค์เสี่ยงทายนั้นหามิได้ ได้แต่ช้างอื่นนั้นไป ยังแต่นรินทกุมารนั้นอยู่สุดท้ายกุมารทั้งหกองค์ จึงเข้าไปที่หลังคน ก็ได้ช้างสำคัญที่พระบิดาเสี่ยงทายนั้นมา อันสมเด็จพระบิดานั้น ก็ทราบในนิมิตที่พระองค์สำคัญไว้ทั้งสิ้น แต่ยังอยู่อีกครั้งหนึ่งจึงจักครบสามครั้ง ครั้นมาอีกครั้งหนึ่ง พระองค์เสี่ยงทายม้าพระที่นั่งแล้วก็ทำดังนั้น พระนรินทกุมารก็ได้ม้าพระที่นั่งที่พระองค์เสี่ยงทายไว้ แต่เป็นดังนั้นมาถึงสามครั้งแล้ว อันพระปราสาทหอนั้นก็หมายมาด

ว่าพระนรินทกุมารจักได้ครอบครองราชสมบัติ แต่พระองค์มิได้ตรัสประการใด พระองค์สงสารกับพระองค์ไชยกุมารยิ่งนัก แล้วพระองค์จึงมีพระราชโองการตรัสเรียกพระราชโอรสทั้งเจ็ดองค์เข้ามาแล้ว พระองค์จึงสั่งสอนว่ากล่าวทั้งเจ็ดองค์ด้วยกัน ว่าพี่น้องให้รักใคร่กัน อย่าให้คิดร้ายต่อกัน พระองค์สั่งพระนรินทกุมารก็รับสั่งเป็นเสร็จแล้ว จึงสั่งสอนกุมารทั้งปวงไปตามที่มีพระทัยกรุณากับพระราชโอรสทั้งหกองค์ด้วยกันทั้งสิ้น พระนรินทกุมารก็รับสั่งตามคำพระบิดาสั่งสอนว่ากล่าว

๏ ครั้นอยู่มา พระองค์จึงสร้างปราสาทชื่อ อุวิยาสน์อมรินทร์ แล้วสร้างวิชัยปราสาทที่ลำนักใหม่ แล้วจึงสร้างลำนักที่เกาะบางนาง อินชื่อ ไอศวรรย์ทิพอาสน์ แล้วสร้างปราสาทพระนครหลวง แล้วจึงสร้างเรือที่นั่งกึ่งและมหาพิชัยราชรถ แล้วจึงสร้างวัดไชยวัฒนาราม แล้วสร้างวัดราชหุลาราม แต่บรรดาเครื่องอุปโภคบริโภคและเงินทองทั้งสิ้น แต่เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อยู่นั้น จึงเอามาจำหน่ายแล้วสร้างพระปรางค์กระทำทั้งสิ้น จึงทำรูปภรรยาเก่าทั้งสองคนที่ตายไปแล้วนั้น ทำรูปไว้ที่ในวัดราชหุลาราม แล้วจารึกชื่อไว้ที่ในฐานนั้น แล้วพระองค์จึงตั้งกฐินบกพยุหบาตราใหญ่ มีมาแต่ครั้งนั้น ๚

๏ ครั้นอยู่มาจึงโปรดให้สร้างศิลามังคลาภิเษกมหาปราสาท จึงพระโอรสาธิราชเสด็จขึ้นไปครั้งเดียว แต่บรรดาคนทั้งปวงจึงเห็นเป็นสุดทั้งสิ้น ก็เป็นนิมิตใหญ่หลวงนักหนา อันพระรามาธิเบศร์นั้น ก็ได้เสวยราชสมบัติ เมื่อจุลศักราชได้ ๙๙๘ ปีชวด อัฐศก พระชนม์ได้

๒๐ ปี อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๕ ปี เป็น ๔๕ ปี สวรรคต เมื่อจุลศักราช ได้ ๑๐๒๓ ปี ฯ

๏ ครั้นพระเจ้าปราสาททองสู่สวรรคตแล้ว พระราชโอรสอันชื่อพระนรินทกุมารได้เสวยราชสมบัติ จึงถวายพระนามตามนิมิตเมื่อครั้งไฟไหม้ลงพระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาท พระองค์เสด็จขึ้นไปดับเพลิง คนทั้งปวงเห็นเป็นสีกรทั้งสิ้นนั้น จึงสมมุติเรียกว่า พระนารายณ์ อันพระนารายณ์นั้น พระพรหมเป็นอาจารย์ มีพระมเหสีนามชื่อ พระกษัตรี เป็นหลานพระเจ้าปราสาททองฝ่ายข้างพระมารดา และพระกษัตรีมเหสีนั้นมีแต่พระราชธิดาองค์หนึ่ง พระนามเรียกพระสุดาเทวี อันพระราชมเหสีข้ายนั้น พระนามเรียกพระพันปี มิได้มีพระราชบุตรและธิดา มีพระสนมนั้นเป็นอันมาก อันพระนารายณ์นั้นมิได้มีราชบุตรเป็นกุมาร จึงกุมารผู้หนึ่งชื่อหม่อมเตี้ย พระนารายณ์เอามาเลี้ยงไว้เป็นที (พระบิดา) ลูกหลวง ยังหลานองค์หนึ่ง ชื่อพระศรีศิลป์ เป็นลูกพระไชยาทิตย์ผู้เป็นเชษฐา แล้วพระองค์จึงสร้างอ่างแก้วและน้ำพุทั้งวังหลวงวังหน้า และปราสาทในวังทั้งปวงจึงแปลงให้ก่ออิฐและผนังทั้งสิ้นนั้นปิดทองประดับกระจก เสวยราชย์อยู่ในกรุงทวาราวดีนั้นได้ ๑๐ ปี แล้วเสด็จไปสร้างเมืองอยู่ที่เมืองเก่าอันหนึ่ง ชื่อเมืองละโว้ จึงสมมุตินามเรียกว่าเมืองลพบุรี มีกำแพงและป้อม แล้วสร้างปราสาทชื่อดุสิดมหาปราสาท แล้วมีพระที่นั่งฝ่ายขวา ชื่อสุธาสวรรย์

ฝ่ายซ้ายชื่อจันทพิศาล มีพระปรัศว์ซ้ายขวา แล้วมีน้ำพุอ่างแก้ว มีน้ำต้นน้ำคาษ แล้วจึงสร้างทะเลชุบศรและสระแก้ว แล้วจึงสร้างวัดทรางวัดหนึ่ง วัดมหาธาตุวัดหนึ่ง จึงสร้างพระปรางค์สามยอดองค์หนึ่ง แล้วจึงสร้างเครื่องต้นและพระมาลาทั้งเล้าสูงเล้าสะเทิน และพระยี่ก่า และฉลองพระองค์อย่างเทศอย่างญี่ปุ่นมีมาแต่ครั้งนั้น ฯ

๏ พระองค์มีช้างเผือกลูกบ้านตัวหนึ่งทั้งกล้าหาญ แลวก็มีรูปอันงามยิ่งนัก พระองค์ปล่อยไว้ที่ในพระราชวัง จึ่งประทานชื่อว่าพระบรมรัตนากาศ ไกรลาสคิริวงส์ อันการศิลปศาสตร์ช้างของพระองค์นี้ดียิ่งนักไม่มีผู้ใดเสมอ ถึงจะเป็นช้างร้ายหยาบช้าและช้างน้ำมันก็ดี พระองค์ทรงเล่นกลางพระนครในที่ชุมนุมคนเบื้นอันมาก จึงไว้ทางกว้างสี่ศอกแล้ว พระองค์จึงทรงไปในกระบวนแห่ แต่ช่วงจะสอดคว้าก็หาบมิได้ ครั้งหนึ่งแขกเมืองโครส่านเข้ามาเฝ้าในเมืองลพบุรี พระองค์จึงทรงพลายสัอม อันพลายสัอมนี้ร้ายรองหยาบช้าหนักหนา ต่อเบื้นคนโทษจึงให้ขึ้นขี่ เบื้นยอดช้างอยู่ในกรุง ประทานชื่อเรียกว่าโจมจักรพาฬ ทั้งน้ำมันอยู่ พระองค์ใสให้ไล่แล้วปราศรัยโครส่าน ให้เหยียบพรมอยู่ริมพานราชสาส์นแล้วก็กลับมายังเกยชัย แสนมหาแด่ช้างเถื่อนที่ติดโซลงมาเข้าเพนียดใหม่ พระองค์ก็ใส่ชนักและชองหางรัดคนแล้ว ก็ทรงออกแขกเมืองฝรั่งเศส พระองค์ก็ลำแดงเดชทุกแห่งหน อันช้างเถื่อนนั้นก็ไม่บ่วนบิ่นไปมาดุจหนึ่งช้างบ้าน อันการช้างของ

พระองค์นี้ยกเป็นยอดยิ่งนัก เป็นอัครมหากษัตริย์ ในพงศาวดาร ไม่มีกษัตริย์องค์ใดในการวิชาช้างนี้ จักได้เสมอพระองค์นี้หามิได้ เมื่อครั้งหนึ่งไฟฟ้าลงยอดปราสาทมังคลาภิเษกเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ไฟนั้นลุกโพลงพุ่งขึ้นมาดังไฟกัลป์ คนผู้ใดจะขึ้นไปก็บ่มิได้ พระองค์จึงขึ้นไปดับเพลิง อันเพลิงนั้นก็ดับไปสิ้น คนทั้งปวงจึงเห็นเป็นสิกร จึงถวายพระนามเรียกว่า องค์พระนารายณ์มาแต่เมื่อครั้งนั้น ๗

◎ มีพระราชนัดดาองค์หนึ่งเป็นโอรสของพระเชษฐา ชื่อพระศรีศิลป์กุมาร ชันษาได้ ๑๔ ปี จึงคิดเป็นขบถกับพระบิดุลา จักมาสังหารชีวิตให้บรรลัย เอาพระแสงจะแทงพระนารายณ์ พระองค์จึงฉวยปลายก้านหยังไว้ได้ทันที จึงจับตัวไว้ที่หิมคาบ พระองค์ทรงแต่ก้าราบมิให้ตาย พระองค์สงสารกับกุมารนั้นว่าไร้บิดุเรศมารดา แล้วเห็นแก่พระไชยาทิตย์ด้วยรักใคร่สนิทกัน เพราะเป็นเชษฐา ได้ฝากพระศรีศิลป์ไว้แต่เมื่อจะใกล้สิ้นชีพพิราลัย จึงสั่งให้ออกจากโทษพระองค์โปรดเลี้ยงไว้ตามที ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง พระศรีศิลป์จึงคิดร้ายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระนารายณ์เสด็จออกว่าราชการเมืองอยู่ที่สีหบัญชร จึงพระศรีศิลป์ใจหาญนั้น ถือพระแสงแล้วแฝงใบบานประตูอยู่ที่ห้องเสด็จเข้าไป ผู้ใดมิได้ล่วงรู้เห็น อันพระนารายณ์นั้นออกไปว่าราชการ จึงเรียกช้างพระที่นั่งเข้ามาคู พระองค์ก็เสด็จทรงช้าง แล้วเสด็จเข้ามาหาง

หนึ่ง อันพระศรีศิลป์นั้นยืนแอบประตูอยู่ จนพนักงานนั้นเชิญเครื่องเข้ามา จึงเห็นพระศรีศิลป์ถือพระแสงและแฝงประตูอยู่ อันพนักงานเครื่องนั้นจึงกราบทูลตามที่เห็น พระองค์จึงเสด็จตรงออกมา แล้วก็จับตัวกุมารได้ทันใด จึงตรัสสั่งนายเพชฌฆาตให้สังหารเสียให้ลักษ นายเพชฌฆาตจึงให้คุมตัวพระศรีศิลป์ไป จึงเอาตัวนั้นมัดผูกพันแล้วใส่ลงในแม่ขันสาคร แล้วจึงเอาใส่ลงในถุงแดง แล้วก็แห่หามไปยังวัดกะชาย แล้วจึงขุดหลุมฝังเสียทั้งเป็น อันนี้เป็นตามธรรมเนียมกษัตริย์แต่ก่อนทำสืบกันมาเป็นอย่างนี้ แล้วจึงมีคนเฝ้ารักษาอยู่ได้ครบเจ็ดวันแล้วจึงไป แต่พระศรีศิลป์นั้นไม่ตาย ด้วยมหาดเล็กที่พระศรีศิลป์รักนั้นมีใจภักดีต่อกุมาร ครั้นผู้รักษามาลับแล้ว ก็ไปขุดดินขึ้นดูตามปรารถนา ก็พบพระศรีศิลป์นั้นยังไม่ตาย จึงเอาขึ้นมาแล้วก็พาเอาซ่อนไว้ที่ในบ้านตลาดบัวขาว จึงได้ชาวเพชรบุรีเป็นไส้ศึก แล้วจึงกลับช่องสุมทหารชาญชัยครั้นได้คนดีแล้วก็ยกมา จึงค่อยลอบผ่อนเข้าในกรุง พระศรีศิลป์นั้นจึงลอบเข้าไปหาพระกำแพง พระกำแพงจึงเข้ารับเป็นสมัครพรรคพวกในกุมาร แต่บรรดาขุนนางข้างในนั้น ก็เข้าเป็นพวกด้วยพระศรีศิลป์เป็นอันมาก พระยานันทะยอแฝงนายโขลงนี้ก็เลือกเอาช้างโรงมาถวาย ทั้งหมื่นราชและนายทรงบาลทั้งซ้ายขวา ทั้งเทพโยธาและนายพลพัน ทั้งหลวงจ่าแสนบดี ทั้งราชาบาลด้วยกัน จึงคิดอ่านทำการเป็นกวดขัน ครั้นได้ฤกษ์นามอันดีแล้ว เพลาพลบค่ำก็ยกเข้ามา อันพระศรีศิลป์นั้นทรงช้างพลาย

พิษณุพงศ์ แล้วยกมาทางถนนเจ้าพรหม แล้วจึงเข้าประตูปราบไตรจักร จึงมาในถนนหน้าจักรวรรดิ หักประตูแดงแล้วตรงเข้ามา ก็เข้าได้ในวังชั้นใน จึงหลวงเทพสมบัติกับหมื่นไวย ครั้นรู้ก็เข้าไปปลุกพระประทมถึงที่ พระนารายณ์นั้นก็ทรงนำทางข้างในออกทางประตูมหาโภคราช ทั้งตำรวจในและมหาดเล็ก ทั้งขุนนางบรรดาที่นอแวรทั้งสิ้นก็ตามเสด็จห้อมล้อมออกมา พระองค์เสด็จเข้าอยู่ในวังหลวงแล้ว จึงตั้งค่ายรายขวากเป็นมั่นคง บ้างก็กะเกณฑ์ทัพ บ้างก็จับคนปลอม บ้างก็หาคนดีเข้ามาบ้าง บ้างเกณฑ์ช้างม้าผู้คนให้เข้าค่ายทัพ บ้างตั้งรับอยู่ทางตรอกและถนนใหญ่ ครั้นรุ่งสว่างแล้วพระองค์ก็ยกทัพเข้าไป จึงทรงช้างพลายกุญชรจำนง พอรู้ว่าราชศัตรูมาหน้าหลัง จึงเสด็จยืนช้างพระที่นั่งอยู่ที่หน้าวังด้านทิศบูรพา จึงตรัสสั่งกับทหารเสนาให้เร่งยกพลเข้าล้อมไว้ อันพระศรีศิลป์นั้นจะตกแต่งบ้องกันตัวก็หาไม่ แต่เหล่าที่เข้าพวกด้วยมันจึงออกเที่ยวตรวจตราบรรดาการทั้งปวง ก็ได้รบกันอยู่ไม่นาน พระนารายณ์จึงยกทัพหักโหมเข้าไปแล้วก็หลายประตูเข้าไปได้ บ้างก็ยิงปืนน้อยและปืนใหญ่ บ้างโห่ร้องประโคมฆ้องกลองอื้ออึงสนั่นครั่นครื้นดังไปทุกทิศา อันเหล่าขี้จามิตรนั้นต้านทานมิได้ ด้วยเดชาอานุภาพพระนารายณ์ ก็กราบแล้วร้องขอโทษ ก็มิได้อาจกล้าบากใจที่จะพิจารณาโยธาทั้งปวงจึงล้อมแล้วก็จับเอาตัวไว้ อันพระศรีศิลป์นั้นพระองค์สั่งให้ทำโทษอย่างใหม่ ให้ทุบด้วยท่อนจันทน์ให้ตายแล้ว จึงใส่ในขันสาคร

แล้วให้ใส่ในถุงแดงแล้วให้ผึ่งเสีย นายเพชฌฆาตก็ทำตามรับสั่ง การมีมาแต่ครั้งนั้นก็เป็นอย่างมาจนบัดนี้ อันสมัครพรรคพวกพระศรีศิลป์ทั้งนั้น พระองค์สั่งให้ฆ่าเสียทั้งเจ็ดชั่วโคตร พระพรหมจึงทูลขอครัวไว้มิให้ตาย ให้จ่ายตามโทษที่มี อันชาวเพชรบุรีเป็นต้นเหตุ จึงให้จ่ายหญ้าช้างที่ในกรุง เหตุฉะนี้ละพุ่นหญ้าช้างก็มีมาแต่ครั้งนั้น ฯ

๏ อันพระนารายณ์นั้นได้ชังเคืองพระศรีศิลป์กุมารแต่ครั้งนั้นมาว่าเป็นขบถ เพราะเหตุว่ามิใช่ลูกของพระองค์ อันเกิดในครรภ์พระมเหสี จึงขอพระที่นั่งจะใคร่ได้โอรสอันเกิดในครรภ์พระมเหสี จึงจะไม่เป็นขบถ เพราะพระองค์ทรงพระโกรธพระศรีศิลป์นัก จึงสั่งนั้นผิดไปในทางธรรม เพราะหลงไปมิได้รู้บุญอานุภาพแห่งกุมาร อันเกิดมานั้นจะเป็นประการใด ในกุศลหนหลังอันจะตกแต่งมานั้น พระองค์ก็มิได้พิจารณาดูในพระทัย เพราะเหตุแค้นพระศรีศิลป์ยิ่งนัก อันพระมเหสีนั้นก็มีแต่พระราชธิดา มิได้มีราชบุตรเป็นกุมาร พระองค์จึงรักษาศีลาจารวัตรปฏิบัติโดยธรรมสุจริต จะขอให้ได้พระโอรสอันเกิดในพระครรภ์พระมเหสี ก็มิได้ดังพระทัยปรารถนาจึงทรงพระโกรธ ครั้นเมื่อทรงพระโกรธขึ้นมา จึงตรัสกับพระสนมกำนัลทั้งปวงว่า ถ้าใครมีครรภ์ขึ้นมาแล้วก็จะให้ทำลายเสีย กูมิให้ได้สืบสุริย์วงศ์ต่อไป ต่อเมื่อเกิดในครรภ์พระมเหสี กูจึงจะมอบโภไคยสวรรย์ทั้งปวงให้ตามใจกูปรารภ ครั้นพระสนมกำนัลรู้ตัวว่ามีครรภ์ก็ต้องทูลพระองค์ ครั้นทราบ

ก็ให้ทำลายเสียอย่างนั้นเป็นหนักหนา ครั้นเหตุเมื่อจะมีพระกุมารในครรภ์พระสนมเอก อันชื่อพระราชชายาเทวี ชื่อเดิมนั้นชื่อเจ้าจอมสมบุญ ๆ คนนี้เป็นคนโปรดของพระองค์ ครั้นอยู่มาพระองค์จึงทรงพระสุบินนิมิตผิด จึงบังเกิดเป็นกวดขันมิให้ผู้ใดรู้ แลัวพระองค์วิญจวนบ่วนบั่นพระทัยยิ่งนัก จึงสั่งให้ไปนิมนต์พระมหาพรหมผู้เป็นอาจารย์เข้ามา ครั้นพระมหาพรหมเข้ามา พระองค์จึงแก้นิมิตผิดกับพระมหาพรหม ส่วนพระมหาพรหมผู้เป็นอาจารย์จึงว่า อันทรงสุบินนิมิตนี้ดีหนักหนา พระองค์จะได้พระราชโอรสเป็นกุมาร แต่กูนี้ไม่ชอบใจอยู่สิ่งหนึ่งว่ามีพระราชโอรสกับพระสนมกำนัลแลัวก็ให้ทำลายเสีย อันนี้กูไม่ชอบใจยิ่งนัก พระองค์มาทำดังนี้ก็เป็นบาปกรรมนั้นประการหนึ่ง ถ้าในพระอัครมเหสีและมิได้มีพระราชโอรส มีแต่พระราชโอรสในพระสนมนี้ พระองค์ก็จะทำประการใด ที่จะได้สืบศรีสุริย์วงศ์ต่อไป ถ้าและพระองค์จะไม่มีพระราชบุตรและพระราชธิดา และสืบไปเบื้องหน้าและพระองค์ทิวงคตแล้ว และจะได้ผู้ใดมาสืบศรีสุริย์วงศ์ต่อไป อันว่าน้ำพระทัยนี้ จะให้เสนาและเศรษฐีคหบดีและพ่อค้า ให้ขึ้นเสวยราชย์สืบศรีสุริย์วงศ์หรือประการใด จึงจะเป็นพระราชโอรสในพระสนมก็ดีก็ในพระราชโอรสาของพระองค์ที่จะได้สืบศรีสุริย์วงศ์ต่อไป อันนี้สุดแต่กุศลจะคู่ควรและไม่ควร ถ้าและพระองค์ไม่ฟังกูว่า ดีร้ายกรุงศรีอยุธยาจะสูญหาย จะเป็นเมืองโกลาหลมิลงคง ถ้าและทำดังคำกูว่า กรุงศรี

อยุธยาจะได้เป็นสุขสุภาพต่อไป ครั้นพระองค์ได้ฟังพระอาจารย์ว่าดังนั้น พระองค์ก็แสนโสมนัสยินดีในพระทัยยิ่งนัก แต่มาขัดอยู่แต่มีพระบัญชาออกพระวาจาไว้ ก็จำจะยักย้ายถ่ายเทคิดอุบายแก้ไขตามคำพระอาจารย์ว่ากล่าวสั่งสอน สุดแต่มิให้เสียที ครั้นพระอาจารย์กลับไปแล้ว จึงให้ไปหาตัวเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเข้ามา อันเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเป็นบุตรของพระนม แลวัดเป็นครูช้างของพระองค์ ครั้นเจ้าพระยาสุรสีห์เข้ามา จึงตรัสเรียกเข้าไปในที่ พระองค์จึงบอกกลีเป็นความลับ จึงเอาพระสนมอันชื่อเจ้าจอมสมบุญนั้นมาพิทักษ์รักษาไว้ ครรภ์นางนั้นทสมาสเข้า จึงประสูติกุมารมีรูปอันงาม ประกอบไปด้วยลักษณะราศีอันดี จึงเอาเหตุเข้าไปกราบทูลกับพระองค์ พระนารายณ์จึงประทานของขวัญออกมา ทั้งแก้วแหวนเงินทองและผ้าผ่อนแพรพรรณเป็นอันมาก ทั้งผู้คนช้างม้าเรือกสวนไร่นาครบครัน อันของขวัญนั้นเกลื่อนกลาดบริบูรณ์ อันพวกพ้องพี่น้องฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์นั้น ก็เอาข้าวของมาทำขวัญแก่กุมารก็เป็นอันมาก ทั้งผู้คนช้างม้าเรือกสวนไร่นาครบครัน อันของขวัญนั้นเกลื่อนกลาดบริบูรณ์ อันพวกพ้องพี่น้องฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นก็เอาข้าวของมาทำขวัญกับกุมารนั้นทุกหน้า ยังฝ่ายข้างมารดากุมารนั้น ก็เอาเงินทองข้าวของมาทำขวัญกับกุมารนั้นก็เป็นอันมาก อันเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นก็ทำด้วยยินดี เจียนจะเป็นเศรษฐีในคราวนั้น ๆ

๏ ครั้นอายุกุมารได้เจ็ดขี้ พระนารายณ์จึงให้กุมารนั้น

เข้ามาในพระราชฐานแล้ว จึงมีรับสั่งให้เข้าออกในพระราชวังอยู่อัตรา อย่าให้ขาด แล้วจึงประทานให้ชื่อเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ อัครราชมนตรี ศรีสงคราม อันเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวงนั้น จะเป็นอย่างลูกหลวงก็หาไม่ จะเป็นอย่างขุนนางก็เกินไป อยู่ที่ระวางพระราชวงศ์หงศา อันที่เผ่านั้นนั่งหน้าเสนาอำมาตย์ อันเจ้าพระยาสุรศักดิ์นั้นฉลาดเฉลียวคมสัน ทั้งหัวหาญชาญชัยใจฉกรรจ์ ทั้งร้ายกาจอาจองดุดันไม่กลัวใคร ทั้งได้ทีแล้วปากว่ามือถึง ทั้งหยิกทั้งฉีบชกต่อยดี แลเที่ยวเกี้ยวลูกสาวชาวกรุงทุกภาษาแต่บรรดาที่มี เจ้าพระยาสุรศักดิ์มิได้ไว้ ถึงพ่อแม่จะพิทักษ์รักษาอยู่ก็ดี ก็ลอบลักไปมาหาได้ ไม่ว่าผู้ดีเจ็ญใจ แลวักให้แหวนและเงินทองตามที่รักน้อยและรักมาก ถึงมียากก็หัวหน้า ครั้งหนึ่งจึงเจ้าพระยาราชวังสรรค์เสนา รู้ว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์รักลูกสาวนักจะลักเอาให้ได้ ครั้นมาพบกันที่ในวัง ทั้งสองคนจึงปราศรัยกัน เจ้าพระยาราชวังสรรค์จึงว่ากับเจ้าพระยาสุรศักดิ์ว่า จริงหรือเราลือเขาว่าเจ้านี้ขันจะมาลักลูกเรา เจ้าเป็นคนดีมีฝีมืออย่าให้เขาลือเล่นเปล่า ๆ น้าจะขอแต่งบ้านไว้รับเจ้าในวันนี้ อันเจ้าพระยาราชวังสรรค์นั้นก็เป็นคนดีอยู่ที่ในกรุง เพราะจะใคร่ลองความรู้สักทีหนึ่ง จึงขันพระยาสุรศักดิ์ว่า ทั้งเจ้าเป็นคนดีมีความรู้ ลูกคนหนึ่งเราจะเสียให้ ถ้าจับได้จะได้ร่ำคาญใจ ที่เขาลือชื่อไว้จะไม่ งาม อันเจ้าพระยาสุรศักดิ์นั้นก็แจ้งในเหตุที่กลางสนาม จึงยิ้มแล้วก็ตอบความว่า สุดแต่น้าจะปรานี แต่ผู้ใหญ่

อย่าได้ถอยคำ เมื่อเป็นกรรมจะไม่ได้นางแล้ว ก็จะต้องหนให้น้าดี แต่ว่าอย่าทำเสรษฐีพาโล ทีนั้นนั้นว่าได้คล่อง ๆ ทีหลานจะลองก็อย่าร้องว่าให้ อันลูกสาวนี้ใครจะโห่ร้องเข้าไปให้รู้ ใครดีวันนี้จะได้เห็นกัน ถึงหลานก็พานจะพรั่นใจอยู่ ด้วยน้าก็เป็นคนมีความรู้ ถ้าเกยกู่กันก็จะได้นางมา ถ้อยทีถ้อยโต้ตอบกันแล้ว ก็สำรวลสรวลกันทั้งสองข้างพร้อมหน้าเหล่าขุนนางทั้งปวง ก็ต่างคนต่างจะไปดู ครั้นเจ้าพระยาราชวังสรรค์ออกมาจากวังแล้ว จึงสั่งผู้คนและหนายทั้งปวงให้พร้อมกันอยู่ บรรดาที่เป็นบ่าวอยู่นั้นให้เรียกทั้งสิ้น ให้มาพร้อมกันในค่ำวันนี้ จึงให้มีหนังและมอญรำก็ครั้นเสร็จออกองไปทั้งบ้าน จึงตามคบเพลิงไว้เป็นหนักหนา สว่างไปทั้งบ้าน จึงให้เร่งใส่ได้ไฟเป็นกวดขัน แต่บรรดาญาติวงศ์ทั้งปวงก็ให้มาอยู่พร้อมล้อมเป็นอันมาก อันลูกสาวเจ้าพระยาราชวังสรรค์นั้นก็มานั่งดูงานอยู่ที่นั้น ครั้นเวลาสักสองยามเศษ จึงเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์นั้นกับบ่าวที่รักใคร่สนิทกัน จึงเข้าไปดูแยบคายครั้นได้ทีแล้ว จึงเสกกรวดแล้วก็ปรายเข้าไป อันผู้คนทั้งนั้นก็หลับไปทั้งสิ้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์จึงเข้าไปดับไฟแล้ว ก็เข้าไปอุ้มเอาลูกสาวมาครั้นได้จึงเอานางนั้นใส่แคร่แล้วหามมา แล้วโห่ร้องออองมาตามทางถนนใหญ่ ครั้นเวลาเช้าจึงเจ้าพระยาราชวังสรรค์นั้นก็เข้าไปในวัง ส่วนเจ้าพระยาสุรศักดิ์จึงลงแต่งตัวแล้วก็เข้าไปในวัง ครั้นออกมาจากที่เฝ้าแล้ว เห็นเจ้าพระยาราชวังสรรค์เข้า จึงให้คุแหวนที่นั่วก้อย แล้ว

จึงถามว่า อันราตาแหวนนี้สักเท่าใด น้าช่วยดูหน่อยหนึ่ง ส่วนเจ้าพระยาราชวังสรรค์เห็นแหวนเข้าก็สรวลสันต์กันไป จึงว่าเจ้านี้ดีจริงแล้ว อันน้านี้เป็นทหารใหญ่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่มีผู้ใดเสมอ แต่นี้แพ้เจ้าจริงแล้ว จึงเล่าความที่ร้อนท้าทายทั้งสิ้นมิได้อำพราง เราหมายว่าตัวเรานี้มีภาษีกว่าคนทั้งปวง ควรแล้วพ่อมิได้เสียที เพราะน้านี้ยังแคลงใจอยู่จึงต้องลอง ที่นี้เห็นประจักษ์ทักแท้แล้ว จึงสรรเสริญเจ้าพระยาสุรศักดิ์ด้วยมีบุญเป็นเอก จึงว่าตั้งแต่วันนี้ไป ไม่หาญที่จะสู้รบพระยาสุรศักดิ์ได้ ทั้งแกล้วกล้าในวิทยาและนรลักษณ์ ท่อจะเป็นเลิศโลกทหารในโลกีย์ เจ้าพระยาสุรศักดิ์จึงว่า พระยานี้ก็เป็นคนดี ที่หลานจะไม่รู้ก็มิใช่ แต่ว่าน้าท้ามาก่อนในวันนั้น ก็พาลจะพรั่นขยั้นขยาดอยู่ แต่ว่ารักน้อง ทั้งจะใคร่ลองความรู้เป็นบุญมาหนุนด้วย จึงช่วยให้ได้เป็นคู่กัน อันว่าธิดาของน้านี้ หลานก็มีจิตคิดมาแต่ปฐม สิ่งใดพระยาน้าอย่าได้ปรารมภ์ จะตั้งไว้ให้เป็นปฐมชายาใหญ่ อันข้อที่หลานท้าจู่ลู่ ความนี้จงยอดโทษเถิด คิดว่าจะขอสู่กันตามธรรมดา เพราะน้าท้าทายจึงต้องเป็นไป อันเสนาทั้งปวงที่ฉลาดรู้อัธยาศัย ก็พากันสำรวลสรวลสันต์กันไป เป็นคนในพรรคพวกด้วยกัน อันที่เรื่องราวอันนี้รู้ทั่วทั้งกรุงทั้วหน้ากัน จนทราบถึงนารายณ์ บรรดาที่ใครมีบุตรีแต่น้อย ๆ ก็ต้องแต่งให้มีผัวเสีย จะเอาไว้ก็กลัวพระยาศรีสุรศักดิ์จะมาลักเอาบุตรีไปด้วยฤทธากล้าหาญชาญชัย ลางทีสตรีมีคู่หนึ่งจะเข้าหอ

ใหม่ ถ้ารู้ว่ารูปงามทรามวัย ก็ไปลักล่วงประเวณี ถึงเจ้าผัวจะรู้ก็กลัวไม่อาจที่จะว่าได้ มีแต่จะเอาตัวพาหนีไป ถ้าแลรูปทรงส่งสัณฐานนั้นพานจะพอดี พระยาศรีสุรศักดิ์ไม่ลักไป เสนหาแต่ลูกสาวพระยาราชวังสรรค์ เป็นคนขยันแล้วเอาไปได้ ฯ

๏ อันพระยาศรีสุรศักดิ์นี้กล้าหาญชาญชัยดีมีความรู้ จนถึงพระยาวิชเยนทร์เธอเกินโปรดของฮ่องเต้พระนารายณ์ เป็นสมุหนายกจักรีพระยาศรีสุรศักดิ์ยังไม่กลัว ในเมื่อขณะกลางคืนเข้าไปเฝ้า ยังแกล้งแกว่งเท้าถีบให้ถูกหัว จนช้างพลายสอ้มแสนร้ายยังไม่กลัว ยังแขวนตัวขึ้นขึ่นไปบนงาแล้วก็ขึ้นขี่ อันว่าพลายสอ้มตัวนี้ ขี่ได้แต่ในหมอนอกนี้ผู้อื่นไม่ขี่ได้ ร้ายธรองหยาบคายนักหนา ครั้งหนึ่งจึงเสด็จไปประพาสป่า เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์นี้ขี่ม้าร้ายอยู่หักลางแปลง อันม้านั้นโลดโผนโจนเวียนวนไปต่าง ๆ พระองค์จึงร้องตรัสไปว่า ม้าใหญ่นี้หนักหนา กำลังยังไกลกว่าม้านักนา มาขี่ช้างด้วยกันกับกูเถิด พระยาศรีสุรศักดิ์จึงร้องสนองทูลมาทันใดว่า ม้าใหญ่ม้าร้ายก็แจ้งอยู่ จะได้ลองกำลังจึงสาวมือดุ นานไปก็จะได้รู้กำลังกัน แล้วก็กลับควบมาทะเลชุบศร จึงย้อนมาตามทางสวน (สระ) แก้วแล้ว พอถึงวัดหน้าประธาตุเข้า ก็บันดาลให้เป็นพายุใหญ่มา อันว่ากำแพงวัดนั้นสูงประมาณสักหกศอก โดยหนาสักสี่ศอก ม้านั้นตกใจ จึงโจนข้ามกำแพงเข้าไป อันพระยาศรีสุรศักดิ์นั้นก็ไม่เป็นอันตราย แต่ที่นั่งจะขยายก็ไม่มี พระ

นารายณ์จึงตรัสสั่งเสนาให้วิ่งไปดูพระยาศรีสุรศักดิ์ว่าคืออยู่หรือประการใด แล้วเอ็งจงเร่งให้ออกมาตามทางประตูใหญ่ เสนาวิ่งมาแล้วก็บอกว่ารับสั่งให้ออกมาทางประตูใหญ่ พระองค์หยุดช้างพระที่นั่งคออยู่ไม่เสด็จไป พระยาศรีสุรศักดิ์จึงสั่งให้ทูลกับพระองค์ว่า ม้านั้นหาเข้ามาทางไหนก็จะออกไปทางนั้น จึงลงแส้แล้วลงเท้ากระทืบส่งก็ควบเวียนวนไปมา ครั้นถึงที่นั้นเข้า ม้าก็พาโจนข้ามกำแพงออกมาได้ บรรดาคนทั้งปวงนั้นเห็นประหลาดอัศจรรย์ยิ่งนัก จึงสรรเสริญทั้งลักษณะและราศีทั้งเข้มแข็งแกล้วกล้าหาญชาญชัยยิ่งนัก เห็นจะได้เสวยฉัตรเบื้องบนมั่นคง ๆ

๏ อันองค์พระนารายณ์สบเสือโปรดปรานวิชเยนทร์เป็นฝรั่งเศสนั้นหนักหนา จึงพระราชทานชื่อเรียกพระยาวิชเยนทร์ เป็นสมุหจักรีนายก อันพระยาวิชเยนทร์นั้นมีปัญญาฉลาดสารพัดจะรู้การช่างต่าง ๆ ทั้งการจักรและการยนตร์ก็สารพัดจะทำได้ ทำได้ทั้งนาฬิกาและกล้องส่องทั้งเข็ม สารพัดจะรู้ทำ อันว่าพระนารายณ์นั้น จะใคร่รู้ว่าบึ้นใหญ่นั้นหนักเบาสักเท่าไร พระนารายณ์จึงถามเสนาทั้งปวง ผู้ใดก็มิอาจที่จะคิดชั่งได้ พระนารายณ์จึงตรัสถามพระยาวิชเยนทร์ พระยาวิชเยนทร์จึงรับสั่งแล้ว ก็ทำได้ตามมีพระประสงค์ ครั้นอยู่มาพระยาวิชเยนทร์นั้นคิดร้ายต่อพระองค์เป็นช้านาน จนเสนาอำมาตย์ทั้งปวงรู้แยบคาย ก็เข้าไปกราบทูลกับพระองค์ อันพระนารายณ์นั้นมิได้ว่าขานประการใด พระองค์เชื่อบุญญาธิการและอานุภาพของพระองค์ พระองค์

ก็มิได้ว่าวุ่นวาย ครั้งหนึ่งพระยาวิชเยนทร์เข้าไปเฝ้า พระองค์จึงส่งพระแสงให้ถือแล้ว ก็ยุดมือพระยาวิชเยนทร์นั้นเสด็จเดินไปมาเป็นหลายกลับ พระยาวิชเยนทร์นั้นก็มิอาจที่จะทำร้ายได้ พระองค์มิได้ทรงพระวิตกว่าพระยาวิชเยนทร์นี้คิดร้าย ครั้นอยู่มาครั้งหนึ่ง พระยาวิชเยนทร์จึงคิดขุดอุโมงค์ คิดขุดดินที่ในตึกตัวอยู่นั้น ขุดรุกเข้าไปจะให้ถึงในพระราชวัง อันความทั้งนี้มิได้ลับ จึงรู้ไปถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ เจ้าพระยาราชวังสรรค์เสนีกับพระยาเสียนขัน (ยุเซนจ่าน) ทั้งสองคน จึงพากันเข้าไปทูลความที่วิชเยนทร์คิดอ่านทำการทั้งปวง พระนารายณ์จึงมีรับสั่งให้พระยาเสียนขันไปเรียกตัวมาจะไต่ถาม อันพระยาเสียนขันก็ไปตามมีรับสั่ง พระยาเสียนขันนั้นเป็นทหารแขก เป็นคนดีมีความรู้แลกล้าหาญยิ่งนัก พระยาเสียนขันแต่งตัวแล้วเอากระบี่เหน็บเข้ากับบั้นเอวแล้ว จึงเข้าไปในตึกที่วิชเยนทร์อยู่นั้น พระยาเสียนขันจึงยุดมือพระยาวิชเยนทร์เข้าแล้ว ก็นั่งลงบนเก้าอี้ทั้งสองคนด้วยกัน พระยาเสียนขันจึงบอกความทั้งปวงกับวิชเยนทร์ว่า บัดนี้มีพระโองการให้หาอันพระยาวิชเยนทร์นั้นก็มิได้มาตามรับสั่ง พระยาเสียนขันจึงถอดเอากระบี่ออกแล้ว จึงตัดศีรษะวิชเยนทร์เสีย อันพระยาวิชเยนทร์นั้นก็ถึงแก่ความตาย ครั้นพระยาวิชเยนทร์ตายแล้ว พระยาเสียนขันจึงเข้ามากราบทูลตามเรื่องราวที่มีมาทั้งสิ้น พระนารายณ์ครั้นทราบดังนั้น ก็มิได้มีพจนารถประการใด อันเจ้าพระยาราชวังสรรค์กับพระยาเสียนขัน

หหารแขกสองคนนั้น พระองค์ก็รักใคร่แล้วสบเสียไว้ใจยิ่งนัก ๆ

๏ ครั้นอยู่มาพระนารายณ์จึงทรงพระปรารภว่า แต่ได้เสวยราชสมบัติมานี้ก็นานหนักหนาแล้ว อันการเล่นสงครามกษัตริย์นี้ยังมิได้สำแดงเดชชาญชัย แล้กรู้ความมานี้เบื่นช้านาน ว่าโบรีชางสารนี้เบื่นคนหาญ ได้ผ่านเชียงใหม่พาราได้ของวิเศษอย่างหนึ่ง คือพระพุทธสิหิงค์องค์หนึ่ง แต่เมื่อพระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน พระยานาคนั้นสำแดงฤทธิ์ให้พระมหาเถรอุปคุตดู จึงเอานาคเนาวโลหะนั้นมาหล่อทำเบื่นพระพุทธรูปไว้ ยังมีอยู่ในชมพูทวีปไม่มีเสมอ อันแก่นจันทน์แดงที่ทำเสาเชิงตะกอน เมื่อครั้งถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้านั้น พระยาเพชรเจ้าจึงเอามาทำเบื่นพระพุทธรูปไว้ก็ยังมีอยู่ อันพระพุทธสิหิงค์นั้นเบื่นพระสมาธิเพชร อันพระแก่นจันทน์แดงนั้นเบื่นพระนาคปรกสองตัว อยู่ในเมืองเชียงใหม่ทั้งสององค์ กูจะใคร่ไปชนช้างชิงชัยลองฤทธิ์ดู ครั้นทรงพระดำริดังนั้น แล้วจึงตรัสสั่งเสนาให้กะเกณฑ์ผู้คนและทหารโยธาทัพ ทั้งช้างม้ารถรบสารอาชา ทั้งเรือแพนาวาให้ครบครัน เสนาอันชื่อเจ้าพระยาจักรีจึงรับพระโองการแล้ว จึงให้เรียกแต่บรรดาเจ้าหมู่เจ้ากรมมาทุกหมวดตามรับสั่งแล้ว จึงกะเกณฑ์ทัพยกทัพเรือทั้งปวง แล้วให้จัดกันเบื่นกระบวนมหาพยุหบาตราทัพใหญ่ จึงตั้งเจ้าพระยาโกษาธิบดีให้เบื่นใหญ่ ให้คุมโยธาเบื่นแม่ทัพไปเบื่นทัพหน้า อันทัพหนุนนั้นเกณฑ์เจ้าพระยาราชวังสรรค์เสนีเบื่นแม่ทัพ อันทัพปีกซ้ายนั้น เกณฑ์

พระยาสีหราชเดโชเป็นแม่ทัพ อันทัพปีกขวานั้น พระอาเสียนชันเป็นแม่ทัพ อันเจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นแม่ทัพใหญ่นั้น เป็นคนดีมีความรู้เป็นคนรู้ครบในการทหารนั้นดีนัก ทั้งตำราพิชัยสงคราม ทั้งยามยาตราก็มีภาษี แต่แต่งตัวนุ่งผ้าชั้นม้าแล้ว อันว่าไพรีทั้งปวงก็หนีไปด้วยเกรงนาม อันเจ้าพระยาราชวังสรรค์เสนีนั้น ดีข้างฟันมีภาษี รู้ว่าวันนั้นให้ผู้นั้นออกไปชิงชัยจะมีชัยก็รู้ จะเสมอก็รู้ อันพระยาสีหราชเดโชนั้นดีข้างอ่องหนและอึดใจ ได้ทั้งอยู่คงกระพันชาตรี อันในแผ่นดินพระนารายณ์นี้ สามนายนี้เป็นยอดชายในสนาม เป็นทหารเอกอยู่ในสงคราม ลือชื่อทุกเขตขัณฑ์ธานี อันว่านายทัพนายกอง ทั้งยกกระบัตรและเกียกกายบีกซ้ายบีกขวา ทั้งทัพหนุนทัพรองทั้งปวงนั้น ล้วนจัดกะเกณฑ์ตั้งให้สมควรกัน ตามที่ตามทางกระบวนมหาพิชัยสงคราม เป็นกระบวนมหาพยุหบาตราอย่างใหญ่ เร่งให้ผู้รั้งกรมการทุกหัวเมืองกะเกณฑ์กันแล้ว ให้มาเข้าตำทัพใหญ่ตามกระบวนทัพบกและทัพเรือเป็นคนสองแสนกับหกหมื่น ในเกณฑ์ทหารใหญ่ตามบาญชี อันเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเกณฑ์ให้เฝ้าเมือง ในมหาพยุหบาตราเรืออย่างใหญ่นั้น พระนารายณ์ทรงคือเรือพระที่นั่งครุฑพาห อันเรือกึ่งนำนั้นคือไกรแก้วจักรรัตนซ้าย แล้วมาถึงนาวาสรีพิมานชัยขวา อันที่นั่งกึ่งแร่งเคียงข้างนั้น คือศรีสมรรถวิไชยอยู่ซ้าย ไกรสรบวรฤทธิ์อยู่ขวา อันเรือที่นั่งกึ่งเกณฑ์รองนั้น มีรัตนบัลลังก์นั้นคือ เกณฑ์เรือที่นั่งกึ่งตั้งหน้าหก

ลำ คือกึ่งทิพยาสราชวา สองฉัตรินาวานั้นซ้าย แล้วถัดมาจึ่งถึงพิมาน ไชยรัตนาสน์ขวา พิมานไชยราชวัตรนั้นซ้าย แล้วถัดมาจึ่งถึงสุรสีหพิมาน นั้นขวา สุรกาญจน์พิมลนั้นซ้าย แล้วจึ่งถึงกึ่งบัลลังก์รัตนานั้นขวา ราชาทิพอาสน์นั้นซ้าย แล้วถัดมาจึ่งถึงเหล่าเรือที่นั่งเอกไชยศรี ขันนั้น ก็เป็นหน้าหลังกัน ศรีไชยสวัสดีซ้าย ไชยรัตนพิมานนั้นขวา แล้วมาถึง ไชยเหินหาว ไชยหลาวทอง สองลำนั้นเป็นซ้ายขวากัน แล้วจึ่งถึงเรือ ที่นั่งประดูเรียรูปสัตว์เป็นคู่ ๆ ซ้ายขวาหน้าหลังกันไป แล้วจึ่งมาถึง นาคเหรา นาควาสุกรี สองลำเป็นซ้ายขวากัน แล้วจึ่งถึงกิ่งหนาท สิงหนาวา ซ้ายขวาสองลำนั้นเป็นคู่กัน แล้วถัดมาจึ่งถึงมังกรมหรรณพ มังกรจบภพโดร เป็นซ้ายขวากันไปตามที่ แล้วจึ่งถึงนรสิงห์วิสุทธ์ สายสินธุ์ นรสิงห์วิลอากาศ สองลำนั้นเป็นซ้ายขวากัน แล้วถัดมาจึ่งถึง โตมหรณพ โตจบสายสินธุ์ เป็นซ้ายขวากันไปตามกระบวนแห่แล้วจึ่งถึง สุวรรณหงส์ดั้งชั้นหน้านั้นขวา กาญจนวัดนานั้นซ้าย แล้วถัดมาจึ่งถึง เรือดลุบปุบพัง สีลำเป็นซ้ายขวากันไป ชื่อเรือนพเสวกลำหนึ่ง สังกา ลำหนึ่ง อันเรือสองลำนั้นเป็นซ้ายขวากัน แล้วถัดมาจึ่งถึงสุวรรณลำหนึ่ง สารพิมานลำหนึ่ง เป็นซ้ายขวากันไป เกณฑ์เหล่ากรมลูกสังไต้พาย แล้วแห่แหนไปตามที่ แล้วจึ่งถึงเรืออาสาวิเศษลำพังนั้น เป็นดั้งนอกสีลำ นั้นน้ำไป อันเรือที่นั่งกรุชพาหนั้นที่นั่งทรง ยังเรือเอกไชยสีลำ ถัดลง มานั้นก็ยังมีอยู่ลำหนึ่งนั้นเชิญพระไชยไปหน้า ลำหนึ่งนั้นเกณฑ์ทรง

ข้างวังหน้า มีจตุรมุขหลักเกยสาม ยังสองลำนั้นมีหลังคาเป็นสองตอน สำหรับเกณฑ์ตำแหน่งลูกหลวงทรงตามเสด็จ เป็นคู่เคียงกันซ้ายขวาตามที่ตำแหน่ง แต่บรรดาเรือนอกนี้จะได้มีนายนั่งขี่ไปกลางเรือนั้นหามิได้ เป็นเรือรองพระที่นั่งทรงของพระองค์ จึงใส่บันหลักมีทหารประจำลำมาคือปราบเมืองลุ ปรุบาดาล เป็นซ้ายขวากัน แล้วชื่อตระกองเมืองมารตระการอาสา สองคนเป็นซ้ายขวากัน แล้วยังอยู่ชื่อยอดมือไฟ ไกรมือเพชร สองคนนี้เป็นซ้ายขวากัน แล้วยังอยู่ชื่อเดชาณรงค์ ทรงเดชฤทธิ เป็นซ้ายขวากันสองคน แล้วชื่อสิทธิโยธารักษ์ ศักดิโยธาหาญ แล้วถึงโยธาสุรศักดิ์ โยธาสุรสีห์ แล้วจึงถึงโยธารณวุฒ โยธารณรงค์ อันทหารเอกเหล่านี้ ได้ถือดาบทองของพระนารายณ์ แล้วยังทหารอันมีชื่ออีกเหล่าหนึ่ง เรียกว่าโยธาหาญ เป็นคนดีไม่มีภัยในที่ราชอาชญา แล้วยังมีเรือประตูรูปสัตว์ เกณฑ์ทหารคนดีขี่ไปหน้าเรือ แล้วตะพายดาบนั่งหน้าเรือมาตามที่ คือทหารเอกอาสาชื่อไกรสรสีห์ กรีฑายุทธ สุทธเดชา สาธิการชัย ยังอยู่กำจายศรศรี อัคนีศร แล้วอำนาจจำเริญเจริญสวัสดิ ศักดิฤทธิ สิทธิเดช สาตราผลง แสงอัคนี อันทหารเหล่านี้ ได้ขี่ไปหน้าแคร่ แล้วถือธนูดาบสะพายแล่ง เรียกว่าหมู่องค์รักษ์จักรนารายณ์ อันสิบสองหมู่นั้นบรรดาตัวนายนั้นประทานพระแสงขององค์พระนารายณ์เกณฑ์ถือภัย อันมหาธงชัยกระบี่ธุช แล้วธงชัยครุธ อันนั้นเกณฑ์คนมีชื่อได้ถือคือ พิเศษอาวุธ พิสุทธโยธา สองคนนี้ถือ

รง แล้วจึ่งลงเรือสุวรรณหงส์มาหน้า อันทหารที่ชื่อพิเศษโยธานั้นได้ถือธงมหาชัยสำหรับตีเป็นสำคัญนั้น ได้ลงเรือที่นั่งกึ่งลำหน้า อันเรือสีหพิมานชัยนั้นมีคนขึ้นนั่งไปซ้ายขวา ชื่อพลรงค์ พลรุด สองคนนั้นนั่งประจำมาในเรือกึ่ง อันพระแสงปืนใหญ่อันมีชื่อมหาฤกษ์ มหาชัย สองกระบอกนั้นใส่ในเรือกึ่งลำแข่ง เป็นคู่เคียงกันมาซ้ายขวา อันคนที่เกณฑ์ยิงนั้นเรียกชื่อว่า อภัยศรเพลิง ดำเกิงรณภพ อันสองคนนั้นทหารใหญ่ แล้วจึ่งถึงเรือแห่หน้าแห่หลัง และบรรดาเจ้ากรมปลัดกรมทั้งสิ้นนั้น ก็ไปตามชั้นหลั่นกันมาทั้งสิ้น อันเรือราชสีห์ใหญ่นั้น คือพระยาจักรีได้ขี่ไป อันพระยากลาโหมนั้นได้ขี่เรือคชสีห์ใหญ่ อันจตุรงคมค์ทั้งสี่นั้นได้ขี่เรือไชยจำนำใส่กูบกันแย่งมีแมงดา ยังหมู่เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงนั้น ก็ขี่เรือไชยไปซ้ายขวากัน บ้างก็มีแต่กูบกันแย่งไม่มีแมงดา บ้างก็มีแต่ลาวราย เป็นชั้นหลั่นกันตามที่ตำแหน่งกันไป ยังเหล่ากรมราชมนตรีกรมเสรษฐีนั้น ก็มีชั้นหลั่นกันมาตามที่ ขี่เรือแซแล้วแห่เป็นคู่คู่กันไป แล้วฉัตรนั้นมาจึ่งถึงจุนโรงจุนศาล เหล่าขี่เรือพิมาดตามราชนุกรมซ้ายขวา อันพระมหาอำมาตย์นั้นขี่เรือราชสีห์น้อย อันพระสุรเสนานั้นขี่เรือคชสีห์น้อย อันเรือสองลำนั้นสำหรับสารวัดเกณฑ์ได้ตรวจตรา บรรดาเรือทั้งปวงให้ยกแลดอย ยังราชนิกูลสี่คนนั้นคือสีหเทพดา วรจุน เทพนรินทร์ อินทรอภัย สี่คนนั้นมีธนูซ้ายขวาขี่เรือม้าและเรือเสือผาเป็นซ้ายขวาคู่กัน ได้ตระเวนคอยดูแลตรวจตรา

ว่ากล่าวเรือทั้งปวง แล้วถัดมาจึงถึงเรือราชสิทธิ์ราชมัล อันสองคนนั้นได้มีเครื่องจำจองและเครื่องผ่าทุกประการทั้งซ้ายขวา เป็นเกณฑ์ได้ราชอาญาสิทธิ์ผ่าคนผิดตัดหน้าฉาน แล้วถัดมาจึงถึงเรือกรมสนมกลางเป็นจางวางซ้ายขวาเต็มที่ ถือธงสามชายเหล่านั้นมีหอก อันกลางเรือนั้นมีไหใส่ชัยบาน ขวาชื่อภูเบนทร์สิงหนาท ซ้ายชื่อเรนทราชาติสังหาร ถัดมาจึงมีเรืออาสาจามสี่ลำ หมายใหญ่สี่คน อันมีชื่อสุวเสนี สีหราชา ลักษณมานา เทวาสุรโกร อันอาสาจามเหล่านั้นมีผ่ายวิหลันกันหน้าหลังทั้งสี่ลำ แล้วถัดมาจึงถึงนายเพชฌฆาตสองคน ชื่อธำมะรง ธำมะฤทธิ ได้ขี่เรือเสือมีโลงใส่มาในท้องเรือ จึงถือดาบแดงและยืนจ่ามาหน้าเรือแล้ว จึงมีธงแดงเป็นรูปหนุมานแผลงฤทธิสามชายปักมากลางเรือ อันคนนั้นเรือกรมนครบาล ยังเหล่ากณฑ์เรือหมายน้อยก็เป็นอันมาก เป็นเรือแปดร้อยปลาย อันไพร่กณฑ์ในกระบวนพยุหบาตราตามบาญชีจ่ายนั้นได้คนสี่หมื่นกับแปดพัน ๒

๏ จะกล่าวถึงเรือพระที่นั่งครุฑลำทรงนั้น มีพระมณฑปกลางลำ มีภิรุมมาหน้าเรือสามคัน ท้ายเรือสองคัน ปักเรียงกันมาตามที่ ถัดภิรุมมานั้นมีพระแสงหอกใหญ่คัน แล้วจึงถึงบังแทรกสองคู่ แล้วจึงมาถึงอภิรุมเก้าชั้นสองคู่ แล้วถัดมาถึงจามรสอ่งคู่ ก็พอถึงพระที่นั่งใหญ่ อันริมพระที่นั่งใหญ่นั้นมีอภิรุมซ้ายขวาคันไปตามที่ อันข้างริมพระที่นั่งนั้นใส่พระแสง คือพระแสงหอกชัด พระแสงธนูทรง เป็น

พระแสงแอบข้างริมพระองค์ อันหน้าพระที่นั่งนั้นมีมยุรฉัตรซ้ายขวา แล้วถัดออกมาจึงมีอภิรุมและจามรบังแทรก บัดหน้าพระที่นั่งสิ่งละคู่ ถัดมาจึงมีมหาดเล็กถือพระแสงง้าวทรงของพระองค์ แล้วถัดมามีมหาดเล็กถือพระแสงดาบเชน แล้วจึงราชสุริยวงศ์ถือพระแสงดาบทรงของพระองค์ นั่งประนมมือคุกเข่าเฝ้าอยู่บนเตียงลา จึงมีมหาดเล็กนั่งเฝ้าอยู่สี่คนนั้น เรียกว่ารายดินดอง คือศักดิ สิทธิ ฤทธิ เดช เกณฑ์นายเวรสี่คนนั้น นั่งตามที่ซ้ายขวากันข้างละสองคน แล้วจึงถึงจำนั่งรองลงมาข้างละสี่คน ซ้ายขวาข้างละสองคน คือจำนรส จำรง จำยง จำยวด อันสี่คนนั้นนั่งขัดคาบประนมมือมาหน้าที่นั่งโยง เหล่ามหาดเล็กหุ้มแพรนั้น นั่งปลายเชือก เกณฑ์เลือกนั้น คือพระแสงนั่งหน้าตามหว่างคนพายนั่งรายกันออกตามที่ จักว่าชื่อไว้ คือโชยชรรค์ เล่ห์อาวุธ พลพัน พลพ่ายเบื้องสี่คน เกณฑ์ถือพระแสง ยังเกณฑ์ถือฟูกสำหรับดีเป็นสำคัญนั้นนั่งไปหน้าเรือสอง ท้ายเรือสอง เป็นสี่คน สำหรับเป็นสัญญาพายถวายลำสำคัญเสียงฟูกเป็นสัญญา เมื่อจะพายกรายก็ดี พายนกบินก็ดี จะเห่โห่ก็ดี มิว่าพายกรายพายไหว เมื่อได้ฤกษ์จะออกจากที่คนดีฟูกก็เยื้องทำท่าออกนั้นที่เป็นเพลงมา อันคนดีฟูกนั้น วิธีนาเวศ วิเศษนาวา เป็นซ้ายขวากันสองคน แล้วจึงมีจำนั้นสองคนเป็นซ้ายขวากัน ชื่อจำรองเนตร จำเจตนาวา อันสองคนนั้นอยู่หน้าเรือคนหนึ่ง อยู่ท้ายเรือคนหนึ่ง สำหรับให้สัญญาโห่ร้อง แล้วยังมีชื่อราชสนิท ราชเสน่ห์ อัน

ดำรวจใหญ่ซ้ายขวาสองคนนั้น ผลัดกันนั่งบนบัลลังก์ผินหลังให้คฑุต และนั่งประนมมือถือธงเจ็ดชายอยู่หัวเรือแลว่ารำกรายอยู่ อันธงที่เป็นสำคัญสัญญานั้น จะเลี้ยวซ้ายขวาก็โบกไป อันบรรดาเรือพระที่นั่งทรงทั้งสิ้นนั้นปิดทองทึบ แต่บรรดาเรือพระที่นั่งรองนั้นพายปิดทองเป็นเชิงชาย บรรดาเรือจำนำในกระบวนทั้งปวงนั้นพายหาแดง อันอำมาตย์ราชเสนาทั้งสิ้น นอกจากไพร่นั้นนุ่งสองบั๊กแล้วใส่สนับเพลาชั้นในแล้วใส่เสื้อครุยใส่ลำพอกพันชมพู บ้างก็มีเกือวลาย บ้างก็มีเกือวดอกไม้ไหว ตามที่ตามลำแหน่งน้อยใหญ่เป็นซ้ายขวากัน อันที่นอกจากอำมาตย์และเสนา และเกณฑ์เหล่าทหารของพระองค์นั้น ตั้งแต่นายทัพนายกอง และนายกองสารวัตรใหญ่ทั้งปวงนั้น ใส่หมวกใส่เสื้อเครื่องเกราะ อันที่ใส่ชั้นในนั้นมีฉลา อันเหล่าพลโยธาทั้งปวงนั้นใส่เสื้อแดงครอบหัวใส่หมวกแดงทุกคน ทั้งทัพหน้าทัพหลังทัพหนุนทัพรองทั้งทัพปีกซ้ายปีกขวา ทั้งอาหมาดกองร้อยกองระเวน และกองตุ่มกองแล่นทั้งปวงนั้น มีดาบสะพายแล่งทุกตัวคน ดาษดาไปล้วนเรือดูงามไสวไปทั้งสิ้น ครั้นแล้วก็มาประทับที่หน้าฉนวนน้ำแล้ว จอดเป็นชั้นหลั่นกันไปตามกระบวนตามที่ครบครัน ๚

๏ ครั้นพร้อมแล้วอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ จึงเข้าไปกราบทูลฉลองกับองค์พระนารายณ์ จึงองค์สมเด็จพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้านั้นสระสรงแต่งองค์ทรงเครื่องมหาพิชัยสงคราม จึงทรงพระสนับเพลา

ทองเชิงงอนสองชั้น แล้วจึงทรงพระภูษาพื้นแดงบั้กทองจีบโจงแล้ว จึงใส่ฉลองพระองค์อย่างใหญ่สังเวียนบั้กแล้ว จึงทรงชายไหวชายแครงคาบทิศและคาบหน้า ทั้งสังวาลประดับ จึงทรงพระธำมรงค์เพชรเก้ายอดแล้ว ทรงพระมหามงกุฎประดับเพชรแล้ว จึงเหน็บพระแสงกั้นหยั้นที่บั้นพระองค์ แล้วทรงถือพระแสงศัสตราใจเพชร จึงเสด็จมาทรงเรือพระที่นั่งครุฑพาห ครั้นโดมหาพิชัยฤกษ์แล้ว ช้างขุนโหรก็ลั่นฆ้องชัยประดาดีดังโครมครั้น ยิงปืนมหาฤกษ์มหาชัยสองนัดแล้ว พลไกรก็โห่ร้องก้องกึกไปทั้งแม่น้ำ เสียงฆ้องกลองดึกก้องครึกครั้นครันสนั่นไปทั้งเสียงเส้นนั้นก็ดังสนั่นหนักหนา ทั้งเรือตลุบปุบพังก็ประดังดากัน อันน้ำในแม่น้ำนั้นก็เบ็นฟองพรายกระจายไป ครั้นพายไปได้เต็มพักแล้วก็โห่เห่เอาชัย แล้วก็พายนกบินและพายกราย แม่น้ำนั้นก็เบ็นระลอกกระฉอกฉานไปทั้งสิ้น เบ็นควันไปทั้งคงคา ล้วนเรือแน่นประดากันไปทั้งแม่น้ำ เสด็จมาทางฝ่ายเหนือทั้งผู้คนทัพหับกทัพเรือเบ็นหนักหนา ทั้งสองฟากน้ำ ล้วนทัพแขกก็ยกมาเบ็นมากหลาย ยกมาตามลำน้ำกำแพงเพชรแล้ว จึงเสด็จมาเมืองตากตามลำน้ำใหญ่แล้ว ขึ้นไปตามแถวเมืองนครเดินแล้ว ขึ้นไปตามแม่น้ำเมืองเชียงใหม่ พระองค์จึงสั่งให้อาดราค่อหลวงตั้งอยู่ที่บ้านช้างแล้ว จึงทำพิธีประหารศัสกร ตัดไม้ข่มนามตามประสงค์ ครั้นการพิธีแล้ว พระองค์จึงสั่งกับจตุรงคเสนาทั้งปวง ให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี กับพระยาราชวังสรรค์เสนี ทั้งพระยาเดโช

ทหารใหญ่ ให้เร่งยกทัพเข้าไปตั้งประชิดแล้ว ให้เข้ารบเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงแต่งทหารลาว อันเข้มแข็งให้กระทบ ออกมาต้านทานสู้รบ อันทัพหน้าต่อทัพหน้าก็เข้าต่อสู้รบกัน ทัพปีกซ้ายต่อปีกซ้ายก็เข้าตีกัน อันทัพปีกขวาต่อปีกขวาก็เข้าประจัญต่อสู้รบกัน อันเหล่าทัพหน้านั้นก็เข้าไล่แทงกันด้วยหวนและหอกซัด ฝ่ายทัพช้างต่อช้างก็เข้ารบกัน แล้วก็ประจัญยิงกันด้วยปืนหลังช้างอยู่วุ่นวาย เหล่าหลปืนต่อปืนก็ยิงกันเป็นควันมืดไปทั้งบ่า พลหอกต่อหอกก็เข้าไล่แทงกัน พลดาบต่อดาบกระชั้นฟันกัน บ้างก็ล้มตาย พลหวนต่อหวนก็ร่ำเพลงหวนแล้วก็แทงกันด้วยหวน พลง้าวต่อง้าวก็ร่ำเพลงง้าวแล้วง่าฟันกันทั้งสองฝ่าย พลตะบองต่อตะบองก็ไล่ตีกัน พลเขนต่อเขน พลโล่ต่อโล่ก็สู้รบกัน พลธนูต่อธนูก็ยิงกันด้วยธนู พลหน้าไม้ต่อหน้าไม้ก็ยิงกันไปด้วยหน้าไม้ พลกริชต่อกริชก็เข้าไล่แทงกัน ทหารกระบี่ต่อกระบี่ก็เข้าไล่ฆ่าฟันกันตามเพลงกระบี่ บ้างก็ยิงด้วยเกาทัณฑ์ บ้างก็ฟันด้วยดาบ บ้างก็ถือหอกและหวนแล้ว ก็เข้าไล่ประจัญหมแทง เจ็บบ่วยทั้งสองฝ่าย ล้มตายเป็นหนักหนา ทั้งเสียงช้างม้าและเสียงอาวุธทั้งเสียงปืนน้อยและปืนใหญ่ เสียงโห่ร้องทั้งฆ้องชัยและกลองชัย ก็ดังอื้ออึงครั้นเครงสนั่นไปทั้งบ่าใหญ่ อันควันปืนนั้นมืดคลุ้มกลุ้มคลบบดบังไปทั้งเวหา แต่ทัพไทยทัพลาวประฝีมือกันอยู่เป็นหนักหนา จนผ้านุ่งไม่มีอยู่กับตัว บ้างก็ยังอยู่แต่กางเกงลงราฝีมือกันทั้งสองฝ่าย ทั้งไทยก็ชมฝีมือลาวว่าเข้มแข็ง ทั้งลาวก็ชม

ผีมือไทยว่ากล้าหาญ อันพระยาสีหราชเดโชคนรู้ชีม้าขาวยืนอยู่แล้วก็แย้มหัวเห็นรบกันจนสิ้นผีมือไม่หนีตัว จนลงม้าอยู่ทั้งลาวไทย จึงดีกลองศึกแล้วก็โห่ขยายพล จึงให้รี่ถอยเข้ามาอยู่ที่หน้าทัพใหญ่ ฝ่ายข้างลาวก็ดีกลองชัยแล้วก็ยกถอยไปพร้อมกัน อันพระยาเดโชนั้นชีม้าขาวแล้วออกยืนอยู่หว่างทัพลาวทั้งนั้น จึงร้องเรียกพระยาเสนาท้าวทั้งนั้นไปแล้ว จึงว่าหลวันชั้งสองฝ่ายก็ตายเปลืองไปเบื้นอันมาก ถ้าท่านมีทหารคนดีก็ให้ออกมาตีตามธรรมยุทธ์ จะได้ลือชาปรากฏทั้งลาวไทย ครั้นแสนท้าวลาวทั้งนั้นแลเห็น ก็รู้ว่าพระยาเดโชนี้เบื้นทหารใหญ่ อันพระยาเสนาญก็มิอาจจะออกรบได้ ก็นิ่งไปมิได้ตอบคำมา ครั้นพระยาเดโชเห็นลาวไม่ตอบคำ ก็รู้ว่าไม่มีคนดี พระยาเดโชจึงสำแดงฤทธิให้ลาวดู จึงขีม้าแล้วออกร่ายตามอยู่ที่กลางแปลงแล้ว จึงอัดใจมิให้เห็นตัว

(ต่อนี้ฉบับขาด ใช้ความในฉบับคำให้การชาวกรุงเก่าแทน)

๏ พวกลาวเห็นดังนั้นก็สะดุ้งตกใจกลัว พากันแตกหนีไม่เบื้นขบวน พระเจ้าเชียงใหม่ก็ให้รวบรวมผู้คนที่แตกกระจัดกระจายได้แล้วก็ลำทัพกลับเข้าพระนคร ให้ขึดประตูลงเรือนแน่นหนา ขับพลขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินเบื้นสามารถ ให้ตั้วทรายหลอมคะก้วเคี่ยวชันน้ำมันยาง สำหรับเทสาดเมื่อข้าศึกเข้าตีปล้นกำแพง ฝ่ายนายทัพนายกองข้าง

กรุงศรีอยุธยาเห็นลาวแตกกระจัดกระจายไปดังนั้น ก็ยกพลเข้าล้อมเมืองไว้ทั้ง ๔ ด้าน

๏ ตกเวลากลางคืนพวกลาวพากันตีฆ้องชานยาม เสียงฆ้องได้ยินไปถึงพระกรรณพระนารายณ์ ๆ จึงตรัสถามเจ้าพระยาโกษาธิบดีว่าเสียงฆ้องที่ไหน เจ้าพระยาโกษาธิบดีจึงกราบทูลว่า เสียงฆ้องชานยามในเมืองเชียงใหม่ พระนารายณ์จึงตรัสว่า เหตุใดพวกเจ้าจึงตั้งค่ายใกล้ชิดกับเมืองเชียงใหม่ดังนี้เล่า เจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูลว่า ระยะทางตั้งแต่เมืองเชียงใหม่มาถึงค่ายหลวงนี้ห่างกันถึงโยชน์ ๑ พระนารายณ์จึงรับสั่งให้ไปวัดขันสุครดูก็ห่างโยชน์ ๑ จริงดังเจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูล จึงรับสั่งว่า ทางไกลกันถึงโยชน์ ๑ เหตุใดจึงได้ยินเสียงฆ้องยามดังนี้เล่า เจ้าพระยาโกษาธิบดีกราบทูลว่า ซึ่งได้ยินเสียงฆ้องชานยามดังนี้ เป็นนิมิตดีที่พระองค์จะตีได้เมืองเชียงใหม่ และฆ้องนั้นจะมาสู่โพธิสมภารของพระองค์ ได้ทรงฟังก็ทรงยินดีเป็นอันมาก จึงรับสั่งว่าใครจะอาสาไปเอาฆ้องนั้นได้บ้าง ในขณะนั้นพวกที่ทำผิดล่วงพระราชกำหนดกฎหมายต้องโทษจำขังอยู่ ๒๐ คน จึงรับอาสาทำทัณฑ์บนถวายว่าจะไปเอาฆ้องมาถวายให้ได้ ถ้าไม่ได้ให้ประหารชีวิตเสีย พระนารายณ์ก็โปรดให้นักโทษทั้ง ๒๐ คนนั้นพ้นโทษ นักโทษทั้ง ๒๐ คนนั้นก็ตรียมเครื่องศัสตราวุธครบมือแล้ว พากันไปถึงกำแพงเมืองเชียงใหม่ เสกเวทมนตร์สะกดพวกรักษาหน้าที่เชิงเทินแล้ว ลอบเข้า

ไปลักเอาฆ้องใหญ่นั้นได้ นำมาถวายพระนารายณ์ ๆ ก็ให้ปูนบำเหน็จรางวัลแก่นักโทษทั้ง ๒๐ คนเป็นอันมาก แล้วรับสั่งให้ลงรักปิดทองฆ้องนั้นเป็นอันดี "

๏ อยู่มาสองสามวัน พระนารายณ์ไม่เห็นกองทัพเชียงใหม่ยกออกมารบ จึงรับสั่งปรึกษากับข้าราชการทั้งปวงว่า บัดนี้พวกเชียงใหม่ตั้งรักษาเมืองมั่นไว้ มิได้ยกทัพออกมารบให้เห็นแพ้และชนะ และไม่นำเครื่องบรรณาการมาถวายตามธรรมเนียม ท่านทั้งปวงจะคิดประการใด ข้าราชการทั้งปวงจึงกราบทูลว่า ควรจะมีพระราชสาสน์เข้าไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ให้ออกมารบกันตามธรรมเนียม มิฉะนั้นให้ออกมาอ่อนน้อมเสียโดยดี พระนารายณ์ก็ทรงเห็นชอบด้วย จึงให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาสน์มีใจความว่า

๏ พระราชโองการ มานพระบัณฑูร สุรสิงหนาท ราโชวาท อมรฤทธิ มโหหาราดิเรก อเนกบุญญาธิบดินทร์ หริหรินทรธาดา อดุลยคุณาธิบดี ศรีโลกเชษฐ ธิเบศวรดิลกศรีประทุมสุริย์วงศ์ องค์เอกาทศรถ จักรพรรดิราชา ชยันตมหาสมมติวงศ์ พระเจ้ากรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมยราช ประสาสน์สุนทรธรรมแถลง มาถึงพระเจ้าเชียงใหม่ ด้วยเรายกพยุหโยธามาครั้งนี้ มิได้มีจิตอินดีที่จะชิงเอาราชสมบัติบ้านเมือง

แก้ว แหวน เงิน ทอง ผู้คน ช้างม้า ของท่านโดยโลภเจตนา เรามีจิตศรัทธา เลื่อมใสจะใคร่เชิญพระพุทธปฏิมากร พระพุทธสิหิงค์ กับพระพุทธปฏิมากรซึ่งแกะด้วยไม้จันทน์แดง ทั้ง ๒ พระองค์ ขอให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งพระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์นั้นออกไป เมืองเชียงใหม่กับกรุงศรีอยุธยาก็จะได้เป็นทองแผ่นเดียวกัน มิฉะนั้นให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกพลโยธาหาญออกไปทำยุทธนาการตามราชประเพณี โดยวิธียุทธสงคราม ช้างม้าหรือขบวนยุทธ์อย่างไรก็ตามที ครั้นให้จารึกพระราชสาสน์แล้วก็ให้ทูตนำไปถวายพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ จึงให้อาลักษณ์จารึกพระราชสาสน์ตอบ มีใจความว่า มหามหิศรราชภูมิบาล สุรสุรินทร ปรมินทราทิตย รัตติยมหาศาล ผู้ผ่านพิภพเชียงใหม่ ถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ด้วยพระอัยกาเราได้ผ่านพิภพศรีสัตนาคนหุต พระบิดาเราก็ได้ผ่านพิภพจันทบุรี ตัวเรานี้ก็ได้ผ่านพิภพเชียงใหม่ พระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์นี้ใช้ ได้ด้วยบุญบารมีของเรา ๆ ก็มีจิตเลื่อมใสทำสักการบูชายู่เป็นนิตย์ ซึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยายกพยุหโยธามาทำสงคราม ให้ได้ความเดือดร้อนแก่สมณ ชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร เพื่อจะใคร่ได้พระปฏิมากรนั้น เราไม่ยอมให้แล้ว เรายอมถวายชีวิตแก่พระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อจารึกเสร็จแล้วให้ทูตนำไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระนารายณ์ทรงทราบพระราชสาสน์ของพระเจ้าเชียงใหม่ดังนั้น จึงทรงจารึกพระราชสาสน์ด้วยพระองค์เองมีใจความว่า กิจของสมณชีพราหมณ์ก็คือพยายาม

ตั้งหน้ารักษาศีลเจริญภาวนา กิจของพระมหากษัตริย์ก็มีการทำสงคราม เป็นราชประเพณี ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่จะมานั่งงอมืองอเท้าอยู่ฉะนี้ ดูกิริยาเหมือนสตรีมีชาติอันชลาด ถ้าไม่ยอมให้พระปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์แล้ว จงรักษาพระนครไว้ให้มั่นคง เราจะเข้าปล้นหักเอาให้ได้ ทรงจารึกแล้วให้ทูตเชียงใหม่นำไปถวายเจ้านายของตน พระเจ้าเชียงใหม่ก็มิได้ตอบประการใด เป็นแต่ให้รักษาพระนครมั่นไว้ ๗

๏ พระยาสีหราชเดโชจึงทูลรับอาสาว่า จะตีเมืองเชียงใหม่ให้ได้ แล้วพระยาสีหราชเดโชจึงขึ้นม้าถือทวนนำหน้าทหารทั้งปวงเข้าไปใกล้กำแพงเมืองเชียงใหม่ แล้วร้องด้วยเสียงอันดังว่า กูชื่อพระยาสีหราชเดโช เป็นทหารเสือของพระนารายณ์ ใครมีฝีมือดีจงออกมารบกับกู แล้วพระยาสีหราชเดโชก็ขับพลเข้าประชิดกำแพงเมือง พวกพลทหารลาวที่รักษาหน้าที่เชิงเทิน ก็พุ่งสลัดราวุธแหลน หลาว ระดมลงมาดังห่าฝนเทสาดละกัว ทราย ขนน้ำมันอย่างอันตัวเดียวไว้ลงมาเป็นอันมาก พลทหารไทยก็มิได้ย่อท้อถอยหลัง พากันเข้าขุดทำลายกำแพงเมืองเป็นสามารถ พระยาสีหราชเดโชก็ถือดาบขึ้นกำแพงเมืองเข้าไปได้ ไล่ฆ่าฟันพวกรักษาหน้าที่เชิงเทินแตกกระจัดกระจาย พลทหารก็ทำลายกำแพงเข้าเมืองได้ ไล่ฆ่าฟันทหารลาวล้มตายเป็นอันมาก พระโพธิสารเจ้าเมืองเชียงใหม่ถูกอาวุธพิราลัยในที่รบ พวกทหารไทยจับได้นางหิพลีลา มเหสีพระเจ้าเชียงใหม่ กับเจ้าวงศ์โอรสพระเจ้าเชียงใหม่ และพอริสังสาอำมาตย์

และขุนนางข้าราชการทั้งปวงได้เบี้นอันมาก เก็บริบแก้วแหวนเงินทองได้เบี้นอันมาก แล้วนำมาถวายพระนารายณ์ ครั้นพระนารายณ์มีชัยชนะได้เมืองเชียงใหม่แล้ว จึงให้เชิญพระพุทธสิหิงค์กับพระแก่นจันทน์แดงมาประดิษฐานที่พลับพลา ให้มีการมหรสพสมโภชเบี้นอันมาก แล้วตรัสถามพระยาแสนหลวง อำมาตย์ของพระเจ้าเชียงใหม่ว่า เราได้ทราบข่าวว่าพระพุทธสิหิงค์นี้มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้จริงหรือ พระยาแสนหลวงกราบทูลว่า แต่เดิมเมื่อพระพุทธสิหิงค์ยังประดิษฐานอยู่ที่เมืองปาดลีบุตรนั้น เหาะเหินเดินอากาศได้จริง แต่มีคนทุจริตมาลวักเอาแก้วมณีที่ฝังเบี้นพระเนตรไปเสีย แต่นั้นมาพระพุทธสิหิงค์ก็เหาะเหินเดินอากาศไม่ได้ ต่อมาเจ้าเมืองสรรคบุรีเชิญไปจากเมืองปาดลีบุตร ไปประดิษฐานที่เมืองสรรคบุรี ต่อนั้นไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองลำพูน ต่อนั้นไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองจันทบุรี แล้วมาประดิษฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่นี้ฯ

๏ เมื่อพระนารายณ์จะเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ จึงตั้งเจ้าวงศ์ซึ่งเบี้นโอรสพระเจ้าโพธิสาร เบี้นพระเจ้าเชียงใหม่ พระมเหสีและขุนนางข้าราชการทั้งปวงนั้น ก็ให้คงอยู่เมืองเชียงใหม่ตามเดิม แล้วให้เชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ลงประดิษฐาน ณ เรือเอกชัย เสด็จยกทัพกลับยังพระนครศรีอยุธยา เมื่อเรือเอกชัยมาถึงพระฉนวนน้ำแล้ว ทรงประกาศให้ขุนนางข้าราชการและราษฎรทั้งปวงเล่นมหรสพสักการบูชา หนทางที่จะเชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ขึ้นนั้นก็

ให้โปรยทรายบุกราชวัติ ผูกต้นมะพร้าวต้นกล้วยต้นอ้อยเป็นต้น แล้ว เชิญพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ขึ้นประดิษฐานบนพระยานมาศ กั้น พระกลดชลิบทอง ๔ คัน เศวตฉัตร ๔ คัน เชิญไปประดิษฐานไว้ที่ หอพระในพระราชวัง แล้วให้ทำการสมโภชเป็นอันมาก ในขณะนั้น พระพุทธสิหิงค์ก็ทำปาฏิหาริย์ต่างๆ และฝ่ายชัยชิงได้มาแต่เมืองเชียงใหม่ นั้น พระนารายณ์ก็ให้นำไปไว้สำหรับตีฆ้องยามในพระราชวัง พวก เมืองเชียงใหม่ซึ่งลงมากับขบวนทัพหลวงนั้น ทรงพระกรุณาโปรด ให้กลับคืนไปยังเมืองเชียงใหม่ทั้งสิ้น แต่นั้นมาเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็นำ เครื่องบรรณาการมาถวายเป็นนิตย์มิได้ขาด ๒

๏ และพระนารายณ์นั้น ได้ทรงศึกษาวิทยาคมในสำนักพระ อาจารย์พราหมณ์นี้มีอายุมาก เป็นผู้เฒ่า ใบหูทั้ง ๒ ข้างยานถึงบ่า เป็น ผู้ชำนาญในทางเวทมนตร์ มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้ เพราะ ฉะนั้น พระนารายณ์จึงมีบุญญาภินิหารและอิทธิฤทธิ์มาก วันหนึ่งเสด็จ ทรงเรือพระที่นั่งเอกชัยในเวลาน้ำขึ้น รับสั่งว่าให้น้ำลด แล้วทรง พระแสงพุ่งลง น้ำก็ลดลงตามพระราชประสงค์ ครั้นน้ำลดลงแล้ว จึง รับสั่งให้น้ำขึ้น แล้วทรงพระแสงพุ่งลงอีก น้ำก็ขึ้นตามพระราชประสงค์ พระนารายณ์มีพระประสงค์อย่างไรก็เป็นไปตามทั้งสิ้น พระเกียรติยศ ของพระนารายณ์นั้นแผ่ไปทั่วทุกทิศ มีชาวต่างประเทศเมืองแขกอรวง เมืองโครส่าน ฝรั่งเมืองฝรั่งเศส นำเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินทองมา

ถวายขอเป็นพระราชไมตรี เมื่อพระนารายณ์เสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๔๐ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต พระนารายณ์สมภพวันอังคาร ฯ

๏ เมื่อพระนารายณ์เสด็จสวรรคตแล้ว ข้าราชการทั้งปวงเห็นว่า พระนารายณ์ไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบพระวงศ์ ปรึกษากันว่าควรจะยกราชสมบัติถวายแก่ใคร หวกหีรุประวัติเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์จึงพูดขึ้นว่า พระราชโอรสของพระนารายณ์มีอยู่ คือเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ บุตรนางกุสาวดีที่พระราชทานไปแก่เจ้าพระยาสุรสีห์ ด้วยพระนารายณ์ได้ตั้งสัตย์ไว้ว่า จะไม่เลี้ยงโอรสที่เกิดแต่นางนักสนม ครั้นนางกุสาวดีมีครรภ์ขึ้น จึงแกล้งยักย้ายถ่ายเทไปเสีย เพราะฉะนั้น ควรจะยกสมบัติให้แก่เจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ เมื่อปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันดังนี้แล้ว จึงเชิญเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ให้ขึ้นครองราชสมบัติ แต่เจ้าพระยาศรีสรศักดิ์ไม่รับ ว่าบิดาของเรายังมีอยู่ ท่านทั้งปวงจงเชิญบิดาของเราขึ้นครองราชสมบัติเถิด ฝูนนางข้าราชการทั้งปวงก็เชิญเจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าพระยาสุรสีห์มีพระนามเป็น ๒ อย่าง ๆหนึ่ง ว่าสมเด็จพระชาติาธิบดี พระนามหนึ่งว่า พระราเมศวร ๆทรงตั้งนางอุบลเทวีเป็นมเหสีฝ่ายขวา ทรงตั้งพระสุดาเทวีราชธิดาพระนารายณ์เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย พระสุดาเทวีมีพระราชโอรสองค์ ๑ พระนามว่าพระขวัญ ในเวลาที่พระขวัญประสูติจากครรภ์พระมารดานั้น มีเหตุเป็น

นิมิตต่าง ๆ เป็นต้นว่าแผ่นดินไหว ประชาชนพากันเลื่องลือว่าผู้มีบุญมาเกิด ฯ

๏ และพระราเมศวรนั้นไม่ใคร่พอพระทัยในทางยศศักดิ์ แม้จะเสด็จประพาสที่ใด ๆ ก็ไม่มีขบวนแห่แหน ให้แต่องครักษ์ตามเสด็จเล็กน้อยเท่านั้น พอพระทัยแต่ที่จะบำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขอย่างเดียว จึงทรงตั้งเจ้าพระยาศรีสรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราช ดูแลกิจการบ้านเมืองต่างพระองค์ ในเวลานั้นพระมหาอุปราชถืออาชญาสิทธิ์สำเร็จราชการบ้านเมืองต่างพระองค์พระราเมศวรทั้งสิ้น พระราเมศวรให้สร้างวัดขึ้น ๔ วัด คือ วัดบุรพาริมวัด ๑ วัดรัตนาปราสาทวัด ๑ วัดบรมราสัตย์วัด ๑ วัดชังคะยีวัด ๑ แล้วให้ปฏิสังขรณ์วัดสุมังคลารามวัด ๑ เมื่อพระราเมศวรเสวยราชย์ พระชนม์ได้ ๔๔ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๑๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๖๔ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต พระราเมศวรสมภพวันศุกร์ ฯ

๏ ข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญพระมหาอุปราชขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ ณ ๗๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๖๓ ในวันเมื่อทำการราชาภิเษกนั้น เกิดมหัศจรรย์มีแสงสว่างทั่วไปทั้งพระราชวัง ข้าราชการทั้งปวงถือเอานิมิตนั้นเป็นเหตุ ถวายพระนามว่า พระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ภายหลังปรากฏพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า นรามรินทร์ พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีมีพระมเหสีทรงพระนามว่า พระพันปีหลวง ฯ

๏ ครั้นต่อมา พระชัยราชโอรสพระราเมศวรมีพระชนม์ได้

๑๔ ปี คิดร้ายต่อพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ตั้งข่องสุมผู้คนไว้เป็นอันมาก กิตติศัพท์หราบไปถึงพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ จึงรับสั่งให้เชิญพระขวัญเข้ามาเฝ้าในพระราชวัง แล้วรับสั่งถามว่า เจ้าตั้งข่องสุมผู้คนจะคิดร้ายต่อเราจริงหรือ พระขวัญรับว่าการที่ตั้งข่องสุมผู้คนนั้นจริง แต่ไม่ได้ประสงค์จะทำร้ายต่อพระองค ประสงค์จะป้องกันบ้านเมือง พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีทรงพระราชดำริเห็นอาการพิรุธ จึงทรงปรึกษากับข้าราชการทั้งปวง ๆ จึงยกบทพระอัยการขึ้นพิพากษาว่า ผู้ที่ตั้งข่องสุมผู้คนจะประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ชอบให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีก็รับสั่งให้เอาตัวพระขวัญไปสำเร็จโทษเสียตามประเพณี "

๏ พระเจ้าสุริเยนทราธิบดี มีพระราชโอรสด้วยพระมเหสีใหญ่ ๓ องค์ องค์ที่ ๑ พระนามสุรินทกุมาร องค์ที่ ๒ พระนามวรราชกุมาร องค์ที่ ๓ พระนามว่า อนุชากุมาร ๆ นี้กลัวหาญดุร้ายมาก วันหนึ่งรับสั่งให้พวกมหาดเล็กเด็กๆ ด้วยกันว่ายข้ามแม่น้ำ พวกมหาดเล็กเกรงอาญาก็พากันว่ายไป ที่มีกำลังน้อยจมน้ำตายบ้างก็มี กิตติศัพท์หราบถึงพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี ๆ ทรงพระพิโรธ รับสั่งให้เอาอนุชากุมารไปสำเร็จโทษเสียดังเด็กที่จมน้ำตายนั้น "

๏ และพระเจ้าสุริเยนทราธิบดี มีราชบุตรอันเกิดด้วยพระสนมอีก ๓ องค์ นามว่า เจ้ากุมารอินทร์องค์ ๑ เจ้าก็องค์ ๑ เจ้าติ้งองค์ ๑ "

๏ ครั้นต่อมา พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีให้สร้างมณฑปพระพุทธบาท มียอดสูง ๒๔ ศอก หุ้มทองแดงลงรักปิดทอง แล้วให้สร้างวัดขึ้นที่ตำบลโพธิ์ช้างล้ม ๒ วัด พระราชทานนามว่า พระอารามบรมกษัตริย์วัด ๑ ทุพิยารามวัด ๑ ให้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์องค์ ๑ ลงรักปิดทองให้งดงาม พระราชทานว่า สุขวัญโพธิเพชรเจดีย์ แล้วให้เอาโลหะทั้ง ๕ มาสร้างพระปฏิมากรองค์ ๑ สูง ๑๖ ศอก พระราชทานนามว่า สยัมภูทุดกามาลี ๚

๏ ในปีนั้นเจ้าเมืองกาญจนบุรีจับได้ช้างเผือกพังช้าง ๑ ช้างเผือกพลายช้าง ๑ นำมาถวาย จึงพระราชทานนามช้างเผือกพังว่า อินทไอยรา พระราชทานนามช้างเผือกพลายว่า บรมจักรบุปผาหนัต ๚

๏ พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีมีบุญญาภินิหารและอิทธิฤทธิ์ อำนาญในทางเวทมนตร์ถายสิทธิ์มาก เวลากลางคืนก็ทรงกำบังพระกายเสด็จประพาสพิ่งกิจสุรทุกข์ของราษฎร และทรงตรวจตราโจรผู้ร้ายมิได้ขาด ทรงชุบเลี้ยงคนที่มีเวทมนตร์ให้เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์ รับสั่งใช้ให้กำบังกายออกตรวจโจรผู้ร้ายในราตรี ถ้าทรงทราบว่าใครมีเวทมนตร์ดีแล้ว ให้มหาดเล็กลอบไปทำร้ายในเวลาหลับ ผู้ใดไม่เป็นอันตรายก็ให้หามาเลี้ยงไว้เป็นข้าราชการ ผู้ใดที่โอ่อวดทดลองไม่ได้จริงก็ให้ลงพระราชอาญา พระเจ้าสุริเยนทราธิบดีนี้ ทรงขี่แม่น้ำผู้เสมอยาก นกกาบินร้องมาในเวลากลางคืนก็ยิงถูก เต่าปลามัจฉาชาติในน้ำ

แต่พอแลเห็นเจาก็ยิงถูก และทรงชำนาญในทางโหราศาสตร์ รู้คำนวณดูกษัยอายุชะตาบ้านเมือง ได้ทรงพยากรณ์กาลอนาคตเบื้นพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้ว่า น้ำในแม่น้ำและคลองทั้งปวงจะแดงเบื้นโลหิต เมฆและท้องฟ้าจะแดงเบื้นแสงไฟ แผ่นดินจะไหวโดยมาก ยักษ์และผีบ้าจะเข้าเมือง เสื้อเมืองทรงเมืองจะหลีกเลี่ยง ฤดูหนาวจะเบื้นฤดูร้อน โรคภัยจะเบียดเบียนสัตว์และมนุษย์ทั้งปวง โอชาว่านยาและผลไม้จะถอยรส เทพยดาที่รักษาพระศาสนาจะรักษาแต่คนพาล พวกที่อยู่ในศีลในธรรมจะถอยยศ มิตรจะกลับเบื้นศัตรู เมียจะคิดทรยศต่อผัว คนต่ำตระกูลจะทำคนตระกูลสูงให้เสื่อมถอย ศิษย์จะสู้ครู พวกพาลจะมีอำนาจ พวกปราชญ์จะตกต่ำ น้ำเต้าจะจม กระเบื้องจะลอย ผู้ดีจะเดินตรอก ชั้นครอกจะเดินถนน มนุษย์จะมีอายุสั้นพลันตาย จะเกิดข้าวยากหมากแพง ฝูงมนุษย์ จะอดอยาก ผีและเปรตจะปนอยู่กับคน สมณชีพราหมณ์ จะร้อนใจ จะเกิดโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุม ที่ลุ่มจะกลับดอน ที่ดอนจะกลับลุ่ม พระพุทธศาสนาจะเศร้าหมอง คนที่สนุกเฮฮาจะได้ครองสมบัติ คนต่างชาติต่างภาษาจะเข้ามาเบื้นเจ้านายดังนี้ ฯ

(เข้าความฉบับหลวง)

๏ อันพระสุริเยนทราธิบดีเมื่อครั้งนั้น มีหหารคนดี ๒ คน ชื่อพานสรเพลิงคน ๑ ดำเกิงณรงค์คน ๑ เบื้นเกณฑ์สำหรับได้อยู่ข้างที่พระองค์ มีวิชาการเชี่ยวชาญชำนาญนักหนา ทั้งยุคงกระพันและ

ล่องหนหายอดใจก็ได้ ทั้งรู้วิชาขี่นกหลักแหลม อันแยบคายขี่นกลนี้ดีนักหนา รู้จักที่จึงยิงได้ดังใจหมาย ได้ยินแต่เสียงสำเนียงมากียกขี่นขึ้นยิงแล้วไม่รู้ผิด ถึงจะแอบจะบังอยู่ให้มิดก็ยิงถูกได้ดังใจ ที่ในว่าไว้นั้นจนแต่จระเข้อยู่ที่ในน้ำก็ยิงให้ตายอยู่กับที่ก็ได้ ยิงให้ว่ายวิ่งอยู่บนน้ำก็ได้ ยิงให้จมไปก็ได้ อันในแผ่นดินพระสุริเยนทราธิบดี อัน ๒ คนนี้เป็นยอดทหาร กับเหล่าชาญณรงค์องครักษ์ของพระองค์มีอยู่สองร้อย เป็นทหารสำหรับรักษาข้างพระองค์ ครั้นอยู่มาครั้งหนึ่ง จึงอ้ายธรรมเถียรบัณฑิต มันทำจริตกิริยาอาการมาให้เหมือนพระขวัญ คือตรัสน้อยใจที่พระองค์ลงโทษ ฝ่ายอาณาประชาราษฎรทั้งปวงนั้น เลื่องลือกันว่าพระขวัญนี้มีบุญฤทธิการนักหนา ถึงม่าเสียแล้วก็ไม่ตาย เพราะเหตุฉะนี้อ้ายธรรมเถียรมันจึงทำมาให้แทนที่ มันจึงคิดไปที่แถม แล้วทำเป็นพูดจาหาทีให้เหมือนว่า ตัวนี้เป็นผู้มีบุญ อันคนในแว่นแคว้นแดนประสัทนั้นจงรักภักดีแล้วเข้าอุดหนุนเข้าเกลี้ยกล่อม บ้างก็ยอมลงทุน บ้างก็อุดหนุนตกแต่งให้ทั้งเครื่องอุปโภคต่าง ๆ นานาด้วย สัญญาว่าองค์ตรัสน้อย แต่เกลี้ยกล่อมได้คนสองพัน จึงช่องสุมพลไว้พระนครหลวง จนแต่หลวงเทพราชาที่รักษาวังอยู่ที่พระนครหลวงนั้น ก็เอาเครื่องสูงเกณฑ์แห่มาได้ครบครัน กับขุนศรีคชกรรม์กองช้างที่อยู่บำรุญญานั้น ก็เอาพลายมงคลรัตนาคน์ไปกำนัล ช่างหากันไปด้วยคนร้าย อันอ้ายธรรมเถียรนั้นมันคิดผิด ผลที่มันจักตาย แต่งตัวขึ้นขี่ช้างแล้วแห่แหน

มาด้วยอภิรุมชุมสายเป็นอันมาก เมื่อยกทัพมากลางทาง ที่คนรู้ก็ไปเข้าด้วย ลางคนแต่มือเปล่าก็เข้ามาหา ลางคนก็ได้แต่พร้าวิ่งตามไป แล้วจึงข้ามศาลาเดิมบ้านทานทุน แล้วจึงยกมาตามถนนใหญ่ ครั้นถึงรอจึงหยุดพลไว้ ฝ่ายขุนนางข้างในครั้นรู้ก็เข้าไปทูลกับพระองค์ว่า ราชศัตรูเข้ามาถึงรอแล้ว ยังหยุดพลไว้ที่ตำบลอันนั้น ครั้นพระองค์ทราบเหตุก็เสด็จออกมาโดยพลัน พระองค์จึงเสด็จขึ้นอยู่บนบ่อมมหาชัย จึงตรัสห้ามพลทั้งนั้นว่า ใครอย่าออกรบพุ่ง ไว้นักงานกู ตามทีให้มันเข้ามาครั้นประจุพระแสงปืนฉลัว พระองค์เสด็จขึ้นยืนอยู่ต่อสู้ อันเหล่าราชศัตรูทั้งนั้นก็กรูกันข้ามมาตามตะพานใหญ่ จึงทรงยิงด้วยพระแสงมหาชัย ก็ถูกอกธรรมเดียรเข้า กระเด็นตกลงไปทันที อันผู้คนทั้งนั้นก็กระจัดพลัดพราย บ้างล้มตาย บ้างวิ่งหนี ชาวกรุงจึงไล่ตามตีก็จับตัวได้ บ้างวิ่งหนีชุกชนไป ที่เป็นไพร่ก็ไม่ตาย แต่ตัวนายจึงฆ่าเสียให้ถึงแก่มรณา อันพระสุริเยนทราธิบดีนั้นองอาจมีอำนาจนักหนา ทั้งทรงทศพิธราชธรรม มิได้เที่ยวรบพุ่งบ้านเมืองใด จนถึงพระยาสามนต์อันเป็นใหญ่อยู่ในกรุงศรีสัตนาคนหุต ก็เลื่องลือชาไปว่าพระองค์นี้ตั้งอยู่ในธรรม ทั้งมีฤทธิ์วิทยาและอาคม ทั้งพระเดชเดชาก็กล้าหาญนักหนา จึงแต่งพระราชธิดา มีพระนามเรียกพระศรีสนางกัลยาณีมาถวาย อันพระบุตรีนั้นมีโฉมประโลมโสภางามนักหนา พระชันษานั้นได้สิบห้าปี กับพระราชสาสน์และเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก มาถวายด้วยใจจงรักภักดี ทั้ง

มีสวามิภักดิ์สมัครสมาคม จักเบ็นที่พึ่งโพธิสมภารสืบไปเบื้องหน้า ครั้นมาถึงจึ่งถวายพระราชธิดา ทั้งเครื่องบรรณาการและราชสาสน์ อันพระองค์นั้นก็ทรงยินดีปรีดา จึ่งแต่งรับพระธิดาแล้วตั้งไว้เบ็นที่มเหสีตามที่ตามเมืองน้อยใหญ่ พระองค์ก็ประพฤติตามโดยดีตามสวัสดี อันเบ็นธรรมอันดี แต่บรรดาพระยาแสนท้าวเหล่าลาวเมืองล้านช้าง ซึ่งมาเบ็นการพระราชไมตรีนั้น แต่บรรดาอำมาตย์ราชเสนาที่มาทั้งสิ้น และไพร่พลทั้งนั้น ทั้งเหล่าผู้คนข้าไททั้งหญิงชาย อันเบ็นบริวารของพระบุตรีทั้งสิ้น พระองค์ก็ประทานบำเหน็จรางวัลทั้งเงินทองเสื้อผ้าและสิ่งของทั้งปวงเบ็นอันมาก ประทานให้ครบตัวกันทั้งสิ้น แล้วจึ่งตอบเครื่องบรรณาการโดยราชประเพณี ให้ไปกับพระเจ้าล้านช้างเบ็นอันมาก อันพระราชบุตรีนั้น พระองค์ปลูกตำหนัก และเรือนหลวงให้อยู่ตามฉันตามฐาน จึ่งเรียกว่าเจ้าตำหนักใหม่ อันบรรดาสมัครพรรคพวกผู้คนข้าไทของพระบุตรีทั้งสิ้น พระองค์ให้ตั้งฐานเหย้าเรือน ทั้งวัวควายไร่นาและเรือกสวน อันที่บ้านนั้นเรียกว่าม่วงหวาน ครั้งนั้นพระเกียรติยศปรากฏพึ่งเฟื่องเลื่องลือไปทุกประเทศเขตขัณฑ์ ก็ชื่นชมพระสมภารของพระองค์ยิ่งนัก อันพระสุริเยนทราธิบดีนั้น พระองค์พอพระทัยเล่นกาพย์โคลงฉันท์ ทั้งพระราชนิพนธ์ของพระองค์ก็ดี จึ่งมีมหาดเล็กคนหนึ่งเบ็นนักปราชญ์ช่างทำ กาพย์ โคลง ฉันท์ดีนัก พระองค์โปรดปรานแล้วพระราชทานชื่อเสียงเรียกว่าศรีปราชญ์ เบ็นผู้สำหรับได้ทำโคลงหลวง ครั้น

อยู่มาศรีปราชญ์น้น ทำโคลงให้กันกับพระสนมข้างใน ครั้นพระองค์ทราบก็ทรงพระโกรธ แต่ไม่ลงโทษทัณฑ์ จึงส่งไปไว้เมืองนคร ศรีปราชญ์จำต้องไปอยู่เมืองนครตามรับสั่ง ศรีปราชญ์จึงไปทำโคลงให้กันกับภรรยาน้อยเจ้าเมืองนคร ครั้นเจ้าเมืองนครรู้ไปว่าศรีปราชญ์นี้ทำโคลงให้กันกับเมียน้อยของตัวนั้น จึงขึ้งโกรธ แล้วจึงเอาตัวศรีปราชญ์นั้นไปฆ่าเสีย เมื่อจักฆ่าศรีปราชญ์นั้น ศรีปราชญ์จึงว่า เรานี้เป็นนักปราชญ์หลวง แล้วก็เป็นลูกครูบาอาจารย์ แต่องค์พระมหากษัตริย์ยังไม่ฆ่าเราให้ถึงแก่ความตาย ผู้นี้เป็นเจ้าเมืองนคร จักมาฆ่าเราให้ตาย เราก็จักต้องตายด้วยตาบเจ้าเมืองนคร สืบไปเบื้องหน้าขอให้ตาบนี้คืนสนองเถิด ครั้นศรีปราชญ์แช่งไว้ดังนั้นแล้ว ศรีปราชญ์ก็ตายด้วยตาบเจ้าเมืองนคร ที่ศรีปราชญ์แช่งไว้นั้นเป็นคำโคลง เขียนลงกับแผ่นดินให้เป็นทิพย์หอาน ครั้นอยู่มาพระองค์มีรับสั่งให้เรียกหาตัวศรีปราชญ์ ก็ไม่ได้ดังประสงค์ เสนาจึงกราบทูลว่า พระยานครฆ่าเสีย อันว่าตัวศรีปราชญ์นั้นบัดนี้ถึงแก่ความตายแล้ว พระองค์จึงตรัสถามเสนาว่า ศรีปราชญ์นี้มีโทษประการใดจึงฆ่ามันเสีย เสนาจึงทูลว่า ศรีปราชญ์ทำโคลงให้กับภรรยาน้อยเจ้าเมืองนคร ครั้นเจ้าเมืองนครรู้ก็โกรธ จึงฆ่าศรีปราชญ์เสีย พระองค์ก็ทรงพระโกรธแล้วจึงตรัสว่า ศรีปราชญ์นี้เป็นนักปราชญ์ แล้วก็เป็นคนสำหรับเล่นกาพย์โคลงกับกู โทษมันแต่เพียงนี้ แค่กูยังไม่ฆ่ามันให้ตาย อ้ายเจ้าเมืองนครมันไม่เกรงกู มันฆ่าศรีปราชญ์เสียให้ตาย มันทำได้ จึงมีรับ

สั่งกับเสนาให้เร่งออกไป แล้วให้เอาดาบเจ้าเมืองนครที่ฆ่าศรีปราชญ์เสียนั้น ฆ่าเจ้าเมืองนครเสียให้ตาย เสนาก็ถวายบังคมลา แล้วจึงออกไปเมืองนคร ครั้นถึงจึงเอาดาบที่เจ้าเมืองนครฆ่าศรีปราชญ์เสียนั้น ฆ่าเจ้าเมืองนครเสียตามมีรับสั่ง อันเจ้าเมืองนครนั้นถึงแก่ความตายด้วยพระราชอาญา อันพระสุริเยนทราธิบดีนั้น ได้เสวยราชสมบัติมาช้านาน อันชาวกรุงเทพมหานครทั้งสิ้น และทั้งอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ก็อยู่เย็นเป็นสุขทั้งสิ้น อันพระสุริเยนทราธิบดีนั้น วันอังคารได้เสวยราชสมบัติมาแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๑๐๖๒ ปีมะเส็ง โทศก พระชนม์ได้ ๔๙ ปี อยู่ในราชสมบัติได้ ๗ ปี เป็น ๕๖ ปี สวรรคตเมื่อศักราชได้ ๑๐๖๙ ปี ฯ

๏ ครั้นพระสุริเยนทราธิบดีสวรรคตแล้ว พระราชโอรสาอันชื่อพระสุรินทรกุมาร อันเป็นพระเชษฐานั้น ได้ผ่านพิภพธานีสืบไป ในเมื่อจุลศักราชได้ ๑๐๖๙ ปีขวด นพศก จึงทำราชาภิเษกตามประเพณี จึงถวายนามเรียกว่า พระภูมินทราชาก็เรียก พระบรรยงก์รัตนาสน์ก็เรียก ทรงเบ็ดก็เรียก อันพระมเหสีนั้นพระนามเรียกเจ้าท้าวทองสุก จึงมีพระราชบุตรและพระราชธิดาในเจ้าท้าวทองสุกนั้น ๖ องค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่นั้น พระนามเรียกเจ้าฟ้านเรนทร์ ถัดมาชื่อเจ้าฟ้าอภัย แล้วถัดมาชื่อเจ้าฟ้าปรเมศร์ ถัดมาชื่อเจ้าฟ้า ถัดพระกุมาร ๔ องค์ยังพระราชธิดาอีก ๒ องค์ องค์หนึ่งพระนามเรียกเจ้าฟ้าเทพ พระธิดา

สุดพระครรภ์นั้น ชื่อเจ้าพ่ำประหุม ในพระครรภ์เจ้าห้าวทองสุกนั้น ทั้งพระราชบุตรีเบื้น ๖ องค์ด้วยกัน แลวมีในพระสนมเอกนั้นองค์หนึ่ง พระนาม เรียกพระองค์เชษฐาเบื้นกุมาร ยังพระราชนัดดาชื่อหม่อมเจ้าเพรชหึงกุมาร ยังบุตรี ๔ องค์นั้น ชื่อหม่อมเจ้าฝรั่ง ๑ หม่อมเจ้าปุก ๑ หม่อมเจ้าหงส์ ๑ หม่อมเจ้าอิง ๑ อันพระราชนัดดาทั้งกุมารและบุตรีทั้งสิ้น ๔ องค์ด้วยกัน ทั้งพระราชบุตรและพระราชธิดา ทั้งพระนัดดาสิ้นทั้งเจ้าพ่ำพระองค์เจ้าทั้งสิ้น เบื้น ๑๑ องค์ด้วยกัน พระองค์จึงตั้งพระอนุชา อันชื่อพระวรราชกุมารนั้น ให้เบื้นที่พระมหาอุปราช อันเจ้าพ่ำนเรศร์เชษฐานั้น พระมหาอุปราชขอมาเลี้ยงไว้เบื้นพระราชโอรส อันสมเด็จพระบิดานั้นเสน่หาในพระราชโอรส พระองค์ยิ่งนัก พระองค์หมายจะให้ครอบครองราชสมบัติแทนที่พระองค์ จึงสร้างวัดมเหยงคณ์อารามหนึ่ง จึงสร้างพระพุทธไสยาสน์พระองค์ใหญ่ที่บ่าโมกองค์ ๑ ยาวได้เส้นห้าวา ครั้นอยู่มาเมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๑๐๗๖ ปีมะแม ฉศก ฝูงใหญ่จึงยกทัพมาหนักหนา อันตัวนายที่เบื้นใหญ่มานั้นชื่อนักพระแก้วฟ้ามารบเมืองเขมร กษัตริย์เมืองเขมรจึงหนีเข้ามาพึ่งพระเดชในกรุง อันที่ชื่อนักเสด็จนั้นเบื้นผู้ผ่านธานี ทั้งหกนางผู้เบื้นมเหสี อันนักองค์เอกนั้นเบื้นอนุชา นักพระศรีธรรมราชานั้นเบื้นที่มหาอุปราช อันพระโอรสในมเหสีนั้น ชื่อพระรามาธิบดีองค์ ๑ พระศรีไชยเชษฐองค์ ๑ ชื่อพระสุวรรณ

กุมารองค์ ๑ นักพระองค์อีมองค์ ๑ นักพระองค์ทององค์ ๑ นักพระอุทัยองค์ ๑ กุมารของบุตรี ๒ องค์ คือ พระสุภากษัตริองค์ ๑ พระศรีสุดาองค์ ๑ ทั้งบุตรและธิดาเบ็น ๙ องค์ด้วยกัน ยังหลาน ๒ องค์ คือนักองค์ป่าน นักองค์คน อันนี้เหล่ากษัตริย์ ยังเสนาสองคือ พ่าหลมะนั้นฝ่ายขวา ฝ่ายซ้ายนั้นฝ่ายกลาโหม(๑)เบ็นต้น บรรดาอำมาตย์ทั้งปวงน้อยใหญ่เบ็นหลายคน กับพลห้าร้อยปลาย กับช้างเผือกพังตัว ๑ ชื่อบรมรัตนากาศไกรลาศคีรีวงศ์ อันช้างเผือกพังตัวนั้น นักเสด็จก็พาเอามา แล้วจึงถวายกับพระเจ้าภูมินทราชา แล้วตัวนักเสด็จกับพี่น้องลูกหลานทั้งสิ้น ก็เข้ามาพึ่งโพธิสมภารอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์ก็ทรงพระเมตตาแล้วสงสารกับนักเสด็จยิ่งนัก ๒

๑ ครั้นต่อมา พระเจ้าภูมินทราชาทรงพระประชวร มีพระอาการหนัก เจ้าพ่อภัยกับเจ้าพ่าปรเมศร์จึงปรึกษากันว่า พระบิดาเราทรงพระประชวรมีพระอาการหนัก เห็นจะทรงพระชนม์อยู่ไม่นาน ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ราชสมบัติจะไปตกอยู่กับพระมหาอุปราช ควรเราซึ่งเบ็นราชโอรสจะช่องสุมผู้คนไว้ให้มาก เวลาพระบิดาสวรรคตแล้วจะได้ต่อสู้รักษาราชสมบัติไว้ มิให้ตกไปเบ็นของพระมหาอุปราช และถึงในเวลานี้ก็ควรจะเกียดกันอย่าให้พระมหาอุปราชเข้าเฝ้าเยี่ยมเยือนทราบพระอาการได้ เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนี้แล้ว ก็ตั้งช่องสุมผู้คนช้างม้าเบ็นกำลังไว้เบ็นอันมาก และอ้างรับสั่งห้ามมิให้ใครเข้าเฝ้าเยี่ยม

(๑) อีกฉบับหนึ่งว่า ฝ่ายซ้ายนั้นฟ้ากลาโหม

เยือนพระอาการของพระเจ้าภูมินทราชาได้ ถึงพระมหาอุปราชก็ให้เข้าเฝ้าเยี่ยมเยือนพระอาการได้แต่เป็นบางคราว พระเจ้าภูมินทราชาทรงพระประชวรหนักลงก็เสด็จสวรรคต เมื่อพระเจ้าภูมินทราชาได้เสวยราชย์พระชนม์ได้ ๓๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๔ พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ ๕๔ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต เมื่อจุลศักราช ๑๐๙๓ ปี ฯ

๏ เจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศร์ก็บีดความมิให้แพร่งพรายให้ใครรู้ว่าพระราชบิดาเสด็จสวรรคต ให้ตระเตรียมเครื่องศัสตราวุธ และผู้คนตั้งมั่นอยู่ในพระราชวัง ฯ

๏ ฝ่ายพระมหาอุปราชทรงสังเกตได้ระแคะระคายว่า เจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศร์เกียดกันจะเอาราชสมบัติ เห็นว่าจะเกิดเป็นข้าศึกกันเป็นแน่แล้ว จึงเกลี้ยกล่อมพระเจ้ากรุงกัมพูชาและคนอื่น ๆ ได้เป็นอันมาก ตั้งมั่นอยู่ยังมิได้ทำการรบพุ่งประการใด เพราะไม่ทรงทราบว่าพระเชษฐาธิราชสวรรคต ครั้นจะลงมือรบพุ่งในเวลานั้น กลัวจะเป็นคิดกบฏต่อพระเชษฐาธิราช ฝ่ายเจ้าพ่ำอภัยกับเจ้าพ่ำปรเมศร์ก็ให้เอาบื้นใหญ่น้อยระดมยิงเอาพระมหาอุปราช ๆ ให้สืบว่าพระเชษฐาธิราชมีพระอาการเป็นประการใด ก็ยังไม่ได้ความ จึงให้ตั้งสงบไว้มิได้ทำการสู้รบโต้ตอบ เป็นแต่ให้ปุนบำเหน็จรางวัลให้ผู้คนที่ถูกเจ็บป่วย เพื่อจะรักษาน้ำใจไว้ เมื่อข้าราชการทั้งหลายทราบว่าจะเกิดสงครามในเมืองเป็นแน่ ก็พากันไปเข้ากับพระมหาอุปราชเป็นอันมาก เพราะเห็นว่ามีพระทัยโอบอ้อมอารี ในขณะนั้นมีผู้เขียนหนังสือลับบอกข่าวที่

พระเจ้าภูมินทราชาเสด็จสวรรคต แล้วผูกติดกับช้างต้นพระเกษยเดช ปล่อยไปจากพระราชวัง เพื่อจะให้พระมหาอุปราชทรงทราบความจริง ด้วยอำนาจบุญญาภินิหารของพระมหาอุปราช ช้างนั้นก็ข้ามน้ำตรงไปยังสำนักพระมหาอุปราช เหมือนดังมีคนขี่ขับไป พวกข้าราชการในพระมหาอุปราชเห็นดังนั้นก็พากันจับ เห็นหนังสือผูกติดกับช้างดังนั้น ก็นำไปถวายพระมหาอุปราช ในเวลานั้นม้าทรงของพระมหาอุปราชตัวหนึ่งหลุดพลัดออกจากโรง เที่ยวเตะถีบขบกัดหญิงชายเป็นอลหม่าน พวกชาวเมืองกลัวม้านั้นเป็นกำลัง พากันโจษจ้ออื้ออึงไปว่า พระมหาอุปราชให้ทหารหายตัว ขี่ม้าเที่ยวปราบปรามข้าศึก กิตติศัพท์ทราบไปถึงเจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศร์ และไพร่พลของเจ้าพ่อภัยเจ้าพ่าปรเมศร์ต่างก็พากันย่อท้อสะดกใจกลัวเป็นอันมาก ฯ

๏ ในขณะนั้นมหามนตรีจางวางและพระยาธรรมาเสนาบดีกรมวังกับนายสุจินดามหาดเล็กเชิญพระแสง ๓ คนจึงเขียนหนังสือลับมีใจความว่า พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตแล้วแต่เวลาปฐมยาม เจ้าพ่อภัยเจ้าพ่าปรเมศร์คิดการลับจะทำร้ายพระองค์ บรรดาข้าราชการพากันเบื่อหน่ายเอาใจออกหาก และย่อท้อเกรงพระบารมีพระองค์เป็นอันมาก ขอให้พระองค์ยกกองทัพเข้ามาเถิด ข้าพระองค์ทั้ง ๓ จะคอยรับเสด็จ ครั้นเขียนแล้วก็ส่งให้คนสนิทลอบไปถวายพระมหาอุปราช ๆ ได้ทราบความดังนั้นก็ทรงยินดี เวลาย่ำรุ่งก็ตระเตรียมไพร่พลเป็นอันมาก ยกเข้ามายังพระราชวัง เจ้าพ่อภัย เจ้าพ่าปรเมศร์ทราบว่าพระมหาอุปราชยกเข้ามาแล้ว ก็เอา

พระแสงชื่อพระยากำแจกที่กำจัดภัย เป็นของตั้งแต่ครั้งพระยาแกรกกับพระธำมรงค์ค่าควรเมือง และ แก้วแหวน เงิน ทอง ภูษาอาภรณ์ของดีๆ มีราคา ทั้งเสบียงอาหารเป็นอันมาก ให้คนขนลงบรรทุกเรือ พาข้าราชการที่สนิทชิดใช้หนีไปยังตำบลบ้านตาลาน "

๏ ในขณะนั้น ข้าราชการทั้งปวงจึงยกพระมหาอุปราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระนามว่า พระมหาธรรมราชา เมื่อพระมหาธรรมราชาได้เสวยราชย์แล้ว ทรงทราบว่าเจ้าพ้ายภัยเจ้าพ่ำปรเมศร์เอาพระธำมรงค์กับพระแสงสำหรับพระนคร และพาข้าราชการไปมาก จึงให้อำมาตย์คุมพลทหารออกเที่ยวตามจับ เจ้าพ่ำอภัยเจ้าพ่ำปรเมศร์ทราบว่า พระมหาธรรมราชาให้คนออกเที่ยวตามจับ จึงเก็บเอาสิ่งของแต่พอกำลังแล้วให้ล่มเรือจมน้ำเสีย พระธำมรงค์กับพระแสงก็จมอยู่ในน้ำกับเรือนั้น แล้วก็พากันหนีซุกซ่อนกระจัดกระจายไป เจ้าพ้ำอภัยเจ้าพ่ำปรเมศร์ ได้นายบุญคงมหาดเล็กตามไปด้วยคน ๑ เที่ยวหนีซุกซ่อนอยู่ในป่า ครั้นหลายวันเข้า เสบียงอาหารก็หมดลง นายบุญคงเป็นคนกตัญญูสัตย์ซื่อต่อเจ้านายของตน ก็อุตสาหะเที่ยวแสวงหาอาหารมาถวาย พวกอำมาตย์ของพระมหาธรรมราชาที่เที่ยวติดตามไปพบนายบุญคงในกลางป่า สงสัยจึงจับมาเฆี่ยนถาม นายบุญคงโดดความเจ็บปวดเป็นสาหัสทนไม่ได้ ก็รับเป็นสัตย์ พวกอำมาตย์จึงให้นำไปจับเจ้าพ้ายภัย เจ้าพ่ำปรเมศร์ได้ทั้ง ๒ องค์ นำมาถวายพระมหาธรรม

ราชา ๆ จึงรับสั่งให้เอาเจ้าพ่ำอภัยเจ้าพ่ำปรเมศร์ไปสำเร็จโทษเสีย พวกพ้องของเจ้าพ้าอภัยเจ้าพ่ำปรเมศร์ ซึ่งหนีซุกซ่อนไปในทิศต่าง ๆ ที่ตามจับได้ ก็ให้ประหารชีวิตเสียสิ้น แต่นายบุญคงนั้นทรงพระกรุณาโปรดให้เลี้ยงไว้ ด้วยรับสั่งว่าเป็นคนซื่อสัตย์กตัญญูต่อเจ้านาย ฯ

๏ พระมหาธรรมราชานั้นมีพระมเหสี ๓ องค์ พระมเหสีใหญ่มีพระนามว่า กรมหลวงอภัยนุชิต พระมเหสีที่ ๒ พระนามว่า กรมหลวงพิจิตรมนตรี พระมเหสีที่ ๓ พระนามว่า อินทสุชาเทวี กรมหลวงอภัยนุชิต มีพระราชโอรสธิดา ๙ พระองค์ คือ ๑ เจ้าพ่ำชายนราธิเบศร์ ๒ เจ้าพ่ำหญิงบรม ๓ เจ้าพ่ำหญิงธิดา ๔ เจ้าพ่ำหญิงรัศมี ๕ เจ้าพ่ำหญิงสุริยวงศ์ ๖ เจ้าพ่ำหญิงอินทรประชาวดี ๗ เจ้าพ่ำหญิงสุริยา กรมหลวงพิจิตรมนตรี มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระนามว่า เจ้าพ่ำเอกทัศพระองค์ ๑ เจ้าพ่ำอุทุมพรพระองค์ ๑ มีพระราชธิดา ๖พระองค์ พระนามว่า เจ้าพ่ำสรีประชาพระองค์ ๑ เจ้าพ่ำสุริยบุรหาพระองค์ ๑ เจ้าพ่ำสดรีพระองค์ ๑ เจ้าพ่ำอินทวดีพระองค์ ๑ เจ้าพ่ำจันทร์พระองค์ ๑ เจ้าพ่ำนุ่มพระองค์ ๑ อินทสุชาวดี มีพระราชโอรสองค์ ๑ พระนามว่า เจ้าพ่ำอัมพร มีพระราชธิดา ๒ องค์ พระนามว่า เจ้าพ่ำกุณฑลองค์ ๑ เจ้าพ่ำมงกุฎองค์ ๑ พระมหาธรรมราชา มีพระราชโอรสธิดาเกิดแต่นางนักสนมอีกเป็นอันมาก รวมทั้งสิ้นถึง ๑๐๙ องค์ ฯ

๏ ครั้นต่อมา พระมหาธรรมราชาทรงตั้งเจ้าพ่ำนราธิเบศร์เป็น

พระมหาอุปราช พระราชทานเจ้าพ่ำนุ่มเป็นพระมเหสี แต่เจ้าพ่ำนุ่มไม่มีพระโอรสธิดา ฯ

๏ แต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้เป็นพระมหาอุปราชนั้น เจ้าพ่ำนราธิเบศร์ มีเจ้าหญิงมิตร เจ้าหญิงขื่น เจ้าชายฉัตร เกิดแต่หม่อมเหญก มีเจ้าชายสีสังข์ เกิดแต่หม่อมจัน มีเจ้าหญิงดารา เกิดแต่หม่อมเจ้าหญิงสร้อย มีเจ้าชายมิ่ง เกิดแต่หม่อมด่วน มีเจ้าหญิงชี เจ้าหญิงชาติ เกิดแต่หม่อมสุ่น รวม ๔ องค์ ฯ

๏ ในปีนั้น เจ้าพ่ำนักกายพ่ำเจ้าเขมร นำช้างเผือกพังมาถวายพระมหาธรรมราชาช้าง ๑ พระมหาธรรมราชาพระราชทานนามว่าวิไชยหัศดี เจ้าพ่ำนักพระอุทัยพระเจ้ากรุงกัมพูชา ให้นำช้างเผือกพลายมาถวายช้าง ๑ พระราชทานนามว่า พระบรมราชไทยศวร ช้างเผือกตัวนี้ มีช้างเบื้องซ้ายขาวมากกว่าช้างเบื้องขวา พระยานครศรีธรรมราชจับได้ช้างเผือกช้าง ๑ มาถวาย พระราชทานนามว่า บรมคชลักษณสุประดิษฐ เจ้าเมืองเพชรบุรีจับได้ช้างเผือกช้าง ๑ มาถวาย พระราชทานนามว่า บรมนาเคนทร กรมการจับช้างเผือกเข้าเพนียดเมืองนครไชยศรีได้ ๔ ช้างมาถวาย พระราชทานนามว่า บรมคชช้าง ๑ บรมหิยัยช้าง ๑ บรมจักรช้าง ๑ จอมพลสำเนียงช้าง ๑ แล้วให้มีการมหรสพสมโภชเป็นอันมาก ฯ

๏ ครั้นจุลศักราช ๑๐๙๕ ปี พระมหาอุปราชทิวงคต พระ

มหาธรรมราชาจึงทรงตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นพระมหาอุปราช พระราชทานเจ้าฟ้าทัวต่อย ฉัตรของพระมหาอุปราชที่ทิวงคตให้เป็นพระมเหสี ๆ

(เข้าความฉบับหลวง)

๏ ครั้นอยู่มาเมื่อศักราชได้ ๑๐๙๖ ปีเถาะ ฉศก จึงพระเจ้าลังกาอันได้ครองเมืองศิริวัฒนบุรี จึงมีพระประสงค์ที่จะบำรุงพระศาสนาในเมืองศิริวัฒนบุรีอันเศร้าหมองไป จึงให้แต่งพระราชสาส์นใส่ในแผ่นสุพรรณบัฏเป็นล่ำเนา จึงให้การะอำมาตย์เป็นอุปทูต ศิริวัฒนอำมาตย์เป็นราชทูต อันเครื่องบรรณาการนั้น คือสังข์หักริณาวัฏปากเลียมทอง กับเครื่องบรรณาการทั้งปวงเป็นอันมาก จึงให้อุปทูตราชทูตถือพระราชสาส์น ทั้งคุมเครื่องบรรณาการทั้งปวงกับผู้คนเป็นอันมาก ลงสำเภาแล้วใช้ใบเข้ามากรุงศรีอยุธยา เป็นทางพระราชไมตรี ครั้นสำเภาเข้ามาจอดแล้ว อุปทูตราชทูตจึงเข้าแจ้งความกับอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ คือเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ผ่ายกรมท่า ส่วนเสนาผู้ใหญ่ครั้นแจ้งความแล้ว ก็เข้าไปกราบทูลฉลองกับพระมหาบรมราชา พระองค์จึงมีรับสั่งให้เบิกราชทูตเข้ามาในพระราชวังใหญ่ เสนาผู้ใหญ่รับพระราชโองการแล้วก็ออกมา จึงสั่งกับกรมเมืองให้ตกแต่งบ้านเมืองให้งามให้สะอาด กรมเมืองจึ่งให้นครบาลไปบ่าวร้องให้ทำทาง แล้วให้พ่อค้าทั้งปวงมาตั้งร้านรวงค้าขายกัน ทั้งผ้าผ่อนแพรพรรณต่างๆนานา

ทั้งเครื่องสิ่งของอันดี ๆ ครบครัน แล้วให้มานั่งค้าขายกันที่ตามถนนหนทางที่แขกเมืองจะเข้ามาเฝ้า แล้วให้เอาช้างลงน้ำทุกประตูเมือง ตามทางแขกเมืองที่จะมานั้น ครั้นตกแต่งบ้านเมืองแล้ว ส่วนเจ้าพระยากรมท่านั้น จึงปลูกโรงรับแขกเมืองตามที่ตามทาง แล้วก็เลี้ยงดูตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมา แล้วพระยากรมท่าให้ราชมนู, เทพมนู นำแขกเมืองลังกาเข้ามา ครั้นแขกเมืองเข้ามาแล้ว จึงรับแขกเมืองยั้งไว้บนศาลหลวง แล้วจึงให้ล่ามแปลสำเนาพระราชสาส์นที่มานั้นถวาย

๏ พระองค์เสด็จออกนั่งแขกเมืองนานาประเทศ ตามอย่างธรรมเนียมที่มีในนั้น อันหน้าฉานซ้ายขวานั้นตั้งเศวตฉัตร อันคันนั้นหุ้มทองประดับ อันยอดและกำภูษอบระบายอันนั้นทอง จึงตั้งตรงหน้าฉานซ้าย ๔ คัน ขวา ๔ คัน แล้วรองมาจึงมยุรฉัตรข้างซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว แต่บรรดาเครื่องสูงนั้นคือจามร บังสูรย์ อภิรุม พัชนี อันเครื่องสูงเหล่านั้นล้วนทองประดับทั้งสิ้น จึงตั้งตรงหน้าฉานซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว อันหน้าเครื่องสูงนั้นจึงตั้งเตียงทองประดับกระจกแล้วปูลาดหนึ่งทั้งซ้ายขวา สำหรับตั้งพานพระราชสาส์น อันพานที่รองพระราชสาส์นนั้นพานทองประดับ อันที่พระมหาอุปราชเสด็จนั่งนั้น ตั้งเครื่องมหาอุปโภคพานทองประดับใส่พระศรีและพานพระศรี แล้วพระเต้าครอบทองประดับและพระสุพรรณศรีประดับ แล้วรองพระมหาอุปราชมา จึงถึงที่ลูกหลวงเอกคือเจ้าฟ้าเสด็จนั่งซ้ายขวา ตั้งเครื่องมหาอุปโภคนั้นลดลงมากับพระ

มหาอุปราช แล้วจึงที่ลูกหลวงโท คือพระองค์เจ้าต่างกรม อันเครื่องอุปโภคนั้นลดลงมากับเจ้าพ่า แล้วจึงพระราชวงศาและราชนิกูล คือพระพิเรนทรเทพ พระเทพวรชุน พระอภัยสุรินทร์ พระอินทรอภัย แล้วจึ่งถึงที่อัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ คือที่เจ้าพระยามหาอุปราชแล้ว เจ้าพระยาจักรีกลาโหม ที่อัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่จึงนั่งซ้ายขวากัน แล้วถึงพระยามหาเสนา พระยามหาอำมาตย์ซ้ายขวา สองคนนี้รองเจ้าพระยาลงมา แล้วจึงพระยาอภัยราชา พระยาอภัยมนตรีเป็นซ้ายขวากัน แล้วจึงจตุสดมภ์ทั้งสี่คือกรมเมือง พระยายมราช กรมวัง พระยาธรรมา กรมคลัง พระยาราชภักดี กรมนา พระยาพลเทพ แล้วจึงถึงพระยาวัลนาธิเบศร์ พระยาธิเบศร์บริรักษ์ สองคนนี้นั่งที่ซ้ายขวากัน แล้วจึงพระยาราชสงคราม พระยาเดโชนั่งซ้ายขวากัน แล้วจึงพระมหาเทพ พระมหามนตรีราชวินทร์อินทรเดชะ อันสี่คนนี้กรมวัง ทั้งสี่ที่หัวหมื่นตำรวจในก็นั่งตามตำแหน่งที่เป็นซ้ายขวากัน แล้วพระเทพโยธา พระสมบัติบาล พระพิพัฒน์ พระอำมาตย์ พระบำเรอภักดิ์ พระชำนิ พระกำแพง พระยาราชวังเมือง สองคนนี้กรมช้าง พระศรีเสาวภักดิ์ หลวงทรงพล อันสองคนนี้กรมม้า นั่งเฝ้าซ้ายขวากันตามที่ตามทาง ยังเหล่ามหาปโรหิตราชครู คือพระครูพิราม พระครูมโหสถ พระครูวิเชต พระครูมเหธร พระครูสังฆาราม พระครูกฤษณา พระกฤษณราช อันมหาปโรหิตทั้งแปดคนนี้ก็นั่งเฝ้าอยู่เป็นซ้ายขวากันตามที่ แต่บรรดาเจ้าพระยาและ

พระยา และราชนิกุล พระ หลวง ขุน หมื่น ทั้งขุนนางพราหมณ์ ขุนนางแขก ขุนนางฝรั่ง ขุนนางเจ็ก ขุนนางมอญ ขุนนางลาว และทั้งเศรษฐีคหบดีทั้งปวง นั่งเฝ้าตามที่ตามตำแหน่ง ซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว เบ็ดเสร็จเป็นมุขอำมาตย์ ๔๐๐ อันเจ้าพระยานั้นตั้งเครื่องอุปโภคพานทองเจียดทองเครื่องทั้งปวง เป็นชั้นเป็นหลั่นกันลงมาตามที่ อันพระ หลวง ขุน หมื่นนั้นมิได้มีเครื่องบริโภค อันหน้าพระลานหน้าฉานนั้น ตั้งกลองโยนร้อยหนึ่ง ม้องแตรสำหรับรับเสด็จส่งเสด็จ อันหน้าพระลานซ้ายขวานั้น มีทหารข้างละ ๑๐๐ ใส่หมวกทองใส่เสื้อเสนากุฎ สรรพอาวุธครบมือกันทั้งสิ้น อันช้างปราสาทซ้ายขวานั้น มีได้โกลาอานบัง สำหรับผูกช้างต้น ช้างเผือกและช้างเนียม อันเครื่องช้างนั้นทองประดับฝรั่งเศส มีข่ายทองปิดหน้า พู่ผ้าปิดหลัง กรองเชิงประดับ ๔ เท้า อันเครื่องกินนั้นแต่ของ ทอง เงิน มีฝาใส่หญ้ากล้วยอ้อย แล้วมีสัปทนแส กะดักคันเงิน มีเครื่องกินรองกระยาหารเงิน ฯ

๑ อันเหล่าช้างจลุงรายซ้าย ๔ เชือก ขวา ๔ เชือกนั้นตกแต่งประดับประดาเป็นหลั่นกันตามที่ อันม้าต้นซ้ายขวาหน้าฉานนั้น ผูกอานพระมหาเนาวรัตน์ อันเครื่องกินนั้นมีตะคองน้ำทอง มีถาดเงินรองหญ้าถังข้าว แล้วมีสัปทนและไม้เดือนกันเงิน อันเหล่าม้าที่นั่งรองซ้าย ๔ ขวา ๔ นั้น ผูกเครื่องทองรองเป็นหลั่นกันตามที่ ฯ

๑ อันฝ่ายช้างบนพระที่นั่งนั้น มีเครื่องราชาอุปโภค มีพาน

พระขันหมาก ๒ ขัน เชิงครุฑถมราชาวดีประดับด้งซ้าย ๔ ขวา ๔ แล้วมีพระสุพรรณศรี ทั้งพระสุพรรณราช พระขันทีทองประดับพระเต้าครอบทองประดับ จึงด้งซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว แล้วจึงด้งเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ คือพระมหามงกุฎ พระแสงขรรค์ ธารพระกรฉลองพระบาท ทั้งเครื่องมหาพิชัยสงครามทั้ง ๔ คือ พระมาลา ศรพระแสงง้าว พระแสงหอก พระแสงของ เป็น ๔ สิ่งด้วยกัน จึงด้งซ้ายขวา แล้วจึงหัวหมื่นมหาดเล็ก เกณฑ์นั่งหลังเครื่องสูง หน้าราชบัลลังก์นั้น คือจมื่นสารเพชภักดี จมื่นศรีเสาวรักษ์ จมื่นไวยวรนาถ จมื่นเสมอใจราช อันสี่คนนี้เป็นนายมหาดเล็กทั้งสิ้น แล้วจึงบำเรอภักดีหมื่นจง อันสองคนนี้เป็นปลัดวัง รองหัวหมื่นมหาดเล็กลงมา จึงนั่งซ้ายขวากัน ฯ

(ต่อนี้ฉบับขาด ใช้ความฉบับคำให้การชาวกรุงเก่า)

๏ ให้พระราชวงศานุวงศ์ เจ้าประเทศราช และข้าราชการทั้งปวง แต่งตัวเต็มยศ เข้าเฝ้าอยู่ตามฐานานุศักดิ์ พระมหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้เบิกทูตลังกาเข้ามาในพระนครตามระยะทางที่ตกแต่งไว้ เมื่อทูตลังกาไปถึงขบวนใดๆ เช่นขบวนจตุรงคเสนา ขบวนเหล่านั้นก็ทำความเคารพตามธรรมเนียม ไปถึงพวกดนตรีๆ ก็ประโคมขับร้อง ไปถึงข้าราชการเจ้ากระทรวง เจ้าหน้าที่ต่างๆ ก็ทำปฏิสันถารต้อนรับ แสดง

ความปราศรัยต่อกัน จนกระทั่งถึงที่ประทับพระที่นั่งมหาปราสาทข้างหน้า ทูตลังกาจึงถวายพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ ในพระราช-สาส์นมีใจความว่า ข้าพระองค์ผู้เป็นพระอนุชาผ่านพิภพสิงหลทวีป ขอโอนเศียรเกล้าถวายบังคมมายังพระเชษฐาธิราช พระเจ้ามหาธรรมราชาผู้ผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ด้วยข้าพระองค์ได้ทราบพระเกียรติ-ยศเกียรติคุณของพระเชษฐาธิราชว่า ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนัตตยาธิคุณ แผ่เผื่อเกื้อหนุนแก่สมณชีพราหมณาจารย์ถ้วนหน้า บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นศาสนูปถัมภก โปรดให้หมู่สงฆ์เล่าเรียนพระไตรปิฎกเป็นนิจกาล และคัดลอกจดจารแบบแผนพระไตรปิฎกไว้ พระคุณเหล่านี้เป็นเครื่องจูงใจข้าพระองค์ซึ่งอยู่ห่างด่างประเทศ ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายบังคมชมพระบารมี อนึ่งข้าพระองค์ก็มีจิตยินดีเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ในลังกาทวีปมีแบบแผนพระปริยัติธรรมขาดบกพร่องเคลื่อนคลาด ทั้งภิกษุสงฆ์ที่เฉลียวฉลาดอาจจะรอบรู้ในพระไตรปิฎกก็ไม่มี โดยเหตุนี้ข้าพระองค์ขอพระบารมีพระเชษฐาธิราชเจ้า โปรดพระราชทานซึ่งภิกษุสงฆ์ที่รอบรู้พระปริยัติศาสนา เพื่อได้สั่งสอนชาวลังกาที่เลื่อมใส เป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไปสิ้นกาลนานเทอญ "

๏ เมื่อพระมหาธรรมราชาทรงทราบพระราชสาส์นแล้ว จึงมีพระราชปฏิสันถารถามถึงพระเจ้ากรุงลังกาและพระมเหสี พระราช

โอรส เสนามาตย์ข้าราชการ ข้าวปลาอาหาร บ้านเมืองชนบท ว่าเรียบร้อยเบิ่นสุขสำราญอยู่หรืออย่างไร ราชทูตก็กราบทูลว่า เจริญสุขอยู่ทุกประการ ครั้นสมควรเวลาแล้วเสด็จขึ้น ราชทูตก็ออกไปพักอยู่ที่สถานทูต ๗

๏ พระมหาธรรมราชาจึงให้ข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามาเฝ้าพร้อมแล้วรับสั่งว่า บัดนี้พระเจ้ากรุงลังกามีราชสาสน์เข้ามาขอพระภิกษุที่ชำนาญในพระไตรปิฎก ท่านทั้งปวงจงเลือกคัดพระภิกษุที่ชำนาญในพระไตรปิฎก กับพระปฏิมากรเบิ่นธรรมบรรณาการส่งไปถวายพระเจ้ากรุงลังกา ข้าราชการรับพระราชโองการแล้ว ก็เลือกคัดได้พระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาพี ๑ พระอริยมุนี ๑ กับพระสงฆ์อีก ๔๐ รูป และพระปฏิมากร พระอินห้ามสมุทร กับพระปฏิมากรอื่นอีก ๑๐ องค์ และพระไตรปิฎกกับเครื่องบรรณาการอื่น ๆ อีกเบิ่นอันมาก ครั้นจัดเสร็จแล้ว จึงกราบทูลพระมหาธรรมราชา ๆ จึงทรงตั้งให้ ข้าราชการที่เฉลียวฉลาด ๓ คน คือ พระสุนทร ๑ พระสุธรรมไมตรี ๑ กุมมรไทย ๑ เบิ่นราชทูต, อุปทูต, ตรีทูต กำกับไปกับอำมาตย์ราชทูตเมืองลังกา ครั้นสำเภาแล่นออกไปในมหาสมุทร ก็บังเกิดเบิ่นแสงแดง โตประมาณเท่าผลหมากตรงศีรษะเรือ พวกกัปตันและต้นหนเห็นแล้วก็สะดุ้งตกใจด้วยเคยสังเกตว่าอากาศชนิดนี้เคยเกิดลมอันร้ายแรง จึงสั่งให้พวกในสำเภา กินข้าวปลาอาหาร ซึ่งจะอิ่มทนได้หลาย ๆ วัน และให้นุ่งห่มผ้า

น้ำมันเตรียมพร้อมทุกตัวคน ขณะนั้นพระอุบาลีกับพระอริยมุนี และพระสงฆ์ทั้งปวง จึงให้เชิญพระพุทธปฏิมากรห้ามสมุทรมาประดิษฐานที่ศีรษะเรือสำเภา แล้วพากันนั่งเรียงแถวทั้งซ้ายขวาพระปฏิมากร เจริญพระพุทธมนต์เบื้นปรกดิอยู่ ไม่ช้าก็เกิดลมสลาตันกล้าขึ้น ๆ ทุกที กระทั่งเบื้นสีแดงไปทั่วอากาศพัดตรงมาที่เรือ พวกมนุษย์ในเรือก็พากันร้องไห้รักตัวเบื้นอันมาก ด้วยอำนาจพระพุทธปฏิมากรห้ามสมุทร และอำนาจพระพุทธมนต์และศีลาธิคุณแห่งพระผู้เบื้นเจ้าเหล่านั้น พอลมสลาตันพัดมาถึงเรือก็หลีกเบื้นช่องเลยไป ลูกคลื่นใหญ่ ๆ มาใกล้เรือก็หายไป พวกกัปตันและต้นหนเห็นอัศจรรย์ดังนั้นก็พากันยินดี จึงให้จดวันคืนที่เกิดลมสลาตันไว้ และพากันสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยเบื้นอันมาก แล้วพากันทำสักการบูชา ครั้นสำเภาไปถึงกรุงลังกาแล้ว ราชทูตลังกาก็พากันเข้าไปกราบทูลพระเจ้ากรุงลังกาว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระพุทธปฏิมากรและพระไตรปิฎก กับพระสงฆ์มาอีกหลายรูป แล้วกราบทูลความที่เกิดคลื่นลมร้ายแรงขึ้น และพระสงฆ์ได้พากันตั้งพิธีเจริญพระพุทธมนต์ และคลื่นลมหายไป ถวายพระเจ้ากรุงลังกาทุกประการ พระเจ้ากรุงลังกาก็ทรงยินดีเบื้นอันมาก รับสั่งให้ลาดปูพรมเจียม และลาดผ้าขาวตั้งแต่พระราชวัง กระทั่งถึงท่าเรือ ให้ประดับประดาวิจิตรงดงาม แล้วให้แห่แหนพระพุทธปฏิมากรและพระไตรปิฎก กับพระสงฆ์ทั้งปวงเข้าไปในพระราชวัง แล้วนิมนต์

ให้พระสงฆ์ทั้งปวงนั่งบนอาสนะ ทรงทำปฏิสันถารถามถึงสุขทุกข์โพร่บ้านพลเมืองข้างกรุงศรีอยุธยาตามพระราชประเพณี แสดงยินดีต่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้มีพระทัยเอื้อเฟื้อเป็นอันมาก แล้วให้สร้างปราสาทเชิญพระปฏิมากรและพระไตรปิฎกประดิษฐานไว้ ฝ่ายพระสงฆ์ทั้งปวงนั้น พระเจ้ากรุงลังกาก็ให้สร้างอารามถวาย และทรงอุปถัมภ์ค้ำชูมิให้เดือดร้อน ชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงก็พากันเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ให้บุตรและหลานบวชเป็นภิกษุสามเณรรวม ๕๐๐ เศษ ฝ่ายพระอุบาลีพระอริยมุนีก็ตั้งใจสั่งสอนภิกษุสามเณรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมิได้ขาด ครั้นนานมาเห็นว่าพระปริยัติธรรมแพร่หลาย มีศิษย์ที่เชี่ยวชาญมากแล้ว จึงเข้าไปถวายพระพรกับพระเจ้ากรุงลังกาว่า จะขอถวายพระพรลากลับพระนครศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงลังกาก็ให้ทำการสมโภช แล้วจัดไทยธรรมถวายเป็นอันมาก ให้พวกสำเภารับมาส่งยังกรุงศรีอยุธยา ครั้นพระอุบาลีกับพระอริยมุนีมาถึงยังกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระมหาธรรมราชา ทูลความตั้งแต่ไปสำเภาถูกลมสลาตันตลอดกระทั่งได้สั่งสอนให้พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วทูลลาพระเจ้ากรุงลังกากลับ ถวายพระมหาธรรมราชาทุกประการ พระมหาธรรมราชาก็ทรงยินดีเป็นอันมาก ฯ

๏ และพระมหาธรรมราชานั้นมีพระราชศรัทธามาก ให้สร้างพระอารามใหญ่ ถึง ๗ พระอาราม คือ วัดคูหาสระ ๑ วัดกุฎีดาว ๑ วัดวร-

เสลา ๑ วัดราชบูรณะ ๑ วัดวรโพธิ์ ๑ วัดพระปรางค์ ๑ วัดปราไทย ๑ สร้างพระนอนใหญ่ขึ้นองค์ ๑ พระราชทานนามว่าพระนอนจักรศรี เสร็จแล้วบริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการฉลองเป็นอันมาก และทรงพระกรุณาโปรดห้ามมิให้ใครฆ่าสัตว์ในบริเวณพระนครศรีอยุธยา ข้างทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันตก, ทิศตะวันออก ข้างละโยชน์ ๆ ในกาลนั้นมีบ่อทองเกิดขึ้นที่บางตะพาน มีผู้ร่อนทองเข้ามาถวาย บางตะพานจึงเป็นส่วยทองแต่นั้นมา ๆ

๏ และพระมหาธรรมราชานั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคแก้ว แหวน เงินทอง พระราชทานแก่ยาจกวณิพกเป็นอันมาก และให้ทำสลากมีนามพระเทสี พระราชโอรส พระราชธิดา พระสนม ข้าง ม้า รถ เครื่องทรง แล้วทรงแจกจ่าย ใครได้สลากอย่างไรให้นำมาขึ้นพระราชทานค่าไถ่ถอนตามสมควรมากและน้อย ๆ

๏ พระมหาธรรมราชา พระราชทานพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรมบีละร้อย พระราชทานผ้าไตรเพื่อกฐินกิจบีละร้อยไตร และพระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับมีมหรสพสมโภชพระพุทธรูป ๔ พระองค์ คือ พระพุทธรูปสุรินทร์องค์ ๑ พระพุทธรูปที่เมืองนครศรีธรรมราชองค์ ๑ พระพุทธรูปที่เมืองพระพิษณุโลกองค์ ๑ พระพุทธรูปสำหรับกรุงศรีอยุธยาองค์ ๑ องค์ละ ๕๐ ทุก ๆ บีมิได้ขาด พระราชทานทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทอีกบีละร้อย และให้นิมนต์

พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ฉันเช้าทุกๆ วันมิได้ขาด เวลามีสุริยุปราคา จันทรุปราคา ก็พระราชทานเสื้อ ผ้า เงินเฟื้อง เงินสลึง ข้าว ปลาอาหารแก่พวกยาจกวณิพก คนเจ็บไข้ และทารกเบื้องต้น ถึงเวลาเข้าพรรษา ก็ทรงสมาทานอุโบสถศีลเดือนละ ๔ ครั้ง บรรดาพระราชวงศานุวงศ์และมหาดเล็กทั้งปวงนั้น เมื่ออายุครบอุปสมบทก็ทรงเบื้นพระธุระในการจัดให้อุปสมบท ถ้ายังมิได้อุปสมบทแล้ว ก็ยังไม่ให้รับราชการ "

๑ ต่อมาพระมหาธรรมราชาทรงพระดำริว่า พระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพตนั้น มีวัดวาอารามที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อนให้สร้างขึ้นชำรุดทรุดโทรมมาก จึงให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งสิ้น และมณฑปพระพุทธบาทนั้นให้ลงรักปิดทอง ข้างในมณฑปให้แผ่เงินปูเต็มตลอดพื้น ฝาผนังให้ประดับกระจกงดงาม บนเพดานและขื่อนั้นก็ให้ลงรักปิดทองฉลุเบื้นกระหนกซ่อห้อย แซวนโคมแก้วโคมระย้าสีต่าง ๆ ที่รอยพระพุทธบาทนั้น ให้บุทองคำเบื้นลายบัวหงายประดับรอบ แล้วให้เอาทองคำมาจำลองเบื้นรอยพระพุทธบาท ประดับพลอยทับทิมสวมครอบลงข้างบนพระพุทธบาท ประตูสำหรับเข้าออกนั้นให้ประดับด้วยมุกเบื้นลวดลายกันสาดรอบมณฑปนั้น ให้มุงกระเบื้องแล้วด้วยดีบุกทั้งสิ้น ตามลวดลายมณฑปนั้นให้ลงรักปิดทองเบื้นพื้น ระเบียงรอบมณฑปและพื้นระเบียง

ให้ประดับปูลาดด้วยอิฐดีบุกทั้งสิ้น แล้วให้ก่อพระเจดีย์ศิลาอ่อน สูงประมาณ ๒ ศอก ห่างกันประมาณเลีบ ๑ หรือกำมา ๑ รอบกำแพงแก้ว แล้วให้ก่อกำแพงแก้วแล้วด้วยอิฐดีบุกรอบลานพระพุทธบาท มีด้านกว้างและด้านยาวพ้นออกไปจากมณฑปด้านละ ๒๐ วา แล้วลงรักปิดทอง ทำเบื้นกอบัว ใบบัว ดอกบัว บุทองแดงประดับ ลงรักปิดทอง พาดตามกำแพงรอบ แล้วขุดอุโมงค์ในกำแพงแก้วกว้างยาว ๑๕ วา ๑ ศอก เท่ากัน แล้วก่อด้วยอิฐสร้างพระพุทธรูปประดับมุกไว้องค์ ๑ และก่อตึกภัณฑาคารสำหรับเก็บสิ่งของที่คนนำมาบูชาพระพุทธบาท จัดให้มีเจ้าพนักงานรักษา เกณฑ์ให้ราษฎรตำบลบ้านชุนโขลนเบื้นส่วยขัผึ้งน้ำมันสำหรับจุดบูชาพระพุทธบาท และให้สร้างบันไดที่จะขึ้นลงทางทิศใต้ทาง๑ ทิศตะวันตกทาง ๑ ที่เชิงเขาพระพุทธบาทนั้นให้สร้างอารามขึ้นอาราม ๑ ให้พระครูมหามงคลเทพมุนี ๑ พระครูรองพระวินัย ๑ อยู่ประจำรักษาพระอาราม และตั้งให้เจ้าพนักงานรักษาพระอาราม ส่งของขบฉันดูแลซ่อมแซมมิให้ชำรุดทรุดโทรมได้ เวลาเดือน ๔ พระมหาธรรมราชาเสด็จไปนมัสการ กับด้วยพระราชวงศ์ และเสนาข้าราชการเบื้นอันมากทุก ๆ ปี ประทับอยู่ที่พระพุทธบาท ๗ ราตรี ให้มีมหาสพสมโภชและทรงบริจาคเสื้อ ผ้า เงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง ข้าวปลาอาหาร พระราชทานแก่ยาจกวณิพกถ้วนทั้ง ๗ วัน แล้วจึ่งเสด็จกลับดังนี้มิได้ขาด ๗

๑ ต่อแต่พระพุทธบาทไปทางลำแม่น้ำทิศเหนือ มีภูเขาอยู่แห่ง

๑ ชื่อเขาปถวี เขาปถวีนั้นมีเพิงผาชะโงกเงื้อมออกไปเหมือนมุงแผ่แม่เบี้ย ในเงื้อมเขานั้น มีพระฉายหันพระพักตร์ไปข้างทิศบุรพาปรากฏอยู่ สีผ้าทรงพระฉายนั้นยังสดใสอยู่มิได้เศร้าหมอง ที่พระฉายนั้นไม่มีมณฑปที่จะกันแดดและฝน เพราะว่าฝนตกไม่ถูก น้ำฝนไหลอ้อมไปทางอื่น พระมหากษัตริย์แต่โบราณได้สร้างพระมณฑปขึ้นหลายครั้ง ก็หาคงอยู่ไม่ มีคำเล่ากันว่า พระอินทร์และเทวดามาทำลายเสีย สร้างได้แต่ศาลาสำหรับคนขึ้นนมัสการพักอาศัย กับบันไดสำหรับขึ้นลงเท่านั้น เมื่อถึงฤดูเดือน ๔ พระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ ย่อมพาราชบริพารเสด็จขึ้นไปนมัสการ มีการสมโภชและบำเพ็ญพระราชกุศลเสมอ ๆ เป็นประเพณี พระมหาธรรมราชานี้ก็ได้เสด็จไปนมัสการอยู่เสมอ ๆ เหมือนกัน

๒ ครั้งหนึ่งฝนแล้ง ราษฎรทำนาไม่ได้ผล ทั้งผลไม้และผักปลาก็กันดาร พระเจ้ามหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้นิมนต์พระอาจารย์อรัญญวาสีอริยวงศ์มหาสุหา (คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ) กับพระอาจารย์คามวาสีพระพิมลธรรมมาแล้ว จึงรับสั่งว่า บัดนี้เกิดภัยคือฝนแล้ง ราษฎรหากันอดอยาก ท่านอาจารย์ทั้ง ๒ จะคิดประการใดจึงจะให้ฝนตกได้ พระอาจารย์ทั้ง ๒ ก็รับอาสาว่า ถึงวันนั้นคืนนั้นจะทำให้ฝนตกให้ได้ แล้วพระอาจารย์ทั้ง ๒ นั้นก็ไม่กลับไปยังพระอารามอาศัยอยู่ในพระราชวัง ตั้งบริกรรมทางอาโปกสิณ และเจริญพระพุทธมนต์รอฝน ด้วยอำนาจสมาธิและพระพุทธมนต์รองพระผู้เป็นเจ้าทั้ง ๒ นั้น

พอถึงกำหนดวันสัญญา ก็เกิดมหาเมฆตั้งขึ้นทั้ง ๘ ทิศ ฝนตกลงเป็นอันมาก แต่นั้นมาถ้าเกิดความไข้เจ็บขึ้นชุกชุมในบ้านเมืองแล้ว พระเจ้ามหาธรรมราชาก็ให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เข้ามาเจริญพระพุทธมนต์ มีสัตปริตรและภาณวารเป็นต้น ในที่ประชุมพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง และให้ยิงปืนอาฏานาฏิยมหามงคล ๑๐ นัดบ้าง ๑๕ นัดบ้าง ครั้นรุ่งเช้าก็ให้เลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์ด้วยอาหารอันประณีต ฯ

๏ พระเจ้ามหาธรรมราชานี้ทรงเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยยิ่งนัก โปรดให้นิมนต์พระภิกษุมารับพระราชทานอาหารบิณฑบาตในพระราชวังวันละร้อยรูปเป็นนิตย์ ทรงบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เป็นสุขด้วยพระกรุณาดุจดังว่าบิดาอันกรุณาต่อบุตร พระเจ้ามหาธรรมราชานี้มิได้ทำศึกกับประเทศใดเลย มีแต่ให้ทำไมตรีกับนานาประเทศอย่างเดียว บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากศึกสงครามและโจรผู้ร้าย จนบ้านเรือนของราษฎรทั้งหลายไม่ต้องล้อมรั้วลงสลักดิมและกลอน ฯ

(เข้าความฉบับหลวง)

๏ อันพระบรมราชา (ตามฉบับทำให้การชาวกรุงเก่าว่าพระมหาธรรมราชา) นั้นได้ครอบครองขัณฑเสมาอยู่เย็นเป็นสุขมาช้านาน ลางทีพระองค์ก็เสด็จไปชมตำหนักที่บางอ้อ ทั้งพระนครหลวงก็เสด็จไป จึงเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งกรุท แล้วไปชมทะเล ออกไปจนถึงปากน้ำ

พระประแดง ชมทะเลทรายทั้งมีกรวดสีต่าง ๆ อันงามแล้วก็เสด็จกลับมากรุง ฯ

๏ ครั้นถึงหน้านวดข้าวก็เสด็จไปนวดข้าวที่หานตรา และสารคูก็เล่นเบ็นการสนุกหนักหนา ครั้นนวดข้าวแล้วจึงเอาใส่ในรันแทะบ้างใส่ในล้อบ้าง จึงเหล่าพระราชบุตรและธิดาทั้งพระสนมกำนัลพร้อมกันแล้ว ก็ชักเข้ามาในวังแล้วจึงทำฉัตรข้าวไปถวายพระทุกอารามแล้วทำข้าวยาคูไปถวายพระสงฆ์ทุกอาราม อันนี้ก็เบ็นนิจสินทุกปีมิได้ขาด เบ็นสรรพาการที่อันจะเล่นต่าง ๆ ทั้งช้างกับเสือสู้กันพระองค์ก็เล่น พระองค์ให้ทานนั้นก็ต่าง ๆ นานา ทั้งข้าวสุนัขและข้าวปลา พระองค์ให้เบ็นทาน ฯ

๏ ครั้นอยู่มาเมื่อจุลศักราช ๑๐๓๙ ปีระกา สัปตศก พระองค์ให้แต่งพระราชสาสน์และเครื่องบรรณาการทั้งปวง อันเครื่องบรรณาการนั้น คือ พานทองรันกลีบบัว มีเครื่องทองประดับ พระเต้าครอบทอง พระสุพรรณศรีทอง และเครื่องทองทั้งปวงเบ็นอันมาก มีทั้งกำมะหยี่และแพรมันทั้งปวงเบ็นอันมาก กับเรือพระที่นั่งกิ่งลำ ๑ จึงให้พระยายมราชเบ็นอุปทูต พระธนเบ็นราชทูต พระสุธรรมไมตรีเบ็นตรีทูต ถือพระราชสาสน์ อันพระราชสาสน์นั้นเขียนใส่ในพระสุพรรณบัฏแผ่นทองใส่ในกลักงา แล้วจึงใส่ในถุงแผ่นทอง มีตรา

มหาโองการประทับ อันตราประทับนั้นนารายณ์ชื่อครุฑ ใช้ไปเมืองอังวะ กับสำเนา อันสำเนานั้นดีตราพระราชสีห์ จึ่งให้อุปทูต, ราชทูต, ตรีทูต สามนายนี้เป็นผู้ใหญ่ ถือพระราชสาส์นแลวคุมเครื่องบรรณาการกับผู้คนเป็นอันมาก ไปเมืองรัตนะบุระอังวะ ครั้นถึงทูตจึ่งให้เข้าไปแจ้งกับมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ๆ จึ่งเข้าไปกราบทูลกับพระเจ้าอังวะ พระเจ้าอังวะจึ่งมีพระราชโองการแต่งรับแขกเมืองตามอย่างธรรมเนียม อัครมหาเสนาบดีรับสั่งแล้วก็ออกมา จึ่งปลูกจวนและหอรับพระราชสาส์นทั้งที่อยู่ครบครัน อันที่แขกเมืองอยู่นั้นทิศตะวันออกแห่งกรุงอังวะ แลวตกแต่งเลี้ยงดูบริบูรณ์ครบครัน พระเจ้าอังวะจึ่งมีรับสั่งให้รับราชทูตทั้งสามนายเข้าไป ฝ่ายอัครมหาเสนาบดีจึ่งนำราชทูตทั้งสามนายเข้าไปแลวจึ่งให้ยั้งอยู่ที่ศาลหลวง แลวจึ่งให้ล่ามแปลสำเนาพระราชสาส์นครั้นแลวจึ่งนำราชทูตและราชสาส์น ทั้งเครื่องบรรณาการเข้าไปในพระราชวัง พระเจ้าอังวะจึ่งแต่งองค์ทรงเครื่อง แลวก็เสด็จออกแขกเมืองตามอย่างธรรมเนียม ทั้งเสนาบดีก็แต่งเครื่องอุปโภคตามชั้น เป็นหลั่นกันลงมาตามที่ตามฐาน ทั้งพลและทหารช้างม้ารถคชสารและอาชาก็ตกแต่งไว้เป็นหัพไว้ ทั้งซ้ายขวาหน้าหลังครบครัน ดูครั้นเครงเป็นสง่างามหนักหนา ครั้นทูตเข้าไปถึงที่เฝ้าแล้ว จึ่งกราบถวายบังคมสามหน แลวเสนาจึ่งอ่านทูลถวายเครื่องบรรณาการทั้งปวง ครั้นแลวทูตจึ่งกราบถวายบังคม แลวก็เอาพระราชสาส์นนั้นอ่านถวาย อันลักษณะในพระราช

สาสน์นั้นว่า สมเด็จพระเจ้ารัตนะบุระอังวะนั้งอยู่ในบุญศีลและอุโบสถศีลแล้วตั้งอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ มีพระทัยศรัทธาสร้างพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์เป็นอันมาก ทั้งพระธรรมพระสงฆ์ก็บริบูรณ์ มีอานุภาพเป็นอันยิ่ง แล้วมีเมตตาแก่สัตว์ ครอบครองอาณาประชาราษฎรก็อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งเมืองรัตนะบุระอังวะนี้ก็เป็นเมืองต้นศาสนา ทั้งพระศาสนาก็รุ่งเรืองแจ่มใส อันพระเกียรติพระยศ ทั้งนี้ก็เลื่องลือไปถึงเมืองกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาครั้นทราบดังนั้น ก็มีพระทัยรักใคร่เมตตายิ่งนัก ด้วยว่าเป็นกรุงสัมมาทิฐิด้วยกัน จึงให้ราชสาสน์และบรรณาการขึ้นมาเป็นทางพระราชไมตรี เพื่อจะใคร่เป็นทองแผ่นเดียวกัน ด้วยสองกรุงนี้เป็นกรุงใหญ่กว่ากรุงทั้งปวง แล้วจะได้ช่วยกันทำนุบำรุงพระศาสนา จะได้เป็นเหตุนำทองกันกางในโลกพิภพ ทั้งสองกรุงจะได้เป็นสะพานเงินสะพานทองแผ่นเดียวกันทั้งสองกรุง และอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ก็จะได้มาค้าขายถึงกันสืบไปตราบเท่าจนสิ้นพระศาสนา ส่วนพระเจ้ารัตนะบุระอังวะ ครั้นแจ้งพระทัยที่ในลักษณะพระราชสาสน์ที่มีมาดังนั้น ก็มีพระทัยยินดีชื่นชมยิ่งนัก ก็ทรงพระเมตตาถึงกัน จึงแต่งพระราชสาสน์และบรรณาการตอบมา อันเครื่องบรรณาการที่แต่งตอบมานั้น คือพานทองประดับ คนโทน้ำครอบทอง ผอบเมี่ยงทอง ขันทอง กระโถนทอง กับเครื่องกระยาทั้งปวงต่าง ๆ กับพระภูษายกลายกงจักรมีริมแดง ทั้งผ้าทรงพระมเหสีก็ให้มา อันผ้าลายนั้น มีลาย

โดๆ ต่างๆ กันเป็นอันมาก กับเรือสารพิมานลำทรงลำ ๑ เรือลอกา ลำ ๑ กับน้ำมันดินและดินสอศิลา กับสิ่งของนอกนั้นเป็นอันมาก จึงให้แมงนันทะจอแหงเป็นราชทูตถือพระราชสาสน์ แล้วคุมเครื่องบรรณาการทั้งปวงมา ครั้นถึงกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยากรมท่าจึงให้แต่งรับแขกเมือง แล้วเลี้ยงดูตามอย่างธรรมเนียม จึงให้ล่ามแปลสำเนาพระราชสาสน์แล้ว จึงนำทูตทั้งสองนายกับราชสาสน์และเครื่องบรรณาการเข้าไปเฝ้า พระองค์จึงเสด็จออกแขกเมือง ราชทูตจึงถวายบังคมสามหน แล้วเสนาจึงอ่านเครื่องบรรณาการทั้งปวงถวาย แล้วทูตจึงอ่านพระราชสาสน์ถวาย อันลักษณะในพระราชสาสน์พระเจ้าธัมมะบุระอังวะให้มาถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยานั้นว่า เรานี้ชอบใจ ด้วยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีเมตตาแก่เรายิ่งนัก จึงให้ราชสาสน์มาถึงเราด้วยมีความเมตตาต่อกัน จึงมาก่อนเราก็คิดว่าอยู่ว่า จักให้ราชสาสน์ลงไปถึงท่านผู้ทำนุบำรุงพระศาสนาอันรุ่งเรืองแจ่มใส อันเป็นปีนอยู่ในภพโลกนี้ ก็พอท่านมีเมตตามาก่อน เราจึงยินดีหนักหนาที่ท่านให้มาจะเป็นทองแผ่นเดียวกันนี้ หนึ่งเราทั้งสองจะได้เป็นพระราชไมตรีต่อกัน จะได้เป็นสะพานเงินสะพานทองไปมาค้าขายถึงกัน อันสัมมาทิฐิสองกรุงนี้ จักได้เป็นเพดานทองกั้นกางอยู่ในพิภพทั้งสองกรุง จักได้เป็นที่พึ่งแห่งสมณชีพราหมณาจารย์ทั้งปวง จะได้ทำนุบำรุงพระศาสนา ทั้งสองกรุงจะได้รุ่งเรืองแจ่มใส ทั้งอาณาราษฎรทั้งปวงก็จักได้อยู่เย็นเป็นสุข "

๑ ส่วนพระบรมราชา ครั้นแจ้งที่ในลักษณะพระราชสาสน์ทั้งสิ้น ก็ทรงพระยินดียิ่งนัก จึงประทานบำเหน็จรางวัลกับราชทูตทั้งสองคน ทั้งเงินทองเสื้อผ้าต่าง ๆ ทั้งสิ่งของก็ประทานเบ็นอันมาก แต่บรรดาพม่าที่มาทั้งสิ้น ก็ประทานบำเหน็จรางวัลให้ครบตัวกันทั้งบ่าวนาย แล้วเลี้ยงดูให้กินวันละสามเวลา มิได้อนาทรสิ่งหนึ่งสิ่งใด ครั้นเมื่อทูตทั้งสองทูลลากลับ ก็แต่งบรรณาการให้ไปเบ็นอันมาก ครั้งนั้นกรุงรัตนะบุระอังวะกับกรุงศรีอยุธยาไปมาถึงกันเบ็นหลายครั้ง ฯ

๒ ครั้นอยู่มาเมื่อครั้งจุลศักราช ๑๐๑๐ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จึงมีสมิงหอคนหนึ่งเบ็นชาติกวย มีบุญญาธิการยิ่งนัก ได้ราชสมบัติในกรุงหงสาวดี จึงคิดอ่านให้อำมาตย์มาทูลขอพระราชธิดาเมืองกรุงศรีอยุธยา ครั้นพระบรมราชาแจ้งเหตุทรงพระโกรธ จึงตรัสว่า มันเบ็นแต่ชาติกวย มันมาขอลูกสาวกู ครั้นทรงพระโกรธดังนั้นแล้ว ก็มิได้ว่าราชประการใด ฯ

๓ ครั้นอยู่มาเมื่อจุลศักราชได้ ๑๐๑๐ ปี ในปีมะโรง สัมฤทธิศกนั้น เจ้าเมืองมัดตมะทั้งผัวเมีย กับผู้คนบ่าวไพร่ทั้งปวงเบ็นอันมาก ทั้งเจ้าเมืองทวายด้วยกัน ทั้งบ่าวไพร่ผู้คน หนีมาจากเมืองมัดตมะและเมืองทวาย เข้ามาในแดนกรุงศรีอยุธยา ข้างด่านทางพระเจดีย์สามองค์ นายด่านชื่อขุนนรา, ขุนละคร จึงพาเอาตัวเจ้าเมืองมัดตมะ, เจ้าเมือง

หวาย ทั้งสองนายเข้ามาแจ้งกับเจ้าพระยาจำนาญบริรักษ์ เจ้าพระยาจำนาญบริรักษ์ซักไซ้ไต่ถามจึงแจ้งความว่า ตัวข้าพเจ้าผู้เป็นเจ้าเมืองมัดตมะนี้ ชื่อแมงนราจอสู เมียชื่อนางแมงสันเป็นมอญ เรียกชื่อภาษามอญนั้นนายเม้อมิฉาน อันเจ้าเมืองหวายนั้นชื่อแมงแลกแอชอยคอง หนีมาจากเมืองหวายและเมืองมัดตมะ จะมาพึ่งโพธิสมภารพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ตัวข้าพเจ้าผัวเมียกับผู้คนสมกำลังบ่าวไพร่ทั้งปวงด้วยกันทั้งสิ้น จักขอเข้ามาอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อันเจ้าเมืองหวายก็ให้การตามความที่มีมาทั้งสิ้น แล้วให้การว่าพระเจ้าอังวะตั้งให้ข้าพเจ้ามาเป็นเจ้าเมืองมัดตมะ เป็นผู้รักษาแดนมัดตมะและแดนหวาย บัดนี้มอญชื่อพระยากรมช้าง พระเจ้าอังวะตั้งลงมาให้เป็นเจ้าเมืองหงสาวดีคิดกบฏต่อพระเจ้าอังวะ แล้วต่อสู้รบกันเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะยกทัพไปช่วยพระเจ้าอังวะ จึงเกณฑ์ผู้คนเมืองมัดตมะ ขุนนางเมืองมัดตมะจึงเป็นกบฏ แล้วไล่จับตัวข้าพเจ้าจักฆ่าเสีย ข้าพเจ้าจึงหนีมาเข้าแดนเมืองหวาย จึงไปพบเจ้าเมืองหวายเข้าที่เมืองกะลิอ่อง ข้าพเจ้ากับเจ้าเมืองหวายจึงคิดอ่านกันแล้ว ก็เกณฑ์ผู้คนชาวเมืองกะลิอ่องจะขึ้นไปช่วยเจ้าอังวะ ชาวเมืองกะลิอ่องจึงแข็งเมืองเอา แล้วไล่ข้าพเจ้าจักฆ่าเสีย ข้าพเจ้าจึงหนีเข้ามาพึ่งโพธิสมภาร จักอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไปจนตราบเท่าวันตาย แล้วแมงนราจอสูให้การว่า ข้าพเจ้า

ไปเรียกสมิงทอน้ัน ๆ ว่าชานท้าทายมาดังนี้ ฝ่ายกรมช้างคิดครั้นครามกลัวทางสมิงทอจะขึ้นมา จึงให้ไปปลอมโยนมาแต่โดยดี แล้วจึงเอานางกุ้งผู้เป็นลูกสาวนั้นยกให้เป็นเมีย แล้วจึงมอบราชสมบัติให้แก่สมิงทอกรมช้าง จึงทำการราชาภิเษกให้สมิงทอครอบครองกรุงหงสาวดี ในปีนั้นจึงตั้งนางกุ้งให้เป็นที่มเหสี ครั้นสมิงทอได้ครองเมืองหงสาวดี ก็มีบุญญาธิการยิ่งนัก จึงได้ช้างต่างกระดำตัวหนึ่ง จึงให้ชื่อรัตนาฉัททันต์ ครั้นอยู่มาสมิงทอจึงให้ราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าหงส์ดำ อันเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระเจ้าเมืองเชียงใหม่นั้นก็กลัวบุญญาอานุภาพสมิงทอ จึงยกลูกสาวอันชื่อนางเทพลิลานั้นให้เป็นเมียสมิงทอ สมิงทอจึงตั้งนางเทพลิลาอันเป็นลูกสาวพระเจ้าเชียงใหม่นั้นให้เป็นที่มเหสี อันนางกุ้งลูกสาวกรมช้างนั้น ให้เป็นที่มเหสีขวา อันสมิงทอนั้นรักใคร่ลุ่มหลงไปแต่ฝ่ายนางเทพลิลา มิได้ทำนุบำรุงนางกุ้งที่เป็นมเหสีขวา ฝ่ายกรมช้างผู้เป็นพ่อตานั้นก็น้อยใจ ว่าสมิงทอนี้ไม่รักใคร่ลูกสาว กรมช้างจึงคิดอ่านทำการทั้งปวง ครั้นอยู่มากรมช้างจึงบอกข่าวช้างเผือกว่า มีช้างเผือกผู้ตัวหนึ่ง อยู่ในป่าแคนเมืองตองอู มีรูปอันงามยิ่งนัก สมิงทอครั้นแจ้งข่าวช้างเผือก จึงยกทัพไปตามช้างเผือกที่ในป่า ครั้นสมิงทอไปตามช้างเผือก พระยากรมช้างจึงช่องสุมผู้คน แล้วจึงปิดประตูเมืองให้ขึ้นหน้าที่เชิงเทิน จึงเกณฑ์ทัพแล้วยกไปรบพุ่งสมิงทอ สมิงทอนั้นสู้รบต้านทานพระยากรมช้างมิได้ จึงพาเอานางเทพลิลาผู้เป็นมเหสีนั้นไปส่งเสีย

เชียงใหม่ แล้วจึงยกทัพกลับมาสู้รบกันกับพระยากรมช้าง สมิงหอรบพุ่งต้านทานพระยากรมช้างมิได้ก็แตกหนี จึงเข้ามาพึ่งโพธิสมภารพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ครั้นแมงนราจอสูให้การดังนั้น เจ้าพระยาพระคลังจดหมายเอาคำที่ให้การนั้นเข้าไปทูลฉลองกับพระบรมราชา พระบรมราชาครั้นทราบจึงตรัสว่า อ้ายสมิงหอนี้มันเป็นชาติกวย เมื่อครั้งมันได้นั่งเมืองหงสานั้น มันให้มาขอลูกสาวเรา ใจมันกำเริบ มันไม่คิดถึงตัวมันว่าใช่เชื้อกษัตริย์ มันจองหองมาขอลูกสาวเรา จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้เอาตัวใส่คุกไว้ แล้วให้จำจองตัวมันไว้ เจ้าพระยากรมท่าจึงเอาตัวสมิงหอนั้นมาใส่คุกไว้ แล้วจำจองไว้ตามรับสั่ง อันสมิงหอนั้นเป็นคนดีมีความรู้ฝ่ายข้างวิปัสสนาธุระแผ่เมตตาดีนัก ผลที่สมิงหอแผ่เมตตานั้น อันผู้คุมและนายคุกก็มีเมตตาแล้วมิได้จำจอง ก็ลดลาไว้ให้อยู่ดี ๆ แล้วเลี้ยงดูให้กินอยู่ก็บริบูรณ์มิได้ลำบากยากใจ ครั้นกิตติศัพท์นั้น รู้ไปถึงเจ้ากรมหมื่นจิตรสุนทรผู้เป็นพระราชบุตร ว่าสมิงหอนี้เป็นคนดีมีวิชาความรู้ดียิ่งนัก จึงมาเรียนความรู้ แล้วจึงทำนุบำรุงเลี้ยงดูให้กินอยู่มิให้อนาทรร้อนใจ แล้วจึงทูลเบี่ยงบ่ายแก้ไขให้สมิงหอได้ออกจากคุก ครั้นอยู่มาพระยากรมช้าง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหงสาวดีรู้ไปว่าสมิงหอหนีเข้าไปอยู่ในเมืองกรุงศรีอยุธยา จึงให้เสนาถือหนังสือเข้ามากราบทูลกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาว่า อย่าให้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยารับตัวสมิงหอไว้ มันเป็นคนไม่ตรง อกตัญญู ให้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาส่ง

ตัวมันมาจะฆ่ามันเสีย พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็มิได้ส่งตัวสมิงทอไป จึงฝากสำเภาจีนส่งไปเสียเมืองจีนเมื่อครั้งจุลศักราช ๑๐๑๔ ปีชวด อัฐศก เมื่อพระบรมราชาจักกิลัสวรรคต ส่วนเจ้าสำเภาจีนรับเอาตัวสมิงทอไปสำเภาแล้ว จึงปล่อยเสียที่กลางทางแล้ว สมิงทอจึงตรงไปเข้าแดนเมืองเชียงใหม่ ไปหานางเทพลิลาอันเป็นลูกเจ้าเมืองเชียงใหม่ ผู้เป็นบิดา แล้วจึงให้ทูลขอกองทัพจักไปรบเมืองหงสา พระเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็มิได้เกณฑ์ทัพตามใจนางเทพลิลาทูลขอ ครั้นสมิงทอให้นางเทพลิลาทูลขอกองทัพไม่ได้ดังใจ จึงลักเอานางเทพลิลาได้แล้ว ก็พาหนีมาจากเมืองเชียงใหม่ กับผู้คนสมกำลังเป็นอันมาก ครั้นมาถึงกลางทางจึงมาพบมางลองยกทัพออกไปรบเมืองหงสา มางลองจึงจับเอาตัวสมิงทอได้แล้ว ก็ส่งขึ้นไปเมืองอังวะ ครั้นมางลองได้เมืองหงสาแล้ว มางลองจึงยกทัพมารบกรุงไทย เมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๑๐๒๒ ปีมะโรง โทศก ฯ

๏ อันพระบรมราชานั้นพระองค์มีเมตตาแก่สัตว์ ทั้งตั้งอยู่ในยุติธรรม ถ้าใครชอบพระองค์ก็ตอบรางวัล ถ้าใครผิดก็ให้ลงทัณฑ์โทษาที่ควรเลี้ยงพระองค์ก็เลี้ยงตามศักดิ์ ที่ควรฆ่าก็ฆ่าให้บรรลัย จนพระราชบุตรและพระราชธิดาพระองค์ก็มิได้ว่า อันพระราชอาญาของพระองค์นี้ดังขวานชัยของรามสูร จนแต่พระมหาอุปราชที่พระองค์รักใคร่เสน่หา ครั้นไม่อยู่ในยุติธรรมแล้ว พระองค์ก็มิได้ว่า พระองค์ก็ลังหารให้ถึงแก่พิราลัย ยังพระราชบุตรสององค์ พระองค์ก็ปลงชีวิตให้ถึงแก่ความ

ตาย แล้วพระองค์จึงจัดตั้งเจ้าฟ้าดอกเดื่อ เป็นพระมหาอุปราชแทนที่ ด้วยเดิมทีเมื่อแรกจะมีพระครรภ์เจ้าฟ้าดอกเดื่อนั้น พระองค์ก็ทรงพระสุบินนิมิต ฝันว่าพระองค์ได้ดอกมะเดื่อ พระองค์ทรงทำนายทายฝันพระองค์เอง อันว่าดอกมะเดื่อนี้ไม่มี หายากนัก ก็มาได้ดอกมะเดื่อนี้เป็นลาภใหญ่ดีหนักหนา เป็นที่ยิ่งอยู่ในโลก พระองค์จึงคิดจะให้ครอบครองราชสมบัติสืบไป จึงตั้งเจ้าฟ้าดอกเดื่อให้เป็นที่มหาอุปราช เพื่อเหตุว่าทรงพระสุบินนิมิตดังนี้ จึงตั้งให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่วังจันทร์เกษม ได้ครองกึ่งพิภพพารา พระบิดาจึงสมมุตินามเรียกพระอุทุมพร เมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๑๐๑๙ ปีฉลู นพศก พระอุทุมพรได้เป็นที่มหาอุปราช รององค์สมเด็จพระบิดาฯ ให้ว่าราชการกึ่งพิภพ อันพระบรมราชานั้น ได้เสวยราชสมบัติมาช้านานหนักหนา แต่เป็นที่มหาอุปราชมาก็ช้านานได้ถึงยี่สิบปี พระชนม์ให้เจ็ดสิบพระวรรษา เมื่อกาลจะมาถึงที่ ด้วยพระองค์เป็นอธิบดีได้เป็นใหญ่อยู่ในพิภพและนคร จึงมีวิปริตด้วยเทพสังหรณ์ต่าง ๆ อันกลาบาดนั้นก็ตกลงมาที่ในเมือง ทั้งฟ้าก็แดงดุดังแสงเพลิง อันน้ำที่ในแม่น้ำนั้นก็บันดาลให้เดือดแดงเป็นสีเลือด ธุมเกตุก็ตกถูกปราสาท ทั้งอินทรธนูลำภูกันดาวหางก็ขึ้นมา ทั้งกลองช้างเผือกก็ขวางขึ้นมาตามอากาศ ทั้งกรีกาลกะลาจักรก็ขึ้นมา ทั้งดาวก็เข้ามาในพระจันทร์ ทั้งพระอาทิตย์ก็ให้มืดเย็นเยือกไปทั่วทุกทิศ ทั้งพระจันทร์ก็แดงเหมือนแสงเพลิง ก็พากันเจียบเหงาเศร้าใจไปด้วยกัน

ทั้งสมณะและชีพราหมณ์ทั้งเสนาประชาราษฎรชายหญิงและเด็กใหญ่เล่า แก่ ทั้งกรุงและชอบขณฑเสมาของพระองค์ทั้งสิ้น ด้วยนิมิตที่พระองค์จะนิพพาน พระองค์นั้นวันเสาร์ได้เสวยราชสมบัติมาช้านาน แต่เมื่อครั้งจุลศักราชได้ ๑๐๙๓ ปีชวด จัตวาศก พระชนมายุได้ ๔๑ ปี อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๗ ปี เป็น ๙๘ ปี จึงสวรรคต เมื่อปีสวรรคตนั้น จุลศักราชได้ ๑๑๒๐ ปีขาล สัมฤทธิศก เดือน ๙ แรก ๖ ค่ำ วันพุธ เพลาได้ยามเศษ ๆ

๏ เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๒๐ ปีขาล สัมฤทธิศก วันพุธ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ พระบรมราชาสวรรคตแล้ว พระอุทุมพรราชาได้ว่าราชการกรุงทั้งปวง จึงคิดอ่านกันกับพระเชษฐาธิราช ที่จะแต่งการพระบรมศพสมเด็จพระบิดา จึงมีรับสั่งให้เรียกบรรดาพระญาติวงศ์ทั้งปวงมาเป็นอันมาก ฝ่ายพระญาติวงศ์น้อยใหญ่ทั้งสิ้น ก็เข้ามาถวายบังคมพร้อมกันแล้วมีพระโองการรับสั่งให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตามประเพณีตามอย่างแต่ก่อนมา บรรดาพระราชตระกูลและเสนาอำมาตย์น้อยใหญ่เป็นอันมาก ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมา ฝ่ายกุมารทั้งสามนั้นคือ กรมจิตรสุนทร, กรมสุนทรเทพ, กรมเสพย์ภักดี, กุมารทั้งสามนั้น พระโองการให้ไปเรียกก็มิได้มาตามรับสั่ง ขัดรับสั่งแล้วซ่องสุมผู้คนและศัสตราวุธเป็นอันมาก มิได้ปรกติตามที่ตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมา ฝ่ายพระสังฆราชนั้นมีเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวงกลัวจะ

เกิดเหตุมีอันตรายแก่สัตว์ทั้งปวง จึงไปเรียกกุมารทั้งสามพระองค์มา ฝ่ายกุมารทั้งสามองค์นั้น ก็เข้ามาตามพระสั่งฆราช จึงเข้าไปกราบพระศพและกราบพระอุทุมพรราชาแล้ว ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามประเพณี ตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน แล้วก็คืนมายังบ้านหลวงอันเป็นที่อยู่แต่ก่อน ก็มิได้ปรกติ มิได้เลิกทัพที่ช่องสุมผู้คนและศัสตราวุธทั้งปวงนั้น และเสนาบดีก็ให้ผู้คนไปสอดแนมดูแล ก็เห็นผู้คนและศัสตราวุธครบตัวกันช่องสุมอยู่เป็นอันมาก ครั้นคนที่ไปดูนั้นเห็นแล้วจึงเอาความมาแจ้งเหตุแก่เสนาบดีผู้ใหญ่ ฝ่ายเสนาบดีผู้ใหญ่จึงปรึกษาโทษตามอย่างธรรมเนียมกฎพระอัยการ ก็เห็นว่าโทษผิดเป็นอันมาก โทษนี้ถึงตาย ครั้นปรึกษาพร้อมกันสิ้นแล้ว บรรดาเสนาบดีน้อยใหญ่ทั้งปวง จึงใส่ในกฎพระอัยการ จึงทำเรื่องราวกราบทูล ครั้นทำเรื่องราวแล้ว เสนาบดีทั้งปวงพร้อมกันเข้าไปกราบทูลฉลองแก่สมเด็จพระอุทุมพรราชา ครั้นพระอุทุมพรราชาทรงทราบแล้ว จึงมีพระโองการตรัสให้ทำตามบทพระอัยการตามโทษ ครั้นมีพระโองการตรัสออกมาแล้ว ฝ่ายเสนาบดีผู้ใหญ่จึงจดหมายพระโองการมาตามมีรับสั่ง แล้วจึงให้อำมาตย์ผู้น้อยคุมผู้คนไปเรียกสามกุมาร ๆ ครั้นอำมาตย์ไปเรียกก็ยกผู้คนตามมา มีศัตราวุธเป็นอันมาก ครั้นมาถึงประตูพระราชวังแล้ว ฝ่ายผู้คนที่รักษาประตูพระราชวังนั้นจึงออกห้ามปราม มิให้ผู้คนทั้งปวงนั้นเข้าไป บรรดาผู้คนทั้งปวงที่ตามสามกุมารมานั้นก็หยุดอยู่ที่นั้น

มิได้ตามไปในพระราชวัง ฝ่ายกุมารทั้งสามองค์นั้น ก็เข้าไปในพระราชวังทั้งสามองค์ ฝ่ายเสนาบดีทั้งนั้นจึงจับกุมารทั้งสามนั้นล้างเสียให้ถึงแก่ความพิราลัย ตามกฎพระอัยการที่มีมาตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อนตามมีพระโองการรับสั่งมา ครั้นสิ้นเสี้ยนศัตรูแล้ว พระอุทุมพรราชากับพระเชษฐาธิราชนั้น ก็คิดอ่านกับที่จะทำการพระบรมศพ แล้วพระองค์จึงมีพระโองการให้มีตราพระราชสีห์ไปทุกประเทศราช ให้ชุมนุมกษัตริย์ทั้งปวงทุกหัวเมืองขึ้น บรรดาหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งสิ้น ให้มาปลงพระบรมศพสมเด็จพระบิดาแล้ว จึงเอาน้ำหอมและน้ำดอกไม้เทศและน้ำกุหลาบน้ำหอมต่าง ๆ เป็นอันมากมา แล้วพระอุทุมพรราชา พระเอกทัศ ทั้งสองพระองค์ก็ทรงพระกันแสงร่ำไร ด้วยคิดถึงพระคุณสมเด็จพระบิดา ก็เศร้าโศกร่ำไรทั้งสองพระองค์ พระราชบุตรกับพระธิดาทั้งพระญาติวงศาทั้งปวง และพระสนมกำนัลทั้งปวงเป็นอันมาก กับข้าหลวงน้อยใหญ่ และราชนิกุลน้อยใหญ่ประเทศราชทั้งปวง เศรษฐีคหบดีก็พร้อมกันร้องไห้อื้ออึงไปในปราสาท ด้วยความรักพระบรมราชาทั้งสิ้น ครั้นสรงน้ำหอมแล้ว จึงทรงสุคนธรสและกระแจะจวงจันทน์ทั้งปวงแล้ว ทรงสนับเพลาชิงงอนทองชั้นใน แล้วทรงพระภูษาพื้นขาวบุ๋มทองชั้นนอก แล้วจึงทรงเครื่องต้นและเครื่องทรง แล้วจึงทรงฉลองพระองค์อย่างใหญ่กรองทอง สังเวียนหยักและชายไหวชายแครง ตาบทิศและตาบหน้าและสังวาลประดับเพชร จึงทรงทองต้นพระกรและปลาย

พระกรประดับเพชร แล้วจึงทรงพระมหาชฎาเดินหน มียอดห้ายอด แล้วจึงประดับเพชรอยู่เพลิงทั้งสิบนิ้วพระหัตถ์และสิบนิ้วพระบาท แล้วจึงเอาไม้จ่ามหุ้มทองนั้นค้ำพระหนุ เรียกว่าไม้ค้าจับหลัก จึงประนมกรเข้าแล้ว เอาชองหมากทองปากประดับใส่ในพระหัตถ์ แล้วเอาพระภูษาเนื้ออ่อนเข้าพันเบ็นอันมาก ครั้นได้ที่แล้วจึงเอาผ้าขาวเนื้อดีสีเหลี่ยมเข้าห่อ เรียกว่าผ้าห่อเมืองตามอย่างธรรมเนียมมา แล้วจึงเชิญเข้าพระโกศลองในทองหนักสิบสองชั่ง แล้วจึงใส่ในพระโกศทองใหญ่เบ็นเฟืองกลีบจงกลประดับพลอย มียอดเก้ายอด เชิงนั้นมีครุฑและสิงห์อัดทองหนักยี่สิบห้าชั่ง แล้วเชิญพระโกศนั้นขึ้นบนเตียงหุ้มทอง แล้วจึงเอาเตียงที่รองพระโกศนั้นขึ้นบนพระแท่นแว่นฟ้า แล้วจึงกั้นราชวัติดาช่ายปะวะหล่ำแดง อันทำด้วยแก้ว มีเครื่องสูงต่างๆ แล้วจึงเชิญพระพุทธรูปมาตั้งที่สูง จึงตั้งเครื่องราชบริโภคนานา ตั้งพานพระสุพรรณบัฏ ถมยาใส่บนพานทองประดับสองชั้น แล้วจึงตั้งพานพระสำอาง พระสุพรรณศรี และพระสุพรรณราช และพระเต้าครอบทอง และพระคนทีทอง และพานทองประดับ และเครื่องอุปโภคบริโภคนานา ตั้งเบ็นชั้นหลั่นกันมาตามที่ซ้ายขวา เบ็นอันดับกันมาเบ็นอันมาก แล้วจึงตั้งมยุรฉัตรซ้ายขวา มียอดหุ้มทองและระบายทอง และคันหุ้มทองประดับ ตั้งแปดคันทั้งแปดทิศ และมีบังพระสุริย์และอภิรุม และบังแทรกจามรหางตะวันและพัดโบก สารพัดเครื่องสูงนานาตั้งซ้ายขวา เบ็น

ชั้นหลั่นกันมาตามที่ตามทาง แล้วจึงปูลาดพระสุจหนี่ยี่ภู่ จึงตั้งพระแท่นแว่นฟ้าในพระยี่ภู่เข้ามา แล้วจึงปูลาดที่บรรทม แล้วตั้งพระเขนยกำมะหยี่บุ๊กทองอันงาม แล้วจึงตั้งฝ่ายซ้ายขวาสำหรับสองพระองค์จะนั่งอยู่ตามที่กษัตราธิบดี แล้วจึงกะเกณฑ์ให้พระสนมกำนัลทั้งปวงมานั่งห้อมล้อมพระบรมศพ แล้วก็ร้องไห้เป็นเวลานาทีเป็นอันมาก แล้วมีนางขับรำเกณฑ์ห้ามโหรีกำนัลนารีน้อย ๆ งาม ๆ ดังกินนรกินรีมานั่งห้อมล้อมขับรำทำเพลงอยู่เป็นอันมาก แล้วจึงให้ประโคมฆ้องกลองแตรสังข์และมโหรีพิณพาทย์อยู่ทุกเวลา พระองค์จึงให้ตั้งที่อาสนะพระสงฆ์ แล้วจึงให้ธรรมโฆสิตซึ่งเป็นพนักงานสังฆการี ให้นิมนต์พระสังฆราชเป็นต้นตามตำแหน่งเป็นประธานแก่พระสงฆ์ทั้งนอกกรุงและในกรุง และบรรดาพระสงฆ์หัวเมืองเป็นอันมาก เพลาค่ำให้เข้ามาสดับปกรณ์แล้วสวดพระอภิธรรม ครั้นเวลาเช้าถวายพรพระแล้วฉัน ครั้นเพลาเพลให้มีเทศนาแล้วถวายไทยทานไตรจีวรและเครื่องเตียบเครื่องสังเค็ดครบครัน ทั้งต้นกัปพฤกษ์อันมีสิ่งของต่าง ๆ ครบครัน วันหนึ่งเป็นพระสงฆ์ร้อยหนึ่งทุกวันมิได้ขาด แล้วจึงตั้งโรงงานการเล่นมหรสพทั้งปวง ให้มีโขนหนังละครหุ่นและมอญรำระบำเทพทองทั้งโมงครุ่มผาลาคุลาดีไม้ สารพัดมีงานการเล่นต่าง ๆ นานา แล้วทั้งสองพระองค์จึงแจกเสื้อผ้าเงินทองสารพัดสิ่งของนานาครบครัน ให้ทานแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวง ทั้งหญิงชายเด็กน้อยใหญ่เฒ่าแก่ ก็แตกกันมารับพระราชทานเป็นอันมาก พระองค์

ก็ให้ด้วยมีน้ำพระทัยสรัทธายินดี อาณาประชาราษฎรก็ชื่นชมยินดีแล้วยอกรอัญชลีเหนือเกล้าเกศา ถวายพระพรทั้งสองพระองค์ บ้างก็มาโศกาอาดูรว่าไรคิดถึงพระบรมราชา แล้วก็พากันไปดูงานเล่นทั้งปวงอันมีต่าง ๆ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ก็พากันรื่นเริงไปทั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองพระองค์จึงมีรับสั่งให้ตั้งพระเมรุทองที่ท้องสนามหลวง แล้วตั้งพระเมรุใหญ่สูง แล้วปิดทองประดับกระจกยกเป็นลวดลายต่าง ๆ แล้วมีเพดานรองสามชั้นเป็นหลั่น ๆ ลงมาตามที่ จึงมีพระเมรุใหญ่ สูงสุดยอดพระสะเดานั้น ๔๔ วา ฝานั้นแผงหุ้มผ้าปิดกระดาษปูพื้นแดง เขียนเป็นชั้นนาคชั้นครุฑ ชั้นอสูร และชั้นเทวดา และชั้นอินทร์ชั้นพรหมตามอย่างเขาพระสุเมรุ ฝาข้างในเรือนเป็นดอกสุมณฑาทองและมณฑาเงินแกมกัน และเครื่องพระเมรุนั้นมีบันและมุข ๑๑ ชั้น เครื่องบนจำหลักปิดทองประดับกระจก ขุนสุเมรุทิพราชเป็นนายช่างอำนวยการ พระเมรุใหญ่นั้นมีประตู ๔ ทิศ ตั้งรูปกินนรรูปอสูรทั้ง ๔ ประตู พระเมรุใหญ่นั้นปิดทองทึบจนเชิงเสา กลางพระเมรุทองก่อเป็นแท่นรับเชิงตะกอน อันเสาเชิงตะกอนนั้นก็ปิดทองประดับกระจกเป็นที่ตั้งพระบรมโกศ แล้วจึงมีเมรุทิศ ๔ เมรุแทรก ๔ เป็น ๘ ทิศ ปิดทองกระจกเป็นลวดลายต่าง ๆ แล้วจึงมีรูปเทวดาและรูปวิทยาธรรูปคนธรรพ์ และครุฑกินนร ทั้งรูปคชสีห์ราชสีห์และเหมหงส์ และรูปนรสิงห์และสิงโต ทั้งรูปมังกรเหราวานาคา และรูปหักกะหอ รูปช้างม้าและเลียงผา สารพัดรูปสัตว์ทั้งปวงต่าง ๆ

นานาครบครัน ตั้งรอบพระเมรุเป็นชั้นกันตามที่ แล้วจึงกั้นราชวัติสามชั้น ราชวัตินั้นก็บิดทองบิดนากบิดเงิน แลวัดีเรือกเป็นทางเดิน ที่สำหรับจะเชิญพระบรมศพมา ริมทางนั้นจึงตั้งต้นไม้กระถางอันมีดอกต่าง ๆ แล้วประดับประดาด้วยฉัตรและธงงามไสว ครั้นแล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าในพระราชวัง ๗

๏ ฝ่ายข้างสมเด็จพระพันวรรษาใหญ่นั้นก็ประชวรหนักลง เสด็จสู่สวรรคาลัยไปเป็นสองพระองค์ด้วยกัน พระเอกทัศและพระอุทุมพราราชาทั้งสองพระองค์ ก็ทรงพระกันแสงพิลาปร่ำไรถึงสมเด็จพระชนนีและพระบิดา ทั้งพระราชบุตรและพระราชธิดา ทั้งพระญาติวงศาทั้งปวง และพระสนมกำนัลสาวสรรค์ทั้งปวง ทั้งเสนาบดีและราชตระกูลเป็นอันมาก ก็พากันโศกาอาดูรดังอื้ออึงครื้นเครงไปทั้งปราสาทศรี แล้วจึงสรงน้ำกุหลาบน้ำบุปผาเทศน้ำหอมต่าง ๆ ครั้นสรงแล้วจึงประดับประดาเครื่องทั้งปวงประดุจดังสมเด็จพระบิดา แล้วจึงเชิญมาใส่ในพระโกศทองสองชั้น แล้วจึงตั้งบนพระแท่นประดับแว่นฟ้า ตั้งไว้ฝ่ายซ้ายพระบิดา แล้วสดับปกรณ์และสวดฉันท์และทำการทั้งปวงประดุจดังสมเด็จพระบิดา แลวพระองค์จึงมีรับสั่งให้ปลงพระบรมศพพระบิดาและพระชนนี อันบรรดาพระญาติวงศ์ทั้งปวงและพระสนมกำนัลนารีและพระยาประเทศราช และราชนิกุล และเสนาบดีน้อยใหญ่ และเศรษฐีคหบดีทั้งสิ้น ให้แต่งตัวด้วยเครื่องขาวทุกสิ่งอันให้ครบตัวกันทั้งสิ้น บรรดาคนเกณฑ์แห่ทั้งปวงนั้น ก็ให้แต่งเครื่องขาวใส่ลำพอก

ถือพัดโบกซ้ายขวาเป็นอันมาก แล้วมีฆ้องกลองแตรสังข์และแตรงอนและพิณพาทย์ดีแห่ไปดังครื้นเครงไปทั้งพระราชวัง หน้าพิณพาทย์นั้นเครื่องไทยทานทั้งปวงเป็นอันมาก แล้วจึงเชิญพระมหาพิชัยราชรถทั้งสองเข้ามาเทียบแล้ว และจึงเชิญพระโกศทองทั้งสองนั้นขึ้นสู่พระราชรถทั้งสองแล้ว จึงเทียมด้วยม้าสี่คู่ ม้านั้นผูกประกอบรูปราชสีห์กรวมตัวม้าลงให้งามแล้ว จึงมีนายสารถีขับรถแต่งตัวอย่างเทวดาข้างละสี่คน อันรถที่นำหน้านั้น สมเด็จพระสังฆราชาอ่านพระอภิธรรม ถัดมาถึงรถเหล่าพระญาติวงศ์ถือจงกลปรายข้าวตอกดอกไม้ ถัดนั้นไปรถพระญาติวงศ์ถือผ้ากาสา มีปลอกทองประดับเป็นเปลาะ ๆ ห่างกันประมาณสามวา แล้วถือช่องหมากทองโยงไปหน้า ถัดนั้นมาถึงรถพระบรมศพ ถัดมารถใส่ห่อนจันทน์และกฤษณากระลำพักบุษบกทอง รูปเทวดาถือกฤษณากระลำพัก ห่อนจันทน์นั้นถือขึ้นไปบนรถด้วยกัน จึงมีรูปสัตว์ ๑๐ อย่าง ๆ ละคู่เป็น ๒๐ ตัว มีรูปช้างสอง ม้าสอง คชสีห์ราชสีห์สอง สิงโตสอง มังกรสอง ทักกะทอสอง นรสิงห์สอง เหมสอง หงส์สอง และรูปภาพทั้งนั้นสูง ๔ ศอก มรฎปบนหลัง สำหรับใส่รูปน้ำมันพิมเสนและเครื่องหอมต่าง ๆ มีคนชักรถพระบรมศพแซงไปซ้ายขวาแต่งตัวอย่างเทวดา ใส่กำไลต้นแขนและกำไลมือ ใส่สังวาลทับทรวงใส่เทริดแล้วเข้าชักรถพระบรมศพไปซ้ายขวาเป็นอันมาก ชักด้วยเชือกหุ้มสักหลาดแดงไปสี่แถว รถนั้นชักไปบนเรือก สองข้างทางประดับด้วยราชวัติ

และฉัตรรงเบญจรงค์, ทอง, นาก, เงิน ฝ่ายหน้าหลังฝ่ายซ้ายขวา มีเครื่องสูงกระบวนพยุหบาตรายอย่างใหญ่ และมีผู้ถือเครื่องราชาบริโภคครบครัน แล้วจึงถึงเกณฑ์แห่เสด็จขุนหลวง จึงมีเสนาบดีน้อยใหญ่นั้นแต่งตัวนุ่งขาว ใส่เสื้อครุยขาว ใส่ลำพอกขาว ถือพัดแล้วเดินแห่ไปซ้ายขวา แล้วจึงถึงเหล่าปุโรหิตราชครูถือพัดแห่ไปซ้ายขวา แล้วจึงถึงเหล่าราชนิกูล ถือพัดแห่ไปซ้ายขวาเบ็นอันมาก แล้วจึงถึงเหล่าคนดีกลองชนะและกลองโยนแตรสังข์และแตรงอนนั้นก็เบ็นอันมาก แล้วซ้ายขวานั้นมีมหาดเล็กถือดาบทองแห่ไปซ้ายขวาเบ็นอันมาก แล้วจึงมีตำรวจในตำรวจนอกนั้นพนมมือเดินแห่ไปซ้ายขวา แล้วถึงหัวหมื่นมหาดเล็กนั้นพนมมือเดินแห่ไปซ้ายขวา แล้วจึงมาถึงมหาดเล็กเกณฑ์ถือพระสุพรรณศรีและพระสุพรรณราช และพระเต้าครอบทองและพานทองและเครื่องทองทั้งปวงต่างๆ นั้นก็เบ็นอันมาก แล้วเกณฑ์มหาดเล็กเหล่าถือพระแสงบั้นและพระแสงหอกและพระแสงง้าว และพระแสงก้นหยัน และพระแสงประดับพลอยและพระแสงดาบฝักทอง และพระแสงต่างๆ เบ็นอันมาก เดินแห่เสด็จไปซ้ายขวา แล้วมีมหาดเล็กและนอกใน และมหาดไทยถือกระสุนเดินแห่ไปซ้ายขวา ดูสูงต่ำดูห้ามแหนไปตามทางเสด็จทั้งซ้ายขวาครั้นพร้อมแล้ว พระองค์จึงแต่งองค์ทรงเครื่อง ประดับประดาทั้งปวงล้วนเครื่องขาวแล้ว เสด็จขึ้นสู่พระเสลี่ยงทองประดับกระจก มีพระกลดขาวยอดทองระบายทอง คันกั้นทองประดับ มหาดเล็กสี่คนเดินกั้นไป

ซ้ายขวา มีพระบุตรีแต่งองค์ทรงเครื่องประดับประดาด้วยสร้อยสนิม พิมพาภรณ์เบื้องอันงาม นั่งบนพระเสลี่ยงสองหลัง ๆ ละสององค์เบื้องหน้าแห่แหนตามกระบวนพยุหบาตรา ไปฝ่ายหลังพระบรมศพสมเด็จพระบิดา และพระชนนี แล้วจึงพระญาติวงศ์พระสนมกำนัลในทั้งปวงก็ตามเสด็จไปเบื้องอันมาก อันเหล่ามหาดเล็กและมหาเศรษฐีคหบดีทั้งปวง และอำมาตย์น้อยใหญ่ทั้งปวง พร้อมกันตามเสด็จไปฝ่ายหลังกระบวนพยุหบาตรา แล้วจึงทำลายกำแพงวัง หว่างประตูมงคลสุนทรและประตูพรหมสุดต่อกัน ครั้นถึงพระเมรุใหญ่ที่ท้องสนามหลวงแล้ว จึงชักรถพระบรมศพทั้งสองนั้น เข้าในเมรุทิศเมรุแทรกทั้งแปดทิศ แล้วทักษิณเวียนพระเมรุใหญ่ได้สามรอบ แล้วจึงเชิญพระโกศทั้งสองนั้นเข้าตั้งในพระเมรุใหญ่ตามอย่างธรรมเนียม จึงไว้พระบรมศพ ๗ ราตรีแล้ว จึงนิมนต์พระสังฆราช พระพิมล และพระราชาคณะ คือ พระเทพมุนี มหาพรหมมุนี พระเทพเมาลี พระธรรมอุดม พระอุบาลี พระพุทธโฆษา พระมงคลเทพมุนี พระธรรมกถึก พระวินัยธร พระวินัยธรรม พระนาค และพระสังฆราชาหัวเมือง และพระสงฆ์ทั้งนอกกรุงและในกรุงเบื้องอันมาก ก็เข้ามาสดับปกรณ์ทั้งเจ็ดวัน แล้วก็ถวายไตรจีวรและเครื่องไทยทานสังเค็ด และเลี้ยบและต้นกัลปพฤกษ์อันมีสิ่งของทั้งปวงต่าง ๆ นานาครบครันแล้ว มีต้นกัลปพฤกษ์แขวนเงินใส่ในลูกมะนาวต้นหนึ่ง ใส่เงินสามชั่ง มีทั้งแปดทิศพระเมรุ ทั้งทานวันละ ๔ ต้นทั้ง ๗ วัน เบื้อง

เงินร้อยหกสิบกับแปดชั่ง แล้วพระองค์จึงให้ทานผ้าผ่อนและสิ่งของทั้งปวงต่าง ๆ เป็นอันมาก แล้วจึงให้มีการมหรสพการเล่นต่าง ๆ เหล่าไพร่พลเมืองทั้งกรุงก็มารับทานเงินข้าวของต่าง ๆ ครั้นสำเร็จแล้วก็พากันไปดูงานที่ท่านให้แต่งไว้ต่าง ๆ นานา และเครื่องแต่งพระบรมศพทั้งปวงอันงามมีรูปสัตว์นานา อันประดับประดาพระเมรุอันสูงใหญ่ มีระหาดอกไม้เพลิงและดอกไม้ต่าง ๆ ตั้งรายรอบพระเมรุเป็นอันมาก ครั้นเห็นที่ตกแต่งพระศพด้วยเครื่องนานา บ้างก็มาโศกาอาดูรพูนโศก คิดถึงสมเด็จพระบรมราชา แล้วก็พากันครั้นเครงไปด้วยงานการเล่นทั้งปวง อันประกอบไปด้วยเสียงดุริยางคดนตรี มีงานมหรสพครบเจ็ดราตรี พระองค์จึงมีพระโองการตรัสสั่งให้ถวายพระเพลิงสมเด็จพระราชบิดา และพระพันปีหลวงอันประเสริฐทั้งสองพระองค์ สมเด็จพระบรมเอกทัศและพระอนุชาธิราชและพระราชบุตรีและพระสนมสาวสรรค์กำนัลทั้งซ้ายขวา และพระญาติวงศ์ก็ห้อมล้อมพระบรมศพอยู่ จึงรับสั่งให้ถวายพระเพลิงด้วยไฟฟ้า แล้วจึงเอาห่อนกฤษณากระลำพักและห่อนจันท์อันบีดทอง บรรดาเครื่องหอมทั้งปวงนั้นใส่ในใต้พระโกศทองทั้งสอง แล้วจึงจุดเพลิงาไฟฟ้า แล้วจึงสาดด้วยน้ำหอมและน้ำดอกไม้เทศและน้ำกุหลาบ และน้ำหอมทั้งปวงต่าง ๆ อันมีกลิ่นหอมฟุ้งขจรตลบไปทั้งพระเมรุทองฝ่ายองค์บรมเอกทัศราชา และพระอุทุมพรราชาทั้งสองพระองค์ ทรง

พระกันแสงพิลาปร่ำไร พระหัยคะนึงถึงพระบิดุเรศพระชนนี ทั้งพระราช
บุตรและพระราชธิดา พระสนมสาวสรรค์ก็มากันแสงให้พิลาปร่ำไรไป
สิ้น กษัตริย์ประเทศราชทั้งปวงนั้นก็ห้อมล้อมอยู่รอบพระเพลิง แล้วจึง
ปรายข้าวตอกดอกไม้บูชาถวายบังคมอยู่สลอน ทั้งอำมาตย์ราชเสนาบดี
ใหญ่น้อย ทั้งราชนิกูลเศรษฐีคหบดีทั้งปวง ก็นั่งห้อมล้อมพระเมรุทองอยู่
แล้ว ก็มาโศกาอาดูรร่ำรักพระบรมราชาอยู่อึงคะนึงไปทั้งในพระเมรี
หลวง ครั้นเพลิงสิ้นเสร็จสรรพ จึงให้ดับด้วยน้ำหอมและน้ำกุหลาบ แล้ว
จึงแจงพระรูปทั้งสองพระรูป พระสังฆราชและราชาคณะทั้งปวง ก็เข้า
มาสดับปกรณ์พระอัฐิทั้งสองพระองค์ อันใส่ในผอบทองทั้งสองพระองค์
ครั้นแล้วจึงเชิญพระอัฐิทั้งสองพระองค์นั้นใส่ในผอบทองทั้งสอง จึงเชิญ
ขึ้นสู่เสลี่ยงทองทั้งสอง แล้วแห่ออกไปตามทางออกประตูมหาภิรมย์ แล้ว
จึงตีฆ้องกลองแตรสังโพงและแตรงอนและกลองชนะ กลองโยนและพิณ-
พาทย์ ตั้งกระบวนมหาพยุหบาตรา จึงให้กั้นราชวัติฉัตรธงไปตามมรรคา
อันอาณาประชาราษฎรนั้นก็โปรยปรายข้าวตอกดอกไม้ต่าง ๆ แล้วจึง
แห่แหนไปจนถึงริมคงคา แล้วจึงเชิญผอบทองอันใส่พระอัฐิทั้งสอง
พระองค์ขึ้นเรือพระที่นั่งกิ่งแก้วจักรรัตน์เป็นสองลำ เป็นหน้าหลังกันไป
จึงมีเครื่องสูงต่าง ๆ บนเรือพระอัฐินั้นตั้งเป็นชั้น ๆ เป็นหลั่น ๆ ตามที่
แล้วพระเอกทัศน์นั้นทรงเรือพระที่นั่งเอกไชย มหาดเล็กนั้นกั้นพระกลด
ขาวข้างพระองค์ ซ้าย ๔ คัน ขวา ๔ คันเป็น ๘ คัน พระอุทุมพร

อนุชานั้น ทรงเรือพระที่นั่งทองขวานำเป็นหน้าหลังกันตามที่ แต่บรรดาเรือเกณฑ์เห่เรือนำ และเรือรองแห่ไปซ้ายขวาหน้าหลังกันตามลำแหน่งตามที่ เรือพระที่นั่งครุฑพระที่นั่งหงส์เป็นซ้ายขวากัน แล้วจึงถึงเรือนาคเหรา นาควาสุกรี แล้วจึงถึงเรือมังกรมหรรณพ มังกรจบสายสินธุ์ แล้วจึงถึงโตมหรรณพ โตจบภพไตร แล้วจึงถึงโตจบสายสินธุ์ แล้วจึงถึงเหินหาว หลาวทอง สิงหวัดนาสน์ สิงหาสน์นาวา นรสิงห์วิสุทธ์สายสินธุ์ นรสิงห์ถวิลอากาศ แล้วจึงถึงไกรสรมุขมณฑป ไกรสรมุขนาวา อัมพระพิมาน นพเศกห่อหา จึงถึงเรือดั้งซ้ายขวานำรองและเรือกระบี่หักราชสีห์ เรือม้าเลียงผาเรือเสือและเรือเกณฑ์รูปสัตว์ต่าง ๆ และเรือดั้งเรือกันแห่ไปซ้ายขวา บรรดาเครื่องสูงราชอุปโภคทั้งปวง คือสัปทนและฉัตรขาว อภิรุมชุมสายพัดโบกจามรหานตะวันบังสูรย์บังแหรกและเครื่องสูงนานาทั้งนั้น เหล่ามหาดเล็กเกณฑ์ถือซึ่งเรือพระที่นั่งทรงบ้างพระที่นั่งรองบ้าง หายแห่ห้อมล้อมไปหน้าหลังบรรดาเครื่องทอง พระสุพรรณศรี และพระสุพรรณราช พระเต้าน้ำครอบทองนั้น มหาดเล็กถือลงเรือทรงข้างพระองค์ อันเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวงเป็นอันมากนั้น มหาดเล็กเกณฑ์หุ้มแพรถือ ซึ่งเรือที่นั่งรองไปซ้ายขวาเป็นอันมาก บรรดามหาดเล็กเกณฑ์ถือพระแสงประดับต่าง ๆ นั้น ลงเรือที่นั่งทรงริมพระที่นั่งเรียกว่ารายดีนตอง อันเกณฑ์มหาดเล็กถือพระแสงทั้งปวงเป็นอันมากนั้นซึ่งที่นั่งรอง แล้วพายแห่ไปซ้ายขวาหน้าหลังนั้นเป็นอันมาก

อันพระราชบุตรพระราชธิดานั้น ลงเรือศรีสักหลาดไปหลังพระที่นั่ง อันเหล่าพระสนมกำนัลลงที่เรือศรีผ้าแดง ตามเสด็จไปท้ายพระที่นั่ง อันเจ้าพระยาจักรีและพระยากลาโหมนั้น มีพานทองและเจียดกระบี่ซ้ายขวา และสัปทนบิ๊กหน้าเรือตามตำแหน่ง แล้วที่เรือชัยสีห์และราชสีห์ มีกูบก้านแย่งแล้วพายซ้ายขวาแห่ไป อันพระยายมราชาธิบดีศรีโลกทัณฑาธร ที่เรือนรสิงห์ มีพานทองและเจียดกระบี่สัปทนตามตำแหน่งบรรดาศักดิ์จัตุสดมภ์ทั้ง ๔ นำหน้าเสด็จดูน้ำลึกและตื้น บรรดาอำมาตย์ราชเสนาบดีทั้งปวงนั้น ที่เรือดั้งและเรือกัน มีเครื่องอุปโภคตามตำแหน่ง แล้วพายแห่ไปซ้ายขวาหน้าหลัง บรรดาเหล่าพนักงานเล็กขอเฝ้าทั้งปวงนั้น ที่เรือตามเสด็จหลังกระบวนแห่ อันนายเพชฌฆาตนั้นที่เรือเสือแล้วดาบแดงไปหน้าเรือ ตามเสด็จไปหลังพยุหบาตราตามตำแหน่ง อันเหล่าเกณฑ์ที่พายนั้น บ้างก็ให้ร้องพายแห่ไป ฯ

(ตอนนี้ฉบับขาด ใช้ความในคำให้การชาวกรุงเก่า)

---

๑ ครั้นต่อมาพระเจ้าอุทุมพรราชาจึงให้สร้างวัดขึ้นวัด ๑ พระราชทานนามว่า วัดอุทุมพราราม เสร็จแล้วให้นิมนต์พระธรรมเจดีย์มาเป็นเจ้าอาวาส แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ซ่อมมณฑปพระพุทธบาทที่หรุดโทรมลงรักปิดทองขึ้นใหม่ ฉลองเสร็จแล้วเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ครั้นเสด็จกลับพระนครก็สละราชสมบัติออกทรงผนวช พระเจ้า

อุทุมพรราชาอยู่ในราชสมบัติได้ ๓ เดือน เมื่อออกทรงผนวชนั้น วัน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๐๒ ปี ฉ

๏ ข้าราชการทั้งปวงจึงเชิญเจ้าพ่อเอกทัศ ขึ้นครองราชสมบัติ ก่อนที่เจ้าพ่อเอกทัศจะขึ้นครองราชสมบัตินั้น เกิดนิมิตอัศจรรย์ลมพายุพัดต้นมะเดื่อซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งพระราชวังหัก ยอดมะเดื่อที่หักนั้นหันมาทางพระราชมนเทียร ข้าราชการทั้งปวงเห็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็นำความขึ้นกราบบังคมทูล เจ้าพ่อเอกทัศจึงรับสั่งว่า นิมิตซึ่งเกิดขึ้นนี้เป็นมงคล พวกเจ้าทั้งหลายจงนำไม้มะเดื่อนั้นมาทำเป็นแท่นเถิด ข้าราชการทั้งปวงก็ไปตั้งพิธีบวงสรวง มีมหรสพสมโภช แล้วตัดไม้มะเดื่อนั้นมาทำเป็นพระแท่น เมื่อสำเร็จแล้วจึงจัดการราชาภิเษก ให้เจ้าพ่อเอกทัศทรงเครื่องสำหรับกษัตริย์เสร็จแล้วเชิญขึ้นประทับเหนือพระแท่นไม้มะเดื่อ ครั้นได้ฤกษ์แล้วปุโรหิตอาจารย์ก็โอมอ่านคาถาอันมงคล พวกพราหมณ์ก็เป่าสังข์หักษิณาวัฏ ชาวประโคมก็ประโคมเครื่องดุริยางคดนตรี พระอาลักษณ์จึงเชิญพระสุพรรณบัฏประดับพลอยรอบ ๓ ชั้น ซึ่งจารึกพระนามอ่านถวาย มีใจความว่า อาเปกขศรีสุรเดชบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศิริชัย บัจจังมหาจักรวรรดิ สรทยาธิบดี ศิริสัจ ดิรัสหังสจักรวาฬาธิเบนทร์ สุเอนทราธิบดี ทะหะริมายะนะทะปรานาธิบดี ศิริวิบุลย์คุณอกนิฐจิตรุจีตรีภูวนาถ ตรังคดิพรหมเทวา เทพภูมินทราธิราช รัตนากาศสมมติวงศ์ องค์เอกาทศรฐ วิสตรโสตรบรมติโลกนาถ

อาทิวิไชยสมทรหโรมันท อนันตคุณวิบุลย์สุนทรธรรมิกราชเดโชชาติ โลกนาถวริสสาธิราชชาติพิเศษฐ เดชทศพลญาณสมันตมหันตพิชิตมาร วสุริยาธิบดีชัดดิยวงศ์องค์รามาธิบดี ศรีภูวนาถธิบัจจโลกเชษฐวิสุทธ์ มกุฎรัตนโลกเมาลี ศรีประทุมาสุริยวงศ์ องค์บัจจุพุทธางกูร ดังนี้ เสร็จแล้วเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ในพานทองประดับพลอย๓ชั้น เสร็จแล้วก็ทูลเกล้า ฯ ถวายตามพระราชประเพณี ครั้นแล้วก็เอานามกรุงทวาราวดีซึ่งจารึกในพระสุพรรณบัฏอ่านถวาย มีใจความว่า กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกบวรรัตนราชธานีบุรีรมย์ แล้วพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการทั้งปวงก็ถวายตัวใหม่ทั้งสิ้น เจ้าพ่าเอกทัศให้หล่อพระพุทธรูปเท่าพระองค์ แล้วทรงออกพระราชบัญญัติการใช้เครื่องชั่งเครื่องตวงเครื่องวัดต่าง ๆ ทั้งเงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง ให้เที่ยงตรงตามราชประเพณี แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ยกเลิกภาษีอากรต่าง ๆ ในภายใน ๓ ปี และโปรดให้ปล่อยนักโทษในเรือนจำ ครั้นพระพุทธรูปเท่าพระองค์สำเร็จแล้ว ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ทำการฉลอง แล้วให้เชิญไปไว้กับพระศรีสรรเพชญ์ในพระวิหารในพระราชวัง แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างพระอาราม ๒ พระอาราม พระราชทานนามว่า วัดละมุด ๑ วัดกรุทาวาส ๑

(เข้าความฉบับหลวง)

๏ อนึ่งพระองค์เลี้ยงพระสงฆ์เช้าเพล มีเทศนาและสวดมนต์แผ่ผลเมตตามิได้ขาดเป็นนิจอัตรา อันเงินการบุญตักข้าวบาตรก็ตักอยู่

อัครา เกณฑ์จันทันนิจภัตรก็ส่งอยู่อัคราทุกอารามมิได้ขาด และเกณฑ์บุญที่ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่สลักหักพังทุกอารามทั้งปวง ทั้งนอกกรุงและในกรุง และเกณฑ์ค่าผ้าไตรจีวรที่ภิกษุสงฆ์อันอักกะตก และมีจีวรคร่ำคร่าก็ถวายมิได้ขาด ทั้งสังเค็ดและการกฐินทั้งในกรุงนอกกรุงและทั้งหัวเมืองก็มีทุกปี แลวยังเกณฑ์เทียนพระวรรษาและเครื่องบริขารครบครันก็มิได้ขาดเป็นนิจทุกปี แลวยังสมโภชพระศรีสรรเพชญ์และพระหัวเมืองก็ทุกปีมิได้ขาด ยังเกณฑ์ค่าโคเกวียน และสมโภชพระพุทธบาทก็ทุกปี อันเงินเหล่านี้ทั้งสิ้นเบ็ดเสร็จปีหนึ่งเป็นเงินพันหนึ่งกับห้าร้อยชั่ง ยังข้าวเกณฑ์บุญนั้นปีหนึ่งข้าวหมื่นหนึ่งกับห้าพัน

๏ ครั้นถึงเดือนแปดปฐมาสารหวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำนั้น พระองค์ก็บวชนาคหลวงทั้งภิกษุและสามเณรปีหนึ่งสามสิบองค์บ้าง สี่สิบองค์บ้าง ทุกปีมิได้ขาด ครั้นมีสุรย์และจันทร์อังคราส พระองค์ทรงแจกเงินทองเสื้อผ้าสารพัดต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก แลวพระองค์มีรับสั่งให้ตั้งศาลาฉันทานทั้งสี่ทิศกรุงก็ทุกปีมิได้ขาด

๏ ครั้นถึงเพ็ญเดือนสิบสอง พระองค์ให้ทำจุลกฐิน และเครื่องข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนฉัตรธงทั้งปวงเป็นอันมาก แห่ไปถวายพระทุกอารามนั้นก็มิได้ขาดปี

๏ ครั้นถึงเดือนสี่ พระองค์เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ตั้งเป็นกระบวนพยุหบาตราแห่ไป ครั้นถึงแลวพระองค์จึงให้มีการสมโภช

มีการมหรสพ มีโขนหนังทั้งระบำเทพทอง มีละครและหุ่นสารพัดต่าง ๆ แล้วจึงตั้งระทาดอกไม้เพลิง หว่างช่องระทาดอกไม้นั้น มีโขนหนังโมงครุ่ม ผาสาระบำเทพทอง และหกคะเมนสามต่อได่ลวดรำแพนลวดบนปลายเสา แล้วพระองค์เลี้ยงพระสงฆ์หัวร้อยองค์ ฉันถวันเจ็ดวันแล้ว จึงถวายจีวรสังเค็ดแล้ว พระองค์จึงแจกทานแก่อาณาประชาราษฎรให้เงินทองเสื้อผ้าสิ่งของครามครัน ให้แก่อาณาราษฎรที่มารับพระราชทานทั้งหญิงทั้งชายก็ชื่นชมยินดี ยอกรอัญชลีเหนือเกล้าเกศา ถวายพระพรอยู่เช็งแช่ แล้วก็พากันดูงามการมหรสพต่าง ๆ เปรมปรีดิ์ทั้งเด็กผู้ใหญ่ ครั้นเพลาค่ำ ก็จุดดอกไม้เพลิงรุ่งเรืองโอภาสประหลาดแก่ตา หญิงชายก็พากันมาดูดอกไม้ต่าง ๆ ก็ชื่นเริงบันเทิงใจ แล้วพระองค์เสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท เกณฑ์แห่แหนซ้ายขวาเบื้นอันดับกันเบื้นหลั่น ๆ กันไป เบื้นพระประเทียบทั้งพระองค์และมเหสีและพระราชบุตรบุตรีแห่เบื้นที่ ๆ ขึ้นไป ครั้นถึงแล้วพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในพระมณฑป จึงถวายธูปเทียนทองและเครื่องบูชาข้าวตอกดอกบุปผาอนมีกลิ่นต่าง ๆ นานา แล้วโปรยปรายถวายบูชาพร้อมด้วยพระราชบุตรบุตรีและพระอัครมเหสี และพระสนมกำนัล ก็อภิวันท์สะพรึบพร้อมบังคมนมัสการ ครั้นแล้วพระองค์จึงโปรยปรายเงินทองให้เบื้นทาน แล้วก็ทิ้งทานตันกัลปพฤกษ์วันละ ๙ ตัน ตันหนึ่งเบื้นเงินสิบชั่ง ให้ทั้งทานทั้งเจ็ดวัน แล้วก็เสด็จกลับมาอยู่ที่พลับพลา ครั้นมีการมหรสพสมโภชแล้ว เสด็จ

ขึ้นไปนมัสการอยู่ครบเจ็ดวัน แล้วพระองค์ก็เสด็จไปชมธารเกษม เสด็จทรงรถพระที่นั่งโถง อันพระมเหสีและพระราชบุตรบุตรีนั้น ทรงรถต่าง ๆ กัน เหล่าพระกำนัลและพระสนมสาวสรรค์กัลยาทั้งปวงนั้นก็ขี่รถต่าง ๆ กัน แล้วแห่แหนไปในไพรสณฑ์ ครั้นถึงจึงเสด็จลงจากราชรถ ก็เสด็จพระดำเนินไปตามลำธารน้ำ อันพระสนมกำนัลก็สะพรึบพร้อมตามเสด็จไปตามธารน้ำ อันเหล่าพระกำนัลนารีก็มีมโนรื่นเริงใจ แลวักน้ำให้ชมธารและศิลากรวดทราย อันมีสีแดงและขาว บ้างก็เป็นสีเขียวดังมรกตอันดี ที่ดำนั้นดังสีปีกแมลงทับ มีสีนั้นต่าง ๆ อันหว่างช่องศิลาในน้ำนั้นมีมัจฉาชาติ ว่ายเวียนเลียวลอดไปตามช่องศิลาเป็นคู่ ๆ ยิ่งดูยิ่งเพลินใจ บนเนินคิรีมีภูผาเป็นช่อช้อยลงมาต่าง ๆ บ้างก็เป็นพุ่มลีบห้อยย้อยลงมา บ้างก็มีน้ำพุดุดันไหลมาตามช่องศิลา อันพฤกษาสารที่บนคิรีมีดอกและออกช่อมีสีต่าง ๆ งามล้วนดอกและต้นไม้นั้นก็งามต่าง ๆ นานา อันเชิงเขาพนมโยง[๑] นั้น มีพลอยเพชรและทับทิมมรกตและพลอยนิลต่าง ๆ ล้วนพลอยแดกสลายด้วยสดายุรบกับทศกัณฐ์ ที่ดำบลอันนั้นจึงแดกอยู่จนเท่าบัดนี้ เหล่าปักษาปักษีก็มีต่าง ๆ นานา มีเสียงไพเราะเพราะสนั่น เหล่าวานรนั้นก็โลดอยู่ไปมาบนต้นคบพฤกษาลำเนาธาร เหล่าพาหมฤคราช

(๑) เขาพนมโยงอยู่ราษฎรในแขวงสระบุรี ข้างใต้หมู่เขาพระฉาย ไม่ใช่ที่หมู่เขาพระพุทธบาท ความเห็นจะหมายว่า เสด็จพระบาทแล้ว เสด็จเขาพนมโยงในทางที่จะเสด็จพระฉาย

นั้นก็มีต่างๆ อันลำเนาบ่าและท่าน้ำนั้นเป็นที่อาศัยแก่ฤๅษีสิทธ์วิทยาธรชาวลับแล และภิกษุสงฆ์อันถือธุดงค์ และพระปริยัติวิบุลสนา ก็ได้อาศัยทำความเพียรอยู่นั้นก็มีมาก ครั้นพระองค์ทรงทำธารแล้วก็เสด็จกลับพร้อมด้วยมหาดเล็กและขอเฝ้า ทั้งเหล่าจตุรงคโยธาเสนามาตยาแห่แหนเสด็จกลับเข้าสู่กรุงพระนคร แล้วว่าราชการงานกรุงตามเยี่ยงอย่างแต่ก่อนมา(๑) ครั้นถึงสามยามเศษ ดีสิบทุ่มแล้วประทมดื่น บ้วนพระโอษฐ์สรงพระพักตร์ แล้วก็เสด็จเข้าที่นั่งพระธรรม รักษาข้างพระปริยัติและคันถธุระ ครั้นเพลารุ่งเช้า เสด็จเข้านมัสการบูชาพระ แล้วถวายธูปเทียนและข้าวตอกดอกไม้ ครั้นนมัสการพระแล้ว เวลาโมงหนึ่ง เสด็จออกท้องพระโรง เหล่ากำนัลนารี (ขันที) ตามเสด็จไปพร้อมพรั่ง เหล่าเสนามนตรีและราชบัณฑิตทั้งปวงก็ถวายบังคม แล้วอ่านเรื่องราวความกราบทูลฉลอง แล้วพระองค์จึงตรัสตราสินว่าราชการการกรุงตามผิดและชอบ ตามกฎพระอัยการเยี่ยงอย่างมาแต่ก่อน ครั้นแล้วก็เสด็จเข้ามาเรือกเครื่องพระสุพรรณภาชน์เข้าสู่ที่เสวย พรั่งพร้อมแวดล้อมไปด้วยพระกำนัลนารีเฝ้าที่เสวย ครั้นสรรพเสร็จก็เสด็จจงกรมบริกรรม ครั้นแล้วก็เข้าที่ประทมกลางวัน พร้อมด้วยนางนารีนั่งอยู่งานพัดวี บ้างอยู่งานนวด ครั้นประทมดื่นแล้วทรงเรียนพระอักษรเกณฑ์บุญ ครั้น

(๑) ความต่อนี้กล่าวด้วยพระราชานุกิจ

เพลาบ่ายสามโมงเศษเข้าสรง พร้อมด้วยนางสนมกำนัลอันเกณฑ์เฝ้าที่สรง และนางเกณฑ์ถวายผ้าชุบสรง และถวายพระภูษาผ้ารัดกัมพล และนางถวายเครื่องพระสุคนธรสต่าง ๆ ครั้นเข้าที่สรงแล้วเสด็จเข้าที่เสวยเพลาเย็น พร้อมด้วยนางพนักงานเฝ้าที่เสวย บ้างก็นั่งอยู่งานโบกพัดอยู่ตามที่ตามพนักงาน ครั้นเวลายามเศษแล้ว ทรงฟังนายเวรมหาดเห็นอ่านตรวจรายชื่อมหาดเล็กนอนเวร แล้วนางกำนัลเกณฑ์ทำมโหรี บ้างก็ขับร้องทำเพลงเกณฑ์นางบำเรอ แล้วก็เข้าที่ประทม อันราชกิจนั้นตามประเพณีกษัตริย์มิได้ขาดวัน ๒

๑ ครั้นอยู่มา พระยารายาผู้เป็นเจ้าเมืองไทร ได้ช้างเล็บรอบตัวหนึ่งเอาเข้ามาถวายให้ผ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมเอกทัศราชาอันเป็นใหญ่ พระองค์ก็ดีพระทัย ก็ปูนบำเหน็จรางวัลเงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณและเครื่องอุปโภคบริโภคนานา ประทานให้แก่พระยารายาเจ้าเมืองไทร แล้วพระองค์ให้นามตามที่ชื่อบรมฉัททันต์มหันตพงษ์ มกุฎกุญชร ยังมีเนียมตัวหนึ่งมาเข้าเพนียดในกรุง พระองค์เสด็จไปจับได้แล้วพระองค์ยินดี จึงให้ชื่อบรมคชา แล้วมีนายสำเภาพ่อค้า ชื่ออลังคปูนี เอาสิงโตตัวหนึ่งมาถวาย กับนกกระจอกเทศตัวหนึ่ง แก่พระบรมเอกทัศราชาอันเป็นใหญ่ พระองค์ก็ให้ประทานรางวัลเงินทองสิ่งของต่าง ๆ แก่อลังคปูนีอันมีน้ำใจสามิภักดิ์อันพระญาติวงศาและเสนาอำมาตย์ทั้งปวงก็อยู่เย็นเป็นสุขทุกราตรี ทั้ง

เศรษฐีกหบดี และพ่อค้าพาณิชมาต่างประเทศซื้อง่ายขายดี ทั้งสำเภาแขก และฝรั่งอังกฤษจีนจามอะรัมมนี และสุรัดพ่อค้ามาขาย จอดสำเภาเรียงรายอยู่หน้าท่านั้นเป็นอันมากมายหนักหนา ทั้งอาณาประชาราษฎรทั้งปวงก็เกษมสุขทั่งกรุงศรีอยุธยา ๆ

๏ ครั้นถึงบีมะเมีย จัตวาศกเข้า ยังมีมอญใหม่มันคิดร้ายเป็นขบถ มันคุมพวกกันเข้าแล้วก็ยกมาทางเขานางบวช แดนเมืองนครนายก แล้วมันตีบ้านเล็กบ้านน้อยแดนเมืองนครนายก ครั้นพระองค์แจ้งเหตุจึงมีพระโองการให้พระยาเพชรบุรี และพระยากาญจนบุรียกทัพไปทางด่งพระยาไฟ ก็รบกันกับมอญใหม่ที่ทุ่งพิหารแดง เหล่ามอญใหม่นั้นล้มตายหนีไปสิ้น อันพระยาเพชรบุรีและพระยากาญจนบุรีนั้น ครั้นปราบมอญแล้วกลับเข้ามาสู่กรุง จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคมทูลฉลอง พระองค์ก็ประทานรางวัลทั้งสองเสนา ให้ทั้งเงินทองเสื้อผ้าแพรพรรณครบครัน อันเหล่าทหารเกณฑ์อาสาไปรบนั้น พระองค์ก็ประทานรางวัลให้ทั่วหน้า บ้างก็ได้เลื่อนที่ขึ้นไปต่าง ๆ ตามที่มีความชอบ ๆ

๏ แล้วพระองค์เสด็จขึ้นไปนมัสการบั่ถวีและ (พระเจดีย์ที่เขา) พนมโยง จึงมีพระโองการตรัสแก่เสนาบดีผู้ใหญ่ ให้กะเกณฑ์เบ็นกระบวนทัพช้าง จะโพนช้างขึ้นไปนมัสการพระบั่ถวี เสนาผู้ใหญ่รับพระโองการแล้ว จึงไปกะเกณฑ์ให้บาดหมายไปแก่พระกำแพงและพระยาราชวังเมือง ให้เรียกช้างม้าให้จัดแจงตามกระบวนทัพช้างให้

ครบครัน แล้วจึงกะเกณฑ์ผู้คนและทหารเป็นอันมาก ฯ

๏ อันช้างพระที่นั่งเอกแต่บรรดามีชื่อ คือเจ้าพระยาไชยานุภาพ ปราบไตรจักร ศรีไชยศักดิ จักรมหิมา มงคลจักรพาห วิมานจักรพรรดิ สวัสดิพิไชย ไตรภพนาศ แก้วจักรรัตน มัยยมเทศ กุญชรราชา บวรนาเคนทร์ เหล่าช้างพระที่นั่งเอกสิบสองช้างนั้น ผูกเครื่องทองประดับฝรั่งเศส มีพู่ห้อยหน้าและข่ายทอง ผ้าปกหลังกรองเชิงประดับสีเท้าและทองรัดงา บ้างก็คลุมข่ายทอง บ้างผูกเครื่องกำมะหยี่ปักทองขวางดาวทองต่าง ๆ และพู่ห้อยข่ายทองปกหน้าผ้า ปกหลังและเครื่องต่าง ๆ กันตามที่ทางเป็นชั้นเป็นหลั่น ๆ กันมาข้ายขวาตามที่ แล้วจึงถึงช้างต้งช้างกันระวางนอกระวางในซ้ายขวาหน้าหลัง และสารเพียวน้อยใหญ่ตามมีชื่อ เหล่าที่นั่งรองคือ หัศดินพิไชย ไอยราพต โจมจักรพาห พิมานไชย คเชนทรรัตน สวัสดิกุญชร รจนานาเคนทร์ กเรนทรฤทธี ศรีอาทิตย์ พิษณุจักร สระสงสาร บานชมพู ฉรามวิชิต ฤทธิรามวิไชย ชลเทศอุไทย ไชยเทศอุทิศ พลหิฤทธิประสิทธิ พลภิรักษ์ประเสริฐ สุรราชสังหร ศรราชสังหาร พรหมพาหะ หรหมพาหน พรหมดล พรหมเดช พิษณุศักดิ พิษณุสิทธิ พิษณุฤทธิ พิษณุราช มโนนฤมิต วิจิตรเจษฎา อันที่นั่งรองเหล่านี้สามสิบสองช้าง ผูกที่นั่งประสาทและที่นั่งกระโจม และที่นั่งพุดตาน บ้างก็ผูกพระที่นั่งเขน และที่นั่งโถง ผูกพระที่นั่งต่าง ๆ เป็นอันมากแล้ว จึงถึง

ระวางสารเพรียวซ้ายขวามีชื่อคือ พลายพิไชยอนาเคนทร์ คเชนทรมหิมา รัตนากุญชร บวรไอยรา คเชนทรหัสดิน กวินทราชา มังคลา-รัตนาศน์ ราชไกรสร สกลโกลา มหากชสาร สังหารคชสีห์ มณีจักรพาห สวัสดิคเชนทร์ กเรนทรราชา บวรวายุกุล สุนทรเดช โจมไตรภพ จบไตรจักร ภูธรจำนง บรรยงก์ไอยรา ภูประศักดิ์ รักษ์ธานี ฤทธิไกรสร กำจรจักรพาห กฤษณจักรี ตรีสุรนาถ กุญชรไชย ไกรสรเดช บำรุงภูบาล สารภูธร พรหมกฤษณ พรหมสารถี พรหมพรรณ พรหมพักตร์ พิษณุรักษ์ พัศณรงค์ พิษณุพงศ์ พิษณุพาน มโนรถจำนง ทรงสุริยากษัตริย์ สรรพประสิทธิ์ ฤทธิประลัย พลภิฤทธิชำนัน พลภิฤทธิชำนาญ มารประลัย ไฟภักลัป เรืองฤทธิกำจร บวรธานี สงคเรนทร ชะนะจำบัง โลรัดนาศ ชาติคช สุริยาภิรมย์ ชมภูฉัตร อันช้างมีชื่อเหล่านี้ห้าสิบสี่ช้างด้วยกัน เป็นเกณฑ์ช้างระวางเพรียว มีวอทองบ้าง สัปคับทองบ้าง บ้างก็ใส่เชนและแหนหางนกยูง มีธงหลังช้างและศัสตราอาวุธตามตำแหน่ง มีหมอและควาญแต่งตัวเครื่องโพน ประกวดกันต่าง ๆ ตามที่ตามตำแหน่ง แห่แหนไปซ้ายขวาหน้าหลังเป็นอันมาก แล้วจึงถึงทัพหลังพระที่นั่งรอง เกณฑ์เหล่าช้างพังผูกพระที่นั่ง เกณฑ์มีชื่อคือระวางใหญ่ซ้ายขวาเหล่านี้คือ เทพลีลา เทพลีลาศ หงส์ลีลา หงสาลีลาศ สุริย์รางชาง สุรางคราเชนทร์ สมบัติไอยศูรย์

สมบูรณ์โอสวรรย์ อนงค์ศรีสวรรค์ อนันดศรีสวัสดิ์ อนิลบรรยงก์ อนงคบรรยิง อนันตสวเสก อเนกสุรศักดิ์ อนันดโกรกรุง อดุงโกรเกริก พิจิตรใจดล พิมลจินดา พิมลศรีสถาน พิมานศรีสถิต หิหิรสมบัติ พิพัฒน์สมบูรณ์ พิสุรสมภาร พิศาลสมพูน อันช้างพังพระที่นั่งเอกมีชื่อ ยี่สิบสองช้างเหล่านี้ ผูกพระที่นั่งกูบทองประดับบ้าง พระที่นั่งกูบทองทึบบ้าง ที่นั่งกูบลายรดน้ำบ้าง หลังคากูบนั้นต่าง ๆ แล้วแห่ไปช้างซ้ายช้างขวา แล้วจึงถึงที่นั่งทรง ที่นั่งรองระวางเพรียว เกณฑ์ช้างพังมีชื่อคือ อนงคเดจร บวรราเชนทร์ เหมบรรยงก์ อนงคราชาง พิพัฒน์โกสุมภ์ กรรพุมบุษบา มณีรัตนมาลา บุษบาสวรรค์ หิหาบรรยงก์ อนงคนารี วิศาลอัปสร กินนรบุรีกษี ราชสุรางค์ สรรพางค์พิมล สกลโกสุมภ์ กรรพุมรัศมี เทพประพา เทพาประศร คเชนทรสำอาง ราชางพิมล อันที่นั่งรอง ช้างพังยี่สิบแปดช้างเหล่านี้ ผูกกูบทองบ้าง สัปคับทองบ้างต่าง ๆ กัน

๏ ครั้นกะเกณฑ์แล้ว อัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่จึงเข้ามากราบทูลฉลอง ฝ่ายสมเด็จพระเอกหัศราชา จึงแต่งองค์ทรงพระภูษาพระมาลาบำเน็นเครื่องโหน แล้วเสด็จทรงคชสารที่นั่งเอกอันมีชื่อ คือ เจ้าพระยาไชยานุภาพ อันประดับประดาด้วยเครื่องฝรั่งเศส กำมะหยี่แดงบุ๋กทองขวาง มีพู่ห้อยหน้า ผ้าปกหลังและข่ายทองกองเชิง ประดับสี่เท้าและทองรัดงา แล้วทรงพระแสงอังกุสธอทองนาคราชประดับ แล้วนายทรงบาส

เบื้นควาญนั่งท้ายพระที่นั่ง ประนมมือไปตามที่ตามตำแหน่ง แล้วบรรดา
มุขเสนาอำมาตย์ทั้งนั้น แต่งตัวเครื่องโพนตามที่ตามทางตามตำแหน่ง
จึ่งขึ้นขี่ช้างตั้งช้างกันซ้ายขวาหน้าหลัง เกณฑ์เหล่าช้างระวางนอกระวาง
ใน ห้อมล้อมช้างพระที่นั่งไปตามกระบวนแห่ทั้งช้างพลายช้างพัง เบื้น
ช้าง ๑๐๕๐ ด้วยกัน พระกำแพงพระอาราชวังเมือง ได้คุแลตรวจตรา
ว่ากล่าวเหล่าช้างทั้งสิ้น พระราชบุตรบุตรี พระอัครมเหสี ทรงช้าง
พระที่นั่งพังกูบทองประดับกระจก เหล่าพระสนมกำนัลทั้งปวงนั้นขี่ช้าง
กูบทองบ้าง กูบรายรดน้ำบ้าง บ้างก็ขึ้นบนสัปคับบ้าง บรรดาพระสนม
กำนัลทั้งปวงนั้นขี่ช้างพังตามเสด็จไปเบื้นอันมาก พร้อมด้วยจตุรงคเสนา
มุขอำมาตย์ ราษฎรทั้งปวงแห่แหนไปซ้ายขวาหน้าหลังสะพรั่งพร้อม
ก็เสด็จไป มีที่ประทับร้อน และที่ประทับแรมโพรง เสด็จไปถึงเขาบ่อวี
ที่พลับพลาใหญ่แล้ว พระองค์เสด็จขึ้นไปนมัสการพระ พร้อมด้วย
เสนาบดีและมหาดเล็ก ทั้งองค์อัครมเหสี ทั้งพระราชบุตรบุตรี และ
พระสนมกำนัลในนารีสะพรั่งพร้อมเบื้นอันมาก แล้วพระองค์ก็เสด็จอยู่
ที่ลานพระ จึงตั้งเครื่องบูชามีน้ำมันหอมดอกไม้ ธูปเทียนชวาลาตาม
ถวายมากมายหนักหนา พระองค์ก็ทำสักการบูชาโปรยปรายข้าวตอก
ดอกไม้ถวาย แล้วจึงทำมโหรีปี่พาทย์อยู่ครื้นเครง แล้วพระองค์ก็
ประทานรางวัลแก่เหล่ามโหรีเบื้นอันมาก แล้วก็ปรายเงินให้แก่อาณา-
ราษฎร แล้วจึ่งเลี้ยงพระสงฆ์ ๙ ราตรี ถวายไทยทานสิ่งของครบครัน

แล้วให้เล่นการมหรสพ ๗ ราตรี ครั้นแล้วก็เสด็จกลับเข้ายังกรุงโกรเข้า ในพระราชฐาน พระองค์ก็ปรนนิบัติตามราชประเพณีเยี่ยงอย่างมาแต่บุราณ ฯ

๏ ครั้นถึงเพ็ญเดือน ๑๑ ออกพระวรรษา พระองค์เสด็จทรงประทีปเสด็จอยู่บนเรือรนาน แลวถวายธูปเทียนดอกไม้และกระทงกระดาษตามเทียนและเรือต่าง ๆ เป็นอันมาก แล้วพระองค์อุทิศถวายพระพุทธบาทในนมหานที แล้วก็ลอยกระทงอุทิศส่งไปเบื้องอันมากเต็มไปทั้งแม่น้ำ แล้วจุดดอกไม้เพลิงทิรมดงคาต่าง ๆ เป็นอันมาก ฯ

๏ อนึ่งชื่อพิธีอาสุชมาส เอาเรือที่นั่งกึ่งสองลำ พระองค์ลำหนึ่ง พระมเหสีลำหนึ่ง ออกพายแข่งกัน แล้วบรรดาเรือชุนนางตามบรรดาศักดิ์ มีเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ตามที่ตามตำแหน่ง แล้วก็ออกพายแข่งกัน ครั้นวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรมค่ำ ๑ เพลาค่ำแล้ว ทรงพระภูษาขาว ทรงพระมหามงกุฎสังวาลอาภรณ์ทำด้วยเงิน แล้วเสด็จทรงเรือพระที่นั่งกึ่งโถง เสด็จยืนไปบนเตียงลา แล้วจึงเรือนำเรือตามนั้น ตามเทียนตลอดลำ พายแห่ไปรอบกรุง แล้วเลี้ยงขนมเบื้องแผ่นใหญ่ตอกหนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือที่นั่งทรงผ้ากฐิน พร้อมฝ่ายหน้าฝ่ายในเสด็จทรงพาย และเรือตามทั้งปวงนั้นใส่โคมสั้นทุกลำ พายแห่ไปถวายราชาคณะอารามหลวง ทั้งนอกกรุงและในกรุง ทั้งบกทั้งเรือ ซึ่งอยู่แขวงเหนือแขวงใต้ หัวเมืองเอกและเมืองโทนั้น แต่องค์พระกฐิน

และไตรจีวรและเครื่องอัฐบริขาร ส่งให้ไปกับเจ้าเมือง และผู้รั้งกรมการ และผู้รักษาเมือง ผู้รั้งตามธรรมเนียมสองวัดบ้าง สามวัดบ้าง ห้าวัดบ้าง เป็นกฐินหลวงเบ็ดเสร็จร้อยเศษ แล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าในพระราชวัง ๆ

๏ ครั้นอยู่เย็นเป็นสุขช้านานมา พระองค์จึงเสด็จขึ้นไปลพบุรี เป็นกระบวนพยุหบาตราเรือ เสนาจึงกะเกณฑ์เรือที่นั่งและเรือครบครัน ครั้นแล้วพระองค์ก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งทองขวานฟ้า และพร้อมด้วยมุขอำมาตย์ราชเสนาทั้งปวงเป็นอันมาก เหล่าเสนามนตรีและมหาดเล็กทั้งปวงนั้นถือเครื่องราชอุปโภค และเกณฑ์ถือพระแสงต่าง ๆ ครบครันกันเป็นอันมาก บ้างก็ลงเรือที่นั่งทรง บ้างก็มาลงที่นั่งรอง บ้างก็มาลงเรือดั้งเรือกันนั้นเป็นอันมาก แล้วก็หายแห่แหนไปเป็นซ้ายขวากันเป็นคู่ ๆ อันเหล่าเรือแห่หน้าและเรือนำ เรือรองนั้นห้อมล้อมแห่แหนไปเป็นอันมาก ประทับรอนแรมไปจนถึงลพบุรี ครั้นถึงแล้วพระองค์เสด็จเข้าไปในพระราชวังลพบุรี อันชื่อดุสิตมหาปราสาท อันมีพระที่นั่งเรียกว่าจันทรพิศาล พระองค์เสด็จชมสวนซ้ายขวา และสวนแก้วอันมีพรรณดอกโกสุมปทุมปทุมาและอุบลจงกลนีอันมีสีต่าง ๆ และกลิ่นนั้นก็ต่างกัน ที่ในสระแก้วนั้นมีพรรณมัจฉาก็งามต่าง ๆ พรรณดอกไม้ก็มีต่าง ๆ มีกลิ่นนั้นก็ต่างกัน พระองค์ก็เสด็จประพาสชมสวนทั้งซ้ายขวา พร้อมด้วยพระอัครมเหสี และพระราชบุตรบุตรี และกำนัลนารีเป็นอันมาก ครั้นชมแล้วก็เสด็จไปชมทะเลชุบศร พระองค์ทรงม้าพระที่นั่ง

เอก อันชื่อพระยาอาชาไนยไชยชาติราชพาหนะ ผูกเครื่องเบาะและอาน และเครื่องทั้งปวง อันประดับประดาด้วยมหาเนาวรัตน์อันงามประเสริฐ อันเหล่าเสนามหาดเล็กและขอเฝ้าทั้งปวงนั้น บ้างก็ถือเครื่องราชอุปโภค และถือพระแสงต่าง ๆ แล้วก็ขี่ม้าห้อมล้อมตามเสด็จสะพรึบพร้อมเบื้องอันมาก อันพระมเหสีและพระราชบุตรบุตรีนั้น ก็ทรงพระวอประดับทองบ้าง พระวอทองบ้าง อันพระสนมและกำนัลทั้งปวงนั้น ก็ขี่วอสีสักหลาดต่าง ๆ ตามเสด็จไปเบื้องพระประเทียบไพร ข้างในนั้นก็แห่แหนไปพร้อมด้วยรี้พลโยธาเบื้องอันมาก ครั้นถึงพร้อมด้วยพระราชบุตรบุตรีพระสนมนารีนั้น ก็ชี้ชมปลาในทะเลชุบศร แล้วพระองค์เสด็จพระดำเนินไปตามขอบสระ ชมพฤกษาสารพระการต่าง ๆ บ้างมีผลและดอกออกช่อมีสีต่าง ๆ มีกลิ่นหอมต่าง ๆ ลางนางนารีก็เด็ดพุ่มพวงดวงดอกมาลามาแซมเกล้า แล้วก็พากันชื่นเชิงบันเทิงใจไปสิ้น แล้วพระองค์ก็เสด็จไปธารทองแดง ประทับร้อนอยู่ที่พลับพลาใต้ร่มไม้อันมีดอก ให้ไขท่อน้ำในสระออกมาตามท่อธารทองแดงอันเย็นสะอาดสะอ้าน อันเหล่ามหาดเล็กและเสนาบดีทั้งปวงนั้น พระองค์สั่งให้ลงเล่นน้ำแล้วสาวพวนพนันกันที่ในน้ำ ที่สาวขึ้นไปได้ พระองค์ประทานรางวัล ที่สาวขึ้นไปได้แล้วก็หลุดมือลอยน้ำลงมา ก็พากันสรวลอื้ออึงไปทั้งในธารน้ำทั้งพระองค์และเสนาอำมาตย์ทั้งปวงพากันชื่นเชิงไปทั้งสิ้น ครั้นแล้วก็เสด็จกลับเข้าสู่พระราชวัง ฯ

๏ ครั้นอยู่มาจุลศักราชได้ ๑๐๒๔ ปีมะแม เบญจศก จึงมีกำมะลอชากุทองชา เจ้าเมืองทวายเข้ามาถวายตัวเป็นข้า เข้ามาพึ่งอยู่ใต้ฝ่าพระบาทในขัณฑเสมากรุงใหญ่ พระองค์ก็ทรงพระเมตตาแก่สัตว์ จึงรับไว้ในกรุงศรีอยุธยา อันพระบรมเอกทัศน์นั้นพระองค์มาได้ครองพิพัฒน์กรุงศรี ในเมื่อเวลานาที่เมื่อกาลกลียจะถึงพระนคร จึงเกิดวิบัตินานาเพราะกรรมเวราสังหาร ทั้งอายุพระศาสนาและพระนครจักสิ้นสุดสถาวรจึงเป็นไป ก็พอพระมาได้ครองพาราในเมื่อจะสิ้นชะตากรุงไกรก็มามีวิบัติให้เป็นไป จึงเกิดเหตุเภทภัยบัดนี้ แต่พระมหินทรราชามาจนบัดนี้ นับได้ถึงสองร้อยปีมา ทั้งโภชนาอาหารก็บริบูรณ์ มีความสนุกสบายมาจนบัดนี้ อันการฝึกฝนณรงค์สงครามทั้งปวงนั้นเสื่อมไป ทั้งผู้ดีเจ้าใจและอาณาราษฎรทั้งปวง มีแต่จะเล่นเพลิดเพลิน ไปด้วยการเล่นเป็นสนุกสบายไม่มีทุกข์สิ่งหนึ่งสิ่งใด มีแต่การจะเล่นนานา ทั้งสมณชีพราหมณ์เป็นสุข บ้างก็มาสรรเสริญพระคุณที่พระองค์มีพระกรุณากับสัตว์ทั้งปวง บ้างก็ยอกรอัญชลีสรรเสริญพระคุณแล้วกราบกราน บ้างก็เสพย์สุราและยาเมาต่าง ๆ สารพัดจะสนุกทุกสิ่งอัน ฝ่ายพระองค์ก็ทรงพระกรุณากับอาณาราษฎรทั้งปวง แผ่เมตตาไปทั่วสารพัดสัตว์ทั้งปวง มีแต่สนุกสบายทุกราตรี เป็นนิจศีลมิได้ขาด ๚

๏ ครั้นเมื่อศักราชได้ ๑๐๒๖ ปีวอก ฉศก พม่ายกทัพมาทางเชียงใหม่ทางหนึ่ง ทางทวายทางหนึ่ง เสนาที่เป็นแม่ทัพใหญ่ยกมาข้าง

ทางเชียงใหม่นั้น คุมทหารอาสามาเป็นคนละสองหมื่น อันนายทัพช้างเชียงใหม่นั้นชื่อกะแรงแมงจอเป็นสึกแก ที่เป็นนายทัพนั้นชื่อจอกองจอสุ มีทัพรายนั้นเป็นอันมาก อันทัพช้างทางทวายนั้นก็คุมพวกอาสามาเป็นอันมาก ชื่อมหานรทาเป็นแม่ทัพใหญ่ สึกแกนั้นชื่อสีทะธรรมรัต ที่เป็นนายทัพรายนั้นชื่ออาวุ อันทัพรายนั้นหลายทัพ แต่ล้วนคนเกณฑ์อาสาที่มานั้นเป็นคนสี่หมื่น ยกมาทางบกทางเรือเป็นอันมาก แม่ทัพช้างทวายนั้นจึงให้หนังสือมากับนายด่านช้างมริด ครั้นนายด่านแจ้งเหตุแล้ว จึงเอาความเข้ามาแจ้งแก่เจ้าเมืองมริด ในเรื่องราวหนังสือนั้นว่ากรุงไทยมิได้อยู่ในธรรม ทำให้ผิดบุราณแต่ก่อนมา อันว่าตัวเจ้าเมืองทวายอันชื่อว่าอูทองชากำมะลอชานั้นเป็นข้าช้างเมืองบุระรัดนะอังวะ ที่ทวายมาถวายตัวเป็นข้าช้างเมืองอยุธยานี้เห็นต้องตำราอยู่แล้วหรือ ไม่สืบสาวดูให้รู้ว่าข้าคนใคร รับไว้ให้ผิดประเพณี อันทวายนี้เป็นแต่เมืองน้อย จักพลอยเอาเมืองอยุธยากรุงศรีมาต่อทานด้วยทหารเราในครั้งนี้ ใครดีจะได้เห็นกัน อันทัพใหญ่ฝ่ายช้างพม่าก็ยกเข้ามาในแดนฝ่ายเจ้าเมืองมริดนั้นรู้แจ้งเหตุแล้ว ก็ให้ม้าเร็วเร่งรีบเข้ามาแจ้งความแก่มหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ส่วนมหาเสนาบดีผู้ใหญ่แจ้งเหตุแล้ว จึงเอาไปกราบทูลฉลองกับพระเจ้าอยู่หัวเอกทัศราชา ฝ่ายเจ้าเมืองระแหงนั้นก็เอาหนังสือมากราบทูลกับละอองธุลีฝ่าพระบาท พระองค์ครั้นทราบดังนั้นแล้ว จึงมีพระโองการให้หาเสนาบดีผู้ใหญ่ ให้เร่งกะเกณฑ์ผู้คนแม่ทัพ

แม่กอง อันเหล่าขุนนางผู้ใหญ่จึงเข้ากราบทูลขออาสาที่จะรบพม่า ฉลองพระเดชพระคุณที่มีมาเป็นอันมาก คือ พระยานครราชสีมา พระยาเดโชชาติอำมาตยนุชิต พระยาพิพัฒน์โกษา พระยายมราชธิบดีศรีโลกทัณฑธาร พระยาราชภักดี พระยาราชรองเมือง พระกำแพงพระศรีสะวะภาคย์ หลวงทรงพล หลวงเทพราชา ขุนนางสิบสองคนนี้กับเหล่าทหารทั้งปวงเป็นอันมาก เข้าไปทูลอาสาที่จะออกรบพม่าฉลองพระเดชพระคุณ พระองค์จึงประทานบำเหน็จรางวัลเงินทองเสื้อผ้าและสิ่งของเครื่องแต่งตัวตามตำแหน่งให้ครบตัวกันทั้งสิ้น แล้วประทานชื่อเสียงเลื่อนที่เลื่อนทางตามตำแหน่ง แม่ทัพ แม่กอง บรรดาทหารอาสานั้นก็ประทานครบตัวกันทั้งไพร่และนาย แล้วจึงพระจันทราชา พระแพทยพงศา พระยม พระอำมาตย์ ขุนศรีคชกรรม์ หมื่นพรหมหมื่นวาสุเทพ หอกนั้นเจ็ดคน อันขุนนางสิบสี่คนนี้ ทัพหนึ่งคุมพลพันหนึ่ง ทั้งสิบสี่ทัพเป็นคนหมื่นหนึ่งกับสี่พันด้วยกัน แล้วจึงให้พระยานครศรีธรรมราชเป็นแม่ทัพยกไปตั้งอยู่มริดตะนาว แล้วจึงเกณฑ์คนและทหารเพิ่มขึ้นอีก จึงให้เหล่าขุนนางและมหาดเล็กคือ พระยาธรรมา จมื่นสารเพชภักดี จมื่นศรีเสาวรักษ์ จมื่นไวยวรนาถ จมื่นเสมอใจราช จ่าเรศ จ่ารง จ่ายง จ่ายวด นายกวด นายรัน นายจันมีชื่อ ขุนนางสิบสองนี้เกณฑ์ให้เป็นนายทัพสิบสองทัพ ทัพหนึ่งคนพันหนึ่ง ทั้งสิบสองทัพนั้นเป็นคนหมื่นกับสองพัน ทั้ง

ยกกระบัตรและเกียกกาย ทั้งปีกซ้ายและปีกขวา ทั้งเสือป่าและแมวเซา ทั้งทัพหนุนและทัพรอง ทั้งทัพหน้าและทัพหลัง ทั้งช้างม้าผู้คนและทหารอันถือศัสตราอาวุธหอกดาบ และปืนน้อยปืนใหญ่นกสับคาบชุด และเขนงเต้าชนวนครบตัวกันทั้งสิ้นแล้ว จึงให้พระยามหาเสนาเป็นแม่ทัพยกไปตั้งอยู่ยังนครสวรรค์ แล้วจึงเกณฑ์ขุนนางและทหารอันมีชื่อขึ้นอีกคือ สนิทเสน่ห์ เล่ห์อาวุธ สุจินดา ไชยชรรค์ พลพ่าย พลพัน อันทหารมีชื่อเจ็ดคนนี้เกณฑ์ให้เป็นนายทัพ มีทัพช้างและทัพม้า ทหารโยธาถืออาวุธครบตัวกันทั้งสิ้นแล้ว จึงมีทัพส่งลำเลียงเป็นอันมากแล้ว จึงเกณฑ์พระยากลาโหมเป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งรับอยู่ทางท่ากระดาน แล้วจึงตั้งทัพรายไว้ตามทางซึ่งตั้งรับไว้ทุกตำบล ทัพหนึ่งคนสามร้อย สี่ร้อยบ้าง ห้าร้อยบ้าง พันหนึ่งบ้าง ตั้งจุกช่องทุกตำบลหนทาง แล้วจึงเกณฑ์ทหารอันมีชื่ออีกสิบห้าคนคือ ขุนทิพโอสถ ขุนกุมารประสิทธิ์ ขุนกุมารแพทย์ ขุนสุเมรุมาศ ขุนวิเศษ ขุนพัศดี ขุนองค์ ขุนพัด ขุนโค ขุนเทพสมบัติ ขุนทิพสมบัติ ขุนวิสูตร ขุนธารกำนัน ขุนนรา ขุนนรินทร์ อันกล่าวทหารสิบห้าคนนี้ คุมคนทัพหนึ่งคนพันหนึ่ง ตั้งเป็นทัพสิบห้าทัพ เป็นพลรบหมื่นหนึ่งกับห้าพันด้วยกัน มีทัพช้างทัพม้าและปืนน้อยปืนใหญ่และศัสตราอาวุธครบตัวกันเป็นอันมากแล้ว จึงให้พระยาจักรีเป็นแม่ทัพยกไปตั้งรับอยู่ที่เมืองราชบุรี แล้วจึงกะเกณฑ์เพิ่มพลรบและทหาร และขุนนางอันมีชื่อขึ้นอีกคือ มหาเทพ มหามนตรี ราชวินทร์ อินทรเดชะ

หลวงราชรักษา หลวงเดกิง หลวงรักษาสมบัติ หลวงสุนทร หลวง หฤทัย หลวงราโชเวียงคำ แสนกล้า แสนหาญ แสนท้าว นายทัพ สิบห้าคนนั้น คุมคนทัพพลรบพันหนึ่ง สิบห้าทัพเป็นคนหมื่นหนึ่งกับห้าพัน จึงให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งรับไว้ที่เมืองชัยนาท ฝ่ายข้างกรุงจึงจัดแจงแต่งบ้านเมืองและค่ายคูประตูหอรบมั่นคงทั้งนอกเมืองและในเมือง จึงให้ขึ้นหน้าที่และเชิงเทิน หหารขึ้นรักษาหน้าที่มีศัสตราอาวุธครบตัวกัน แล้วจึงเอาปืนใหญ่ขึ้นจุกช่องเสมาไว้ทั้งรอบกรุง เหล่าหหารรักษาช่องเสมาอันหนึ่ง มีคนรักษาอยู่สิบคนทั้งกลางวัน กลางคืน แล้วเชิญเทวดา คือ พระเสื้อเมือง ทรงเมือง ทั้งเทวดารักษาพระศาสนาและพระไพรเจ้าป่าทั้งหลาย แล้วให้มีงานการบวงสรวงเครื่องกระยาสังเวยครบครันเป็นอันมาก ให้มาช่วยอภิบาลรักษาบ้านเมืองไว้ ๆ

๏ ฝ่ายมหานรหากระยานั้นมาผู้คนมากด้วยกัน ฝ่ายทางท่ากระดานกาญจนบุรีนั้นมิได้ยกมา ยกทัพมาแต่ทางทวายและทางมริด ทัพหน้าต่อทัพหน้านั้นได้รบพุ่งกันเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าและไทยก็ล้มตายเจ็บป่วดด้วยกันทั้งสองข้าง ถ้อยทีถ้อยระอาผลัดกันอยู่ทั้งสองฝ่าย แต่รบกันอยู่นั้นถึงสิบห้าวัน อันทัพข้างไทยนั้นมิได้ปรกติ แต่เรรวนอยู่ทั้งสิ้น ฝ่ายพม่าก็รู้ไป พม่าจึงคิดอ่านกันแล้ว จึงยกทัพช้างทัพม้าผู้คนหหารเกณฑ์รบเป็นอันมาก แล้วตากันเข้าตีค่ายเป็นอันมาก ฝ่ายข้างไทย

ไม่สู้ได้ ก็ถอยออกกลับมาประจบกับทัพเมืองราชพรีแล้วตั้งอยู่ที่นั้น ฝ่ายไทยที่ยกทัพไปทางเชียงใหม่นั้น ก็ได้รบพุ่งกันกับพม่าเป็นอันมาก ทัพไทยกับพม่าแต่รบกันอยู่นั้นนานสามสี่วันแล้ว จึงหมื่นมหาดเล็ก หมื่นเด็กชาย หมื่นธิเบศร์ภูบาล หมื่นธิเบศร์ หลวงกลาโหม หลวงจ่าแสน หลวงพระกฤษณ์ หลวงพิพิธไอสวรรย์ หลวงไกร ขุนคชภักดี ขุนศรีวังไกรโกษา เกษตรรักษา พิไชยบุรินทร์ พระอาลักษณ์ หมื่นรจนามาศ หมื่นจง เกณฑ์หหารมีชื่อทั้งสิบเจ็ดคนด้วยกันกับทหารเป็นอันมากออกไปรบ บ้างก็รำดาบรำเซนและกระบี่กระบองรบกันอยู่ทั้งสองข้าง ฝ่ายทัพบึกซ้ายบึกขวาทัพช้างพม่านั้นไล่รุกเข้ามา ช้างไทยไม่ต้านทานได้ กลับหลีกหนีเข้าในค่ายได้บ้าง ที่เข้าไม่ทันก็ตายบ้าง ที่ตายนั้นเจ็ดคน พม่าตัดเอาหัวไปได้ ช้างทัพไทยก็เรรวนกันอยู่ไปมา จึงถอยมาตั้งประจบกับทัพเมืองชัยนาท พม่าก็รุกรันเข้ามาตั้งค่ายรับอยู่ที่เมือง ครั้นทราบว่าถอยทัพมา จึงมีพระโองการว่า มันไม่เป็นใจรบ ควรจะให้ฆ่าเสียทั้งเจ็ดชั่วโคตร แต่ว่าเป็นแต่ครั้งหนึ่งครั้งเดียวก็จะยกโทษไว้ก่อน ถ้าแม้นไปเบ้องหน้าถ้าแตกมาอีก จะฆ่าเสียทั้งเจ็ดชั่วโคตร แล้วจึงมีรับสั่งให้ไปถึงแม่ทัพแล้ว จึงให้บิ่นใหญ่ออกไปอีกสามบอก แล้วให้กิตติศัพท์นั้นล่อไปว่าล่อเอาพม่าเข้ามา ครั้นใกล้แล้วจึงจะฆ่าให้สิ้น ให้ความนี้ลือไป ทัพช้างราชพรีนั้นแต่รบกับพม่าก็ล้มตายลงด้วยกันทั้งสองฝ่ายเป็น

อันมาก แต่รบกันอยู่หลายวันมา ข้างไทยนั้นจึงตรวจเหล่าช้างกับทั้งคนขึ้นนั้น ก็กินเกินประมาณไปนัก ก็รบพุ่งพ้นเพื่อนไป ก็สิ้นตายเป็นอันมาก ทัพช้างราชพรีนั้นก็ถอยเข้ามากรุง ทัพพม่าช้างราชพรี และเพชรพรีนั้นก็ยกรุกเข้ามาถึงกรุง ฝ่ายแม่ทัพช้างมหานรหานั้นก็ยกมาตั้งอยู่ที่สีกุกเป็นมั่นแล้ว บรรดาทัพทั้งนั้นก็เข้ามาล้อมกรุงอยู่เป็นอันมาก ฝ่ายทัพช้างราชพรีนั้นก็ยกรุกเข้ามาถึงกรุง แม่ทัพช้างพม่าที่มาทางเชียงใหม่ มันก็มาตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่โพธิ์สามต้น ใกล้กับเมืองสามหลัก บรรดาทัพทั้งนั้นก็ยกมาล้อมกรุงไว้รอบ ทัพใหญ่ตั้งอยู่สีกุกทิศตะวันตกเฉียงใต้เมือง อันแม่ทัพนั้นชื่อมหานรหาค่ายหนึ่ง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือเมืองนั้นค่ายเพนียด ทิศตะวันออกเมืองนั้นค่ายหัวรอ ทิศตะวันออกเฉียงใต้นั้นชื่อกลองสวนพลู อันตะวันออกเฉียงใต้นั้นค่ายบ้านปลาเห็ดนั้น ทิศใต้เมืองค่ายวัดธนารามนั้นตะวันตกเฉียงเหนือเมือง ค่ายวัดวรเชษฐตะวันตกเมือง ค่ายบ้านบ่อตะวันตกเมือง ค่ายภูเขาทะลายตะวันตกเฉียงเหนือเมือง ค่ายวัดหน้าพระเมรุทิศเหนือเมือง ค่ายโพธิ์สามต้นทิศเหนือเมืองใกลหางสามหลัก ค่ายวัดวรโพธิทิศตะวันออกเมือง ค่ายวัดการ้องทิศเหนือเมือง ค่ายวัดป่าไผ่ทิศเหนือเมือง ค่ายวัดลอดช่องทิศตะวันตกเมือง ค่ายบ้านระจัน ทั้งสิ้นเป็นสิบเอ็ดค่ายด้วยกันล้อมอยู่รอบกรุง ที่แม่น้ำนั้นทำตะพานใหญ่ ๒

๑ ฝ่ายข้างกรุงนั้นมารื้นหน้าที่เชิงเทินรักษาบ้านเมืองตรวจตรา

หน้าที่ทั้งกลางวันกลางคืน หน้าที่ผู้ใดรักษาหน้าที่ผู้นั้น แล้วจึงขุนนางเจ็กทั้งสี่คน คือ หลวงโชฎึก หลวงท่องสือ หลวงเนาวโชติ หลวงเล่ายา ทั้งสี่คนกับพวกเจ็กเบื้นอันมาก จึงอาสาออกไปตีค่ายสวนพลูได้รบพุ่งกันเบื้นอันมาก ฝ่ายฝรั่งมีชื่อคือ กรุงหานิช ดุทธิล้ำแดง วิสูตรสาคร อังคน กับเหล่าฝรั่งเบื้นอันมากนั้น อาสาออกตีค่ายบ้านปลาเห็ด ก็ได้รบพุ่งกันเบื้นอันมาก บ้างล้มตายทั้งสองฝ่าย แล้วจึงเหล่าพวกโจรออกอาสาคือ หมื่นหาญกำบัง นายด้วงไวยราพ นายจันเสือเต้ย นายมากสีหนวด พวกโจรใหญ่สี่คนกับพวกโจรทั้งปวง พระหมื่นศรีเสาวรักษ์เบื้นแม่ทัพ กับเหล่าอาหมาดและสมกำลังทั้งปวง ออกมาอาสาตีค่ายบ่าไผ่ ได้รบกันกับพม่าเบื้นอันมาก ฝ่ายพม่าก็ล้มตายเจ็บบ้วยเบื้นอันมาก ข้างไทยก็ล้มตายเจ็บบ้วยทั้งสองฝ่าย แล้วจึงขุนนางแขกออกอาสา คือ หลวงศรียศ หลวงราชพิมล ขุนศรีวรขันธ์ ขุนราชนิหาน กับพวกแขกเทศ แขกจาม แขกมลายู แขกชวา บรรดาพวกแขกทั้งปวงเบื้นอันมาก จึงตั้งพระจุฬาเบื้นแม่ทัพ ยกออกไปตีค่ายบ้านบ่อม ฝ่ายแม่ทัพแขกข้างพม่าชื่อเนโมยกุงนรัดเบื้นแม่ทัพ ได้รบกันกับพระจุฬาบ้าง ก็ล้มตายเจ็บบ้วยด้วยกันทั้งสองฝ่าย เหล่าพวกมอญขุนนางมีชื่อคือ หลวงเดกิง พระบำเรอภักดิ พระยาเกียรติ พระยาพระราม กับเหล่ามอญบ้านสามโคก บ้านบ่าปลา บ้านหัวรอ กับพวกมอญทั้งปวงออกอาสา ได้รบกันเบื้นอันมาก แล้วจึงเหล่าลาว

ขุนนางมีชื่อ คือ แสนกล้า แสนหาญ แสนท้าว เวียงคำ กับพวก ลาวกองหาญทั้งปวงเป็นอันมาก ออกอาสาตีค่ายพม่าได้รบพุ่งกัน แล้ว จึงเกณฑ์ให้พระยาพลเทพรักษาประตู ให้ตรวจตราบ้านเมืองเป็นสิทธิ์ขาด แล้วจึงเกณฑ์ขุนสุรินทรสงคราม ขุนฟองพินิจ ขุนอนุรักษ์มนตรี พระยากาญจนบุรี ขุนนางห้าคนนี้คุมทัพห้าทัพ แล้วจึงเกณฑ์พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ แล้วจึงยกทัพทั้งทัพบกทัพเรือ ขุนนางคนหนึ่งคุมเรือยี่สิบลำ ขุนนางห้าคนเป็นเรือรบร้อยหนึ่ง มีบันใหญ่ตั้งหัวเรือลำหนึ่งบอกหนึ่ง บันขานกยางสองบอก มีอาวุธครบตัวกันแล้ว จึงให้ขุนนางยกทัพหนุนไปอีก คือ พระอภัยสุรินทร์ พระพิเรนทรราชา พระพิเรนทร พระพิเรนทรเทพ พระพลภักดี พระอินทรอภัย หลวงกระ จึงให้พระยาตากสินเป็นแม่ทัพยกไป ทั้งทัพบกทัพเรือเป็นแปดทัพด้วยกัน เป็นเรือแปดร้อย เรือลำหนึ่งมีบันใหญ่สามบอก บอกหนึ่งฝรั่งอยู่ช้างบันใหญ่ เรือลำหนึ่งสามคน มีอาวุธครบตัวกันทั้งสิ้น แล้วจึงให้อินทรเทพ ราชรองเมือง หมื่นเทพทวาร ขุนจำเมือง-ทำมะรง พระยาตะนาว พระยาไชยา ให้ยกทั้งทัพบกทัพเรือแปดทัพ อันทัพหนึ่งคนพันหนึ่ง ทัพหนึ่งมีเรือยี่สิบลำ ทั้งแปดทัพเป็นเรือรบร้อยหกสิบลำ คนแปดพันด้วยกัน เรือลำหนึ่งมีบันใหญ่สามบอก บันขานกยางสามบอก มีอาวุธครบมือกันทั้งสิ้น แล้วมีทหารช้าง ทหารม้า ยกทั้งทางบกทางเรือ แล้วพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ ยกไปไล่ตีรบพุ่งกันเป็นอันมาก

ฝ่ายพม่าตั้งค่ายอยู่ทั้งสี่ทิศกรุง จึงยกมาตีทัพเหล่านี้ จึงออกตีทั้งสี่ด้าน ฝ่ายทิศเหนือนั้นคือ พระยาเพชรบุรีออกตีเป็นทัพหน้า กับพระยาตากสินด้วยกัน ทัพเรือบ้างพม่านั้นก็ยกทัพตีเข้ามา พระยาเพชรบุรีจึงลงหลักไว้สู้รบพม่า ได้รบกันเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าก็ล้มตายเป็นหนักหนา ข้างพม่าจึงยกทัพหนุนกันเข้ามาอีกเป็นอันมาก จึงฆ่าพระยาเพชรบุรีตาย พระยาตากนั้นก็หนีได้ ฯ

(ต่อนี้ฉบับขาด ใช้ความฉบับคำให้การชาวกรุงเก่า)

๏ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเห็นนายทัพนายกองแตกพ่ายเข้ามา ดังนั้น ก็ให้ปิดประตู ให้ทหารขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินมั่นไว้มิได้ออกรบ ครานั้นพระยาพลเทพ ข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาเอาใจออกหาก ลอบส่งเครื่องศัสตราวุธเสบียงอาหารให้แก่พม่า สัญญาจะเปิดประตูคอยรับพม่าเห็นได้ที่ก็ระดมเข้าตีปล้นกรุงศรีอยุธยา ทำลายเข้ามาทางประตูที่พระยาพลเทพนัดหมายไว้ ก็เข้าเมืองได้ทางประตูทิศตะวันออก ในเวลากลางคืน เมื่อ ณ วัน ๓ ๆ ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๒๔ ได้ฆ่าฟันผู้คนล้มตายลงเป็นอันมาก เอาไฟเผาโรงร้านบ้านเรือนในภายในพระนครศรีอยุธยาเสียเป็นอันมาก ขณะนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา และพระมเหสีพระราชโอรสธิดา กับพระราชวงศานุวงศ์ ก็หนีกระจัดกระจายกันไป พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา เสด็จหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ประมาณสิบเอ็ดสิบสองวัน ก็เสด็จสวรรคต ฯ

๏ พวกพม่าก็ตามจับได้พระมเหสีและพระราชโอรสธิดา พระราชวงศานุวงศ์ แล้วให้กวาดต้อนผู้คนช้างม้า เก็บริบแก้วแหวนเงินทองไปยังกรุงอังวะเป็นอันมาก ๚

๏ เมื่อใกล้จะเสียพระนครศรีอยุธยานั้น เกิดลางร้ายต่าง ๆ คือ พระพุทธปฏิมากรใหญ่ที่วัดพนัญเชิงมีน้ำพระเนตรไหล พระพุทธปฏิมากรศิโลกนาถ ซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธินั้น พระหัวแยกออกเป็นสองภาค พระพุทธปฏิมากรทองคำเท่าตัวคน และพระพุทธสุวินทร์ซึ่งหล่อด้วยนาก อันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังนั้น มีพระฉวีเหงื่อหมอง พระเนตรทั้งสองหลุดหล่นลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งบินโผลงตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์ที่วัดพระธาตุ อกสวมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียบไว้ เทวรูปพระนเรศวรนั้น มีน้ำพระเนตรไหล และเปล่งศัพท์สำเนียงเสียงอันดังอสนีบาตตกลงหลายครั้งหลายหน พระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในสัจธรรม สำแดงเหตุที่จะเสียพระนครศรีอยุธยาหลายอย่างหลายประการ ดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น ๚

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า

ฉบับหลวงประเสริฐ ฯ

คำอธิบาย

หนังสือพงศาวดารฉบับนี้ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) ซึ่งต่อมาได้เป็น พระยาปริยัติธรรมธาดา ไปได้มาจากบ้านราษฎรแห่งหนึ่ง เอามาให้แก่หอสมุดวชิรญาณ เมื่อ ณ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ จึงได้ตั้งชื่อว่า "พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ" เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบ

ได้อ่านดูหนังสือพงศาวดารฉบับนี้ ได้ความว่าเรียบเรียงไว้แต่เมื่อจุลศกราช ๑๐๔๒ ในแผ่นดินพระนารายณ์ ข้อความคล้ายกับพงศาวดารย่อตอนต้น ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แต่ฉบับนี้มีข้อความแปลกและต่างไปหลายแห่ง บางแห่งเห็นว่าเป็นหลักฐานจะถูกต้องดีกว่าพงศาวดารฉบับอื่นที่ได้เห็นแล้ว ยกตัวอย่างดังตอนแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ พงศาวดารฉบับอื่นว่าเสวยราชสมบัติอยู่ ณ กรุงเก่า ทรงสร้างวิหารวัดจุฬามณี แล้วเสด็จออกทรงผนวชอยู่ที่วัดนั้น ๙ เดือนจึงลาผนวช ความข้อนี้ได้ค้นดูว่าหาวัดจุฬามณีในกรุงเก่ากันนักแล้ว ยังไม่ได้ความว่าวัดจุฬามณีอยู่ที่ไหนจนทุกวันนี้ มาได้ความตามพงศาวดารฉบับนี้ว่า พระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก สร้างวิหารวัดจุฬามณีที่นั่น ทรงผนวชที่นั่น และสวรรคตที่นั่น วัดจุฬามณีที่เมืองพิษณุโลกมีจริง ๆ ด้วย จึงเห็นว่าเป็นหลักฐานอยู่อย่างหนึ่ง ยังอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งควรจะสังเกตในเรื่องศึก

พระเจ้าหงสาวดี ครั้งแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ พงสาวดารฉบับอื่น ไม่มีพระนามพระเจ้าหงสาวดี ทำให้เข้าใจว่า พระเจ้าหงสาวดีที่มาตีกรุงเก่า คือพระเจ้าหงสาวดีสิ้นดำพระองค์เดียว แต่ความในพงสาวดารพม่าเขาว่า ๒ พระองค์ พงสาวดารฉบับนี้ มีพระนามพระเจ้าหงสาวดีปรากฏเป็น ๒ พระองค์ ตรงกับพงสาวดารพม่า แปลกกับฉบับอื่น ๆ ในข้อนี้ด้วย และยังมีที่แปลกอีกหลายแห่ง.

หนังสือพงสาวดารฉบับนี้เป็นสมุดไทยเขียนตัวรง ลายมือเขียนหนังสือ ดูเหมือนจะเป็นฝีมือครั้งกรุงเก่าตอนปลาย หรือครั้งแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ของเดิมเห็นจะเป็น ๒ เล่มจบ แต่ได้มาแต่เล่ม ๑ เล่มเดียว

กรรมการหอสมุดวชิรญาณเห็นว่า หนังสือพงสาวดารฉบับนี้ เมื่อได้ตรวจพิจารณาดูแล้ว ทั้งลายมือที่เขียนและโวหารที่แต่ง เห็นว่าเป็นหนังสือเก่า ไม่มีเหตุอย่างใดจะควรสงสัย ว่าได้มีผู้แก้ไขแทรกแซงให้วิปลาสในชั้นหลังนี้ จึงได้สั่งให้ลงพิมพ์ไว้ให้ปรากฏ บ่องกันมิให้หนังสือเรื่องนี้ต้องสาปสูญไปเสีย ในการที่พิมพ์นั้นแห่งใดหนังสือในต้นฉบับเส้นรงเลือนหอสังเกตเห็นตัวหนังสือได้ก็ดี ที่สังเกตเห็นไม่ได้ทีเดียวก็มีบางแห่ง ได้วงเล็บมือไว้เป็นสำคัญในที่ตัวหนังสือลบเลือนนั้นทุก ๆ แห่ง.

วันที่ ๒๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖

ดำรงราชานุภาพ

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า

ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ศุภมัสดุ ๑๐๔๒ ศกวอก นักษัตร ณ วัน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ (พ.ศ. ๒๒๒๓) ทรงพระกรุณาโปรด เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหราเรียน ไว้แต่ก่อน และกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น ให้ตัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระดับศักราชกันมาคุงเท่าบัดนี้.

จุลศักราช ๖๔๖ ชวดศก (พ.ศ. ๑๘๖๗) แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าพแนงเชิง.

ศักราช ๗๐๒ ขาลศก (พ.ศ. ๑๘๙๓) วัน (๖ ขึ้น ๕) ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๙ บาท แรกสถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา.

ศักราช ๗๑๑ วะกาศก (พ.ศ. ๑๙๑๒) แรกสร้างวัดพระราม ครั้งนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จนฤพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระ (ราเม) ศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ครั้นเถิงศักราช ๗๑๒ จอศก

หมายเหตุ ข้อความในวงเล็บนั้น ต้นฉบับลบเลือน ส่วนศักราชในวงเล็บนั้น เข้าใจว่าจะมาสอบและเติมลงภายหลัง เพื่อให้เวลาแน่ชัดขึ้น

(พ.ศ. ๑๙๑๓) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จมาแต่เมืองสุพรรณบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา และท่านจึงให้สมเด็จพระราเมศวรเจ้า เสด็จไปเสวยราชสมบัติเมืองลพบุรี

ศักราช ๗๓๓ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๑๔) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองเหนือ และได้เมืองเหนือทั้งปวง

ศักราช ๗๓๔ ชวดศก (พ.ศ. ๑๙๑๕) เสด็จไปเอาเมืองนครพังค่า และเมืองแสงเชรา ได้เมือง.

ศักราช ๗๓๕ ฉลูศก (พ.ศ. ๑๙๑๖) เสด็จไปเมืองชากัง (ราวและพระยา) ใสแก้วและพระยาคำแหง เจ้าเมืองชากังราว ออกต่อรบท่าน ๆ (ได้ฆ่าพระยา) ใสแก้วตาย และพระยาคำแหงและพลทั้งปวงหนีเข้าเมืองได้ และทัพ (หลวง) เสด็จกลับคืนมา

ศักราช ๗๓๖ ขาลศก (พ.ศ. ๑๙๑๗) สมเด็จพระบรมราชา (ธิราช) เจ้า และพระมหาเถรธรรมากัลญาณ แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ ฝ่ายบูรพทิศหน้าพระบันชั้นสิงห์ สูงเส้น ๓ วา

ศักราช ๗๓๗ เถาะศก (พ.ศ. ๑๙๑๘) เสด็จไปเอาเมืองพิษณุโลก และได้ตัวขุนสามแก้วเจ้าเมืองและครัว (อพ) ยพมาครั้งนั้นมาก.

ศักราช ๗๓๘ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๑๙) เสด็จไปเอาเมือง (ชากังราว) เล่า ครั้งนั้นพระยาคำแหงและท้าวฝ่าคอง คิดด้วยกันว่าจะ

ยอทัพ (หลวง และจะ) ทำมิได้ และท้าวฝ่าคองเลิกทัพหนี และจึงเสด็จกทัพหลวงตาม และท้าวฝ่าคองนั้นแตก และจับได้ตัวท้าวพระยา และกสนาขุนหมื่นครั้งนั้นมาก และทัพหลวงเสด็จกลับคืน

ศักราช (๗๔๐) มะเมียศก (พ.ศ. ๑๙๒๑) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้งนั้นมหาธรรมราชาออกรบทัพหลวงเบื่นสามารถ และเห็นว่าจะต่อด้วยทัพหลวงมิได้ จึงมหาธรรมราชาออกถวายบังคม

ศักราช ๗๔๘ ขาลศก (พ.ศ. ๑๙๒๙) เสด็จไปเอาเมืองเชียงใหม่ และให้เข้าปล้นเมืองนครลำภางมิได้ จึงแต่งหนังสือให้เข้าไปแก่หมื่นนคร เจ้าเมืองนครลำภางๆ นั้นจึงออกมาถวายบังคม และทัพหลวงเสด็จกลับคืน.

ศักราชได้ ๗๕๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๓๑) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงพระประชวรหนัก และเสด็จกลับคืน ครั้นเถิงกลางทาง สมเด็จพระบรมราชาเจ้านฤพานและจึงเจ้าทองลันพระราชกุมาร ท่านได้เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาได้ ๗ วัน จึงสมเด็จพระราเมศวรยกพลมาแต่เมืองลพบุรี ชิงเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา และท่านจึงให้พิฆาตเจ้าทองลันเสีย

ศักราช ๗๕๗ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๓๘) สมเด็จพระราเมศวรเจ้านฤพาน จึงพระราชกุมารท่านเจ้าพระยาราม เสวยราชสมบัติ

ศักราช ๗๗๑ ฉลศก (พ.ศ. ๑๙๕๒) สมเด็จพระยารามเจ้ามี

ความพิโรธแก่เจ้าเสนาบดี และท่านให้กุมเจ้าเสนาบดี ๆ หนีรอด (และข้ามไป) อยู่ฟากปท่าคูจามนั้น และเจ้าเสนาบดีจึงให้ไปเชิญสมเด็จ (พระอินท) ราชาเจ้ามาแต่เมืองสุพรรณบุรี ว่าจะยกเข้ามาเอาพระนครศรีอยุธยาถวาย ครั้นและสมเด็จพระอินทราชาเจ้าเสด็จมาเถิงไชร้ จึงเจ้าเสนาบดียกพลเข้าไปปล้นเอาพระนครศรีอยุธยาได้ จึงเชิญสมเด็จพระอินทราชาเจ้าขึ้นเสวยราชสมบัติ และท่านจึงให้สมเด็จพระยารามเจ้าไปกินเมืองปท่าคูจาม.

ศักราช ๗๘๑ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๖๒) มีข่าวมาว่า พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้านฤพาน และเมืองเหนือทั้งปวงเบ็นจลาจล และจึงเสด็จขึ้นไปเถิงเมืองพระบาง ครั้งนั้นพระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม.

ศักราช ๗๘๖ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด็จพระอินทราชาเจ้า ทรง (ประ) ชวร นฤพาน ครั้งนั้นเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา พระราชกุมารท่านชนช้างด้วยกัน ณ สะพานบ่าถ่าน เถิงพิราลัยทั้ง ๒ พระองค์ที่นั้น จึงพระราชกุมารเจ้าสามพระยา ได้เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุ (ธยา ทรงพระ) นามสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า และท่านจึงให้ก่อพระเจดีย์สองพระองค์ สวมที่เจ้าพระยาอ้ายและเจ้าพระยายี่ชนช้างด้วยกัน เถิง (อนิจ) ภาพตำบลบ่าถ่านนั้น ในศักราชนั้นสถาปนาวัดราชบุณ

ศกราช ๗๙๑ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๗๔) สมเด็จพระบรมราชาเจ้า เสด็จไปเอาเมือง (นครหลวง) ได้ และท่านจึงให้พระราชกุมารท่านพระนครอินทร์เจ้าเสวยราชสมบัติ ณ เมืองนครหลวงนั้น ครั้งนั้นท่านจึงให้พระยาแกว พระยาไทย และรูปภาพทั้งปวง มายังพระนครศรีอยุธยา.

ศักราช ๘๐๐ มะเมียศก (พ.ศ. ๑๙๘๐) ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า สร้างวัดมะเหยงคณ์ เสวยราชสมบัติ และสมเด็จพระราเมศวร (เจ้าผู้เบื่น) พระราชกุมาร ท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนั้น เห็นน้ำพระเนตรพระพุทธเจ้าพระชินราชตกออกมาเป็นโลหิต.

ศักราช ๘๐๒ วอกศก (พ.ศ. ๑๙๘๓) ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระราชมนเทียร.

ศักราช ๘๐๓ ระกาศก (พ.ศ. ๑๙๘๔) ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งตรีมุข

ศักราช ๘๐๔ จอศก (พ.ศ. ๑๙๘๕) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองเชียงใหม่ และเข้าปล้นเมืองมิได้ พอทรงพระประชวร และทัพหลวงเสด็จกลับคืน.

ศักราช ๘๐๖ ชวดศก (พ.ศ. ๑๙๘๗) เสด็จไปปราบพรรคและตั้งทัพหลวงตำบลประทายเชษม ครั้งนั้นได้เชลย ๑๒๐,๐๐๐ ทัพหลวงเสด็จกลับ (คืน)

ศักราช ๘๑๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๙๑) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้านฤพาน จึงพระราชกุมารท่าน สมเด็จพระราเมศวรเจ้าสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า

ศักราช ๘๑๓ มะแมศก (พ.ศ. ๑๙๙๔) ครั้งนั้นมหาราชมาเอาเมืองชากังราวได้ แล้วจึงมาเอาเมืองสุโขทัย เข้าปล้นเมืองมิได้ก็เลิกทัพกลับคืน.

ศักราช ๘๑๖ จอศก (พ.ศ. ๑๙๙๗) ครั้งนั้นคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมากนัก.

ศักราช ๘๑๗ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๙๘) แต่งทัพให้ไปเอาเมืองมะลากา.

ศักราช ๘๑๘ ชวดศก (พ.ศ. ๑๙๙๙) แต่งทัพให้ไปเอาเมืองลิสบหิน ครั้งนั้นเสด็จหนุนทัพขึ้นไปตั้งทัพหลวงตำบลโคน

ศักราช ๘๑๙ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๐๐) ครั้งนั้นข้าวแพงเป็นทะนานแล ๔๐๐ เบี้ย เมื่อคิดเสมอเบี้ยเฟื้องแล ๔๐๐ นั้น เกวียนหนึ่งเป็นเงินสามชั่งสิบบาท.

ศักราช ๘๒๐ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๐๑) ครั้งนั้นให้บุณพระศาสนาบริบูรณ์ และหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ.

ศักราช ๘๒๒ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๐๓) เล่นการมหรสพฉลองพระ และพระราชทานแก่สงฆ์และพราหมณ์และวณิพกทั้งปวง

ครั้งนั้นพระยาเชลียงคิดเป็นขบถ พาเอาครัวทั้งปวงไปออกแด่มหาราช

ศักราช ๘๒๓ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๐๔) พระยาเชลียงนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารถ มิได้เมือง และจึงยกทัพเปร่อไปเอาเมืองกำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองเถิงเจ็ดวันมิได้เมือง และมหาราชก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่.

ศักราช ๘๒๔ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๐๕) เมืองนครไทย พาเอาครัวอพยพหนีไปน่าน และให้พระกลาโหมไปตามได้คืนมา แล้วพระกลาโหมยกพลไปเอาเมืองสุโขทัย ได้เมืองคืนดุจเก่า.

ศักราช ๘๒๕ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๐๖) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก และตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จบรมราชา ครั้งนั้นมหาราชหัวลูก ยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกันเมือง และสมเด็จพระราชาเจ้าตีทัพพระยาเถียรแตก และทัพท่านมาประทัพหมื่นนคร และท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร และครั้งนั้นเป็นโกลาหลใหญ่ และข้าศึกลาวทั้งสี่ช้างเข้ารุมเอาช้างพระที่นั่งช้างเดียวนั้น ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องบีน ณ พระพักตร์ และทัพมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป.

ศักราช ๘๒๖ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๐๗) สมเด็จพระบรม

ไตรโลกเจ้า สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี.

ศักราช ๘๒๗ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๐๘) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ ๙ เดือน แล้วลาพระผนวช.

ศักราช ๘๓๐ ชวดศก (พ.ศ. ๒๐๑๑) ครั้งนั้นมหาราชท้าวบุญ ชิงเอาเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวลุก.

ศักราช ๘๓๓ เถาะศก (พ.ศ. ๒๐๑๔) ได้ช้างเผือก

ศักราช ๘๓๔ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๑๕) พระราชสมภพพระราชโอรสท่าน

ศักราช ๘๓๕ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๑๖) หมื่นนครได้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มดาบ.

ศักราช ๘๓๖ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๑๗) เสด็จไปเอาเมืองเชลียง.

ศักราช ๘๓๗ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๑๘) มหาราชขอมาเบิ่นไมตรี.

ศักราช ๘๓๙ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๒๐) แรกตั้งเมืองนครไทย

ศักราช ๘๔๐ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๒๒) พระสีหราชเดโชเถิงแก่กรรม.

ศักราช ๘๔๒ ชวดศก (พ.ศ. ๒๐๒๓) พระยาล้านช้างเถิง

แก่กรรม และพระราชทานให้อภิเษกพระยาช้างขาวเป็นพระยาล้านช้าง แทน.

ศักราช ๙๔๔ ชาลศก (พ.ศ. ๒๐๒๕) ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์.

ศักราช ๙๔๕ เถาะศก (พ.ศ. ๒๐๒๖) สมเด็จพระบรมราชาเจ้า เสด็จไปวังช้างตำบลไหรย้อย.

ศักราช ๙๔๖ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๒๗) สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้า และสมเด็จพระราชโอรส สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงพระผนวชทั้ง ๒ พระองค์

ศักราช ๙๔๗ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๒๘) พระราชโอรสท่านลาพระผนวชและประดิษฐานพระองค์นั้น ไว้ในที่พระมหาอุปราช

ศักราช ๙๔๘ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๒๙) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ไปวังช้างตำบลสัมฤทธิบูรณ์.

ศักราช ๙๔๙ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๓๐) ท้าวมหาราชลูกพิราลัย.

ศักราช ๙๕๐ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๓๑) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองทวาย และเมื่อจะเสียเมืองทวายนั้นเกิดอุบาทว์เป็นหลายประการ โคตกลูกตัวหนึ่งเป็นแปดเท้า ไก่พึ่กไข่ออก

ตัวหนึ่งเบื้นสีเท้า ไก่หิ้กไข่สามค่องออกลูกเบื้นหกตัว อนึ่งข้าวสารงอกเบื้นใบ อนึ่งในปีเดียวนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกเสด็จนฤพาน ณ เมืองพิษณุโลก.

ศักราช ๙๕๒ จอศก (พ.ศ. ๒๐๓๓) แรกให้ก่อกำแพงเมืองพิชัย

ศักราช ๙๕๓ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๓๔) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้านฤพาน จึ่งสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี.

ศักราช ๙๕๔ ชวดศก (พ.ศ. ๒๐๓๕) ประดิษฐานมหาสถูปพระบรมธาตุ สมเด็จพระบรมไตรโลก และสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า

ศักราช ๙๕๘ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๓๙) ท่านประพฤติการเบญจาพิธพระองค์ท่าน และให้เล่นการดึกดำบรรพ์.

ศักราช ๙๕๙ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๔๐) ท่านให้ทำการปฐมกรรม.

ศักราช ๙๖๑ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๔๒) แรกสร้างพระวิหารวัดศรีสรรเพชญ.

ศักราช ๙๖๒ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๔๓) สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้า แรกให้หล่อพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ และแรกหล่อในวันอาทิตย์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๖ ครั้นเถิงศักราช ๙๖๕ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๔๖) วันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ ฉลองพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ

คณนาพระพุทธเจ้านั้น แต่พระบาทเถิงยอดพระรัศมีนั้น สูงได้ ๔ วา พระพักตร์นั้นยาวได้ ๔ ศอก กว้างพระพักตร์นั้น ๓ ศอก และพระอุระนั้นกว้าง ๑๑ ศอก และทองหล่อพระพุทธเจ้านั้นหนัก ๕ หมื่น ๓ พันชั่ง ทองคำหุ้มนั้นหนักสองร้อยแปดสิบหกชั่ง ช้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำสองขา ช้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำสองขา.

ศักราช ๘๗๗ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๕๘) วันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เพลารุ่งแล้ว ๘ ชั่น ๓ ฤกษ์ ๙ ฤกษ์ สมเด็จพระรามาธิบดีเสด็จไปเมือง น (คร) ลำ (ภาษใต้) เมือง.

ศักราช ๘๘๐ ชาลศก (พ.ศ. ๒๐๖๑) ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดี สร้างพระศรีสรรเพชญ เสวยราชสมบัติ แรกตำราพิชัยสงคราม และแรก (ห้าสารบาญ) ชี พระราชสัมฤทธิ์ทุกเมือง.

ศักราช ๘๘๖ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๖๗) (ครั้ง) นั้นเห็น (งา) ช้างต้นเจ้าพระยาปราบแตกข้างขวายาวไป อนึ่งในเดือน (นั้น มีผู้ทอดบัตร) สนเท่ห์ (ครั้งนั้นให้) ฆ่าขุนนางเสียมาก.

ศักราช ๘๘๗ (ระกาศก) (พ.ศ. ๒๐๖๘) น้ำน้อย ข้าวเสียสิ้นทั้งปวง อนึ่งแผ่นดินไหวทุกเมือง แลวันและเกิดอุบาทว์เบื้นหลายประการ ครั้นรุ่งขึ้นศักราช ๘๘๘ จอศก (พ.ศ. ๒๐๖๙) (ข้าวสารแพง) เบื้น ๓ ทะนานต่อเฟื้องเบี้ยแปดร้อย เกวียนหนึ่งเบื้นเงินชั่งหกตำลึง ครั้งนั้นประดิษฐานสมเด็จหน่อพุทธางกูรเจ้าในที่อุปราช และให้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก.

ศักราช ๘๙๑ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๗๒) เห็นอากาศนิมิตเบื้องอินทร์ธนูแต่ทิศหรดี ผ่านอากาศมาทิศพายัพ มีพรรณขาว วันอาทิตย์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้า เสด็จพระที่นั่งหอพระครั้นค่ำลงวัน (นั้น) สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้านฤพาน จึงสมเด็จพระอาทิตยเจ้าเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จบรมราชาหน่อพุทธางกูร

ศักราช ๘๙๔ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๗๖) สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรเจ้านฤพาน จึงสมเด็จพระราชกุมารได้เสวยราชสมบัติ.

ครั้นเถิงศักราช ๘๙๖ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๗๗) พระราชกุมารท่านนั้นเบื้นเหตุ จึงได้ราชสมบัติแก่พระไชยราชาธิราชเจ้า.

ศักราช ๙๐๐ จอศก (พ.ศ. ๒๐๘๑) แรกให้พูนดิน ณ วัดชีเชียงในเดือน ๖ นั้น แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์ เถิงเดือน ๑๑ เสด็จไปเชียงไกรเชียงกราน เถิงเดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาค่ำประมาณยามหนึ่ง เกิดลมพายุพัดหนักหนา และคอเรืออ้อมแก้วแสนเมืองมานั้นหัก และเรือไกรแก้วนั้นหลาย อนึ่งเมื่อเสด็จมาแต่เมืองกำแพงเพชรนั้น ว่าพระยานารายณ์คิดเบื้นขบถ และให้กุมเอาพระยานารายณ์นั้นฆ่าเสียในเมืองกำแพงเพชร.

ศักราช ๙๐๗ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๘๔) วันพุธ ขึ้น ๙ ค่ำ

ดือน ๗ สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเชียงใหม่ ให้พระยาพิษณุโลกเบื้นทัพหน้า และยกพลออกตั้งทัพชัยตำบลบางบาล ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ จึงยกทัพหลวงจากที่ทัพชัยไปเมืองกำแพงเพชร เถิง ณ วันอังคาร แรม ๙ ค่ำ เดือน ๗ เสด็จออกตั้งทัพชัย ณ เมืองกำแพงเพชร ณ วันอาทิตย์ แรม ๑๔ ค่ำเดือน ๗ ยกทัพไปตั้งเชียงทอง แล้วยกไปตั้ง ณ เมืองเชียงใหม่ เถิง ณ วันอาทิตย์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ ทัพหลวงเสด็จกลับคืนจากเมืองเชียงใหม่ เถิงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ทัพหลวงเถิงเมืองกำแพงเพชร แล้วจึงเสด็จมายังพระนครศรีอยุธยา ฝ่ายพระนครศรีอยุธยานั้น ในวันพุธ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ เกิดเพลิงไหม้เถิง ๓ วัน จึงดับได้ และจึงมีบาญชีเรือนเพลิงไหม้นั้น ๑๐,๐๔๐ เรือน ณ วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๒ สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเมืองเชียงใหม่ และให้พระยาพิษณุโลกเบื้นทัพหน้า และยกทัพหลวงเสด็จไปเมืองกำแพงเพชร แรมทัพหลวงอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชรนั้นเดือนหนึ่ง เถิง ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓ เสด็จออกตั้งทัพชัย เถิง ณ วันอาทิตย์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ จึงยกทัพหลวงเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ แล ณ วันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๔ ได้เมืองลำพูนชัย วันศุกร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ มีอุบาทว์เห็นเลือดติดอยู่ ณ ประตูบ้านและเรือนและวัดทั้งปวง ในเมืองและนอกเมืองทั่วทุกตำบล เถิง ณ วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ยกทัพหลวงเสด็จจากเมืองเชียงใหม่ มายังพระนครศรีอยุธยา.

ศักราช ๙๐๘ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๔๙) เดือน ๖ นั้น สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้านฤพาน จึงสมเด็จพระเจ้ายอดฟ้า พระราชกุมารท่านเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ในปีนั้นแผ่นดินไหว.

ศักราช ๙๑๐ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๙๑) วันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ เสด็จออกสนามให้ชนช้าง และงาช้างพระยาไฟนั้นหักเบื้น ๓ ท่อน อนึ่งอยู่สองวัน ช้างต้นพระฉันทันต์ไล่ร้องเบื้นเสียงสังข์ อนึ่งประดู ไหยยนต์ร้องเบื้นอุบาทว์ เถิงวันอาทิตย์ ขึ้น ๔ ค่ำเดือน ๔ สมเด็จพระเจ้ายอดฟ้าเบื้นเหตุ จึงขุนชินราชได้ราชสมบัติ ๔๒ วัน และขุนชินราชและแม่ยัวศรีสุดาจันทร์เบื้นเหตุ จึงเชิญสมเด็จพระเธียรราชาธิราชเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และครั้นเสวยราชสมบัติได้ ๗ เดือนพระยาหงสาบั่งเสวกี ยกพลมายังพระนครศรีอยุธยาในเดือน ๔ นั้น เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้า เสด็จออกไปรบศึกหงสานั้น สมเด็จพระองค์มเหสี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรี เสด็จทรงช้างออกไปโดยเสด็จด้วย และเมื่อได้รบศึกหงสานั้น ทัพหน้าแตกมาประทัพหลวงเบื้นโกลาหลใหญ่ และสมเด็จพระองค์มเหสี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรีนั้น ได้รบด้วยข้าศึกเถิงสิ้นชนม์กับคอช้างนั้นและศึกหงสาครั้งนั้น เสียสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรไปแก่พระยาหงสา และจึงเอาพระยาปราบและช้างต้นพระยานุภาพ ตามไปส่งให้พระยาหงสาเถิงเมืองกำแพงเพชรและพระยาหงสาจึงส่งพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า สมเด็จพระราเมศวรเจ้า

มายังพระนครศรีอยุธยา.

ศักราช ๙๐๑ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๘๒) ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๒ ได้ช้างเผือกพลายตำบลบ่ำตะนาวศรีสูง ๙ ศอกมีเศษ ชื่อบุ๋จจัยนาเดนทร์ ครั้งนั้นแรกให้ก่อกำแพงพระนครศรีอยุธยา.

ศักราช ๙๐๒ จอศก (พ.ศ. ๒๐๘๓) เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ทำการพระราชพิธีปฐมกรรมสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้า ตำบลท่าแดง พระกรรมวาจาเบื้นพฤฒิบาส พระพิเชฏฐ์เบื้นอัษฎาจารย์ พระอินโทรเบื้นกรมการ.

ศักราช ๙๐๔ ชวดศก (พ.ศ. ๒๐๘๕) ครั้งนั้นให้แปลงเรือแซเบื้นเรือชัยและหัวสัตว์

ศักราช ๙๐๕ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๘๖) เดือน ๗ นั้น แรกทำการพระราชพิธีมัธยมกรรม สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตำบลชัยนาทบุรี

ศักราช ๙๐๖ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๘๗) เสด็จไปวังช้างตำบลบางละมุง ได้ช้างพลายพัง ๖๐ ช้าง อนึ่งในเดือน ๑๒ นั้น ได้ช้างพลายเผือกตำบลบ่ำกาญจนบุรีสูง ๙ ศอกมีเศษ ชื่อพระคเชนโทรดม.

ศักราช ๙๐๗ เถาะศก (พ.ศ. ๒๐๘๘) วันจันทร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๗ ได้ช้างเผือกพลาย ตำบลบ่ำเพชรบุรี สูง (สี่ศอกคืบหนึ่งช้างชื่อพระ) แก้วทรงบาศ.

ศักราช ๙๐๘ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๘๙) เดือน ๑๒

(แต่งทัพไปละแวก) พระยาองค์สวรรคโลกเป็นทัพหลวง ถือพล ๓ (๐,๐๐๐ ให้พระ) มหามนตรีถืออาชญาสิทธิ์ พระมหา (เทพถือวัวเกวียน ๑๐...) ฝ่ายทัพเรือใช้ร้ พระยาเยาวเป็นนายกอง ครั้งนั้นลมพัดขัด ทัพเรือมิทันทัพบก และพระยารามลักษณ์ (ซึ่ง) เกณฑ์เข้าทัพบกนั้น เข้าบุกทัพในกลางคืน และทัพพระยารามลักษณ์นั้นแตกมาประทัพใหญ่ ครั้งนั้นเสียพระยาองค์สวรรคโลกนายกองและช้างม้าร้พลมาก.

ศักราช ๙๑๙ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๔๐๐) วันอาทิตย์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๔ เกิดเหลิงใหม้ในพระราชวังมาก อนึ่งในเดือน ๓ นั้น ทำการพระราชพิธีอาจาริยาภิเษก และทำการพระราชพิธีอินทราภิเษกในวังใหม่ อนึ่งเดือน ๔ นั้น พระราชทานสัตดกมหาทาน และให้ช้างเผือกพระราชทานมีกองเชิงเงิน ๔ เท้าช้างนั้น เป็นเงิน ๑๖๐๐ บาท และพระราชทานรถ ๗ รถ เทียมด้วยม้า และมีนางสำหรับรถนั้นเสมอรถ ๗ นาง อนึ่งในเดือน ๗ นั้น เสด็จไปวังช้างตำบลโตรกพระ ได้ช้างพลายพัง ๖๐ ช้าง.

ศักราช ๙๒๑ มะแมศก (พ.ศ. ๒๑๐๒) เสด็จไปวังช้างตำบลแสนตอ ได้ช้างพลายพัง ๔๐ ช้าง.

ศักราช ๙๒๒ วอกศก (พ.ศ. ๒๑๐๓) เสด็จไปวังช้างตำบลวัดไก่ ได้ช้างพลายพัง ๔๐ ช้าง อนึ่งอยู่ในวันเสาร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ได้ช้างเผือกและตาช้างนั้นมิได้เป็นเผือก และลูกติดมาด้วยตัวหนึ่ง

ศักราช ๙๒๓ ระกาศก (พ.ศ. ๒๑๐๔) พระศรีศิลป์บวชอยู่

วัดมหาธาตุ แล้วหนีออกไปอยู่ตำบลม่วงมดแดง และพระสังฆราชวัดบ่าแก้วให้ฤกษ์แก่พระศรีศิลป์ ให้เข้ามาเข้าพระราชวัง ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๙ ครั้งนั้นพระยาสีหราชเดโชเบื่นโทษ รับพระราชอาชญาอยู่ และพระยาสีหราชเดโชจึงให้ไปว่าแก่พระศรีศิลป์ว่า ครั้นพ้นวันพระแล้วจะให้ลงพระราชอาชญา ฆ่าพระยาสีหราชเดโชเสีย และขอให้เร่งยกเข้ามาให้ทันแต่ในวันพระนี้ และพระศรีศิลป์จึงยกเข้ามาแต่ในวันพฤหัสบดี แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ เพลาเย็นนั้นมาแต่กรุง ครั้นรุ่งขึ้นในวันพระนั้น พระศรีศิลป์เข้าพระราชวังได้ครั้งนั้นได้ พระศรีศิลป์มรณภาพในพระราชวังนั้น ครั้นแลรู้ว่าพระสังฆราชบ่าแก้วให้ฤกษ์แก่พระศรีศิลป์เบื่นแม่นแล้วไซร้ ก็ให้เอาพระสังฆราชบ่าแก้วไปฆ่าเสีย.

ศักราช ๙๒๔ จอศก (พ.ศ. ๒๑๐๔) เสด็จไปวังช้างตำบลไทรย้อย ได้ช้างพลายพัง ๗๐ ช้าง.

ศักราช ๙๒๕ กุนศก (พ.ศ. ๒๑๐๖) พระเจ้าหงสานิพัดรยกพลลงมาในเดือน ๑๒ นั้น ครั้นเถิงวันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๒ พระเจ้าหงสาได้เมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเมืองพิษณุโลกข้าวแพง ๓ สัดต่อบาท อนึ่งคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมาก แล้วพระเจ้าหงสาจึงได้เมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง แล้วจึงยกพลลงมายังกรุงพระนครศรีอยุธยา ครั้งนั้นฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุธยาออกเบื่นพระราชไมตรี และสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองฝ่าย เสด็จมาทำสัตยาธิษฐานหลั่งน้ำพิโฆษกตำบล

วัดพระเมรุ แล้วจึงพระเจ้าหงสาขอเอาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราเมศวรเจ้าและช้างเผือก ๔ ช้างไปเมืองหงสา ครั้งนั้นพระยาศรีสุลต่านพระยาตานีมาช่วยการเศิก พระยาตานีนั้นเบียนขบถและคุมชาวตานีทั้งปวงเข้าในพระราชวัง ครั้นแลเข้าในพระราชวังได้ เอาช้างเผือกมาขี่ยืนอยู่ ณท้องสนาม แล้วจึงลงช้างออกไปณทางตะแลงแกง และชาวพระนครเอาพวนซึ่งไว้ต่อรบด้วยชาวตานี ๆ นั้นตายมาก และพระยาตานีนั้นลงสำเภาหนีไปรอด ในปีเดียวนั้น พระเจ้าล้านช้างให้พระราชสารมาถวายว่าจะขอสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเทพกระษัตรเจ้า และทรงพระกรุณาพระราชทานแก่พระเจ้าล้านช้าง และครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเทพกระษัตรเจ้าทรงพระประชวร จึงพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระแก้วฟ้าพระราชบุตรี ให้แก่พระเจ้าล้านช้าง.

ศักราช ๙๒๖ ชวดศก (พ.ศ. ๒๑๐๗) พระเจ้าล้านช้างจึงให้เชิญ สมเด็จพระแก้วฟ้าพระราชบุตรี ลงมาส่งยังพระนครศรีอยุธยา และว่าจะขอสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเทพกระษัตรเจ้านั้น และจึงพระราชทานสมเด็จพระเทพกระษัตรเจ้าไปแก่พระเจ้าล้านช้าง ครั้งนั้นพระเจ้าหงสารู้เนื้อความทั้งปวงนั้น จึงแต่งทัพมาซุ่มอยู่กลางทาง และออกชิงเอาสมเด็จพระเทพกระษัตรเจ้าได้ ไปถวายแก่พระเจ้าหงสา อนึ่งในปีนั้น น้ำ ณ กรุงพระนครศรีอยุธยานั้นน้อยนัก.

ศักราช ๙๓๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๑๑) ในเดือน ๑๒ นั้น

พระเจ้าหงสายกพลมาแต่เมืองหงสา ครั้นเดือน ๑ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ พระเจ้าหงสามาเถิงกรุงพระนครศรีอยุธยา ตั้งทัพตำบลหล่มหลี และเมื่อเสด็จหงสาเข้าล้อมพระนครศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้าทรงพระประชวนนฤพาน และครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระมหินทราธิราช ครั้สมิได้นำพาการเศิก แต่พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวนั้นครัสเอาพระทัยใส่ และเสด็จไปบัญชาการที่จะรักษาพระนครทุกวัน ครั้นแลสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าครัสรู้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวเสด็จไปบัญชาการเศิกทุกวันดังนั้นก็มิไว้พระทัย ก็ให้เอาพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวนั้นไปถ่วงเสีย ณ วัดพระราม

ครั้งนั้นการเศิกซึ่งจะรักษาพระนครนั้นก็คลายลง ครั้นเถิงศักราช ๙๓๑ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๑๑๒) ณ วันอาทิตย์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ เพลารุ่งแล้วประมาณ ๓ นาฬิกา ก็เสียกรุงพระนครศรีอยุธยาแก่พระเจ้าหงสา ครั้นเถิงวันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ ทำการปราบดาภิเษกสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า เสวยราชสมบัติกรุงพระนครศรีอยุธยา อนึ่งเมื่อพระเจ้าหงสาเสด็จกลับคืนไปเมืองหงสานั้น พระเจ้าหงสาเอาสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าขึ้นไปด้วย

ศักราช ๙๓๒ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๑๑๓) พระยาละแวกยกพลมายังพระนครศรีอยุธยา พระยาละแวกยืนช้างตำบลสามพิหาร และได้รบพุ่งกัน และชาวเมืองพระนครยิงปืนออกไปต้องพระยาจัมปาธิราช

ตายกับคอช้าง ครั้งนั้นเศิกพระยาละแวกเลิกทัพกลับคืนไป ในปีนั้นน้ำ ณ กรุงพระนครศรีอยุธยามาก

ศักราช ๙๒๓ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๐๔) น้ำน้อย อนึ่ง สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเบื้นเจ้า เสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก

ศักราช ๙๒๔ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๐๕) น้ำน้อยนัก

ศักราช ๙๒๕ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๐๖) น้ำน้อยเบื้นมัธยม

ศักราช ๙๒๖ จอศก (พ.ศ. ๒๐๐๗) น้ำมากนัก ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงพระประชวรทรพิษ

ศักราช ๙๒๗ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๐๘) พระยาละแวกยกทัพเรือมายังพระนครศรีอยุธยา ในวันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑ นั้น ชาวเมืองละแวกตั้งทัพเรือตำบลพะแนงเชิง และได้รบพุ่งกัน ครั้งนั้นเศิกละแวกล้านมิได้เลิกทัพกลับไป และจับเอาคน ณ เมืองบึกษ์ได้ไปครั้งนั้นมาก ในปีนั้นน้ำ ณ กรุงศรีอยุธยาน้อย

ศักราช ๙๔๐ ชาลศก (พ.ศ. ๒๑๒๑) พระยาละแวกแต่งทัพให้มาเอาเมืองเพชรบุรี มิได้เมือง และชาวละแวกนั้นกลับไป ครั้งนั้นพระยาจีนจันตุหนีมาแต่เมืองละแวก มาสู่พระราชสมภาร ครั้นอยู่มาพระยาจีนจันตุก็หนีกลับคืนไปเมือง

ศักราช ๙๔๒ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๒๓) ร้อกำแพงกรุง

พระนครออกไปตั้งเฉิงริมแม่น้ำ

ศักราช ๙๔๓ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๑๒๔) ญาณประเชียรเรียนศาสตราคมและคิดเป็นขบถ คนทั้งปวงสมัครเข้าด้วยมาก และยกมาจากเมืองลพบุรี และยืนช้างอยู่ตำบลหัวตรี และบรเทศคนหนึ่งอยู่ในเมืองนั้น ยิงปืนออกไปต้องญาณประเชียรตายกับคอช้าง และในปีนั้นมีหนังสือมาแต่เมืองหงสาว่า ปีมะเส็งตรีนิศกนี้ อธิกมาสมิได้ ฝ่ายกรุงพระนครศรีอยุธยานี้มีอธิกมาส อนึ่งในวันเสาร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๒ รู้ข่าวมาว่าพระเจ้าหงสานฤพาน อนึ่งในเดือน ๓ นั้น พระยาละแวกยกพลมาเมืองเพชรบุรี ครั้งนั้นเสียเมืองเพชรบุรีแก่พระยาละแวก

ศักราช ๙๔๔ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๑๒๕) พระยาละแวกแต่งทัพให้มาจับคนปลายด่านตะวันออก

ศักราช ๙๔๕ มะแมศก (พ.ศ. ๒๑๒๖) ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้แต่จวนกลาโหม และเพลิงนั้นลามไปถึงในพระราชวัง และลามไหม้ไปเมืองท้ายเมือง ครั้งนั้นรู้ข่าวมาว่า ข้างหงสาทำทางมาพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๙๔๖ วอกศก (พ.ศ. ๒๑๒๗) ครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า เสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก รู้ข่าวมาว่า พระเจ้าหงสากับพระเจ้าอังวะผิดกัน ครั้งนั้นเสด็จไปช่วยการศึกพระเจ้าหงสา และอยู่ในวันพฤหัสบดี แรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ ช้างต้นพลายสวัสดิมงคล

และช้างต้นพลายแก้วจักรรัตน์ชนกัน และงาช้างต้นพลายสวัสดิมงคลลุ่ย ข้างซ้าย และโหรทำนายว่าห้ามยาตรา และมีพระราชโองการตรัสว่า ได้ตกแต่งการนั้นสรรพแล้ว จึงเสด็จพยุหบาตราไป ครั้นเถิงณวันพุธ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๕ เสด็จออกตั้งทัพชัยดำบลวัดยม ท้ายเมืองกำแพงเพชร ในวันนั้นแผ่นดินไหว แล้วจึงยกทัพหลวงเสด็จไปเถิงเมืองแกรง แล้วจึงทัพหลวงเสด็จกลับคืนมาพระนครศรีอยุธยา ฝ่ายเมืองพิษณุโลกนั้นอยู่ในวันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ เกิดอัศจรรย์ แม่น้ำทรายหัวเมืองพิษณุโลกนั้น บ่วนขึ้นสูงกว่าพื้นน้ำนั้น ๓ ศอก อนึ่งเห็นสตรีภาพผู้หนึ่ง หน้าประดุจหน้าช้าง และทรงสัญฐานประดุจงวงช้างและหูนั้นใหญ่ นั่งอยู่ ณ วัดประสาทหัวเมืองพิษณุโลก อนึ่งช้างใหญ่ตัวหนึ่งยืนอยู่ ณ ท้องสนามนั้นอยู่ ก็ล้มตายลงกับที่นั้นเดี๋ยวนั้น อนึ่งเห็นดักแดนบินมา ณ อากาศเบื้องอันมาก และบังแสงพระอาทิตย์บดมาแล้วก็บินกระจัดกระจายสูญไป ในบี่เดียวนั้นให้เทครัวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงพระนครศรีอยุธยา ในบี่เดียวนั้นพระเจ้าหงสาให้พระเจ้าสาวถีและพระยาหสิม ยกพลลงมายังกรุงพระนคร และ ณ วันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๒ เพลาเที่ยงคืนแล้ว ๒ นาฬิกา ๙ บาท เสด็จพยุหบาตราไปตั้งทัพดำบลสามขนอน ครั้งนั้นเสด็จหงสาแตกพ่ายหนีไป อนึ่ง ม้าตัวหนึ่งตกลูกและศีรษะม้านั้นเป็นศีรษะเดียวกัน แต่ตัวม้านั้นเป็น ๒ ตัว และเท้าม้านั้นตัวละสี่เท้า ประดุจชิงศีรษะแก่กัน

ศักราช ๙๔๗ ระกาศก (พ.ศ. ๒๑๒๘) พระเจ้าสาวถียกพล

ลงมาครั้งหนึ่งเล่า ตั้งทัพตำบลละเกษ และตั้งอยู่แต่ ณ เดือนยี่ เถิงเดือน ๔ ครั้นเถิงวันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ เวลารุ่งแล้ว ๔ นาฬิกาบาท เสด็จพยุหบาตร์ตั้งทัพชัยตำบลหล่มพลี แล ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ เสด็จจากทัพชัยโดยทางชลมารคไปทางบ้านโมก มีนกกระทุงบินมาทั้งซ้ายขวาเป็นอันมาก น่าหน้าเรือพระที่นั่งไป ครั้นเถิงวันพฤหัสบดี แรม๑๔ค่ำ เดือน ๕ เสด็จทรงช้างพระที่นั่งพลายมงคลทวีป ออกตาช้างม้าทั้งปวงอยู่ ณ ริมน้ำ และพระอาทิตย์ทรงกลดและรัศมีกลดนั้นส่องลงมาต้องช้างพระที่นั่งมีทรงสัณฐานประดุจเงากลดนั้นมากั้นช้างพระที่นั่ง ครั้งนั้นดีทัพพระเจ้าสาวถีซึ่งตั้งอยู่ตำบลละเกษนั้นแตกพ่ายไป ในบีเดียวนั้นพระมหาอุปราชายกพลมาโดยทางกำแหงเพชร ตั้งทำนาอยู่ที่นั่น

ศักราช ๙๔๘ จอศก (พ.ศ. ๒๐๒๙) ณ วันจันทร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ พระเจ้าหงสาวดีสยาง ยกพลลงมาเถิงกรุงพระนคร ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๒ และพระเจ้าหงสาเข้าล้อมพระนคร และตั้งทัพตำบลขนอนปากคู และทัพมหาอุปราชาตั้งขนอนบางตนาว และทัพทั้งปวงนั้นก็ตั้งรายกันไปล้อมพระนครอยู่ และครั้งนั้นได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ และพระเจ้าหงสาเลิกทัพคืนไปในศักราช ๙๔๙ (พ.ศ. ๒๐๓๐) นั้น วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เสด็จโดยทางชลมารคไปตีทัพมหาอุปราชาอันตั้งอยู่ขนอนบางตนาวนั้น แตกพ่ายลงไปตั้งอยู่ ณ บางกระดาน วันศุกร์ แรม๑๐ค่ำ เดือน๖ เสด็จพระราชดำเนินออกไปตีทัพมหาอุปราชา

อันลงไปตั้งอยู่ ณ บางกระดานนั้นแตกพ่ายไป วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๙ เสด็จพระราชดำเนินพยุหบาตราออกตั้งทัพชัย ณ วัดเดช และตั้งค่าย ชุดคูเป็นสามารถ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๙ เอาปืนใหญ่ลงสำเภา ขึ้นไปยิงเอาค่ายพระเจ้าหงสา ๆ ต้านมิได้ ก็เลิกทัพไปตั้ง ณ บ่าโมกใหญ่ วันจันทร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ เสด็จพระราชดำเนินออกไปตีทัพข้าศึกๆ นั้นแตกพ่าย และไล่พื้นแทงข้าศึกเข้าไปจนค่ายพระเจ้าหงสานั้น วันอังคาร แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ เสด็จพระราชดำเนินออกตั้งเป็นทัพชุม ณ ทุ่งหล่มพลี และออกตีทัพข้าศึก ครั้งนั้นได้รบพุ่งละลุมบอนกันกับม้าพระที่นั่ง และทรงพระแสงหวนแทงเหล่าทหารดาย ครั้นข้าศึกแตกพ่ายเข้าค่าย และไล่พื้นแทงข้าศึกเข้าไปจนถึงหน้าค่าย วันจันทร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลานาฬิกาหนึ่งจะรุ่ง เสด็จยกทัพออกไปตีทัพพระยานคร ซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากน้ำมุทุเลานั้น ครั้งนั้นเข้าตีทัพได้เองในค่าย และข้าศึกพ่ายหนีจากค่ายข้าศึกเสียสิ้น และพระเจ้าหงสาก็เลิกทัพคืนไป และพระยาละแวกมาตั้ง ณ บางชาย ครั้งนั้นเสด็จออกไปชุมพลทั้งปวง ณ บางกระดาน เถิงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาอุษาโยค เสด็จพยุหบาตราจากบางกระดาน ไปตั้งทัพชัย ณ ชายเคือง แล้วเสด็จไปละแวก ครั้งนั้นได้ช้างม้าผู้คนมาก

ศักราช ๙๕๐ ชวดศก พ.ศ. (๒๐๓๑) ณ วันจันทร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ แผ่นดินไหว

ศักราช ๙๕๑ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๓๒) ข้าวแพงเป็นเกวียนละ

สิบค่ำลึง บิดดราพระยานารายณ์กำกับ ณ วันศุกร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๒ แผ่นดินไหว

ศักราช ๙๔๒ ชาลศก (พ.ศ. ๒๑๒๓) วันอาทิตย์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพฤฒาราชนฤพาน วันอังคาร แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ มหาอุปราชายกทัพมาโดยทางกาญจนบุรี ครั้งนั้นได้ตัวพระยาพลิมดำบลจระเข้สามพัน

ศักราช ๙๔๔ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๒๕) วันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ อุปราชายกมาแต่หงสา ณ วันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑ เพลาน ช้างต้นพระไชยานุภาพ ตกออกมาใหญ่ประมาณ ๔ องคุลี ครั้นเดือนยี่ มหาอุปราชายกมาถึงแดนเมืองสุพรรณบุรี แล้วตั้งทัพดำบลพังตรุ วันอาทิตย์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๔ นาฬิกา ๒ บาท เสด็จพยุหบาตราโดยทางชลมารค พื้นไม้ข่มนามดำบลหล่มหลี ตั้งทัพชัยดำบลม่วงหวาน แล ณ วันพุธ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๙ บาท เสด็จพยุหบาตราโดยทางสถลมารค อนึ่งเมื่อใกล้รุ่งขึ้นวัน ๑๒ ค่ำนั้น เห็นพระสารีริกธาตุปาฏิหาริย์ไปโดยทางซึ่งจะเสด็จนั้น เดิงวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๕ นาฬิกา ๓ บาท เสด็จทรงช้างต้นพระยาไชยานุภาพ เสด็จออกรบมหาอุปราชาดำบลหนองสาหร่าย ครั้งนั้นมิได้ตามฤกษ์และฝ่าย (ฝ่ำ) ฤกษ์หน่อยหนึ่ง และเมื่อได้ชนช้างด้วยมหาอุปราชานั้น สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเบื้นเจ้าต้องปืน ณ พระหัตถ์ข้างขวาหน่อยหนึ่ง อนึ่งเมื่อมหาอุปราชาขี่ช้างออก

มายืนอยู่นั้น หมวกมหาอุปราชาใส่น้ันตกลงเถิงดิน และเอาคืนขึ้นใส่เล่า ครั้งนั้นมหาอุปราชาขาดคอช้างตายในที่นั้น และช้างต้นพระยาไชยานุภาพ ซึ่งทรงและได้ชนด้วยมหาอุปราชาและมีชัยชำนะนั้น พระราชทานให้ชื่อเจ้าพระยาปราบหงสา

ศักราช ๙๔๔ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๒๖) วันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เสด็จเถลิงพระมหาปราสาท ครั้งนั้นทรงพระโกรธแก่มอญให้เอามอญเผาเสียประมาณ ๑๐๐ ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๖ บาท เสด็จพยุหบาตราไปเอาเมืองละแวก และตั้งทัพชัยตำบลบางขวด เสด็จไปครั้งนั้น ได้ตัวพระยาศรีพรรณในวันอาทิตย์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ นั้น

ศักราช ๙๔๖ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๒๗) ยกทัพไปเมืองสะโคง

ศักราช ๙๔๗ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๒๘) วันอาทิตย์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๙ บาท เสด็จพยุหบาตราไปเมืองหงสาครั้งก่อน พื้นไม้ข่มนามตำบลหล่มพลี ตั้งทัพชัยตำบลม่วงหวาน เถิงวันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ เพลาเที่ยงแล้ว เข้าปล้นหงสาได้ทัพหลวงเสด็จกลับคืนมา

ศักราช ๙๔๘ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๒๙) วันอังคาร ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ ลาวหนี ขุนจ่าเมืองรบลาวตำบลตะเคียนด้วน และ ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓ ฝนตกหนักหนาสามวันดุจฤดูฝน

ศักราช ๙๖๐ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๔๒) วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๔ บาท เสด็จพยุหบาตราไปเมืองตองอู พื้นไม้ข่มนามตำบลหล่มพลี ตั้งทัพชัยตำบลวัดตาล และในเดือน ๑๑ นั้น สงกรานต์ พระเสาร์แด่ (ราศีกันย์ไปราศี) ตุลย์ ครั้นเถิงวันพุธ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ เสด็จพระราชดำเนินเถิงเมืองตองอู และทัพหลวงเข้าตั้งใกล้เมืองตองอูประมาณ ๓๐ เส้น และตั้งอยู่ที่นั้นสองเดือน ชาดอาหารพันกำลัง ไพร่พลทั้งปวงตายด้วยอดอาหารเบื้นอันมาก ครั้นวันพุธ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๖ ทัพหลวงเสด็จกลับคืนมายังพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๙๖๓ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๔๔) เดือน ๗ เดือนเดียว นั้นมีสุริยุปราคา ในปีนั้นรับพระอิศวรและพระนารายณ์เบื้นเจ้า ไปถวายพระพรพร้อมกันวันเดียวทั้ง ๔ ตานหาม

ศักราช ๙๖๔ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๔๕) เสด็จไปประพาสลพบุรี

ศักราช ๙๖๕ เถาะศก (พ.ศ. ๒๐๔๖) ทัพพระ (เจ้า) ฝ่ายหน้าเสด็จไปเอาเมืองชอมได้

ศักราช ๙๖๖ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๐๔๗) วันพฤหัสบดี (แรม ๖ ค่ำ เดือน ๒) เสด็จพยุหบาตราจากบ่าโมกโดยทางชลมารค และพื้นไม้ข่มนามตำบลเอกราช ตั้งทัพชัยตำบลพระหล่อ วันนั้นเบื้นวันอุน และเบื้นสงกรานต์ พระเสาร์ไปราศีธนูเบื้นองศาหนึ่ง ครั้งนั้นครั้นเสด็จพระราชดำเนินเถิงเมืองหลวงตำบลทุ่งดอนแก้ว

หมายเหตุ

เมื่อกำลังพิมพ์พระราชพงศาวดารนี้อยู่ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เสด็จไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ประทานสำเนาอักษรจารึกแผ่นศิลาหน้ามณฑป พระพุทธบาทจำลองวัดจุฬามณี เมืองหริภุญโลกแก่หอพระสมุดวชิรญาณ จึงได้คัดมาพิมพ์ไว้ในที่สุดนี้ เพื่อประกอบความเข้ากับพงศาวดาร ดังนี้

ลุศักราช ๔๒๖ บีวอก นักษัตร อันดับนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเบื้องเจ้า ให้สร้างอารามจุฬามณี ที่จะเสด็จออกทรงมหาภิเนษกรม ขณะนั้นนเอกราชทั้งสามเมืองคือ พระยาล้านช้างและมหาราชพระยาเชียงใหม่และพระยาหงสาวดี ชมพระราชศรัทธาก็แต่งเครื่องอัฐบริขารให้มาถวาย

ลุศักราช ๔๒๗ ปีระกา นักษัตร เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ครุเทพวาร สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเบื้องเจ้า เสด็จทรงพระผนวช และสมเด็จพระราชเอารสท่านกราบลงกับพระบาทแล้วก็สู่พระราชฐานทรยาน และท่านก็ให้บวชพระสงฆ์ปริวรรตก่อนท่านพระองค์ แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิตและพระสงฆ์บวชโดยเสด็จทั้งสี่คณะ

พระองค์ แด่สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้า ทรงพระผนวชอยู่ได้แปดเดือนสิบห้าวัน ครั้นเถิงเดือน ๕ สมเด็จพระเอารสท่านและพฤฒามาตย์ทั้งหลาย ถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จลาผนวช ช่วยครองราชฎรกรรมทั้งปวง ท่านก็เสด็จปริวรรตแล้วก็ล่องลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา

พุทธศักราชได้ ๒๒๒๒ ปีปลาย ๑๐ เดือน ๕ วัน วอก โทศก (จุลศักราช ๑๐๔๒) รุ่งแล้ว ๕ โมง หลวงสิทธิ์มหาดเล็กรับพระราชโองการและหมื่นราชสังฆการีรับหมายรับผ้าพระราชทาน ให้พระครูธรรมไตรโลกนาถราชมุนีสีลวิสุทธาจารย์อธิการ ณ อารามจุฬามณีหาบรอยพระพุทธบาท ด้วยพระเดชสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐในภพ มีพระโองการตรัสให้อนุญาต ให้ไปประดิษฐานไว้ ณ อารามวัดจุฬามณีเป็นที่นมัสการ แด่สมณพราหมณาจารย์และประชาราษฎรอันมิได้มานมัสการพระพุทธบาท และจึงพระราชทานแผ่นศิลาควร (ฤทุณา) พระพุทธบาทและแผ่นศิลาแผ่นหนึ่ง ให้ลงจารึกพระราชวงศาวตารและพระราชดำราและกัลปนาข้าพระจุฬามณีอันประจุพระเกศา และเป็นข้าพระพุทธบาท จุลศักราช ๑๐๔๓ ปีวะกา ตรีนิศก วันศุกร์ ขึ้นค่ำหนึ่ง ยามศุกร์ ๑๐ ชั้น ฤกษ์ ๒๑ รับพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในมณฑป

ดำรานี้พิจารณาแล้วและปีดตรามนุษย์ถือสมุดพระศรีสุเรนทราธิบดีอภัยพิริยาพรหมเทพราชมาตยาธิบดีศรีกลาสมุดสมุหพระสุรัสวดี

ประจำอักษรไว้กลาง (ชนบวน) ศก เดือนอ้าย ขึ้น๑๑ ค่ำ ระกา นักษัตร ตรีนิศก จึงพระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราชเมศวรธรรมิกราชเดโชชัยบรมเทพาดิเทพดรี-ภูวนาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทธิมกุฎพุทธางกูรบรมจักรพรรดิศวรธรรมิกราชาธิราชอันประเสริฐ เสด็จอยู่ในพระที่นั่งศรีสุริยาศน์อมรินทราชมหาสถาน โดยอุดราภิมุข จึงพระพิมลธรรมอนันตญาณสุทธอุดมราชกวีศรีสงฆบรินายกดิบีฎกธรวรญาณคำภีรสธรรมราชมุนีบพิตร ถวายพระพรทูลพระกรุณาว่า เมื่องพิษณุโลกแต่ก่อนนั้น มีข้าพระเป็นกัลปนาพระราชทานอุทิศไว้สำหรับพระอาราม และบัดนี้ข้าพระทั้งปวงแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ณะคนเบื่นเดิมข้าพระไปอยู่อื่นนั้นควรภิกษุ.....(ศิลาชำรุด).....ทั้งสิบแปดคนนี้ เบื่นข้าพระ ณ อารามจุฬามณี.....(ชำรุด)สิบแปดคนนี้แล ถวายไว้ให้คงเบื่นข้าพระ ณ อารามจุฬามณีตามเดิมมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าบุคคลผู้ใดและเอาคนข้าพระสิบแปดคนอันพระกัลปนาพ.....(ชำรุด).....ท่านไว้เบื่นข้าพระอารามพระจุฬามณีไปใช้สอยกิจราชการ.....(ชำรุด).....ไปทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง.....(ชำรุด) บุค.....(ชำรุด)..... ..จงไปตกนรกหมกไหม้ได้บาดาลได้ทุกข์นิรันดร แล้วอย่าได้พบ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงทุกชาติเลย "

สารคดีที่ออกใหม่

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์คลังวิทยา

สารคดีธรรม

๑.	วิธีดับความร้อน	พ.ต. อาภรณ์ คิดกไศภน	๒๕ บาท
๒.	ใจ	เสถียร มงคลหัตถี	๒๘ ,,
๓.	พระเจ้าอชาตศัตรู	เดชา สุรศักดมนตรี	๓๐ ,,

ความรู้ทั่วไป

๔.	รู้ไว้	เสรีย์ โกเศศ	๒๕ ,,
๕.	คำของวรรณคดี	,,	๓๐ ,,
๖.	เล่าเรื่องของไทย	สาวัณย์ โชตามระ	๒๕ ,,
๗.	ศิทธิการิยะ	เสนอ อินทรสุขศรี	๓๐ ,,
๘.	จดหมายจากอังกฤษ	ผกาวดี อุดดไมทย์	๓๕ ,,
๙.	มรรยาทงาม	,, ,,	๓๐ ,,
๑๐.	วิธีร้างเงินล้าน	โชยวัฒน์	๓๒ ,,
๑๑.	ชีวิตไทยหลายรส	สุนทร ณ รังษี	๓๒ ,,
๑๒.	เรื่องของหมอ	คิด นาคี	๓๕ ,,

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

๑๓.	ประวัติศาสตร์สากล (๕ เล่มจบ)	เจริญ โชยชนะ	๑๘๐ ,,
๑๔.	เรื่องของอันตะปาปา	,, ,,	๓๐ ,,
๑๕.	ราชนิกูลอังกฤษ	ผกาวดี อุดดไมทย์	๓๕ ,,
๑๖.	อารยธรรมยุคศักดิ์ดำบรรพ	เสรีย์ โกเศศ	๒๐ ,,

สำนักพิมพ์ คลังวิทยา
เลขที่ ๗๒๔ วังบูรพา พระนคร โทร. ๒๔๔๖